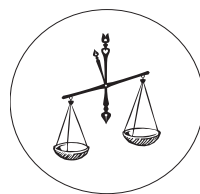

TARTALOM

- 3 Papp Endre: Rendkívüli feltámadás
- 6 „Elfárasztott az élet, a betegség...”
(Tamási Ágota naplója – Kútvolgy Kórház, 1966. II. 6. – V. 25.)
- 29 Ablonczy László: Ismeretlen írások
- 31 Tamási Áron: Feküdj le város; Henry Fordról; Amerika egy város tükrében; Regényírás Erdélyben; Erdély üzen...; Íróknak való kötelesség; A jó magyar béke ügyében
- 48 André Prudhommeaux: Magyar Levelek – Tamási Áron
- 50 Ekler Andrea: Németh László és Tamási Áron kapcsolata a „betűn át” és azon túl
- 60 Lakatos-Fleisz Katalin: Hulló csillag vagy szentjánosbogár
(Tamási Áron Jégtörő Máttyás című regényéről)
- 64 Cs. Nagy Ibolya: „A misztikum az emberi létezésre kiterjedő valóságot jelenti”
- 78 Bertha Zoltán: „Áron ága kivirágzik”
(A Tamási-jelenség különösége – Páskándi Géza felfogásában)
- 87 Szász István Tas: Áronka
- 95 Papp Endre: A „teoretikus” Tamási
- 105 Ablonczy László: Hűségpróba
(Boldog nyárfalevél)
- 123 Márkus Béla: Csali regény, politikai háttérrel
(Tamási Áron: Szirom és Boly)
- 140 Falusi Márton: Nyelv az örökkévalóságban
- 148 Galántai Csaba: Tamási Áron a bábszínházban
- 167 Török Viola: Tamási színházi világa a népzene és néptánc tükrében
(Személyes gondolatok Tamási Áron színpadi műveivel való munkálkodásaim folytán)
- 170 Zsidó Ferenc: Anti
- 176 Léka Géza: Penzumok és prémiumok
- 193 Hadnagy Jolán: „Elindult világot látni...”
- 196 Márkus Béla: Illúziótlanul, szilárdan
(A Tamási-díjas Elek Tibor köszöntése)

A borítón: Nagy Imre: *Tamási Áron portréja* (1942, grafika, © Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest). E lapszámunk képanyaga a Tamási Áron 125 Emlékév részeként meghirdetett határokon átvéelő, középiskolásokat megszólító illusztrációs pályázat alkotásaiból és Tamási Áronról készült felvételekből állt össze. A Tamási Áron 125 Emlékév lebonyolítója a Magyarország Háza.

HITEL irodalmi, művészeti és társadalmi folyóirat. MAGYAR ÖRÖKSÉG. Örökös tiszteletbeli főszerkesztő: [Csoóri Sándor](#); **Főszerkesztő:** Papp Endre; **Főmunkatárs:** Ágh István; **Szerkesztők:** Léka Géza, Nagy Gábor; **Képszerkesztő:** Isó M. Emese; **Nyelvi lektor:** Rátkay Ildikó; **A szerkesztőség titkára:** Kovács Nóra; **Tördelészerkesztő:** Bagu László. **Felelős kiadó:** A Nemzeti Kulturális és Irodalomért Alapítvány elnöke. **Kiadó és szerkesztőség:** 1078 Budapest, Hernád utca 56/B, Tel.: (06-1) 237-0294; Fax: (06-1) 237-0293; E-mail: hitel@hitelfolyoirat.hu, honlap: www.hitelfolyoirat.hu; **Levelezési cím:** 1381 Budapest, Pf. 1324. Lapunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Petőfi Kulturális Ügynökség, a Nemzeti Kulturális Alap és a Bethlen Gábor Alapítvány támogatásával jelenik meg. „A Hitel folyóirat 2022/1. szám kiadásának biztosítása” szakmai program megvalósítását 2022. évben a Magyar Művészeti Akadémia támogatta. „A Hitel folyóiratot – mint a civil szférát reprezentáló szakmai sajtóterméket – megjelenítő Nemzeti Kulturális és Irodalomért Alapítvány szakmai programjának és működésének biztosítása” c. támogatási cél megvalósítását 2022–2023-ban támogatta: Nemzeti Együttműködési Alap, a Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt. és a Miniszterelnökség. Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőnél; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu; fax: (06-1) 303-3440. **Előfizetési díj:** egy évre 6840 Ft, fél évre 3420 Ft. Nyomta és kötötte: Coradix Kft. HU ISSN 0238-9908. **E-mail:** Isó M. Emese (képszerkesztő), iso@hitelfolyoirat.hu; Kovács Nóra (szerkesztőségi titkár), szerk@hitelfolyoirat.hu; Léka Géza (vers), leka@hitelfolyoirat.hu; Nagy Gábor (kritika, próza), nagy@hitelfolyoirat.hu; Papp Endre (főszerkesztő), papp@hitelfolyoirat.hu.

Tamási Áron 1962-ben (Fortepan/Hunyady József)

Rendkívüli feltámadás

Előszó egy Tamási Áron-émlékszámhoz

Boldog romantika, boldog nemzeti születés, boldog 19. század! Minden annyira egyértelmű volt még: az irodalom meghatározó szerepet játszott a nemzeti tudat és emlékezet megteremtésében, a kiemelkedő személyiség magába sűrítette a nemzeti sajátosságokat, és azok legnemesebb esszenciáját közvetítette az erre vágyó közönségnek. Az irodalomtörténet nagyságai nemzeti hősök is voltak egyben, megtestesítették a közösségi lelkiismeretet, érzékeny idegrendszerük a legmélyebb történelmi hagyományból táplálkozott, életüket a nemzet oltárára emelték. Így akarta tudni ezt az alkotó és a befogadó sokaság – s ha így akarták, hát így is volt, másképpen nem lehetett.

„A nagy költők nem váratlanul szólalnak meg, nem derült égből, mint az isteni kinyilatkoztatások. A népek életében messze visszamenőleg meg lehet állapítani, mikor estek vajúdásba, hogy megszüljék a rendkívüli fiút. A nemzet, a nagy család előre készülődik az eseményre.

Előre kioktatja a dajkákat, akik az újszülöttet ápolni fogják, szájába adják az anyanyelv szavait. Megtisztítja a szavakat is. Aztán tanítókat nevel, akik a fiút irányítani fogják. Iskolakönyvekről éppúgy gondoskodik, mint a nagybácsik ajándékairól és dorgálásáról. Jóbarátokat és vetélytársakat szemel ki, akik majd védik és ösztökélik. Az egész ország egy izgalom.

Mert nem bizonyos, hogy a csecsemő megszületik. S ha megszületik is, nem bizonyos, hogy felserdül. Hányszor fordult úgy a magyar nép sorsa, hogy sanyarúságából már csak egy próféta vezethette volna ki. S az jelentkezett is. De hányszor nem jelentkezett. A nép új út előtt állt, szomjasan a szóra és a jelre. És hasztalan várakozott. Akinek a történelem a nagy szerepre hangot és elmét adott, nem tűnt fel. Talán ötéves korában megfojtotta a torokgyík. Vagy nem tudott kivergődni a sötét mélységből, amelyben e nép milliói éltek, s halála napjáig tehénpásztor maradt, s nyugtalansága legfeljebb szegénylegénynek sodorta. Teste megszületett, de szelleme nem jöhetett napvilágra, mert mégsem gondoltak vele, mert a nemzet rossz anya volt.”

Galád kérdés volna firtatni az egyszeri magyart, vajon kitől származnak eme kerekre formált mondatok?! Ahol nagy az ínség, közel a segítség, írom már: Illyés Gyula *Petőfi Sándor* című könyvének kezdősorai ezek, persze már a ránk

oly mérhetetlen pusztulást hozó 20. századból. Az írói képzelet magasra emelkedett: a nemzet szelleme egy-egy géniuszban mutatja meg legszebb arcát, ám hogy megmutathassa, az már kollektív felelősség.

De hát hol van ez már...

*

Százhuszonöt éve született Tamási Áron. Mediatizálódott ez alkalomból annak rendje és módja szerint: emlékév van hirdetve, az író portréjával díszített vonat száguld a kiegészített rónán, a művészeti akadémikusok a kerítésen szemlélhetik a nagy előd életének fotókon megőrzött pillanatait, mielőtt exkluzív palotájukba térnének, hogy gyámolító kezüket áldón a magyar kultúra fölé emeljék. A formák adottak és készen állnak – vajon képesek vagyunk megtölteni aktuális és releváns tartalommal?

Tamási úgy hitte, a magyar író sorsa elválaszthatatlan nemzete sorsától. A maga részéről igyekezett is megfelelni saját axiómájának. Hogyan kellett ehhez viselkednie? Hűséges volt – tulajdonképpen csak ennyit volt szükséges tennie. Eszmében gondolkozott, a magyar író hozzájárulásában közös Géniusunk önkiteljesedéséhez. Azt gondolta, amit a múlt század derekáig megannyi művész: mindenkifölött a Szellemet kell szolgálnia az alkotó embernek, amely a maga közösségi formájában nemzeteket éltet, s a nemzetek egyetemes feladata az emberi humánium tökéletesre formálásra. Igen, ez a felvilágosodás eszme-rendszeréből kivirágzott romantikus elképzelés hatott rájuk abban a dilemmában, mivel illene kitöltenie a rászabott időt a tettvágytól sarkallott egyéniségnek. Hiszen néhai Johann Gottfried Herder amellet, hogy a magyar nyelv, s vele beszélői közösségi identitásának nem távoli végét jövendőlte, az individuális létezőknek a léthez való jogát hangoztatta természetfilozófiájában. S individuum nemcsak az egyén, hanem a népek nyelvi és kulturális közössége, a nemzet is, ahogyan mind a létező dolgok sokasága. Mindkét változatban nagy segítséget jelentettek tanai, hálások lehetünk neki: volt mi ellen, s miért küzdeni!

De vajon mit gondol most a nyájas közönség Tamási Áronról? Saját sorsának példájaként, mementójaként tekint művére? Ott él-e az emlékezetében: olvassa-e, színpadi műveit megnézi-e a teátrumban, keresi-e nevét az interneten? Szónoki kérdések ezek, s a stilisztikai tanulmányainkból tudjuk, nem szükséges rájuk válaszolni. Ha olvassa, ha nem, attól még ünnepelni való évfordulója van, médiaeseményé vált, ezáltal létet kapott az információs univerzumban. Minden irónia és cinizmus nélkül: aki nincs a neten, az nem is létezik, tartja a közkeletű vélekedés – rávilágítva a realitás mibenlétének messzevezető filozofikus gondjára. Lefordítva és a helyzetre alkalmazva: Tamási írói kiválósága nem az avatatlan tömeg jóindulatán múlik, mert az attól független tény. S ahogyan a hivatalos Magyarország számon tartja az évfordulót, úgy a művelődés központi tereiről egyre inkább kiszoruló magasművelődés egy maroknyi csoportja – amelyet még megérint a magyar irodalom évszázados sorsvállaló szelleme és morális olvasata – teleírt vagy kétszáz oldalt a Székely Homéroszról, mert azt gondolja,

hogy a műveltségi tradíció őrzése mellett tettel valósítsa meg kultúrát is teremtsen. Mondjon rá bármit a mindenható – hol intézményes, hol arctalan – popularitás, akkor is. Lehet, nem ezeken a lapokon válik belőle egy jópofa popikon, de nem célunk az új konvenció előtti főhajtás. Itt szépirodalmi igényű szövegek, személyes visszaemlékezések és reakciók mellett bizony az életmű szakmai feldolgozásával lehet találkozni. Összeállításunk arra törekszik, hogy fölmutasson egy nagy magyar író életműve és erkölcsi tartása által.

Közhely, de igaz: az évfordulós szellemidézés mindig egyféle feltámasztási kísérlet is. Kellő öntudat szükséges hozzá, s némi dac. Olyasképpen, ahogyan a *Rendes feltámadás* című elbeszélés hősei teszik:

„Az Isten sajnálkozással néz Énekesre, és megkérdi tőle:

- Minek teremtettelek?

- Jónak és szegénynek.

- Akkor légy jó és szegény, a sor végére állván.

Énekes ránéz a fiára, hogy mitévők legyenek.

- Azért se menjünk! – súgja neki Péter.

Állnak és nem indulnak. Az Úr szomorúan nézi őket.

- Bánom, hogy feltámasztottalak – mondja csalódottan végre.

- Azon lehet segíteni – feleli sértődötten az öreg, és odaszól a fiának: - Gyere, Péter!

Megindulnak ketten, vissza a temetőbe. Elmennek a sírhoz, amelyből feltámasztottak az imént, a szájánál megállnak, belenéznek, majd visszafordulnak mind a ketten, és csodálatosan egyazon gondolattal és egyazon örök keserőséggel egyszerre kiáltják:

- Aztán nekünk többet ne trombitáljanak!

Azzal visszafeküsznek szépen egymás mellé, magukra kaparják a földet, és elalusznak mindörökkön-örökre.”

Ha ilyen egy „rendes” feltámadás, hát fogadja úgy a lapszámot az olvasó, mint egy rendkívüli feltámadást! Sapientia sat!

Papp Endre,
a *Hitel* főszerkesztője

„Elfárasztott az élet, a betegség...”

Tamási Ágota naplója – Kútvolgyi Kórház, 1966. II. 6. – V. 25.

1965. december 24-én ötévi kapcsolat után Tamási Áron feleségül vette Bokor Ágotát. Az író egészségi állapota csaknem egy esztendeje egyre gyöngült, melynek keserves jeleként 1966. január 17-én mentővel a Kútvolgyi Kórházba szállították. Ahonnan Alkotás utcai otthonába már nem térhetett vissza. Állapotának súlyos volta okán engedélyezték, hogy Ágota is férje szobájának lakója legyen. Közös idejükből, az életért való viaskodás változatos dokumentumait megismerhettük. Tamási poétikusan szép sorokat írt Ágotának 1966. I. 15. és III. 28. között, mely egy könyvecskében, 1997-ben a Tamási Áron Alapítvány Kuratóriumának kiadásában, Ugrin Aranka gondozásában jelent meg először. Közérzetének jobb pillanataiban Tamási fiatalkorából idézett történeteket, alakok emlékeit „mondikálta”, amiket az író tudtával Ágota lejegyzett. Mely szövegek javát korábban a *Hitel*ben közöltük. Ágota 1996. októberi halálát követően hagyatékának feltárása több fokozatban történt. Így, legutóbb került elő az a boríték, melyből egy zöld, kemény fedeles csusszant ki: Ágota kórházi feljegyzéseit tartalmazta 1966. február 6. és május 25. között. Kedvező s ünnepi alkalom, hogy az író születésének 125. évfordulóján teljes terjedelemben közöljük Ágota naplóját. Melynek egyik vonulata száraz, tárgyyszerű adatolás, Tamási testi szenvedéseinek stációjárása. Ám olvasva a gyötrelmes hónapok krónikáját, kitűnik: Tamási lelki-szellemi feltámadásáig érkezhetünk. Amikor éppen húsvét vasárnapján, közös akarattal, memoár írását határozzák el. Úgy, hogy Áron diktálja, Ágota írja, gépeli, majd Áron tíz oldalanként javítja a kéziratot. És így történt: infúziók, szívrohamok, fájdalmak szorításában, éjszakai halálvíziók álmatlanságában is formálódik és íródik a *Vadrózsa ága*. Töredékben maradt, de ami elkészült, azt Tamási még halála előtti napon is javíttatta. Ágota naplója híradás a közös heroikus vállalkozáshoz vezető útról, melynek örökös-páros angyali harsonája az Életet hirdeti. Ágota a naplóban írott fogadalmát betartotta: életművet alkotott. Mert három évtizeden át, holtáig hű özvegységben gondozta, képviselte Tamási Áron életművét és szellemét.

*

1966. február 6. Vasárnap

Áron törődötten ébredett. Torka száraz, nehezen nyel, és bágyadt a teste. Megnövekedett a víz mennyisége, és ez nagyon aggasztja.

Az idő újra tavaszra fordult, mi inkább csak a madarak vidám csacsogásából érezzük. Délelőtt újra megkínózták, bár „infúziós szünnap” van – mindkettőnk öröme –, de a vénás injekciókkal minden napra egyre inkább kijut a része a fájdalomtól. Felszínen lebegő rebbenékeny álommal aludt délig, melyet a víz-hajtó zavart meg.

Vendégeink érkeztek. Móricz Miklós bácsi feleségével. Kedves kicsi néni – mondom Áronnak, amikor rövid beszélgetés után elmentek. Igen – mondja Áron –, olyan mint egy ürge. Miklós bácsi szikár, dús fehér hajú bácsika, erősen emlékeztet bátyjára, bár arcvonásai szelídebbek. Ültében is örökké mocorgó, kezével, lábával kalimpáló, vidám történetekkel mesél, tréfálkozik – gondolva így védekezik a gondokkal, bajokkal s adott helyzetével szemben.

Lakáscseregondok. Jó lenne, ha ebben is egyetérténék Áronnal. Érthető módon azt mondja, túlzott feltételek mellett nemigen találunk lakást. Nem lehet elsőrendű szempont a távolság. Szeretném megértetni, miért idegenkedem távolra költözni. Biztosan tudom, érzem, hogy Isten, orvos és önmaga segítségével gyógyulni fog, de ennek ellenére fontos, hogy az orvos bármikor azonnal elérhető legyen. Fontosnak tartanám ezt akkor is, ha teljesen egészséges volna. Úgy gondolom, talán fellelhető olyan hely, amelyik csendes, távol a belső forgalomtól, jó levegőjű és mégis könnyen megközelíthető. Még semmit nem tettem a csere érdekében.

Délután bejöttek anyámék. Az izsáki tyúkból levest hozott Palkó. Cikláment a névnapomra, és Apám megajándékozott 500 Ft-tal. Első komoly névnapi ajándéka. Félórát töltöttek velünk, de annak negyedrézében is egymással vitatkoztak érdektelen dologban.

Juhász Ferivel találkoztam a folyosón. Anyósát jött látogatni, de erre mi felénk sétálgatott többször is. Bejönni nem volt szándéka üres kézzel. Miért kötelező kórházi látogatáskor valami haszontalanságot vinni, és miért kötelező a kórházi látogatás? Emberek, akiket évekig sem látunk, egyszerre megjelennek a kórházban. Mindez nem vonatkozik Juhász Ferire. Nagyon tehetséges, kedves fiú. Áron kedveli, és ő is tiszteli, szereti Áront. A kiadónál is szívvel-lélekkel képviseli Áron irodalmi ügyeit. Mokány, keménykötésű, rövidre nyírt, sűrű túske hajjal, örökké csillogó, nagy fekete szemekkel. Nagyon hosszúhajú copfos kislánya 10-12 év körüli, utána settenkedik.

Alig hogy elbúcsúztak, jött Boldizsár Iván. Száraz ember. Szemüvege mögül ügyesen kémleli a világot. Amerikába készül hosszabb időre. Kedves, figyelmes volt látogatása, és rövidre szabott.

Nem sokat szusszantunk, mert érkezett Gyuri a halkocsonyával, és lelkes unszolására Áronnak azonnal meg kellett kóstolnia. Ízlett is, de a túlméretezett adaggal nem tudott megbirkózni. Palkó levele a hűtőbe került.

Egész nap folyamán eszegettem én is, abban a reményben, talán hízom keveset. A holnapi mérés megmutatja.

Áron éjszaka óránként felébredt, szerencsére rövid időre. Én jól alszom, nyugodtabban, mint otthon.

4. hétbe léptünk. Febr. 7. Hétfő

A reggeli mérés Áront nemcsak nyugtalanná, de bosszússá is tette. A tegnapi vízajtás eredménye 1,4 l, a súlya ugyanannyi: 81,90 kg. Infúziót ma nem kap. A Tetrán tablettákat sürgősen leállították, noha 2-t szedett naponta, mert a torokba gombásodást idézett elő, és az erősen irritálta nyelésnél. Most Borax-glycerinnel kenegeti Amál a torkát. Egész délelőtt aluszékony és erőtlen.

Nagyvizit volt az adjunktusnővel. Udvarias. Vizit után hazamentem. Öröm ért, mert Adrienn és Piroska szerzett pongyolát. Piroskával megnéztük a készülő ágyneműtartót. Úgy gondolom, szép lesz, most még csak darabjaiban láthattuk.

A tavaszias esőben megáztam és késve, 12-re érkeztem vissza a kórházba. Áron drága türelmesen várt. Az ebédet újra kértem, mert visszavitték. Kellemetlen, bár szívesek a nővérek.

Loczka rövid időre átjött a János kórházból. Nem sok örömet szerzett. Áron egész nap csendes, borús, magam is lehangolt vagyok. Mióta bejöttünk először gyengültem el lelkileg. Talán női „fizikai állapotom” is részes ebben.

Ásványvizet sehol nem kapok. Késő délután sötét úton fölfelé indultam. Utamban találkoztam egy férfival, megmutatta a Közértet, nem találtam volna meg másként. Errefelé is kedves villák vannak, amennyire esti fényben láthatam. Mindég ez a terv, és mégsem merek nekivágni. Bizonytalanság. Áron vágyódik, az új kedves otthon után.

Esti beszélgetés. Említi, Illés Bandit választotta irodalmi tanácsadónak végrendeletében. Úgy gondolom, helyesen tette, bár Bandi sem fiatal. De fiatal íróban nem találja meg Bandi adottságait, s bizalmunk is kevés. Áron úgy gondolja, választás sértődést von maga után. Fontos ez? A cél fontos, hogy irodalmi művei megfelelő kezekben legyen[ek]. Hetvenedik születésnapjára, úgy gondolja, 5 könyv kerül kiadásra, szeretné: *Ábel, Jégtörő-Ragyog egy csillag, Hazai tükör*, 2 novellás könyv, monográfia.

Egyre fáradtabb. Rövid sétákat tervezek, mindig „holnapra”. Drágám! Segítsen meg az isten. „Lesz saját kertünk, és kutyát is tartunk” – Á.

Február 8. Kedd

Reggel súlyt mérünk. 81,90 kg változatlanul. Haragszik a mérlegre. A hőmérséklet 37. Új vízajtót próbálnak, 2 db Lasix. Eredménye 2,8 l. Bágyadt és borongós.

Móricz Miklós bácsi ma ment haza. Nem jött be elbúcsúzni, mert Rideg Sándor, akit előző este hoztak be súlyos állapotban, reggel 1/2 9-kor meghalt. Miklós bácsi abban a szobában feküdt. Bölcs derűjét igyekezek megőrizni.

Két órára hazasiettem, mert a „Tüker”-től ígérték volt, kijönnek helyszíni szemlére a faultalvány miatt. De nem jöttek, szombatra ígérték. Miska bácsi bevásárlásokat intéz. Áron kívánságára bort is hoz.

Míg otthon jártam, Csák Gyula és felesége látogatta meg Áront. Első hírként közölték Rideg Sándor halálát. Értelmetlenség. Áron véleménye szerint is helytelen volt.

Nagy Lajos is felkereste jogi ügyben. A végrendeletnél probléma merült fel. Remélem, el tudták intézni. Nem kérdeztem Áront. Minden úgy jó, ahogy ő határoz. Loczka is itt járt. Áron ma is bágyadt, fáradt. Egész nap fúj a szél, megszakításokkal esett az eső. Az ablakkal szemben feküdt, hogy az égnek egy csücskét, a fák koronáját láthassa. „Szívesen sétálnék most a fák között, az esőben, és hallgatnám a szél suttogását.” Egy év óta először mondta ki vágyódását, a természet, a külső élet felé. Szívfájdító.

Február 9. Szerda

A keddi vízajtó súlycsökkenésben 35 dkg-ot eredményezett. Áron megfogadta ezen a rossz mérlegen nem mér többé súlyt. A mérleg jó. A napi injekciók után lyoplasmás infúzió. Aránylag sima lefolyású. Infúzió után újra fölkerekedtem ásványvizet keresni. Egy órámba került 1 üveg víz.

Megérkezett a Szépirodalmi átutalás Ábelre. 35 000 Ft. A levonásokkal. Még 40 000 várható megjelenéskor. Többre számítottunk. Enyhe csalódás.

Ebéd után rövid időre meglátogattam Bajcsy Zsilinszkyt. Hét végén Füredre készül. Itt már nincs mit keresni.

Hajós Mihályné közbenjárására a Corvina Áron most megjelent angol nyelvű *Ábel a rengetegben* című könyvét [Ábel alone] néhány külföldön élő barátjának elküldik. Kivételes elintézés.

Anyám banánnal, süteménnyel, új ruhában derűsen.

Juhász Feri új verseskötetét hozta Áronnak: *Harc a fehér báránnyal*. Míg beszélgettek, Anyámmal megnéztük a TV-ben az Írói arcképcsarnokról a közvetítést. Áron könyvei előtt, „gondolkodó székében” premier plánban és előttem ismeretlen nagyszerű felvétel; fehér asztalra könyököl, mellette boros üveg, nevet. Nevet a szája, szeme. Szeméből csodálatos életerő, derű, vidámság árad. [Molnár Edit felvétele.] A kép egyre közeledik, s már csak a csillogó szemét látni. A szívembe markolt. Megőrzöm a tekintetét.

Az alatt a húsz perc alatt, míg távol voltunk, látogatók lepték meg. Jékely Zsoli és Bodor Tibor [színész] tíz percre. Zsoli kedves virágot hozott, fréziát. „Olyan, mint a bérnyúlásra készülő leányok.” - Á.

Zsoliékat felváltotta egy küldetését teljesítő pap, a tabáni plébános. Áron bolondos Erzsi unokahúga biztatására jött. Mire a szobába értem, már felajánlotta volt papi szolgálatait. Megdöbbenve hallgattam Áront. Körmendi plébános elmondta kertelés nélkül, úgy tudja, a „Mester” volt már olyan beteg, amikor indokolt lett volna pap jelenléte. Egyértelmű. Szegény drágám, rátörnek az emberek, és beteggébé teszik figyelmetlen segítőkészségükkel. Még oly erős lélek,

mint Áron sem tud elviselni utalásokat nyomtalanul. Mindkettőnket megviselt ez a „látogatás”.

Este hőmérséklete 37,8. Próbálok felolvasni derűs témáról. Belealszik. Hajnalban 40 perces tachykardia. Aggódok, bánatos vagyok.

Február 10. Csütörtök

Roszzul kezdődik a reggel. Súly 83 – hő 37,1. Tus.

Délelőtt kétórás tachykardia. Konzol doktorral beszélgetünk, közben helyre állt a szív működés is. Kabala, mert véletlen folytán itt-tartózkodása alatt, ha szív működés zavar volt, mindenkor helyreállt.

Délben Tompa Kálmán „Édes Áronom, ugye jobban vagy, mint amikor rosszabbul voltál?” „Annál jobban” – bökte oda Áron.

Ábel szerzői honorárium 50%-a OTP-hez átutalva. Délután előzetes telefon alapján a pénzt felveszem. Mint kiderül, csak felvenném. Félreértés történt, Áron aláírására van szükségük.

Hazafelé találkozom Hildával. Rossz bőrben van, nyúzott. Gyuri lázas, ő maga is kivizsgálásra készül.

Otthon belépek a lakásba, és rám borulnak az emlékek. Nem gondolok múltba, semmire, s hiába védekezem, körülrajzanak. Minden kis tárgy, minden bútor egy-egy képet, emléket villant az agyamba. Összeszorul a torkom a keserűségtől. Mindenfelé csak Áront látom, ahogy láttam az elmúlt öt év alatt. Soha akarva sem tudtam ennyire élesen emlékezni, mint most, amikor egyedül járok haza, és Áron a kórházban vár rám.

Mindig vár, ha távol vagyok. Mondja: „Akkor érzem magam jól, ha itt vagy velem.”

Ma vendégek tartották szóval távollétemben. Stefi. Míg nem ismertem, nem szerettem, mi több haragudtam rá. Belépett, parancsoló, elkényeztetett figurának képzeltem. Milyen tévedés! Kedves, jószívú, figyelmes teremtés. Azt azonban még most sem értem, Áron miért kötődött annyi éven keresztül Stefihez. Kapcsolatuk inkább baráti jellegű volt, Áron szerette Stefi vidámságát, figyelmes ragaszkodását. Az elmúlt hetekben, hogy betegsége alatt őt sem kívánta látni. „Bizonyos fokon túl, rajtad kívül senki sem érdekel. Fáraszt.”

Loczka már túl vidám, ficáncoló volt. Áron jobb szereti ha nyugodt és komoly. Megajándékozta az *Ábel* angol nyelvű kiadásával. A dedikálással külön örömet szerzett Á. Azt írta bele „- amelyet én írtam, de ő érti”.

Kövendi Judit is befutott. Nem láttuk már egy hete, annál többet emlegettük. Sikerült újra felbolydítani bennünket. Rengeteg ajándékot küldött Mátyással Áron családjának. Ez illetlenség és figyelmetlenség Áronnal szemben. Mindenki belügyeibe beleártja magát. Jóindulat vezet, és rossz hatást vált ki. Mindkettőnk véleménye ez.

Áron gyenge, a zuhanyozást elhalasztjuk. Hőmérséklete 37,5.

Éjszaka újra jól aludtunk. Egyszerre ébredtünk.

Február 11. Péntek

Egy nap alatt a súlya 80 dkg-ot emelkedett. Tus.

Vérvétel, teljes kontroll. Idő: nyirkos.

Vízajtás. Eredménye 2,7 l. Kevesebb, mint előzőleg. Borbély-híradó: Szabó Ernő [színész] itt meghalt.

AZ OTP kiküldöttjével visszamegyek és elrendezem a takarékbetétbe a honoráriumot, 40 000 Ft van elhelyezve. Igyekszünk takarékoskodni és gyűjteni.

Asztalosnál szépen alakul a komód. Bár láthatná Áron, szombatira ígéri, készen lesz.

A nyirkos időtől átfázva érkeztem vissza.

Áron szívét a vízajtó próbára teszi, de nem fejlődik paroxizmussá. Sokat alszik a nap folyamán. Ereje egyre csökken. Keserű vagyok, de titkolom, és mosolyogva biztatom, holnap tán jobb lesz.

Váltakoznak az érzések. Nézem nemes ívelésű arcát, és megilletődöm furcsa, időszerűtlen örömmel. Kibuggyan a számból: „Nagyon szeretlek – és ha itt is, de együtt vagyunk, és a legfontosabb. Kiteljesedett az életem. Soha nem szerettem és nem fogok szeretni így senkit, mint Téged. Ilyet egyszer ad az élet, vagy egyszer sem. S ha bármeddig is élek, mindenkorra kitett ez az érzés.”

„Igen, én is ezt érzem – mondja Áron – A mi kapcsolatunk tiszta, üdítő és felemelő. Túl a szerelmen, letisztult, megható és erőt adó.”

Később újra borongóssá vált, fátyolossá.

„Elfárasztott az élet, a betegség. Amikor anyám haldoklott, eltávolodott lélekben tőlünk, akiket szeretett, utolsó pillanatig eszméleténél volt, de egyre távolibbá vált számára a külvilág. Utolsó perceiben valami távoli megfoghatatlan világba érkezett, mígnem megtört szemének fénye. Meghalt.”

Nem tudok szólni, valami fojtogatja a torkom. Érzem, most magamagáról is beszélt.

„Dzsingisz kán mielőtt meghalt, mondta: Sokat harcoltam, világrészeket hódítottam, hatalmam nagy volt. Érdekes volt?!” – idézi Áron.

„Valóban érdekes?” – teszi fel a kérdést. „Mindennek elérkezik a vége. Az egyetlen, ami megnyugtató, valamit hagy hátra az ember. Emlékét rövid időre megőrzi az utókor, valamivel tovább a család s akik szerették. A többi feledésbe vész.”

Nem mondom ki, csak gondolom, azért születtem és azért találtam Rád, hogy emlékedet, szavaidat lelkedet megőrizzem a gondolatnak.

Február 12. Szombat

A tegnapi vízajtó a 80 dkg-os többletet levitte. Gyenge eredmény.

Ma nagyon megkínozták Áront, lassanként nincs helye a kézfejen, ahol ne volna sérült. Négy fájdalmas kereső szurkálás után talált vénát Vajás doktor. Áron fájdalmában föl-fölszisszent, noha fegyelmezetten tűrte mindedig a fájdalmakat. Drágám. Nem akartam kimenekülni a folyosóra, így próbálom osztózni fájdalmában.

Ötödször kapott Lyoplasmát Áron. Szervezete nem veszi fel a fehérjét. Ezért fáradt és gyenge.

Judit Palkótól húslevest és kocsonyát hozott. Ebéd után Judittal hazamentünk. A délutánt együtt töltöttük. Beszélgettünk, feloldódtunk. Judit csendes és elviselhető volt. Elvitte Ráday [Imre színész] részére az *Elvadult paradicsomot* és a *Szótartó Füttyögi* gépelt másolatát. Kedden olvassák fel.

Míg otthon voltam, Stefi kislánya műsört hozott Áronnak. Megvárt a sörrrel, míg visszaérkezem, pedig nagyon vágyott megkóstolni. Hát sajnós a csalódás nagy volt. Anyám kocsonyája kitűnő, s bár étvágya egy hete nincs, mégis jóízűen evett. Erre itta volna a sört, ha emlékeztetett volna sörre az íze. Háromszor is megpróbálta. Hiába, nem ízlett. Nekem sem. Nagyon elszomorodtunk. Kiöntöttük.

Február 13. Vasárnap

A súly újra emelkedett 84,20 kg. A napi injekció mellett újra két vízajtó. Eredménye minimális, 1,4 l.

Szeretem itt a vasárnapot. Valamivel később kelünk a szokott 7-nél. S ha a napi injekción túl vagyunk, tudjuk, egész napra magunknak leszünk, nem zavar sem orvos, sem látogató.

A békesség belülről is meg volt. Pihentünk, szunyókáltunk egész napon át. Naplómba Áron ma ezt írta: „Egész nap oly értelmes csendben és meghittségben voltunk, hogy a világ békéjének a magva szobánkban kicsírázott volna!” Egy órával később a beírást kiegészítette egy rajzzal. Engem ábrázolva, síró szemekkel. Az történt, hogy Nagy Laci részére készült diktálni néhány sort, de egész napon át halogatta. Este följánlottam, bármikor, ha kedve van, diktálhat, majd elkezdtem újságot olvasni. Elszunnyadt, s mikor felébredt szemrehányást tett. Inkább olvasok ahelyett, hogy levelet íránk. Hiába bizonyítottam, hogy mindenkor készenlétben vagyok, bosszús, sőt ingerült választ adott. Azonnal felkészültem az íráshoz, a tollat kezembe vettem, s mondtam: „tessék”. Nagy hiba volt. Rosszul értelmezte szavamat, úgy érezte kényszerűségből, „csak” kötelességből állok rendelkezésére, hiszen a „tessék” szóból ez csendül ki. Ha valami is terhes számomra, ne csináljam, mondta. A szavak torlódtak, mind jobban belebonyolódtunk. Hirtelen keserűségemben kitört belőlem a sírás. Igazságtalannak éreztem Áron szavait. Hiába próbáltam magam nyugtatni, a betegsége tesz ingerültté, nem tudtam sírásomat megszüntetni egyhamar. Nem szabad sírni! Mert nem tesz jót Áronnak, nem tesz jót kettőnk nyugalmanak, s mert olyan ritkán ingerült és igazságtalan. Talán ezért is fáj. De nincs helye az érzékenykedésnek.

Est békességben aludtunk el. Nagyon bánt fegyelmetlenségem.

Február 14. Hétfő

Az éjszaka nyugtalanságban telt el. Hajnalban tízperces tachykardia. Nehezen ébredtem, mikor a szív működés helyreállt, újra elaludtam. De nem Áron. Nehez, töprengő éjszakája volt. Megszállták a kétségek, vajon lesz-e ereje, reménye,

kitartása a hosszúra nyúló betegségben. Enyhe szemrehányást tett, amiért aggodalmas álmatlanságában magára hagytam. Minden jószándékom és akaratom ellenére könnyen bealszom és nehezen ébredek. Kimerültségtől.

Reggel hőemelkedés: 36,7. A délelőtti vizit után Áron erejét összegyűjtve felkelt, és hosszú napok után újra kiültünk a folyosóra, most már békés hangulatban.

Az otthoniakról beszélt, mert Mátyás levele késik. Mondja: „A falusi emberek mind haszonleső, érdekemberek. De ha bőkezű vagy, bolondnak tartanak. Annáék is azért jöttek, gondolták meg fogok halni, ne maradjanak ki a javakból. Persze kissé erős színeket festek, mert aggódnak is egyben, és nem akarják a halálotat. De ilyenek a falusi emberek. Önzők.”

Délutánra megérkezett Mátyás meleghangú, kedves levele. Áron megnyhült.

Kodolányi János Áronnak egy cserép jácintot küldött. Mint mondja, ilyen soha nem fordult elő, egyedülálló eset. Úgy láttam, Áronnak jól esett a „rendkívüli” figyelmesség.

Judit, Nagy Lacival együtt. Elüldögélnek. Nem sokkal, hogy elmentek, jöttek Czigléék. Kedvesek, vidámak, rövid időre maradnak. Áron élénkebb. Este újra üldögélünk a folyosón.

Február 15. Kedd

Éjszaka nagyon jól aludtunk. Hőemelkedés nincs, ellenben súlygyarapodás: 84,80. Titkolom, mert fölöslegesen aggasztaná.

Visszatértek a Prednisolonhoz napi 2 tablettával

Új vízajtót, Hypohigrid, próbálnak. Kevés eredményt hoz, 8 decit.

Délután hazamegyek. A komód még nem készült el.

Anyám Judittal az Írók Könyvesboltjában tartott előadásra megy. Áron *Zeng a magosság* című novelláját olvassa fel Ráday.

Áron étvágya javul. Közérzete is jobb. Nagyon örülök.

Február 16. Szerda

Az idő tavasziasra fordult. A madarak csicsergésére ébredünk reggelente.

Áron éjszaka megint nyugtalanul aludt. Én kevésbé.

Délelőtt lyoplasmát kapott. Nagyon megnyomorgatták, egy véna átlukadt.

Kodolányi telefonon érdeklődött Áron felől. Ezzel egyidőben Áron levelet és virágot küldött számára. Kodolányi kért, időnként értesítem Áron állapota felől, mert ez fontos számára.

Hilda este erőlevest hoz a Kis Royalból. (Éjszaka Gyurit mentővel a János [Kórház]ba szállítják.)

Este rövid üldögélés a folyosón. Étvágya jobb. Mozdulatai, szeme villanása élénk. Meg is jegyeztem, senki nem gondolná, ha kerekre nyílt szemét, feszülő vállát, kemény testtartását látná, hogy betegséget hordoz magában. Nagy élvezettel és növekvő örömmel nézegettem ma este Áront.

Február 17. Csütörtök

Egy hónapja jöttünk be. Súly 85,70 kg-ra növekedett. Sok. Új vízajtó, Novunt injekció. Eredménye 1,2 l. Kevés.

Délelőtt Szántó Adél kakaós-diós piskótát hoz. Nagyon szeretem Adélt, első pillanattól.

Adjunktusi vizit. A Sirepár-kúrát befejezték. Holnap kezdik az Essentialét.

Délután Zsiros Éva, kissé megkésve. Várossal kibékült. Nem sok jövőt látok benne.

Február 18. Péntek

Végre a súly valamennyit csökkent. 85 kg.

Első Essentiale.

Étvágy jó, ereje növekedik.

Délután Loczka Béla társaságában Áron hetek óta az első félszivart elszívja. Mindannyian ünnepi hangulatban vagyunk.

Este Miska bácsi erőlevest hoz. Félreértés folytán Miska bácsi elszámolásával kapcsolatban megneheztel rám, ok nélkül. Rövid ideig tartó feszültség.

Judit jön, velünk vacsorázik. Elviselhető, szelíd, jókedvű.

Február 19. Szombat

Kevés súlycsökkenés. Vízajtás egy Adachon segítségével nagy eredményt mutat, 2,1 l. Az orvos elégedett.

Délelőtt kis ürüggyel kimegyek a városba, mert Gyuri részére kis asztali lámpát kell vennem. Az övéké nálunk van. Elhallgattam Áron előtt Gyuri kórházban létét, amíg nem tudok pontos felvilágosítást adni újabb megbetegedéséről.

A nap csendesen telt el.

Február 20. Vasárnap

Reggel, amikor kiléptem szobánkból, a folyosó túlsó felén fehérbe burkolt valamit gurítottak betegszállító ágyon. Hatalmas óriásnak tetsző férfi irányította a kocsit. Hirtelen megéreztem, mit rejt a lepel. Időnként kísért a kép, de a kórházi életben, minden természetessé válik, érthetőbbé, elviselhetőbbé.

Délelőtt Ruffy Péter jött nagylányával. Régi barátság, ismeretség köti Áronhoz. Farkaslakán is meglátogatta annak idején [1956. szeptember]. Kedves, halkszavú, szelídnek tetsző, szereti Áront.

Délután megnéztem, otthon minden rendben van-e, majd visszasiettem, mert Fėja-Sárkány-találkozót vártunk. Sárkány Kati leánya szénrajzot készített Áronról. Kedves gondolat és igyekvő szándék.

Február 21. Hétfő

Az idő enyhe, tavaszt jelző.

Ma hetedik fehérje-infúzió és minőségében új fajta. Nem okoz utólag fájdalmat. Áron ma kicsit bágadt. 3 l víz ment el. Már sok is egyszerre.

Minden törekvésem arra vezet, hogy tisztán lássak a betegségében, s ha tisztánlátás rossz eredményt mutat, akkor minden erőmmel azon leszek, hogy türelmesen elviseljem.

Február 22. Kedd

Az idő borongós. Dél előtt beborul, sötét felhőket hajt a szél, villámlik, dörög az ég, záporosó.

Vérvétel.

Közérzet jobb a tegnapiénál.

Loczka Fábry Évával. Éva szertelen, fárasztja Áront egymás közti, nevetlen évődésük. Ilyenkor Loczka is elveszti udvarias, figyelmes modorát. Tetszik neki Éva egy kicsit. Játék. Megyek. Végre a komódot leszállítják. Piroska is eljön, nehogy többet számoljanak a megbeszél 1200 Ft-nál. Nagyon szépen újjávarázstolták az öreg, széteső bútort. S többet sem kértek. Bár láthatná Áron is. Bár itthon lehetnének újra.

Amikor visszaértem a kórházba, egymásnak adták a kilincset a „kedves” látogatók. Magam is vendégekkel jöttem. Timár Máté, Ambrus Pali. Távollétemben Szabó József a Rádiótól üdítette Áront saját problémáival. Szegény, valóban nehéz élete van, sok gyerek. S maga alamuszi, gyámoltalan. Kopré József tanár. Máté nagyon aljas módon lekezelte. Jellemző.

Miska bácsi – a lelkes, megbízható mindenés. Erőlevest hoz hetenként kétszer a Kis Royalból.

Végre a vendéglátás befejeződött. Sok volt egy délutánra. Ebből következik, mikor bekopogott illedelmesen Aczél György a feleségével, nem ismerve őt, magamban felforrtam. Csak udvariasságom mentett meg. Gondoltam, újabb kíváncsi tisztelők vagy eltévedt látogatók. A tanúság: mindenkor fegyelmезeten, higgadtan kell viselkedni, s nem meggondolatlanul. [!, ceruzával írva: még Aczéllal szemben is?]

Február 23. Szerda

Az enyhe idő ködpárát hagyott maga után. Permetező esős, nyirkos idő.

A súly csökkenőben: 78,30.

Palkó finom túróstésztát hoz. Nagyon jól érzi magát, déltől este ½ 6-ig marad. Áron nagyon jó, kedves és figyelmes anyámhoz, sokkalta jobb, mint én.

Áron sokat foglalkozik az írás gondolatával, megmutatta tervét a *Bölcső és Bagoly* folytatásáról:

Bölcső és Bagoly; Bagoly és Kard; Kard és Múzsza.

Adná isten, hogy megírhasssa.

Elgondolása szerint otthon, Farkaslakán kezdene hozzá, ahol anyagot is gyűjthet.

Február 24. Csütörtök

Viharos szél fúj, esik az eső.

A súly szépen csökken az Aldachon hatására.

Dél előtt a folyosón üldögélünk, kávézunk, Áron elgondolkodó, komoly, majd megtöri a csendet ezekkel a súlyos szavakkal: „Ha meg találnék gyógyulni, kettőnek szentelem az életem; Neked és az írásnak.” Szavai úgy hangoltak, mint a kinyilatkoztatás. Nagyon ritkán esik meg, hogy Áron szíve rejtett gondolatairól beszél.

Február 25. Péntek

Verőfényes napsütés. Áron ahogy kitekint vágyódó szemekkel, megállapítja: ez az első igazán tavaszi nap.

Bágyadtan érzi magát. Tegnap este az angol kiadónak megírta a levelet, melyet egy életrajzzal elküldtünk. Talán kifárasztotta az erős koncentráció, az angol szavak keresése.

Délután látogatók fárasztják. Vita Sándor, Kéki [Béla] könyvtárvezető.

Cziple Pali is itt járt, ő nem fárasztja Áront, figyelmes, rövid időre marad.

Február 26. Szombat

Enyhe, napos idő.

Palkó sonkástésztát, kocsonyát hoz.

Délután több hetes készülődés után pedikűröztetek. Kosmetikust is ott találom.

Gyurit meglátogatom a János kórházban. Viszek kocsonyát.

Áronnak este émelygése van, szédül, gyenge. [ceruzával: kocsonya!]

Február 27. Vasárnap

Ma injekció szünet.

Délben Illyés Gyula és felesége, Flóra. Baráti légkör. Áron aránylag jó kedvű és élénk, bár inkább fegyelmezett.

Délután az én ágyamon összebújva üldögélünk. A *Virrasztásról* beszélgetünk. Á. szeretné, ha kiadnák. Elgondolása szerint régi, kiadatlan kéziratokkal együtt kiválogatva a *Virrasztásból* a kiadó számára is elfogadhatók a *Szentjános bogárkák* cím alatt. (világítanak, röpködnek)

Kora este hazamegyek, fordulok is azonnal, a gyógyszert, Ess drazsét viszem be. Áron estefelé rosszabbul. A délutáni hányingere fokozódott, jobb keze erősen remeg, bizonytalanság érzése, fázik és zsibbad egész testében. Éjszaka folyamán rosszabbul, enyhe elborulást tapasztalok. Aggódok, 1/2 2-ig ébren vagyunk.

Február 28. Hétfő

A bágyadtság tovább tart, az émelygés is. Aluszékony. Gondolatmenete kissé homályos. A fehéjét újra megvonják a mérgezési tünetek miatt.

Délutánra élénkebbé válik, s Nagy Lajossal már tisztán értelmesen beszél meg a jogi dolgokat.

Loczkának átadtunk 1000 Ft-ot a karácsony utáni kezeléseikért. Végre elfogadta.

Március 1. Kedd

A fehérje diéta tovább tart. Agyműködése tisztultabb és fizikailag is valamivel frissebb.

Miska bácsi ellenőrzésével 9 q fát leszállítottak. Vizes fát.

Március 2. Szerda

Diéta továbbra is. Ma élénkebb Áron, és a folyosóra is kiülünk pár percre. Füttyü-részessel serkenti magát s engem is jobb kedvre.

20 perces tachykardia. Talán korai volt a fentlét.

Gáspártól levél.

Palkó izsáki tésztából levest hoz, holnap már eheti Á.

Délután mégiscsak újra kimegyünk, sőt egy fél szivarocskát is elszív Á.

Néhány nap óta a *Szűzmáriás királyfit* olvasom. Ma fejeztem be. Soha nem gondoltam, mit rejt ez a könyv magában. Áron 1927-ben írta. Teljesen kiforrott írás.

Erős hatással van rám Áronnak ez az első könyve. Most úgy érzem; legkedvesebb könyvem. Á. azt mondja túl korán, idő előtt írta. Most kellett volna megírni. Kiadásra így nem került volna.

Békességben telt a nap. Áron mondikál, és én nagy élvezettel hallgatom.

Nagyon jól aludtunk. Á. szokta mondani: „mint a pityóka”.

Március 3. Csütörtök

A reggeli frissességet délelőtt újra felváltja a bágyadtság.

A fehérjediétát feloldják.

Ebédre tyúkhúslevest, mákosrétest eszik. Á.

Alkotásban [otthonukban] Palkóval randevúzunk. Ott hagyom, mert Áron unszolására s kettőnk örömeire Gerhardt szabóhoz elviszem, rég tervezett kosztümöt csinál nekem. Mire visszaérek Judittal – ki közben megérkezett 4 kg kolbásszal – átrendezték a bútorokat. Az új komódnak helyet kerestek, úgy látszik útjukban volt. Többet nem hagyom magukra.

Judittal visszajöttünk. Áront rossz közérzettel találjuk. Émelyeg. Ételt nem kíván, csak uborkát. Kettőt is megeszik. Utána hány. De inkább a mákosrétes lehet a hibás. Káldi inspekciós. Hívjuk. B6-os injekcióval lecsendesíti Á. émelygését.

Kéri a piros könyvet, nem tudom lebeszélni [a könyv nem azonosítható].

Március 4. Péntek

Húvös idő, a nap fátyolosan süt.

Áron frissebb, élénkebb, mint tegnap.

Tasnádi Gábor. Ritka becsületes, tiszta szándékú fiú. Áron írásainak legjobb ismerője. Pontosan tud részleteket idézni. Balogh Edgár üzenetét hozza. Államvizsga tananyagba felvették Áront. Jelentős eredmény. Áron miatt is nagyon örülök a hírnek.

Március 5. Szombat

Napsütés. Áron frissen ébred. Derús. Délelőtt Korányi prof. Loczkóval rövid látogatásra. Korányi torka gyógyítására Taorminába utazik. Míg itt időznek, Palló Imre bácsi [operaénekes, 56–58 között az Opera igazgatója] is felkeres bennünket. 73 év körül jár [75 éves], de nagyon jól tartja magát. Mindig jól gazdálkodik az erejével. Drága, kedves ember, egyszerű, nemes érzésű székely.

Palkó jön estefelé, leveleket hoz. Judit is itt van, s jó hogy itt van, segít.

Március 6. Vasárnap

Sütkérezünk a folyosón a reggeli napnál. Czigle Pali 3 kg grepfruitot hoz Áronnak.

Leveleket írtunk. Bogdánffyék felé mulasztást követtünk el. Csak most közzöljük a házasságunkat.

Este $\frac{1}{4}$ 10-kor kezdődő tachykardia. Éjfél előtt szóltam az inspekciósnek. Neveletlen, barátságatlan, vöröshajú kis görcs. Még a szívhallgatót sem hozta, de a saját fülével sem hallgatta meg rövid tájékoztatásomat. Isolanid inj. Nem csökkenti a rohamot. 3-kor újra szólok nagy tusakodás után. Bizalmunk már nincs, Áron fél, hogy tönkreteszi a szívét ahelyett, hogy gyógyítaná. Megkímél jelenlététől, ki sem jön. Áron $\frac{1}{4}$ 4 felé belealszik. Én is lefekszem.

Március 7. Hétfő

Áront elcsigázta az éjszakai szívroham. Délelőtt alszik.

A képek rendezéséhez albumot vásárolok.

Bedekovits bácsi meghalt.

Március 8. Kedd

Délelőtt 4 ízben paroxizmus.

Délután az én ágyamon napozik nyitott ablaknál.

Este kicsit ülünk a folyosón.

Anyám születésnapja.

Március 9. Szerda

A víz újra megnövekedett. 4 Aldectont szed újra.

Palkó töpörtyút hoz. Külön Áron részére is, mert hogy annyira kívánja.

Gerhardtnál próba.

Március 10. Csütörtök

A mai nap eseménye: Petrik Magdával, a Szépirodalmi könyvelőjével telefonon beszéltem. Áron azt mondta, no ez jól kioktatott téged. Az *Ábel*ről érdeklődtem, mikor jelenik meg, erre választ nem adott, ellenben ingerült hangon közölte, hogy a megjelenésig már nem folyósíthat pénzt. Felforrt az agyam, de igyekeztem udvarias maradni.

Tompával beszélek telefonon, inkább kiabálás ez, mint beszélgetés. Mai napra elég volt.

Március 11. Péntek

Déltől este 7-ig tachykardia és egy emberséges inspekciós orvos, Emerich. Áront túlságosan nem merítette ki a szívdobogás.

Este sokat mondikál. Általában a nap legeredményesebb része az esti idő. Áron is frissebb, mint nappal.

Március 12. Szombat

Esős nap. Fárasztó telefonok, társalgás.

Március 13. Vasárnap

Lehangoló a mai vasárnapunk.

Berger bácsi, a nagy partizán 90 éves. Meghalt. Áron előtt titkolom. Engem nem érdekelne, ha nem volnának borús gondolataim.

Ma én sem vagyok jól. Áron, ez a drága, áldott szívű ember vigasztal. Sírok okkal, ok nélkül. Sírok azért is, mert vigasztal, ő, aki vigasztalásra szorulna. Egész nap csak velem törődik és aggódik.

Mátyás Ferenc a *Világló éjszaka* korrektúráját hozza. Májusra, könyvnapra jelenik meg.

Áron is bágyadt, nehéz a szív működése. Este mégis kedvvel mondikál. Jegyzeteket készített.

Március 14. Hétfő

Rossz közérzetem tovább tart. Talán az idő. Orkánszerű hideg szél fúj.

A korrektúráját javítom.

Áronnak árnyalatnyit javult a gondolkodása.

Március 15. Kedd

Télvégi idő. Nagy pelyhekben hull a hó, süt a nap.

Hilda: Áron nagyon megörül a látásának.

A rádióelőadást meghallgatjuk. Czine tart bevezetőt, majd Áron beszél születése helyéről, gyermekkori környezetéről, szép, tagolt, frissen csendülő hangon. Tavalyi vagy előtti felvétel.

Korrektúra. Keveset Áron is segít.

Judittal délután együtt jövünk-megyünk a városban. A biztróban finom májat eszem. Gerhardthoz próbára, vissza együtt a kórházba. Áron most szívesen látja Juditot, mert szelíd, kedves. Késő estig fényképeket nézegetünk. Áron derűs, jó kedvű. Nagyon boldog vagyok.

Éjszaka fázik. Sok takaróval betakarogatom. Beszélgetünk, nem tud aludni.

Március 16. Szerda

Áron egész nap jókedvű, játékos. Olyan, mint egy kedves gyermek, magát szórakoztatja, dudorász, mondikál. Nagy békességben vagyunk.

Március 17. Csütörtök

Vérvétel.

Délután Ambrus Pali feleségével.

Sokáig maradnak annak ellenére, hogy Áron bágyadt.

Március 18. Péntek

Áron gyenge, bágyadt, fátyolos. Étvágya csökken. Éjszaka erősödik a gyengeség. Keze remeg. Keserű vagyok. Áron is, de magadás [nélkül] viseli ezt a hülámzó állapotot.

Március 19. Szombat

Bágyadt továbbra is. A kézremegés csökken.

Este a folyosóra is kiülünk negyed órára. Judit is velünk van.

Álmos leszek, s ahogy ketten beszélnek, elszongítanak a szavak, elalszom. Félfüllel hallok, Áron a ruháimat sorolja. Szelíd, kedves Áron.

Március 20. Vasárnap

A főorvost megkérem, tegye lehetővé, hogy átköltözhessünk a fürdőszobás szobába. Nem lehet. Fenntartatott, arra „érdemes” személyek részére. Szerencsére nem Áron jelenlétében folyt le a beszélgetés. Nagyon háborgok magamban.

Nem jó a közérzete. Fejét fátyolosnak érzi, tagjai ölmosak.

Március 21. Hétfő

Csendes békesség nap. Közérzete jobb. Azt mondja, olyan vagyok, mint egy nagymama, mindig van eldugott, finom csemegém, amit elrágcsálhat.

Képeket rendezünk.

Március 22. Kedd

Cziple Pali mandula műtétje.

Megjelent az *Ábel*. Nagy öröm.

Miska bácsi a Paksiból halászlét hoz. Aggódva adok Áronnak néhány kanálnyit. Éjszaka nagyon rosszul van, alhasi fájdalmak, zavartság, émelygés, remegés. Gyötrődünk mindketten. Inspekcióst nem hívjuk, mert a kiviselt doktornőt kapnánk. Nem akarjuk, nincs bizodalunk.

Március 23. Szerda

A reggeli futó frissességet felváltja a bágyadtság.

Gerhardhoz megyek a kosztüért. Áron türelmetlenül várja és siettetni utamat. Sajnos igazításra szorul, és nem hozhatom el. Áront kissé bosszússá teszi, hogy még most sincs kész. Szeretné már látni, unszol, cipőt is vegyek hozzá. A velem való törődése nagyon meghat.

Borús hangulatú, szótalán, elgondolkodó. Sokat alszik.

Március 27. Vasárnap

Bágyadt, szóttan, étvágytalan.

„Nem akar gyógyulni a szervezetem, pedig mindent megteszek, hogy elősegítsem.”

Délután a fényképeket rendezgetjük, lassan a végére érünk. Lehetővé válik albumba rendezése.

Meglepetésszerűen Banovichék toppannak be délután. Áron kedves, örömet mutat, de titkon várja, hogy menjenek már. Fáradt. Nem kíván senkit látni, ismerősökkel társalogni.

Nagy Lajos. Még tart az ügyintézés.

Március 31. Csütörtök

A közbeeső napokon semmi érdemleges nem történt.

A takarítónő újságolta reggel, új szomszéd érkezett Berkesi személyében. Áron gyanútlanul megkérdezte: „Ki az?” Én elnevettem magam, gondoltam egyet, jól jellemeztük írói értékét, a takarítónő is kajánul nevetett, csak Áron nem értette a dolgot. Hogy híre ne menjen a dolognak, megmagyaráztuk Jutkának, aki mellesleg nem rosszindulatúan, de hozza-viszi a híreket, hogy Áron nem gondolt az „író” Berkesire.

Húsvéti üdvözlőlapokat írtunk.

Pajzsmirigymérés. Áron hosszú idő óta nem volt ennyire friss, élénk, mint a mai napon. Jóformán egész délelőtt fent téblábolt. Intettem is, egyszerre nagy nekirugaszkodás ez.

Végre elhoztam Gerhardtól a kosztümöt. Nem vagyok teljesen megelégedve. Ráncol. Áron öröme nagy. Nálamnál is jobban örül. „Meglásd mindenki irigyelni fog, mert ilyen anyagból senkinek sincs kosztümje, s a nők különben is irigyek női dolgokban!”

Apám. Aránylag sűrűn jön. Ahhoz képest, hogy négy évig egyszer sem jött Áronhoz. Nem tud meghatni a mostani jövőtetésük, mert emlékezem múltbeli magatartásukra. Inkább bosszús vagyok. Isten bocsássa meg nekem. Szeretem az egyenes dolgokat. [Ceruzával: A nagy korkülönbség, polgári gondolkodás. Minő erkölcsi magaslat!]

Április 1. Péntek

Új hónapba léptünk. Bár hozna valami jót is.

Áron közérzete továbbra is jó. Nyugodtan egyedül hagyhatom. Ki is használok az alkalmat – egy szentendrei hirdetés tart lázban mindkettőnket. Judittal, Ambrus Palival ebéd után felkerekedünk.

A hirdetés beugratós volt. Kopár hegyoldalon rozoga ház, víz, villany nélkül. A kirándulás mégis kellemes volt. A görög korcsmában megebédeltünk, nem túl jól. Rablólúást, rabló áron, kevés hússal. Nevettünk azon, hogy ház, telek nincs, de egy négyszögöl árát már elköltöttük.

Nagy Lajos. Áron egész délután a végrendelet végleges formáját írta.

Este értünk haza. Áront gyanús jelek közt találtam. A mérgezés tünetei jelentkeztek.

Másfél napig tartott csak a jó közérzet. Jó állapotban hagytam itt délben, s estére már gyökeresen megváltozott a közérzete.

Nehéz éjszakánk volt, sokszori nyugtalan felkeléssel. Indulatos, zavart.

Április 2. Szombat

A zavartság letisztult, de felfokozott idegállapotban van, mert szokatlanul sokat beszél. Szinte reggel 6-tól délig egyfolytában. Engem nyugtalanít ez a feltűnően sok beszéd, ami nagyon összefüggő és logikus, de Áronra nem jellemző.

Berkesi szeretné Áront megismerni, úgy érezzük. Áron figyelmes és udvarias mindenkivel szemben. Amikor délelőtt kilépünk az ajtón, belebotlottunk egy ott ténfergő betegbe. Legnagyobb ámulatomra Áron nyújtja felé a kezét, és jellegzetes tartásával, kerekre nyílt szemével, kedvesen, de határozottan beletekint a szemben álló arcába, szemébe s bemutatkozik. A szegény beteg elrebegi alig hallhatóan nevét, Berta Somogyi Béla. Megkérdezi egymás hogylétét. Berta igen javul, mondja; gyógyulgatunk, gyógyulgatunk. Ebben megállapodnak, Áron tovább: gyógyulást hiszek – és mi tovább lépünk. Kérdelem Árontól: egy újabb szerző? És honnan ismered. De hiszen ez volt a Berkesi – válaszolja ártatlanul. Kibuggyan belőlem a nevetés. Ez Berta Somogyi mondom, egy beteg a szomszéd szobából. Hát Berkesi szegény várhat míg Áron „újra” megismerkedik vele. Mindketten nagyon jól mulatunk a tréfás epizódon.

Délután újra jelentkezik a zavartság. A fehérvérjét megvonják, helytelenül csak részben, s nem teljesen, és sajnos már sokszor jobban tudom, mi lenne a helyes.

Este fokozódik a borulás. Éjszaka háromkor teljesen elborul. Iszonyúan sajnálom és tehetetlen vagyok. Alhasi görcsös fájdalomról panaszkodik. Nehéz éjszakánk volt.

Április 3. Vasárnap

Erős zavartság, remegés, nagy gyengeség. A zavartság már is átterjedt. Éjszaka megkérdezte Áron: „Hány év van?” Félig aludtam, s nem tudtam válaszolni, mert újra elszunnyadtam. Arra ébredtem homályosan, kábán, hogy Áron újra kérdi: „hány év van?” Félálomban, kábultan „gondolkodtam” míg kinyögtem, hogy 36 fok. Áron szegény nem értette válaszomat. Persze mikor tizenkét óra volt, és ezt akarta tudni.

Káldi inspekciós szerencsénkre. Dextrisés infúziót állít be. Délelőtt 11-től délután 5-ig tartott. Drága kedvesem szó nélkül tűrte. Egyszer szólt, nehezen akadozva „Ha tudnám, hogy a tehetetlenség meggyógyul, jó volna, de félek, hosszú dolog lesz belőle.”

Érthetetlen okból láza van egész nap.

Április 4. Hétfő

Ma is kapott Á. Dextrisés infúziót, amely estére teljesen letisztította. Ki is ülünk a folyósóra tíz percre. Nagy akaraterő jellemzi Áront.

Április 5. Kedd

Ma ingerlékeny Áron. Minden apróságra érzékenyen reagál. Teljesen elfogadható, ez az állapota, ennyi. Sok kínzó kezelés után.

Délután diktál és megnyugszik. Loczkától egy örömhírt közlő telefonbeszélgetés. Szerzek bárányt az ünnepekre. Ez volt Áron leghőbb vágya.

Április 6. Szerda

Húsvéti bárány ügyintézése. Mindenki megmozgatva, mindenki intéz valamit. Ambrus Pál feldaraboltatja, Czigle Pali elszállítja, mert ő készíti el a levest. Áron tervez, nyugtalan, hogy minden rendben történjen.

Április 7. Csütörtök

Véletlenül összefutnak a látogatók. Judit Hilda Zsuzsával. Kint ülünk a folyosón Áronnal együtt, mert a szobában el sem férnénk. Különben is Judit megjelent egy tele szatyorral – művészi módon pillanatok alatt telezsúfolódott a szoba. Áront fárasztja a sok látogató. Ingerlékeny és kedvtelen.

Április 8. Péntek

Fehérjefogyasztást óvatosan emelik. Kicsit ma is ingerlékeny. Bár az eszemmel értem, mégis nehezen viselem el. Talán azért, mert minden aggodalmat lefojtok magamban, s lassan felgyülemlik a sok izgalom. Amikor Áron rosszul van, fegyelmezett és nyugodt vagyok, amikor jobban lesz, érzem enged a feszültség bennem, s ilyenkor én leszek ingerlékeny. Mindez gyorsan elillan, s csak a békeség marad.

Április 9. Szombat

Húsvét szombat.

Várjuk a tárkonyos levest. De egyelőre a folyosóra kilépve Erdélyi Jolánba botlom, a tanárnőbe, Áron öreg hódolójába. Nagy ritkán megjelenik tíz percre, hogy lássa Áront, megkérdezze, hogy van, s átnyújtson valami kézi készítésű finomságot.

Eredeti jelenség. Bozontos, kíváncsi, pillanatok alatt mindent tudni akar. Kérdez, meglepő dolgokat közöl és megy.

Egyszer is búcsúzásnál az előszobában, szinte saját szavába vágva ellágyult hangon közölte Áronról:

„Elnéztem, ahogy feküdt az ágyban. Milyen szép ember!”

Most is, hogy kiléptem, ontotta rám a kérdéseket.

„Hallom összeházasodtatok. Na, igazán megérdemelte, hogy elvette. És a munkahelyét otthagya?”

Mielőtt mindent kitudakolt volna a folyosón, gyorsan betessékeltem a szobába bosszantó kérdéseivel együtt. Itt aztán Áronra irányította minden figyelmét. Gratulált a házasságunkhoz, majd hirtelen mozdulattal felém nyújtotta a kezét:

„Most már szervusz, drágám!”

Aztán elvonult, s mi Áronnal huncut pillantásokat váltottunk egymással. Áron kedveli az öreg hölgyet, mert jóes�ű, jellegzetes és jó tulajdonsága, hogy rövid ideig marad.

Daddy megérkezik a levesel, Pali beteg, s helyette jött. Áron nagyon jóízűen evett a hazai ízű levesből.

Délután Loczkának is viszek át a János kórházba, mert inspekciós. Fél órát vártam, és eljöttem, ott hagyva a levest az ápolónő gondjára.

Áron friss, élénk tekintetű és halványan ingerült.

Április 10. Vasárnap

Húsvét vasárnapja.

Áron frissen ébredt, élénk és vidám.

Pihenéssel, majd írással töltjük a délelöttöt. Mindketten örülünk a felfedezésnek. Úgy kezdődött, hogy esténként nagy kedvvel mondikált olyan történeteket, melyeket szerettem volna megőrizni az emlékezetemben. Eleinte óvatlan pillanatban egy-két szót vetettem papírra, majd egy-két sort, s amikor láttam, hogy Áron megjegyzés nélkül hagyja, elkezdtem folyamatosan jegyezni. Kezdetben úgy gondolva, ezekből az emlékekből én állítanék össze könyvet valamikor. Igyekeztem meggyőzni arról, hogy én erre nem vagyok alkalmas, s talán a mondikálásából tömör mondatok kerekednek. Jó lenne ezt már most hasznosítani, s talán megpróbálhatnánk a tudatos szövegformálást, illetve diktálást. Mondottam azt is, a gyerekkori élményeket a *Bölcső és Bagoly*-ban már megörökítette, a diákkori élményeket későbbben is megírhatja. Amerikai éve az Ábelben megtalálhatók, jó lenne összegyűjteni, megírni az íróvá válás idejét, a könyvek megalkotásának körülményeit s a kortársakhoz fűződő emlékeit.

Megpróbáltuk. Áron maga sem hitte volna korábban, hogy így is lehet írni, nem látva a leírt szöveget, hanem tollba mondani egy másik személynek.

Számomra is nagy élmény Áron diktálása, mert ezáltal még erősebb a kapcsolat közöttünk, beavatott legzártabb világába. Látom, miként teszi a szavakat egymás mellé. Érzem, mit jelent valamit megalkotni. Csodálatos felfedezéseket teszek nap mint nap, miközben Áron a gondolatokat mondatokba illeszti. Mindig hálás leszek a sorsnak, hogy ez megadatott nekem.

Április 11. Hétfő

Húsvét hétfő.

Áron kedves, szelíd hangulatú. Ilyenkor

[Itt végződik az 1966. február 6-án kezdett teljes kórházi napló. Melyben Ágota kézírásával még négy, jegyzetfüzetből kitépelt kockás noteszlap rejtezik, melyek, később rögzítve, Tamási Áron utolsó napjait beszélnek el. Alább a beiktatott lapok szövege következik teljes terjedelemben.]

Május 17–19. között

olyan arányú látszólagos javulás állt be, hogy óvatosan, orvosi ellenőrzés nélkül lementünk a kórház kertjébe 5 perces tartózkodásra.

Nagy fordulót jelentett Áronnak a kerti séta. Táplálta reményeit a mielőbbi hazajövetelhez és az azt követő erdélyi úthoz. Úgy terveztük, naponta emeljük a kerti pihenő időtartalmát, majd kisebb fölfedező sétákat teszünk a távolabbi kertbe is.

Emlékszem második sétánk alkalmával, amikor a kert hátsó padján üldögéltünk, Áron nézegette a szemközti meredek lépcsős feljárókat, ami a kórház tövében emelkedő dombra vezetett. Úgy érezte, olyan erőben van, hogy fel tud kapaszkodni a lépcsőkön. Nehezen tudtam meggyőzni az orvossal együtt, hogy ehhez a kiránduláshoz még erősödnie kell.

Ezekben a napokban említette először az Alkotás utcai otthont, „Már lassacskán nem is emlékszem, milyen az Alkotás utcai lakás.” Vajon mikor mehetek haza? Elég volt már a betegeskedésből. Rövid időre hazamegyünk és utána megyünk Erdélybe.”

A reményt jelző kerti sétáknak a harmadik napon vége szakadt. A hosszas fekvés meglazította Áron izmait, s a rövid ideig, de mégis megerőltető járkálás izomgyulladását okozott, mely erős fájdalommal jelentkezett.

Pénteken [20-án] már újra ágyhoz volt kötve Áron, s szigorúan csak az elkerülhetetlen esetekben kelhetett fel. Bal lábát borogattam és felpolcoltuk. Így feküdt szomorkásan, de türelemmel. A reményeinket megcsípte a dér. Ha időnként felkelt, erős fájdalmat érzett, s rám támaszkodva, járni bicegve járt.

Így tel el néhány nap várakozással, reménykedéssel. Titkon mindketten keseregtünk az újabb kudarcon, de már szőttük az újabb séták tervét. S közben Áron diktált. Én igyekeztem a szabad idő perceit kihasználni és gépeltem a kéziratot. Úgy gondoltuk, 10 oldalanként fogja átnézni és javítani. Áron azt mondta, ez a munka gyorsan fog menni, mert kevés javításra lesz szükség.

Az első tíz oldallal készültem el.

Május 25. Szerda

[Tamási naptárába jegyezte: ½ 9 Vérvétel, infúzió]

Ugyanolyan reggel volt ez is, mint a többi reggel, amely jónak ígérkező napot jelez. Kellemetlenné az infúzió s azt megelőző vérvétel tette. Ilyenkor reggelizni sem lehetett. Hetenként, kéthetenként történt a vérkontroll, mely egyre nehezebbé vált a véna keresésével s hiábavaló szurkálásokkal.

Ezen a napon is próbára tette a vérvétel Áront és az orvost. De mielőtt eredménnyel járhatott volna, sürgősen elhívtak. Marika, az infúziós nővér rettegve bár, elhatározta, hogy keres vénát és leveszi a vért. Így megszabadul Áron az orvos próbálkozásaitól. A nővérnek nagyobb a gyakorlata is volt. Valóban sikerült egy szívással megtalálni a vénát, amin nagyon felbuzdultunk. Mire Koczol

visszajött, már be is volt kötve az infúzió. Ez a plazma új fajta volt. Talán 3-szor kapta azt Áron. Nem tudom pontosan, de talán hasonló vérplazmából levett emberi plazma volt. Erre azonban nem emlékszem megbízhatóan.

Amikor bekötötték az infúziót, hozzáálltam a reggeli készítéséhez. Kis falatokban adtam Áron szájába az eper dzsemes vajas zsemlét. A harmadik vagy negyedik falat után intett, hogy nem kér, mert hirtelen erős fájdalmat érzett a derekában. Ekkor már csak ketten voltunk a szobában. Ez a gerinctáji fájdalom nem először jelentkezett infúzió alkalmával.

Ilyen esetben azonnal meg kellett szakítani az infúziót. A szervezet erős fájdalommal jelzi tiltakozását az idegen anyaggal szemben. Pillanatnyi tétovázás vagy inkább várakozás után – remélve, hogy megszűnik a fájdalom – hívtam az ápolónőt, majd az orvost. Áron ugyanis pillanatok alatt az erős fájdalomtól kísérve nagyon rosszul lett. Az infúzió megszüntetésével sem múlt el a fájdalom. Vérnyomása erősen leesett, szédülést, hányingert érzett. Fokozta a rossz közérzetet a székelési inger, ami már az infúzió előtt jelentkezett, de nem volt alkalom a „vándorlásra”. Vízszintesre fektettük, és vártunk. Idő múltán a fájdalom enyhült, s szeretett volna kimenni WC-re, de nem lehetett az alacsony vérnyomás miatt. Kértük, próbáljon ágytálat. Ő viszont kért, hogy engedjük ki rám támaszkodva. „Érzem, jobban lennék, ha kimehetnék.” Egy ideig magyaráztuk, hogy e pillanatban káros lenne a felkelés, és próbáltuk az ülő WC használatára rábeszélni. Ennyit ugyanis engedélyezett az orvos.

Amikor behozták az ülő WC-t ketten Terivel óvatosan feltámogattuk Áront. Nagyon nehéz volt, a teste erőtlen. S ahogy két oldalról fogtuk, éreztük, mint válik súlyosabbá. Hirtelen az arcára tekintettem, s megdöbbenve láttam, hogy feje hátra hanyatlik, szeme elrévülten tekint a semmibe, teste visszadől az ágy felé, elsápad és már székelni sem bír. Hirtelen nagy csend támadt. Az ijedtségtől megbénultam egy pillanatra. Annyi erőm volt, hogy visszasegítsem az ágyba, miközben Terike is ijedten megnyomta a csengőt. Jött egy nővér, s riasztotta az orvost. Pillanatok alatt híre futott, hogy Áron súlyos, kómás állapotban van, s jött a főorvos, adjunktusnő, Csuka doktor és a főnővér. Gyorsan kihúzták az ágyat középre, hogy két oldalról is elérhessék.

A fejénél álltam, mikor Áron megszólalt: „Már nem bírom tovább!” A fölkeléstől újra lezuhant a vérnyomása, a szédülés, hányinger, az ájulás pereméig vitte. Kedvesem akkor érezhette először a megszűnést.

Az ablakhoz húzódvá, Áronnal szemben álltam dermedten. Éreztem, hogy élet-halál küzdelmet folytatnak az orvosok. Két oldalról adták egyszerre az életmentő injekciót, miközben Áron a létezés peremén szemét lehunyva, csendben feküdt. Lassan-lassan visszatért az élet a szemébe. Újabb infúziót kötöttek be, amitől remélték, hogy megtisztítja szervezetét a méregtől.

Ott álltam Vele szemben, s hogy tétován felém fordult a tekintete bátorítóan rá mosolyogtam. Dél felé valamivel jobban lett.

Anyám hozta a beígért új krumplilevest és kelt kalácsot. De már csak a folyosón beszéltem vele. Mondtam, hogy Áron olyan rosszul lett, majdnem meghalt. De már túl van a veszélyen. Anyám így is megijedt, s haza menve értesítette Juditot.

Áron bár kicsivel jobban volt, enni mégsem tudott. Az ebéd érintetlen maradt. Ő többé nem is evett, csak utolsó nap délelőtt egy falat banánt.

A délután szánakozással, aggodalommal, reménykedéssel telt. Váltakozó vérnyomás. Rövid időközönként mérték, ellenőrizték. Délután Judit jött, és hozta [Nagy] Laci verskötetét [*Arccal a tengernek*].

Késő délután kicsit jobban érezte magát.

Szárnyra kapott a reményem.

S Áron is megszólalt, mint aki túl van a veszélyen:

„Bosszankodtam és bánkódtam. Én tudom, hogy életveszélyben voltam, azért volt annyi orvos körülöttem, a főorvos háromszor jött be. Miattad aggódom, mi lesz veled, ha egyedül maradsz. Jó, hogy van kevés pénzünk, mert egyedül maradni és szegényen, a legnagyobb nyomorúság.”

Vigasztalom; „Dehogyan maradok egyedül, már holnaptól újra jegyzem a diktálásodat, annyira jól leszel.”

Estefelé kérte, vegyem elő a kéziratot, olvassam fel az utolsó részt, mert javítani szeretne. Felolvastam – mondatról mondatra haladva egy-egy jelzöt átjavított. Aztán eltettem a kéziratot. Később kérte Juditot, adja oda Laci kötetét, kézbe vette, megsimogatta lágy mozdulattal.

Este külön ápolónót kaptunk éjszakára. Áron nem mert elaludni. Éreztem, fél az álomba merüléstől. Én sem mertem lefeküdni. S jól is tettem, mert Áron félálomba szunnyadt, s hallom, álomban annyit mondott „meg fogok ha...” gyorsan odaléptem, szelíden megcirógattam. S erre felébredt.

[Május 26.: Tamási Áron halálának napja virradt.]

A naplóban szereplő személyekről

Írókat, költőket s a naplóban nevezett orvosokat és ápolónókat s a foglalkozásukban megnevezett személyeket nem jegyzeteljük.

„Palkó”: Ágota anyjának családi beceneve.

Mátyás: Sipos Mátyás, az író Erzszi húgának a fia, anyja halála után ő gondozta az emlékházat.

Judit: Kövendi Judit szerkesztő, Ágota barátnője.

Stefi, Zsíros Éva: hölgyismerősök.

Loczka Béla: orvos, korábban, a János kórházban gyógyította az író.

Nagy Lajos: ügyvéd; Tamási házasságkötését követően a korábban írt végrendelet módosításának ügyében tárgyalt többször is Tamásival.

Miska bácsi, Piroška: az író otthona körül segítő kedves személyek, akik Tamási Ágota özvegyiségében is szorgoskodtak az Alkotás utcai házban.

Ambrus Pálék, Sárkányék, Czigle házaspár, Hilda-Gyuri: a baráti körhöz tartoztak.

Szántó Adél: a helikoni író, Szántó György özvegye.

Banovichék: Banovich Tamás filmrendező és felesége.

Kéki Béla: a két világháború között kolozsvári lapok szerkesztője.

Móricz Miklós: az író öccse, újságíró, a Brassói Lapokat is szerkesztette. A kórházból való távozását követően 1966. május 6-án meghalt.

Vita Sándor: erdélyi közéleti személy a két világháború között.

A jegyzeteket Ablonczy László írta.

Ismeretlen írások

Nagybetegen, 1966 tavaszán Tamási Áron még tervezte, hogy közéleti írásaiból válogat egy kötetre valót *Szentjános bogárkák* címmel. Apró világító gondolatok – mennyire önlefokozó cím, a *Virrasztással* összevetve (1943). Amely kisebbségben, a megmaradásért viaskodva az író és a szellem felelősségének Bethlen Gábor-i gondolatait adta közre. Tamási halála után másfél évtized, amíg moccan a hivatalos hajlandóság, s 1981-ben Bernáth Ernő gyűjtésében, utószavával és Dávid Gyula jegyzeteivel a *Kriterion Tiszta beszéd* címmel közreadta 1923–1940 között íródott publicisztikáját. A gyűjtemény teljességre nem törekedhetett, amire még a megjelent szövegben is zárójeles-pontozásos jelek utalnak. Z. Szalai Sándor szerkesztésében és tanulmányával *Jégtörő gondolatok* címmel a Szépirodalmi Kiadó a *Virrasztás* rostált anyaga mellett a *Brassói Lapokban* a *Tiszta beszéd* című rovatban közölt írások gyűjteménye jelent meg 1982-ben. Anatómánsan tehát, ami egyben a párt pillanatnyi hogylétének, kisebbségpolitikája kondíciójának szalonképes lenyomata is.

1990 után a két világháború közötti lapok, folyóiratok, Tamási-írások halálszata már engedély nélkül folytatódhatott. Melynek jeleként Szabó Zsolt Benedek Elek hatalmas levelezéseinek gyűjtése és szerkesztése közben a kolozsvári *Mai Világban* talált Tamási cikkekből közölt néhányat az induló *Székelyföld* első számában (1997/1). Urbán V. László *Aranyos tekerők* címmel lapokban, folyóiratokban egykor megjelent s elfelejtett írások, interjúk, jelenetek, tárcák kisebb gyűjteményét közölte (Kertek K., 2000). Nagy Pál *Szellemi őrség* címmel elegyes válogatást adott közre (1936–1965), melyben az esszék, cikkek java a *Jégtörő gondolatok* mellett néhány '90 előtt zárolt Tamási-írást is közölt (Palatinus, 2001), Urbán László *Eszmélj, Ábel!* címmel különböző lapokban szunnyadó cikkek, interjúk mellett egy, az író emlékezetét idéző fejezetben téves adatolású anyagot is illesztett (felelős kiadó: Szász Zsolt. Helikon K., 2016).

Alább s újjólag, Tamási eddig könyvben nem közölt, elfeledett írásainak kisebb mutatványát közöljük. Azzal a sürgető ígérennyel, miszerint immár ideje volna kötetekbe foglalni, és gondos jegyzetek kíséretében kiadni Tamási összes esszéjét, közügyi írását, interjút, vallomásait.

Az írásokról

Feküdj le város: Tamási 1923 nyarán érkezett New Yorkba, s azon az őszön nagy versírási kedv tört rá. Fél száz költemény született röpké időn belül, amit hazaküldött menyasszonyának, Holitzer Erzsikének. Aki közlési szándékkal kolozsvári szerkesztőségekbe vitte a költemények kéziratát, de javuk ismeretlen maradt. Ez a vers az *Ellenzék* 1923. XII. 23-ai számában jelent meg.

Henry Fordról: *Vasárnapi Újság*, 1923. XII. 23.

Amerika egy város tükrében. *Ellenzék*, 1924. XI. 24.

Regényírás Erdélyben. *Literatura*, 1933.

Erdély üzen... *Erdélyi Szemle*, 1943, 11-12.

Íróknak való kötelesség. *Új Ember*, 1945. XII. 23.

A jó magyar béke ügyében. *Magyar Nemzet*, 1946. IX. 29. Az augusztusban Párizsban kezdődött békediktátumot előkészítő tárgyalások szeptember végén már az 1947. február 10-ei végzést körvonalzták. Vagyis nyilvánvaló lett, a trianoni diktátum ismétlődik – még erősebb szorításokkal. Tamási a keserves távlatosság jegyében írta vallomását.

A. L.

Tamási Áron

Feküdj le város

– Késő este Newyorkban –

E csendet a lelkem be régen
Kereste
S be nagyon vártam, hogy jöjjön ez
Az este.
Nincs itt senki: szivem az időt
Kileste,
Susogva így imádkozom én
Ma este:

Feküdj le örök lárma,
Hogy legyen immár árva
Egyszer itt az ember.
Feküdj le nyüzsgő élet,
Hullj rám áldott kímélet
S takarj, mint a tenger.

Csendesedjél zűrzavar,
Pihenjen a hús avar
Őszi búban kedvére.
Aludjál ki pazar fény
S legyen ma sok jó legény,
Kit nem kerget a vére,

Dőlj le az ágyba ember
S magadnak álmodj, rendelj,
Hogyha nem vagy páros.
Ébredj fel te drága csend,
Csak az álmod el ne csend,
Ha alszik a város ...
És Te, Isten, ne légy hozzám most
Haraggal,
De takarj be puha, drága szép
Szavaddal ...
És az égből sok virággal szállj
Te, angyal,
Mert én most békülök kicsivel
És naggyal.

... Üdvöz légy, angyal,
Aki már szálldos ...
Feküdj le város,
Feküdj le város. ...

Ellenzék, 1923. december 23.

Henry Fordról

Henry Fordról, kinek arcképét múlt heti számunkban mutattuk be, most ezeket írja Tamási Áron New Yorkból:

Többen ismerik, mintha annyi esze volna, mint amennyi pénze van. Munkásai szeretik, s nem tudom miért, zsidót nem alkalmaz.

Hihetetlenül munkás és szerény, mint minden amerikai gazdag ember. Lakása is olyan, hogy bottal kellene az embert ütni, hogy elhigye: itt a világ leggazdagabb embere lakik. S nincs is fényes városban, hanem Detroit mellett Deabornban, az ősi családi farmon. Maga is farmfiú volt, s autó-mechanikus. S húsz év alatt ő lett a leghíresebb autó-mechanikus.

Hozzá bejutni nehezebb, mint egy királynéhez. Mert a királyné fitogtatja magát s örömet is érez, de Henry Ford csak időt érez. Igen lelkem, mert percenkint ezer dollár üti a zsebét, s ha sokat elveszteget, aztán pipadohányra sem jut.

Annyi titkárja van, mint a sár, mármint az angol sár. Dolguk is van, hiszen csak levele annyi jön Fordnak, hogy naponként negyvennyolc órát kellene olvasnia, de már többet ő sem bírna élve.

S ami nagyon kedves tőle, a magyarokat szereti. Hiszen több magyar mérnöke van, kik zsákkal hordják neki a pénzt.

És már politikát a fejében s pénzt forgat a kezében, hogy kövezzék ki útját a Fehér Ház felé. Húsz millió dollár háborús nyereséget már visszaadott a kormánynak. Kár, hogy nem én vagyok a kormány.

Mondják, hogy elnök lesz. Pénze van hozzá, s Amerikában annyi esze van mindenkinek, amennyi pénze.

Azért van sok okos számár.

Vasárnapi Újság, 1923. december 23.

Amerika egy város tükrében

Ami a falakon belül napestig végbemegy

Welch, W. Va. október végén.

(Az Ellenzék tudósítása Amerikából.)

Talán más is, de én bizonyosan úgy jártam Amerikával, mint a fiú gyermek a kicsi mozdonyal: alig engedi kétszer-háromszor neki a falnak, már elromlik. Nem elrontja, hanem elromlik. Szomorú, ha Amerika is elromlott, pedig jó-akarattal s vigyázva engedtem neki a látásomnak.

Ámbár – legyünk igazságosak – erős mozdony ez az Amerika, de a melege szemfényvesztés. Sokan vagyunk, akik nem igen fázunk benne, tehát a pénz? – No az sem fénylik már olyan nagyon, sőt nem is kellett túlon túl magát, ha az ember naponta ezreket olvas, mert úgy érzi, hogy néhány percre az övé, mégsem olyan boldog, mintha – teszem – eszébe jut a diákköri egyetlen lilaselyem harisnyakötője. *Milyen is hát ez az Amerika? – bizony nem jó s nem is rossz, mint a nyárspolgár felesége.* De van említeni való mind a kettőn.

Ez alkalommal törjünk be a falakon, és jegyezzük fel, ami várakozásunktól elütő. Nem kell toldani se hozzá, nem olyan szegény éppen. Eltakarni se kell, nem annyira izgató éppen.

A családi szentélyt azzal tisztetem, hogy a valóságot mondom róla csupán. A férfi pontos családi hivatalnok, és megbízható is, legalább otthonról nem sikkasztott. Reggel elmegy, délben talán gondolatban hazaszáll, de este pontosan megjelenik, s fáradtan beledől a háromméteres családi ágyba, mint a csutak. Nem tekeregnek el kávéházakba, s nem is lehet, mert ilyenek nincsenek: a helyükön autogarázs épül, vagy kiszolgált Ford-kocsik rothadnak.

A nő, ha férjhez mehet, bejutott a paradicsomba. Sok édes gyümölcs, úgy veszem észre, itt nincsen, de az idő viszontagságai elől védve vannak. Valahogy eltöltik az időt, ha egyéb nem akad, befestik magukat, s aztán lemossák s megint befestik. A konyhájuk rendszerint parlagon hever, mint a nem törtető gazdáké. De ha főznek is ritkán, nem ad az isten ízletes termést.

Nagyon kicsiből megélnek, de ez nem feltűnő, mert ilyenből a kicsi is elég. Ünnepe- és vasárnapon kétszer esznek. Szerintük, ha az ember nem dolgozik, ez is sok.

A minap szerencsés voltam, hogy egy százpercentes amerikai meghívott ötórás ebédre. A következőket étkeztük: (Leves evéssel nem töltöttük az időt, mint a macska.) Hatunk között egy kiegészített csirkét felosztott a háziasszony. Ezt jó kopogósan a tányérunkra tette. Körülöveztük galuskával, pityókával, kelkáposztával, zöldpaszujkával, közibe tellegettünk valami elegyes húst mártással, néhány petrezselyem és celler gyökeret nekitámasztottunk a tányérnak – no de a vaját ne hagyjam ki, ezt a tányér peremére tettük, aztán meleg pogácsát a kezünkben, s enni kezdtük ezt a babyloni ételt.

Ez még megjárja valahogy, de most jött a tragédia: azt kérdi a háziasszony, hogy szeretem-e az amerikai főzteket? Csak a jóisten tudja, miféle szívdobogással feleltem, hogy: ó, nagyon, nagyon! Ilyen udvarias még életemben nem is voltam, adja a Mindenható, hogy ne is legyek.

Ebéd után pedig azt kérdezte a vendéglátó úr, hogy nem gondolom-e, hogy Amerika az első a világon? Természetesen, feleltem, de szerettem volna ráönteni a kávé, s elrohanni s kiáltani, mint egy bolond, hogy nem igaz, hazudtam, csak az ábécében az első, de ott osztán első.

A többi falakon belül is érdeket feszítő élet folyik. Csupa jókedvünkből sorra járhatjuk, mint a jövődöntendő sátrait.

A bankban félrechapott kalappal bityerészik az igazgató. Ezer csoda, ha egy kicsi ital nincsen nála. Szobájába hívja az egyik tisztviselőt, aki ott leül pontosan, azután a lábait pontosan felrakja az asztalra az igazgató orra elé, s már mehet a beszéd. Ez nem kivételes eset, mert: 1. a kalapot házban sem venni le, 2. a lábakat asztalra, ablakpárkányra vagy akárhová felrakni, – ezek gyökeres szokások.

De nem is övezi nimbusz az igazgató homlokát, mint otthon. Ő is olyan munkása a banknak, mint a többi: az ablaknál kiszolgál, ha kell könyvel, ha kell, a hibákat keresi, a lányokkal is összebújik, a fiuknak is viccet mond közben, s esze ágában sincs azt ügyelni, hogy ki-ki végzi-e a munkáját, ez úgyis természetes itt, mint az alvás. De a hivatalnok sem áll glédában, mint a baka, hanem énekelget, színészi mutatványokat produkál a lányok előtt, újságot olvas, s mégis vág örökké a mérleg, mint a bajusz. Pedig kevesen végzik a sok munkát, például, ahol én vagyok, hat tisztviselő van, s 20–30 ezer dollár a napi forgalom. Igaz, a rendszer hihetetlenül egyszerű, s a gépek végzik a számtani műveleteket, mint a veszedelem.

Azért a borbély üzlete se mellőzendő. A hazai mellett olyan benyomást tesz, mintha kivégzőkamrába kerülne az ember. Alig ül bele a székre, már felfordítják vele együtt, hogy a lába az égnek áll, s a feje majdnem veri a padlót. A borbélynak így alkalmas, s túrjon a frekventáló, ő úgy sem dolgozik ezalatt. Egy magyar beszélte, hogy borzasztó pénzen ilyen székeket szállított haza, hogy az ottani borbélyokat egy hoppra lepipálja vele, de senki nem mert beléjük ülni, s odaveszett a vagyona. Mikor a villanygépet berregtetni kezdik az ember nyakacsigáján, eszibe jut, hogy a fülit lenyisszantja valami vaksi borbély. *A bevándorlónak külön érdekesség, hogy a nőekkel együtt borotválják.* Már a nőket arcban nemigen, hanem nyakon s a hón alatt. Ez utóbbiban semmi szégyen, ha rút szokás is. Egyedül azt sajnálom, hogy nem tudtam meglesni, hogy mint csinálják, valahogy suttyonban művelik ezt a mesterséget. Hatvan centért nyírják meg az embert, otthon ennyiért a hajaszálait is megolvassák.

A vendéglőkben is ellátják az ember dolgát istenesen. A fukarja s a sietőse a pult mellé ül egylábú, forgó székre, itt gőzerővel megy az evés, s nem átkozzák, ha nem ad borraivalót. A pincérség kizárólag a négerrek szakmája. (Az enyém olyan udvarias és politikus, mint egy örmény.) Ha levest kér az ember,

sokszor gondot okoz, nekik is, a megevőnek is, mert nem jobb, mint a hólé. Ellenben élőhúst kap az ember, s ha szadista, élvezheti a kicsorduló vérrrel együtt. S örökké hozzák a petrezselymet, a káposztát s mindenféle zöldségét tiszta nyersen, hogy már némelykor csak alig állom, hogy le ne seperjem az asztalról. (De ha hazamehetek, ki is tépem ezeket a magam körzetén mind a földből, hiába sírnak az asszonyok.)

Még azon szoktam megrökönyödni, hogy a fiatalság egy pincehelységet korcsolyapályának kinevezett, s nyár lévén s a víz nagyon okosan nem fagyván meg, kétkerekűvel korcsolyáznak, mint a sport bolondjai, verik a port, zugnak s döngetnek úgy, hogy még a szemlélő is tántorog belé.

De ők élnek-halnak érte, mint a szamár a bürökért.

Ellenzék, 1924. november 24.

Regényírás Erdélyben

Két regény-patak: történelmi regény és szociális regény.
Hol fut össze a két patak és mi lesz belőle azután?

Ennek az írásnak nem az az első célja, hogy az erdélyi regényírókat ismertesse; sőt nem is az, hogy a felvetett problémát csak Erdélyre korlátozva magyarázza. A cél az, hogy rávilágítsak arra a két útra, amelyen az erdélyi regényírók lát-szólag két ellentétes irányban haladnak, és ezenfelül még az is, hogy ebben a rávilágításban az új magyar regényírók vajúdo arca emelkedjék szem elé.

Eszteendővel ezelőtt még gondolkodóba ejtette a közönség egy részét és a hagyományokat hangsúlyozó írásszakértőket az a sopánkodás, hogy az erdélyiek megbontották az egységes magyar irodalmat. Ezek a nyugdíjazott irodalmi testőrök elsősorban minket láttak megbontóknak: úgynevezett székely népi írókat. Rajtuk kívül pedig a bátrabban megnyilatkozó erdélyi szellem felé is a korholás felhői szóltak. Sajnos, a jótékony vihar dörgéseivel és fülledtségével együtt már-már egészen elmúlt: egyrészt, mert a székelyek hol „magyarosodnak”, hol pedig csökönnyösen törekednek a művészi színvonal felé, másrészt pedig az erdélyi „bátorság” haja is őszül.

Ilyenformán most már semmi sem zavarja az egységet, s ha képet rajzolok arról, ami Erdélyben van, akkor ez a kép a mai, kisebb Magyarország irodalmát is fogja mutatni.

Kezdetben vala az Ige

Az összeomlás után, a fájdalom és a szédülés néhány hónapjának a lázában az erdélyi irodalom már megtalálta az új életet. Hangot elsősorban a líra adott neki. Ez természetes is. Remenyik az igazságtalanul megcsúfolt magyarok szagató hangjával ébresztette Erdélyt, Szentimrei a szenvedés erejének áradásával hirdette az új tavaszt, Bartalis a magunk egyszerű örömeire tanított és Tompa László udvarhelyi magányából szólott a csoda szavaival:

– Kelj fel és járj!

Ez volt a megtalált ige, amely ismét visszaadta a hitet, az erőt és a munka értelmét. És az ige után már jöhetett a szöveg: jöhetett a regény. Az első mozdulatokban már benne van minden, ami tizenhárom esztendőn keresztül utána történt. Most legalább így látja a visszanező. Még nyers és brutális az első lendület, ha az új magyar fájdalom okairól esik a beszéd. Vagy pedig érdektelen, ha történelmi témákkal akarja elterelni a figyelmet az író, de csak addig érdektelen, amíg a történelemben is megtalálja azt, ami felzaklatott idegeinek és nyers életösztoneinek megfelel.

Felbugyog a két forrás

A lírával szinte egy időben jelentkezett a novella. Már készen, próbálkozások nélkül ugrott ki a penna alól. Sőt nemcsak készen, hanem az új levegő, az új mondanivaló és az új nyelv kincseivel gyarapodva. Nyíró, Sipos Domokos, Pap József és Nagy Dániel rövid idő alatt felzaklatták Erdélyt az újjászületett novellával. S már vajúdott a regény is. Kiadó azonban nem volt. Volt azonban hit és bátorság arra, hogy megpróbálják a lehetetlent: a semmiből megcsinált kiadvállalatot. Hat író összeszövetkezett, kitalált egy címet, és felhívást tett közzé az erdélyi közönséghez. A cím ez volt: Erdélyi Szépmíves Céh, a mostaninak az apja. A csoda megtörtént, és megjelent az első könyv, Nagy Dániel *Cirkusz* című regénye. Nyers, kegyetlen könyv a háborúról, s a hatása egészen viharszerű. A „hagyomány” őrei felhorkantak és megindultak a támadások a *Cirkusz* ellen, amely az erdélyi szociális regények sorát nyitotta meg. A düh és a kavargás még javában tartott, amikor a történelmi regények forrása is kibuggyant: megjelent Makkai Sándor *Ördögsekér* című regénye. A csatárok rögtön otthagyták a *Cirkuszt* és az *Ördögsekérnek* rohantak neki, főleg a két Báthori-testvér fajtalanlansága miatt, akiknek bűnét irodalmilag kitergette a szerző. Az erdélyi reformátusok éppen püspökválasztás előtt állottak, s Makkai Sándornak, aki eladdig biztos várományos volt, szinte szinte a püspökségébe került az *Ördögsekér*. Unitáriusok és katolikusok egyaránt bujtogattak ellene, választani azonban csak reformátusok választottak.

Cirkusz és *Ördögsekér*: az erdélyi regényírás két forrása volt. A két forrásból két patak indult: egyik a szociális regény felé, a másik a történelmi regény felé. Nagy hullámmázzal és tapogatózással mind a kettő.

Szociális erdélyi regények

Igazi írók és igazi közönség előtt kétségtelenné vált, hogy a *Cirkusz* a szükséges leszámolásnak első mozdulata volt csak. Likvidálni kell háború előtti bűnököt, újjá kell értékelni „nemzetfenntartó” eszméket, és rá kell mutatni arra az igazságtalan különbségre, amely a magyar társadalom keretén belül az egyes osztályok között fennáll. A felismerés azonban nem tudott cselekedetté kiteljesedni, mert a *Cirkusz* elleni dühös hadjárat egyrészt az írókat ejtette gondolkodóba, akik jórészt újságoknál elhelyezkedve, már függő helyzetben voltak Egyházzal és Magyar Párttal szemben, másrészt pedig maga a Szépművés Céh sem igen nyújtott segédkezet a harcosabb írói megnyilatkozásoknak. Ugyan kiadta Ligeti Ernőnek *Fel a bakra* című könyvét, amely a magyar középosztályt a háború eredményeképpen jobb hely híján a bakra ültette, de ebben a regényben több volt a szomorú bólogatás és a csendes romantika, mint a lázadás vagy számonkérés.

Olyan volt ez, mint az égi háborúban a nagy csattanás után a dörgésfoszlány, amely után csend következik.

A csend be is következett, mert csak esztendőik múltán jelent meg Kacsó Sándornak *Vakvágányon* című regénye, amelyben az új erdélyi magyar generáció csakugyan újjáértékelte a „nemzetfenntartó” eszméket. A könyvre természetesen nem akadt kiadó, s így az író izzadta ki valahogy a kiadás költségeit. Ugyanerre a sorsra jutott jómagamnak is a könyve, a *Címeresek*, amely prüszkölve és kíméletlenül igyekezett megmutatni a magyar történelmi osztály bűneit és önző magatartását a tizenkilences erdélyi forradalomban.

Íródott még Erdélyben egy regény, amely európai látókörbe állítja a kor szociális problémáját. Ez a regény pedig Szántó György *Az ötszínű ember* című regénye, amely – sajnos – mai napig is kiadatlanul hever.

A szociális regényírói törekvéseknek csupán kiemelkedőbb eseményeit említettem meg. De úgy ezekből, mint a többi kísérletekből megállapítható, hogy a törekvés nem járt kielégítő eredménnyel. Nem járt sem a művészi formát illetőleg, amelyet a lávaszerűen kiomló anyaghoz nehéz is megtalálni, sem pedig eszmei tekintetben, mert kiadó nem lévén, a harcot elindított élességével folytatni tisztára lehetetlen. Ilyenformán az író vagy hallgat, mint Kacsó, vagy más természetű témák után néz, mint Szántó, vagy pedig kelletőbb formába burkolja a szociális tendenciát, amint én tettem *Ábel a rengetegben* című új regényemben.

Történelmi regények

A *Cirkusz* olyan útra vetett fényt, amely tele volt a legégetőbb, de egyben a legkényesebb társadalmi és magyar problémákkal. Ezen az úton utánamenni és megküzdeni jelen életünk sárkányával, bátor és méltó feladatnak látszott. De együttal veszedelmesnek is. Egyebekben kívül tehát már ebből is érthető, ha az

erdélyi írók szívesebben fordultak arra a másik útra, amelyet Makkai Sándor mutatott az *Ördögsekérrel*: vissza a történelembe. Történelmi regényt írni mindenképpen érdekesebbnek látszott: nemcsak kiadóra lehetett számítani, hanem nagyobb közönségsikerre is. Az *Ördögsekér*, majd a *Fekete vőlegények* ezt megmutatták. S a siker mellett még írói feladatnak is, könnyebb a történelmi regény a mese nagyjából adódik, adódnak az alakok is és azonkívül nem nehéz némi nemzeti szívre hatást, sőt szociális vonatkozást is „eszközölni”.

Ha a tárgyilagosságra konokul törekszik az ember, el kell ismernie, hogy sok érthető van abban, ha nemzeti sorscsapás idején a múltba néz vissza az író, és onnét merít a további hitre példákat. Bizonyosan ez a szempont lebegett boldogult Kuncz Aladár előtt is, amikor kitűzette azt a történelmi novellapályázatot, amely a történelmi novella néhány remekét csalta ki Nyírőből, Sipos Domokosból és Berde Máriából.

Nagy erkölcsi sikere volt Kós Károly *Varjúnemzetségének* is, amely a történelmi témát *Krónika* elnevezéssel és egészen egyedülálló levegővel tette rokonszenvéssé. Ilyenforma könyv a Tabéry *Szarvasbikája* is, amelyben a két féktelen Bolyait igyekszik megérteni a szerző.

Az *Ördögsekér* után és a novellapályázat után valósággal divattá lett Erdélyben a történelmi regény. Tabéry a Bolyaiak után Fugger Katalinnál tette tiszteletét, amely alkalommal a parasztlárdás gyülekező felhőire is rámutatott az ablakon keresztül. Könyvét a Szépmíves Céh adta ki *Vértorony* címmel. Itt jelent meg a Nyírő *A sibói bölény* című regénye is, amelyben Wesselényi Miklósnak három nagy tulajdonsága van: szörnyen erős, nagyon szereti a lovakat és harcol a magyar nyelvért. A regény gyönyörűen dagadó nyelven van írva, de ez egyebek mellett már azért is helyes, mert a magyar nyelvért való küzdelem emlékévéül állította fel Nyírő.

A történelmi láz Szántó Györgyöt is megejtette s ennek emlékezetére megírta Kőrösi Csomáról a *Bölcsőt*, az angol kultúrtörténelemből a *Földgömböt* és a tatárjárás idejéből a *Bábel tornyát*. A három regény egyszerre a legelső sorba állította az írókat.

A láz azonban múltófélben van immár. Az utóbbi időben nem írt erdélyi író olyan regényt, amelyet szigorú értelemben történelminek lehetne nevezni. Van azonban a történelmi regénnyel kapcsolatban olyan jelenség, amely a jövőendő útját illetőleg felette figyelemreméltó.

Hol fut össze a két patak

Így visszanézve az erdélyi regény első évtizedére, azt lehet megállapítanunk, hogy amilyen messze fakadt fel egymástól a szociális regény és a történelmi regény forrása, jónéhány esztendő múlva éppen olyan közel jutott egyik patak a másikhoz. A történelmi regények 5–6 éves divatja után és a szociális regények fiatalos és sokszor művészietlen ágaskodása után ma ott áll az erdélyi regényírás, hogy sem nem történelmi, sem nem szociális, illetőleg mind a kettő.

Egyik elnyelte a másikat.

Csak két regényt említek fel, amely jellegzetesen mutatja ezt az állapotot: egyik a Berde Mária *Földindulása* a másik pedig a fiatal Grandpierre *Rostája*. Mind a kettő a közvetlen háború utáni erdélyi társadalom problémáit tárgyalja: a történelmi események szigorú és pontos tényei mellett nyilvánvaló szociális tendenciával. Berde a magyar középosztály talajvesztettségét írja meg egy kissé érdektelen mese keretében és lassan szuszogó nyelven, Grandpierre pedig a legújabb generáció küzdelmét mindennel szemben, ami háború előtti és ami eladdig magyarnak mondatott.

Ez a két regény tehát meglehetősen jelzi azt a pontot, ahol a történelmi regény patakja beleömlik a szociális regény patakjába. Fontos és a jövőre nézve jelentőségteljes, hogy így van és nem megfordítva.

Ilyenformán nem látszik talán nehéznek az erdélyi regény jövő útját megállapítanunk. A történelem mind kevesebb és alárendeltebb szerephez jut benne, míg a szociális és emberi kérdések a kísérletek tanulságai után mind művészibb formában jutnak kifejezésre.

A fejlődésnek is ez az útja, a helytől és a kisebbségi sorstól eltekintve is.

Literatura, 1933

Erdély üzen...

TAMÁSI ÁRON

író, a Magyar Tudományos Akadémia tagja

Az első világháború óta minden becsületes magyar embernek küzdelmes élete volt – kétszeresen küzdelmes élete. Először küszködni kellett azért, mert a rossz vezetés miatt a világ maga is teli volt zavarral és bajjal, s másodsor sínylőd-nünk kellett azért, mert az igazságtalan békekötés széjjelszaggatott minket, magyarokat. Az erdélyieknek áldatlan román hatalom alatt kellett élni, a többi magyaroknak pedig egy összerontott s megnyomorított hazában. Ezt a sorsot még akkor sem érdemeltük volna meg, ha a magyar katona a harctéren nem küzdött volna olyan hősiezen. Hát még így, hogy a szerencsétlenséget nem a harcoló magyarság idézte elő, hanem a belső hazai zavargás, mely lehetetlenné tette azt, hogy a legválságosabb időben meg tudjuk védeni a hazát.

Ami akkor történt, jó árat fizettünk azért, de tanultunk belőle. Mindenekelőtt megtanultuk azt, hogy bajunkban a világon senkire sem számíthatunk, csak a magunk erejére. A szerencsétlenségben, ami a háború után reánk szakadt, erre aztán rájöttünk, s kezdtük is az erőnket ismét gyűjtögetni. Túrtünk és dolgoztunk,

a baj erősített és növesztett, s lassan kint megteremtődött a honvédhadsereg is. Egyedül ennek az újrasarjadt erőnek köszönhetjük, hogy a megcsonkított hazának egyes részeit vissza tudtuk szerezni. Mert az idegen hatalmak sohasem segítettek volna minket ebben a visszaszerzésben, ha nem tudtunk volna erőt mutatni. Amikor ebben bizonyosak vagyunk, ugyanakkor azt is tudjuk, hogy a meglévőt megvédeni és a még hiányzó magyar földeket visszanyerni, egyedül a mi erőnkön dől el.

Ne higgyünk tehát senkinek, aki bármilyen külső megértést és segítséget emleget, mert ennek a háborúnak a végén is egyedül rajtunk fog múlni további sorsunk. Ebben legyen egyetértés közöttünk, mert ez a legfontosabb. Az én véleményem szerint egyedül a felelős kormányzat dolga, hogy a harcoló nagyhatalmak szándékait és terveit éberséggel figyelje. Gondoljuk csak el, hogy milyen haszontalan dolog volna, ha mi, magyar emberek azon különböznénk meg egymással, hogy vajon ki fog győzni! Haszontalan dolog volna, mert a győzelmet nem találgatni kell, hanem hinni benne és végbevinni. Higgyünk tehát abban, hogy a mi igazságos magyar ügyünket győzelemre visszük. De kérdezhetné valaki, hogy miben áll a mi igazságos magyar ügyünk? Erre azt felelem, hogy két óriási nagy feladatból áll. Nevezetesen először abból, hogy a Magyar Szent Korona országát helyreállítsuk, és minden ellenséggel szemben megvédjük; másodszor pedig abból, hogy ebben a helyreállított magyar hazában, majd a háború után, igazságos rendet teremtsünk.

Már egyszer megtörtént, hogy belső erőnkben és kitartásunkban éppen akkor bomlottunk meg, amikor a hazát külső és belső ellenség ellen meg kellett volna védelmezni. Esztelen és végzetes dolog volt. Azonban süket és vak volna az is, aki azt hinné, hogy a háború sikeres befejezése után nem kell nekünk új és igazságos rendet teremteni itthon, hanem maradhat minden a régiben.

Egyik az életünk s a másik a boldogulásunk záloga.

Senkinek soha sem üzenhetünk ennél fontosabbat.

Erdélyi Szemle, 1943, 11-12. szám

Íróknak való kötelesség

HANGZATOS SZÓVAL azt mondják, hogy az író a nemzet lelkiismerete. Ha az, akkor is más ez, mint a politikai lelkiismeret, mely rossz éjszakák után tüzesen kel fel és megtorol. Igazságot akar mind a kettő, de az egyik önmagunkban is megkeresi a bűnt, hogy a büntetés erkölcsi alapon álljon s így messze az időben is igazság maradjon; a másik pedig nyilvánvaló és közönséges bűnöket kutat,

akik a bűnbak szerepére is alkalmasak. Ilyen történelmi időben, mint a mai, amikor valami dicstelenül véget ér és valami reménykedve újakezdeddik, mind a két bíróra szükség van. De új veszedelemnek lehetne a forrása, ha a szerepeket felcserélnék, vagy ha az egyik bíró a másik jogát vitatná el.

Nem az író dolga tehát, hogy vért szomjúhozva járjon, közönséges és nyilvánvaló bűnösöket keresvén, kiket máglyára kell vetni. Az ő kötelessége inkább a figyelmeztetés, hogy mindnyájan bűnösök vagyunk, tagjai lévén egy közönségnek, mely vétkezett, hivatása bűnbánatra inteni a vétkezőket, reménnyel vonni be a bűnhődésben is a szenvedéseket és megbűvölni az igazságot, hogy még e földön eljöjjön mindenki számára érdeme szerint. S végül pedig nemcsak kötelessége és hivatása az írónak, hanem természetes joga, hogy a szellem világában olyan rendet teremtsen, amelyből kívánatos nemzeti jövőendő és vidám emberi élet sarjad.

Valójában ez az irodalom értelme s ez minden írói tevékenységnek a célja. Az olyan író, aki életében nem tévedett el az útvesztőkön, s akit holta után nem lep el az idő rozsdája, itt különbözik meg az úgynevezett „valóság-irodalom” híveivel, akiket a költői szárny suhogása könnyen felingerel. De itt különbözik meg az „elefántcsonttorony” lakóival is, akik a költői szárny alól szívesen levágnák a testet. Pedig kell a test, hogy aki át akar jutni a széles világába, előbb az anyaggal meg tudjon küzdeni, s kell a költői szárny is, hogy e megvívott küzdelem után, a valóság érzékének biztonságával tudjon szállani a szavak erdejében és a fogalmak forrásai fölött. A szavakat említem, és a fogalmakat.

MINDIG ÚGY LÁTTAM, hogy az iskolázott emberek szeszélyesen és könnyelműen bánnak a fogalmakkal és a szavakkal. De amit az utolsó esztendő alatt elkövettek velük, arra példa nemigen van. Sárba és a nemtelen indulatok mocsarába dobálták a szavakat, hiszen úgymint annyi sok van. Elrabolták otthonaikból a fogalmakat, és arra kényszerítették, hogy cseléd gyanánt szolgáljanak nekik, vagy szerető helyett mámorítsák őket. Nem csoda hát, hogy nagy zavar keletkezett, melyben a fül és az értelem egyre jobban csodálkozott, sőt zsvajgó rendetlenség ütött ki, mert álruhában és titkos értelemmel a szavak össze-vissza kezdtek futkosni, a fogalmak pedig foltosan bűzhödtek, mint a férges zebrabőr.

Meg is lett az eredménye.

Ha valamikor, úgy most az írónak a szellemi világban igazán rendet kell teremtenie. Amilyen szükséges ez, éppen olyan nyilvánvaló, hogy ez az írói tevékenység manapság sürgős. Sürgős azért, mert a történelem végzéséből mindent újból kell építenünk: valósággal új hazát a régi földre, új nemzetet és új társadalmat. Erőszakosan és ezerszámra gyúródnak elénk a feladatok, amelyeket halasztás nélkül meg kell oldani, s jól. De miképpen építsünk késedelem nélkül, ha nem értjük egymást, mert a múlt öröksége gyanánt az egyik magyar más jelentéssel használja a szót, mint a másik! S miképpen építsünk jól, ha a fogalmak még mindig zavarosak!

Ezért szükséges és sürgős tehát, hogy a sártól és a mocsok szagától megszabadítsuk a szavakat, visszaadva nekik a csillogást és a hitelességet, a tisztárcot, melyből mindenki ugyanazt a kifejezést olvashatja ki. S ezért szükséges és sürgős, hogy otthonaikba visszavigyük az elrabolt fogalmakat, lefejtvén róluk a szolgaság ruháját s megszabadítván a kendőzés hamisságaitól.

De hadd lássunk mindjárt egy példát.

MOSTANÁBAN, belátásunk okait keresve, egyre három szó jut eszembe: mind a három olyan, hogy romlásunk egy-egy fekete vízű forrását jelöli meg. Zsarnokság, képmutatás és szolgaság. Ez a három szó. Ahogy most leírom őket, egyszerre fülembé tódul a hangzavar, mely folyvást fokozódva kísérté e három szót az időn keresztül, de ugyanakkor a döbbenet is csapkod előttem, látván a társaimat és a tetteket, melyeket a szemem előtt loptak ki e szavakból vagy csempésztek beléjük.

Lépjünk egészen közel, s tegyük fel a kérdést: vajjon zsarnok volt-e a kiskirály vagy a koronás, aki vérrel hizlalta hatalmát? Képmutató volt-e a honatya, ki büszkén forgott a széllal? S szolgál-e a népfia, ki a földnél alább alázva dolgozott, de a kocsmában egyedül kívánt uralkodni?! Bizony, zsarnok volt ama koronás király és kiskirály, képmutató a szélkakas honatya és szolgál a korcsmában vitézkedő népfia. De ha megkérdezzük ama királyok felől a történelmet, a rokonságot vagy az egykorú híveket, a honatya felől a rendszert, a főnököt, vagy a hírlapot; a népfia felől pedig a jegyzőt, a cimborát, vagy a feleséget, akkor felelet gyanánt rengeteg változatban kapjuk a szavakat, melyek közül talán egyik sem hangzik úgy, hogy „zsarnok”, „képmutató” vagy „szolga”. Az egyik enyhített rajta valamit, a másik rokonszót tette a helyébe, s a harmadik már idegen jelentésű szóval váltotta fel. Végül pedig olyan hangzavar keletkezett, hogy a gyermek nem értette meg a szülei, a jóbarát a barátot, a város a falut s a magyar a magyart. De az utóbbi esztendőök alatt még ennél is tovább fajult a dolog, mert kezdtek hivatásszerűen és módszeresen ellenkező értelmet lopni a szavakba, hogy ne csak a szellemi világot zavarják meg, hanem a népet is egyenes úton vigyék a pusztulás felé. Ezen a gyászos úton már valósággal hivatalos és írott táblák állottak, melyeken a zsarnok védelmezőt jelentett, a képmutató őszintét, a szabad a szolgát, vagyis a fehér a feketét jelentette, a függetlenség a megkötözést, a hűség az árulást és a győzelem a vesztséget. Lehet-e így máshova jutni, mint ahova csakugyan jutottunk?

BIZONY, SZÜKSÉGES ÉS SÜRGŐS, hogy a magyar szónak visszaadjuk eredeti és igaz jelentését s ebben a jelentésben erkölcsi súlyát, emberi hitelét és építő erejét. Szellemi feladat ez, mert értelem az értelemhez nélkülül biztonsággal nem szólhat. De alapvető gyakorlati munka is, hiszen a népé lehet a föld és a népért való a politika. Igaz magyar hazát és egységes társadalmat mégsem tudunk építeni, ha ingadozó vagy hamis szavakkal egymást akarattal-akaratlanul megcsaljuk.

De elsősorban az írókra vár az a feladat is, hogy a szavakon túl az elhurcolt fogalmakat is visszavigyék régi otthonaikba, hogy ott kendőzés nélkül élheszenek, szenvedélyeken és pártokon felül, egyedül a tiszta értelemnek és a változatlan eszményeknek szolgálva mindig.

Elsőnek és szinte minta gyanánt vajon milyen fogalmakat hozunk otthonunkba vissza? Mert sokan vannak, elárvult állapotban jóvátételre várakozva, és igen sok van, amelyre égető volna a szükség! Nehéz tehát válogatni, mert az egyiket a tisztességérzet, a másikat a sajnálkozás, a harmadikat pedig a hasznosság hozná vissza. Itt van mindjárt az okosság fogalma, melyet haza kéne hozni, hogy az anyagi és a szellemi világ törvényei az oktalannak idejében eszébe jussanak. Itt van a bölcsesség, hogy az elvadultak becsületben tarthassák az örök emberi eszményeket, amelyek nélkül boldog emberi élet nincs. S akit oly nagyon várunk, bár jönne vissza a jellem, mely az igazságot nem egyéni haszonra méri és nem festi át mindig a divattal. Jöjjön a tisztesség is, mely nem a más munkájának eredményben sütkérezik a szólamok sátra előtt, hanem a maga dolgát igyekszik csendben elvégezni. S igazán jöjjön a bátorság, mely az erőssel szemben önérzetes, de a gyengét felemeli! És hadd érkezzék végre, akit annyira meglepett ember és idő, a „magyar” nevezet, melynek nem műveletlen vagy eladható birtoka az ország, hanem gyermeke.

Mind haza kéne hozni őket!

Haza a papnak a kereszténység tiszta fogalmát, mely gazdag lélekre és szegény papra szeret mosolyogni. S haza a katonának, valami módon a becsületet, mely a végvári vitézekkel, Dózsa Györggyel és Rákóczival oly messze bujdosott el! A politika hozza haza a nemzet számára az egység, az egy test, egy lélek fogalmát, hogy ne legyen a magyar nép, mint a törött cserép. A tanult magyar a kötelességet hozza haza, hogy lélekben és sorsban egynek kell lennie a néppel. A munkás hozza haza a jogot, mely az emberi öntudat karjával mindenkit egybeölel; a nép pedig hadd hozza az önérzetet, melyt magyarsága mellé emberré is teszi végre.

ÉS MIT HOZZON AZ ÍRÓ? Komoly és egyszerű kérdés ez, mégis különös varázsa van, mert ahogy kimondtam, a fogalmak máris mind idegyűltek körém. Reménykedve nézik a tollamat, mintha zöld ág volna az, s ream is esdő pillantásokat vetnek. Szívem szerint mindegyiket egyszerre hoznám, mint valami mesében. De a kötelesség és az írás tisztessége arra figyelmeztet, hogy nem mesében járunk, hanem a szigorú, mindennapos valóságban. Nem hozhatom valahányat, hanem válogatnom kell: helyesen és gyorsan! Már vinném is az erkölcsöt, mely minden korban és minden társadalmi rendszerben a tiszta emberi életnek alapja. De ha nem jók az emberek, miképpen lehetnek erkölcsösek? Vigyem tehát a jóságot? Hiába viszem, mert szépség nélkül hideg és terméketlen!

Melyiket vigyem tehát?

Arra kell gondolnom, hogy beteg népről van szó, mely alig van még felkelő állapotban. Emiatt nem válogathatok úgy a fogalmak között, hogy nekem

melyik a legkedvesebb. Tulajdonképpen erősítőt kell vinnem először, mely a beteg népet kedvre és erőre deríti. Aztán tartós egészség is szükséges neki, hogy majdan győzze az erős munkát és a nehéz utat. Aztán szüksége van a győzelemre, mely az anyag urává teszi és a napfényes szabad világot kitarja előtte. De vájjon melyik fogalom rejti magában az erősítőt, mely egészen magához térítheti a magyarságot, megtudván világosan, hogy valójában kicsoda ő? Ez nem lehet más, csak a hazaszeretet fogalma. Az egészség sem lehet más, mint a tiszta demokrácia. S ami pedig az anyag urává teheti majd és a napfényes szabadvilág diadalmas lakójává, azt a győzelmet csak egy új emberi életforma hozhatja meg neki.

Hazaszeretet. Demokrácia. Új életforma.

Ezt a három fogalmat választom, hogy elsőnek hazahozzam. Egyiket a szív fogadja szívesen, a másikat az ész, a harmadikat pedig a lélek.

Az írás tisztességéhez sem kell más, csupán szív, ész és lélek.

Új Ember, 1945. december 23.

A jó magyar béke ügyében

A mostani békekötés tekintetében sorsunk már oly szomorú és a reménységünk már olyan átszellemült, hogy rögeszmés embernek tűnik, aki a jó magyar béke ügyében még szót emel. Sokan vagyunk – éppen e magyarság java –, akik aggodva s néha bizony borzongással látjuk már régóta, hogy nemzetünk egyik szalmaszálalán a másik szalmaszála fogózkodik. Ezeknek a magyaroknak a rögeszméi, a kissé már tébolyult lelkiállapot nem új.

Nem új, csak éppen súlyosabb, mint eddig. Dehát minél rosszabb a rossz, annál természetesebb, hogy a jóról beszéljünk. Vagy a beteg ágya mellett nem az életről kell-e egyre megrögzöttebben szólni? Vagy ha a világ és a magunk bűnében született balsors úgy rendelné, a koporsó fekete gyászán vájjon nem sütné-e át akkor is a feltámadás csillaga?!

Magyar író számára

van-e megszokottabb, szebb és szomorúbb, mint a rosszban a jóról beszélni, a nemzet betegágya mellett az életről vagy a nagy koporsó révületében, bomlott szívvel és aggyal is, a feltámadásról?!

Ilyen szép és szomorú az én írói szavam is. Az értelem, mely ezer körömmel kapaszkodik a valóságba, egyre arra ösztökél, hogy egy szerencsétlen nép

szellemi koldusa gyanánt szóljak a világhoz, szóljak a szomszédokhoz és önmagunkhoz. De a lélek érzi a ködöt, s mely megüli a világot, s mely az értelem szavát elnyeli, mielőtt eljutna egy másik értelemhez. Igen, a lélek érzi ezt, de ugyanakkor valami örökízű hidegséggel biztat, hogy szóljak mégis. Köd ellenére és reménytelenül is szóljak. Gondoljak az eszmére, mely makacsabb a ködnél. Csak az eszmére, mely állandóbb és nagyobb hatalom, mint bármilyen nagyhatalom. Gondoljak reá és mondjam el őszintén, amit igaz értelemmel és tiszta szívvel gondolok. Ne törődjem azzal, hogy lesz-e friss világi haszna a szónak, hanem tekintsek a jövőbe, és higgyem azt, hogy a világ friss hasznai mulandók, de a felemelő emberi gondolat és az erkölcsi törvény jövőjének talaja.

Az őszinte szót,

az erkölcsi hitel szempontjából is, csak azzal kezdek, hogy önmagunkról beszélek. Nem a bűnösökről, akiket történetesen magyaroknak hívnak, hanem a magyarokról, akik történetesen bűnösök is vagyunk. De akik egy idő óta nem mondanak és nem hallanak egyebet rólunk, csak a bűnt, azok idézzék eszükbe, hogy előbb-utóbb és valamiben más nemzetek is bűnösök. A győzelem nem mossa le a bűnt, csak eltakarja, valameddig. Valamint ha egy nép háborút veszített, nem sülyeszíthető torkig a megdagasztott bűnbe erényeivel, értékeivel, emberi és nemzeti jogaival együtt. Igen, mi is bűnösök vagyunk. De nem abban, amit akartunk, hanem abban, hogy jogos küzdelmünket nem azok mellett próbáltuk megküzdeni, akik – vallomásuk szerint – az egyetemes emberi jogokért állottak a harcba, hanem azok mellett próbáltunk küzdeni, akik elveikkel és eszközeikkel szégyent hoztak a világra. De a történelem számára és bárkivel szemben meg kell állapítani, hogy a magyarság nem azért állott a németek oldalára, mintha a magáénak akarta volna vállalni a hitlerizmus elveit és eszközeit. Tanúi vagyunk annak, hogy ezt a magyar nép sohasem akarta tenni, sőt ítélettel és undorral tekintett azokra, akik ezt önként vagy kényszerből cselekedték. A küzdelem célja, hogy a trianoni béke némely vaskos igazságtalansága helyrehozassék, odasodort minket ahhoz a rossz és megkísértő szellemhez, mely a magyar jóvátétel ábrándjával kábított. Nemcsak a fegyverek, hanem az erkölcs diadalát kellett látnom abban, hogy a rossz szellem elbukott; de csak a szerencsétlenséget s nem az erkölcs diadalát tudom látni abban, hogy a német alá buktattak egy népet is – az enyémet –, mely ha büntársnak látszott is, és tévesen küzdött is, de nem hatalomért és gazdagságért tette ezt, hanem hárommillió testvéréért, akik idegen hatalmak alatt éltek.

Minden háború végén

győzők és legyőzöttek maradnak a porondon. Egyszerű és fizikailag igaz is, hogy ezzel minden elvégeztetett. De mivel az emberi lét nemcsak fizikai létezés, a háborúk után békét szoktak kötni, hogy a fegyverek igazságához vagy

igazságtalanságához hozzáadják az emberi méltányosságot, valami eszmét, melyben győző és legyőzött egyformán emberi életet élhet. Ebből a vágyból és vigasztaló akaratból születtek meg az elmúlt háború különböző elvi megegyezései és alapokmányai is. Egyszer boldog s máskor boldogtalan, aki hisz ezekben az emelkedett elvekben és megnyugtató alapokmányokban. Boldog, amikor azt hiszi, hogy most végre a bölcsesség csillaga alá fordul a világ; de boldogtalan akkor, amikor látja, hogy a csillag helyén csak homály gomolyog folyton, s a gomolgó homály alatt ott állanak győzők és legyőzöttek: ott állanak elmosódott okmányokkal, meghervadott elvekkel; a fizikai lét ősi, egyszerű és egyoldalú igazságával.

Mi magyarok boldogtalanok vagyunk, de – ahogy mondtam – rögeszmés emberek is. Hinni akarjuk, bármilyen nehéz is, hogy erkölcsi alapelvek szerint kell rendezni a világot. Hinni akarjuk, hogy ennek a rendezésnek az eljöveteleiben a mi tiszta szándékunk és őszinte szavunk is számot tesz. Ezért nem tartjuk fölöslegesnek, sőt emberi és nemzeti kötelességünknek tartjuk hogy nyílt szívvel szóljunk a szomszédokhoz, és biztatással szóljunk önmagunkhoz. Azt hiszem, hogy életem és tapasztalataim teljes jogcímet adnak nekem arra, hogy elsősorban

a románokhoz szóljak.

Erdélyben születtem és húsz esztendeig éltem román uralom alatt. Ismerem a hibákat és az erényeket mind a két oldalon. Tudják ők, hogy a húszéves kisebbségi életben mindig magyar öntudattal, de mindig nyíltan és tiszta szellemi eszközökkel küzdöttem az erdélyi magyarság emberi és nemzeti jogáért. Ezt ők, ha nem is vették mindig szívesen tőlem, majdnem mindig megbecsülték bennem. S erről a helyről komoly szóval mondom meg nekik, hogy megbecsülésüket mindig boldogan adtam hozzá ahhoz a szeretethez, amellyel magára a román népre gondoltam. Az az erdélyi föld, amely nekik oly drága, nekem is legalább annyira szívem földje. S ha oly kedves az a föld románoknak és magyaroknak egyaránt, akkor ne legyen szétválasztó közöttünk, hanem összekötő. Nemcsak ennek a földnek a kölcsönös tisztelete kívánja ezt, hanem a politikai bölcsesség sem mond egyebet. Mindig nagy örömmel töltött el, ha olyan román megnyilatkozást halottam, mely nem ez erdélyi határ vonalára fekteti le a jövőt, hanem a két nép békességére. Ezen a helyen, ahol oly hosszú századok óta vagyunk, ők és mi egyaránt egymásra vagyunk utalva. A békességből, mely a valóság követelménye, mind a kettőnknek haszna származik; de az üldözésből, melyet folytatnánk, csak közös kár következne. S ha már itt vagyok az erdélyi földön, mondani szeretnék valamit

az erdélyi magyaroknak.

Két évvel ezelőtt eljöttem, mert úgy gondoltam, hogy itt többet tudok használni a magyarságnak. Figyeltem azt a küzdelmet, amelyet közben az erdélyi magyarok

folytattak. Hiányzott nekem, sőt néha fájt, hogy ebben a küzdelemben nem vehettem gyakorlati módon is részt. De ha részt vehettem volna, akkor is csak azt hirdettem volna, amit a múltban tettem s amit ma is vallok. Ez a hitvallásom röviden abból áll, hogy a politikai pártállás csupán becsületes küzdőtér lehet, amely fölött minden magyart egybeölelő, az egyetlen világnézet, amely így szól: mindnyájan magyarok vagyunk.

A magyarság egyes részeit szétválaszthatják valameddig a határok, de azokat először lélekben s majd talán egy bölcs és áldásos dunamenti föderációban gyakorlatilag is le lehet bontani. Addig is egyek vagyunk és egyek leszünk egy közös lelki impériumban, amelyet nem politikusok kormányoznak és katonák védenek, hanem az isteni törvények.

Magyar Nemzet, 1946. szeptember 29.

Szervátiusz Jenő és Szervátiusz Tibor: Tamási Áron-síremlék, 1971–1972, Farkaslaka

Magyar Levelek – Tamási Áron¹

Erdély erdős hegyei között él a magyar népnek egy közössége – szabad szellemű, fortélyos természetű, szívesen kötekedő –, a székelység. Tájszólásos nyelvezete irodalmi eszközzé vált egy fiatal regényíró kezében. Lám, kihajthat a művészet a televény földből, egyesítvén a realizmust a mesék lírájával és a szűz természet varázsával. Ezért is ma Tamási Áron a modern magyar irodalom egyik reménysége.

Írói világában az európai kultúra eredeti humorral ötvöződik, az élet iránti gyermeki kíváncsisággal, de váratlan ötletekkel is: egy nép küzdelmei, örömei, fejeződnek ki benne, egy nehéz életű, eleven szellemű, erőteljes népé. Hivatkozásai sohasem öncélúak: túlmutatnak önmagukon, s a szabad asszociáció játékoságával tárnak fel egy jelképekkel sűrűn átszőtt tájat és a szó legnemesebb értelmében vett hagyományt.

Tamási fő műve kétségkívül az Ábel-trilógia, melynek első része, *Ábel a rengetegben* különösképpen magán viseli ezeket a jegyeket. A kicsi székely kalandos ifjúsága felejthetetlen és igaz képet nyújt – hol szomorút, hol üdítőt – egy fiatalember felnőtté válásáról, egy teljes emberéről, aki eljutott odáig, hogy az egyszerű paraszti életben találja meg a lélek örömét és harmóniáját, legyőzve a rosszat, várva a jót. Gyermektől az aggastyánig, függetlenül kortól vagy társadalmi helyzettől – mindenkit megragad e regény vonzó főhőse – hallatlanul népszerű ez a könyv Magyarországon. Ennek, valamint novelláinak sikere emelte Tamásit a Magyar Akadémia tagjai sorába olyan életkorban, amelyben az írók még a kezdetnél tartanak.

Tamási, a Duna-völgyi népek együttműködésének harcosa, mentes minden sovinizmustól. Művei svájci mentalitást mutatnak, egy ismeretlen társadalom, világ egzotikus bájával.

ANDRÉ PRUDHOMMEAUX (1902–1968) francia író, újságíró. A II. világháború kitörésekor Svájcba emigrált, ahol főként műfordításból élt. Jó barátságban volt az akkor ott élő fiatal Hubay Miklóssal. Elsőként fordított József Attila-verseket franciára, 1945-ben jelentette meg őket a *Présences* című folyóiratban. Ugyancsak 1945-ben jelent meg a lausanne-i La Guilde du Livre Kiadónál Nagy Péterrel közös munkája, az *Ábel a rengetegben* francia fordítása.

1 Cikk a *Suisse Contemporaine* 1943. szeptemberi számából.

Szép és nehéz téma: az ifjúság inasévei, a felnőtté válás folyamata. Az írók java kedvvel és élvezettel érinti a gyermekkor első éveinek törékeny világát, de nagyon kevésnek sikerült megbirkóznia a „hálátlan korral”.

Pillantsunk vissza keserűség és hamis érzelmesség nélkül életünk tizenötödik évére, erre a vegyes, zavaros korra, ízleljük újra báját és elhagyatottságát, hántsuk le róla a felnőttkor tapasztalatait, elevenítsük fel az akkor megélt s azóta magunkba zárt lényegi pillanatok: a családtól való elszakadást, a férfiúi elhivatottságot és a be sem vallható nyomorúságot; kerüljük el az öncélú gyönyörködtetést – az erotikus képekét is ideértve –, felejtjük az iskolás konvenciót és propagandaképeket: nos, akkor megszületik a könyv, amelyet megszeret az egész világ, s amelyet egyszerre olvas apa és fiú. Ezek azok a csodás jelek, amelyek csak nagy szellemeket és nagy műveket kísérnek.

Stevenson és Kipling a kalandokon, Alain Fournier az álmokon keresztül hat; Rousseau-nak és Tolsztojnak a hitvallása a lényeg; Goethe és Eichendorff az ártatlanság, Dickens a könnyező érzelmesség és a karikatúra keverékének írója. A *Lazarillo de Tormes* a lemeztelenített nyomor regénye, Gorkijnál helyenként ugyanezt érezzük. Hiteltelennek látták néhányan, hogy Lazarillo csak tizenkét éves volt, mikor koldulnia kellett magának és övéinek: azt feleltem, hogy a gyermek megszűnik gyermeknek lenni, amikor rászorul arra, hogy kenyerét megkeresse.

A mi felfogásunk szerinti ifjúság a modern élet vívmánya. A kis Jehan de Saintré és Cherubino nem a szó mai értelmében vett fiatalok. Rómeó 16, Júlia 14 évesen felnőtt, s dédnagyszüleink, ha szegények voltak, tízévesen az istálló vagy a gyár rabszolgái voltak.

Ábel tizenhat évesen erdei magányában a gondolat nyájának pásztora lett. Szeszélyes, különös és ravasz nyáj, amelyből egy-egy jószág bakugrásokkal mindig megszökik. Ez a nyáj minden társasága a rengetegben, ahol az erdőt kell őriznie; van egy kóbor kutyája, egy macska, két tyúk s egy kecske egészíti ki a menaszériát. Miniatűr dzsungel és igazibb, mint a Mauglié. Távol a civilizációtól, nagy magányosságban. És micsoda felelősség nyugszik rajta!

Németh László és Tamási Áron kapcsolata a „betűn át” és azon túl

I. rész

Németh László és Tamási Áron kapcsolata a magyar történelem, kultúrtörténet, irodalmi, szellemi élet, a filozófiai, poétikai, szemléleti sokrétűség és az alkotói, befogadói látásmód különbségeinek tükré is. Rendkívül eltérő – némethi fogalommal élve – írói alkatuk, különböző személyiségük ellenére/mellett 1926-tól Tamási haláláig (1966-ig) követték egymás alkotói és életpályáját. Kapcsolatuk nehezen definiálható szellemi kötelék volt, amelyet nem vagy csak részben magyaráz mindkettőjük „népi” táborban való emlegetése. Elkötelezetten vallották a magyarság sorsáért, szellemi életéért folytatott küzdelem vállalásának kötelességét, alkotóként a műfaji, poétikai megújulás lehetőségeinek jogát és elengedhetetlenségét, más-más esztétikai szemlélettel, különböző utakon. Tamási Áron halála után Németh László egy interjú során a *kritikák viszonyaként* határozta meg kapcsolatukat. Nyilatkozata szerint „bizonyos fokig sajnáltam azt, hogy nem lettünk jobb barátok, csak így betűn át, de viszont annyira más természet volt ő, és más természet voltam én, hogy a betű hidalhatta át a közöttünk levő különbségeket a leginkább. Énnekem a gyermekeim voltak a vagyonom, benne egy olyan élethév volt az utolsó időig, amit én úgysem tudtam volna követni. A fenomén maradt nekem mindig.”¹

Mai olvasatban ez a betűkbe sűrített *viszony* bőven kimerítené a barátság fogalmát. Hűségesen és őszinte érdeklődéssel követték egymás alkotói tevékenységét, és több esetben, a legnehezebb, embert próbáló helyzetekben igyekeztek egymás segítségére. A recepció többnyire Németh László szerepét emeli ki a különös kapcsolatban. S valóban, elkerülhetetlen megemlíteni, hogy a kritikák, levelek tanúsága szerint a „nagy öreg” és a fiatal tehetség relációja tárul az olvasó elé, holott Tamási Áron (négy évvel) volt idősebb Németh Lászlónál. Karakterük különbsége mellett ennek oka az volt, hogy Tamási Áron irodalmi megjelenésekor Németh László 1925-ös *Nyugat*-beli *beérkezését* követően sűrű, tartalmas és már akkor is viharos feltűnést keltett, akárhogy is vitatták a „Németh-

EKLER ANDREA (1971) irodalomtörténész, a *Magyar Napló* szerkesztője.

1 *A fenomén maradt nekem mindig...* Beszélgetés Németh Lászlóval Tamási Áronról. Tóbiás Áron interjúja. *Alföld*, 1974, 12, 12–14. (Az interjú 1970-ben készült.)

jelenséget”, azzal mindenki tisztában volt, hogy számolni kell irodalmi jelenlétével. Míg Németh László Magyarországon, a legnagyobb figyelemmel kísért folyóiratban, a nagy tekintéllyel rendelkező Babits Mihály kezdeti támogatásával indult, Tamási Áron a trianoni határokon túlról, a *Keleti Újság*-beli feltűnését követően Amerikában próbált szerencsét. Onnan küldte haza első kötetét, a *Lélekindulást*, amely 1925-ben meg is jelent, jelentős visszhangot kiváltva. A recepció és Németh László is többször említi, hogy Tamási Áron részben neki is köszönheti korabeli ismertségét. Valóban Németh László és Jancsó Béla tettek legtöbbet ezért, ahogy ezt alapos tanulmányaiban Cseke Péter² is bizonyítja, de Tamási Áron alkotóként magának tudhatta Babits Mihály (ez is közös nevező pályájukat tekintve), később Illyés Gyula szimpátiáját is. Ebben a talán furcsa, de igen tartalmas kapcsolatban mintha mindketten elfogadták volna a felfedező-felfedezett szerepet. Akkor is, ha Tamási Áron nyújtott segítséget Németh Lászlónak, és például az 1956–57-es írószövetségi események kerettüzeiben is ő vállalt irányítóbb szerepet vagy karakánul kiállt Németh László mellett a körülötte támadt irodalmi, politikai vitákban. Akkor is, ha Németh László éles kritikái mellett is *első vonalbeli* pályatársként tekintett Tamási Áronra, s nemcsak irányvonalat nem kívánt meghatározni számára, hanem üdvözölte, támogatta is egyéni útját, újító szándékait, kísérleteit. Lélektani találgatás nélkül, csupán a *betűk* tanúsága szerint, Tamási Áron részéről a hála, az alkotó és gondolkodó iránti tisztelet, valamint Németh László különleges érzékenysége magyarázta az említett reláció elfogadását.

Németh László és Tamási Áron kapcsolatáról mindkét életmű gazdag recepciójában (különösen a Németh-recepcióban) alapos értelmezések születtek kettejük szellemi, művészi kapcsolatáról. Bertha Zoltán,³ Máriás József⁴ és Cseke Péter⁵ átfogó, tanulmányai mellett egy-egy szegmens vizsgálatával mások mellett Görömbei András, Monostori Imre, Grezsa Ferenc, Füzi László, Ablonczy László, Márkus Béla, Cs. Nagy Ibolya, Sipos Lajos, Mester Yvonne, R. Kocsis Rózsa, Vallasek Júlia, Lakner Lajos, Nagy Pál, Cs. Varga István és dr. Lakatos István is hozzájárult a rendkívül sokrétű és összetett kapcsolat Cseke Péter által is említett feltáratlan részeinek elemzéséhez, felderítéséhez. Nem is szólva a kutatáshoz nélkülözhetetlen az írók családjai és a kutatók jóvoltából publikált levelekről vagy a filológiai munkát segítő összefoglaló bibliográfiákról.

2 Cseke Péter: Omló partok gátkötői. Németh László, Jancsó Béla, Tamási Áron. *Kortárs*, 2002, 1; uő.: Németh László és Jancsó Béla. *Korunk*, 2001, 5, 61–68.

3 Bertha Zoltán: „Világirodalmi költő”, „székely Homérosz”. In *Németh László irodalomszemlélete*. Szerk.: Görömbei András. Debrecen, 1999, Kossuth Egyetemi Kiadó, 66–82.

4 Máriás József: „A magyar természet új megnyilatkozása ő”. Németh László Tamási Áronról. In *„A magyar vigyázó”*. Szerk.: Cseke Gábor. 2011, 383–391.

5 Cseke Péter: Omló partok gátkötői. Németh László, Jancsó Béla, Tamási Áron. *Kortárs*, 2002, 1.

Kritikák és portrék. A *Lélekindulástól* a Nyugat-portréig

Németh László és Tamási Áron életműve és pályája tükrében „találkozásuk” akár sorsszerűnek is tekinthető. 1926-ban jelent meg a Jancsó Béla és Kacsó Sándor által szerkesztett *Lélekindulás*. Ez a kötet keltette fel Németh László érdeklődését Tamási Áron és az erdélyi magyar irodalom iránt. Egyik orvoskollegájának rendelőjében találta Tamási kötetét, amely magával ragadta. 1926-ban jelent meg a *Társadalomtudomány* hasábjain Németh László *Erdély lelke a legújabb irodalomban*⁶ című tanulmánya. Az erdélyi irodalomról gondolkodva olyan (sors)kérdéseket tesz fel, amelyekre egy tanulmányon belül alapos választ nem adhat, mint írja, az erdélyi kritika sem felelt ezekre. Kérdései ezért inkább figyelmet keltő, metaforikus értelmezési szempontok, lehetőségek. „Milyenek azok az írók, akiket egy egész élet s az összeomlás szakadéka szeparálnak erdélyiekké? Hogy hallatja magát a magára maradt Erdély, ahol most már politikai erők kívánják a külön beszédet? Megtalálja-e múltját? Megtalálja-e magát? Kikben és hogyan? Milyen az ő külön magyar lelke, s hogy része az egész magyar léleknek? Milyen új szót várhatunk tőle mi, és milyen új szót a világ?”⁷ A trianoni tragédia után a megmaradás a történelmi múlt és jelen megjelenítési módjai, a megszólalás, a lét lehetőségei, az egyes ember, egy-egy népcsoport és az általános emberi sors, sorsközösség izgatják. A magyarság sorsa iránt elkötelezett gondolkodóként az erdélyi lélektől, az *emberi természet tengerszintjén* (amely a minden emberben közös emberi metaforája) keresztül ontológiai kérdésekig jut. A némethi irodalomszemlélet, esztétika jellemzője (kritikusként, esszéistaként, tanulmányíróként, íróként egyaránt) a hit az irodalom történelmet, egyéni és közösségi sorsot alakító erejében, az alkotói, értelmiségi vátesz-szerepben, a történelmi, kulturális emlékezet és irodalom kapcsolatának jelentőségében (*vállalkozásainak* – *vállalásainak* – tükrében akkor is, amikor erőt próbáló időszakokban, elkeseredettségében ennek ellenkezőjéről ír). Ugyanakkor alkotóként és kritikusként is elengedhetetlennek tartja az egyéni kifejezőmódot, a poétikai megújulást, az elődök tisztelete mellett azt, hogy az *új nemzedékek* saját utakat találva ki is vonják magukat hatásuk alól. Az erdélyi irodalomban is az új hangokat keresi. Későbbi önreflexív elméleti, alkotástechnikai, alkotáslélektani írásai mellett időről időre szintetizáló tanulmányt ír a magyar irodalomról, tendenciákat, egy-egy műnem vagy műfaj lehetőségeit vizsgálva. A nagy tanulmányok vallomásos, analitikus és rendszerező jellegzetessége az erdélyi irodalmat kutatva is megnyilatkozik. Metaforikus, költői esszényelve éles kritikai látásmóddal párosul. A líra áttekintését követően az erdélyi próza gazdag kínálatát egyfelől nehezen áttekinthetőnek, másfelől *bámulatatos élettortlódást jelentő őserdőnek* tartja. Ezért tematikai alapon *irányokat*, tendenciákat mutat be.

6 Németh László: Erdély lelke a legújabb irodalomban. *Társadalomtudomány*, 1926, 5, 392–401. Később a *Készülődés* I. kötetében és a *Két nemzedékben* Az erdélyi irodalom címmel szerepel.

7 Uo. 393.

„Az erdélyi író körül három témakínáló múzsa settenkedik: a történelem, a természet és a mai sanyarú napok. Mind a háromnak megvannak a művelői, hármas rajvonala egy csaknem páratlanul álló, tisztán szellemi fegyverekkel vívott szabadságharcnak. Aki megmutatja a történelmet: a legérdekesebb holtakkal gyarapítja az élők megfogyatkozott csatasorát. Aki megérezteteti a természetet: magyar szóval fúzi hozzánk az erdélyi rögöt. Aki belevillant a jelenbe: utat mutat a könyvek szikláira, szorult, özönvíz mosta magyarságnak.”⁸ Tamási Áron és Nyirő József prózáját elkülöníti a többitől, mint amelyek *úttörő* módon vállalkoznak „a székelység néprajzi jellegének és külön lelkiségének a föltárására”.⁹ Elsősorban Tamási prózája ragadja meg. „Páratlan elbeszélő talentum, történeteit emlékezetbe markolókká keríti, s ami meglepő: a magyar irodalomban társtalan módszerrel.”¹⁰ A kompozíció különlegességét hangsúlyozza, amelyben a lebegtetett, inkább érzékeltetett, mint kibontott jelenetek úgy követik egymást, hogy végül egészzé állnak össze, a teljesség érzetét keltik. Dicséri a történetek mozgalmasságát és Tamási hangulatteremtő erejét. Érzékenyen ismeri fel a Tamási-féle *mese* időn kívüliségét, népmesékhez hasonló kettősségét, különleges miszticizmusát. Itt még értékeli Tamási archetipikus alakformálását, későbbi portréjában és kritikáiban a szereplők lélekábrázolását hiányolja. Sokat idézett, Tamási tehetségét hangsúlyozó megállapításaival, kritikai megjegyzései mellett is a pályatársak fölé emelte Tamásit. „Ritka költő, aki első kötetével ilyen egész kultúráját kifejező módon egyesíti a legerőteljesebb poézist a humornak nem nevezhető derű minden szót átható lehetével.

A tehetség esendő. De ha Tamási Áron két esztendő alatt írt novelláinak meredek grádicsát nézzük, csak rendkívülit várhatunk tőle. Talán egy árnyalattal még magasabbra kell lépnie a részletek fölé, s messzebb pislantania az amúgy is bejárt nagyvilágba. Ha az egész magyarságot, az egész emberiséget ugyanazzal a szerencsével fejezi ki, mint szűkebb hazáját, a magyar irodalom világirodalombeli reprezentánsává nőhet. Így is nagyobb és csíradúsabb erők megmozdítójának érzem, mint azokat, akiket ebben a tanulmányban méltattam.”¹¹

Németh László az 1926-os Móricz-tanulmányt követően a *Protestáns Szemlé*-nél talált rendszeres publikálási lehetőségre. A Zsinka Ferenc által 1924-ben újraindított protestáns folyóirat Zsinka hatására nagyobb hangsúlyt helyezett az irodalomra, s annak nem csupán protestantizmushoz kapcsolódó műveire. Zsinka kortárs írókról kért portrékat Németh Lászlótól, a tíz íróról készült portré-sorozat meg is jelent 1927-ben. A névsor az alkotók műveit esztétikai szempontból vizsgálva igen vegyes: Berde Mária, Gyallay Domokos, Erdélyi József, Tamási Áron, Komáromi János, Harsányi Kálmán, Reményik Sándor, Áprily

8 Uo. 398.

9 Uo. 400.

10 Uo.

11 Uo. 401.

Lajos, Gulácsy Irén, Oláh Gábor. Más példákat is említve Vekerdi László monográfiájában találóan jegyezi meg: „A jó kritikus tévedései – s korreakciói – ugyanolyan jellemzők, mint a találatai, mert az igazi kritika végül is rendszer vagy legalábbis a kritikusi alkat rendszerbetegsége.”¹² Ezt a *rendszerbetegséget* nem tagadta, a magyar esszéista nemzedékek tagjaihoz (többek között Halász Gáborhoz, Szerb Antalhoz, majd Cs. Szabó Lászlóhoz, Vas Istvánhoz) hasonlóan az alapos felkészültség mellett vállalta a szubjektivitást, a tárgyszerűség mellett az érzelmek, benyomások szabad közlését, egyéni, definitív metaforáit, a teljességre való törekvés mellett a válogatás öntörvényűségét, a hangsúlyok és arányok eltolódását egy-egy szerző javára vagy hátrányára. A tíz arckép közül például Tamási¹³ emelkedik ki. Portréjában visszautal a *Lélekindulás* első, meghatározó befogadói élményére, de ezúttal a novellák alaposabb értelmezése alapján vázolja fel Tamási poétikai jellemzőit. *Túlontúl zamatosnak, pazarlónak* tartja, a költőkhöz és tékozló kamaszokhoz hasonlítva, akik egyszerre mindent átadnak. Ugyanakkor a költőiséget dicséri, s érzékelhetően az első benyomáshoz hasonlóan magával ragadják Tamási lendületes történetei. Egyszerre imponál neki a székely világ, *emlékkincs* költői megjelenítése, s aggasztja a provincialitás jövőbeli veszélye. Úgy véli: „Ha egy író holta napjáig regionális író marad, az bizony nagy beszűkülése az írásnak, de fiatal író sosem rakodhatik meg több s egész költőpályát tápláló életízzel, mintha gyermekkorra látványait váltja költészté.”¹⁴ Hangnemében, stílusában, nyelvezetében látja poétikájának átható erejét, amely által a részletek aprólékos ismerete és ismertetése által sem válik naturalistává, sem realistává, sem néprajzi megfigyelések tudósításává, azonban mértékletességre inti a részletek mennyiségét illetően. A szerkesztés és a szövegbe szőtt intertextus (pl. székely szólások, közmondások) játékoságának felismerése igencsak elhalványítja, árnyalja a recepció egy szegmense által a némethi esztétikára nyomott miliőelméleti, szellemtörténeti bélyeget. Elragadja Németh Tamási hangulatteremtő képessége is, valamint azok a villanásszerű váltások, amelyekre előző írásában *mozgalmasságként* utalt. Értelmezésének részösszegzése már csak a pozitívumokat hangsúlyozza: „Sok zamat, irreális hang és mesevezetés, hangulat rugalmassága avatják Tamásit a novella költőjévé. De van egy nagyobb érdeme: az alkat, amelyet relevál.”¹⁵ Valójában ezen a ponton ér el Németh László az öt leginkább foglalkoztató *alkat* kérdéséhez. Az *alkat* az életmű egyik alapfogalma. Németh László nem vagy ritkán ad teoretikus definíciókat ezekre a fogalmakra, többnyire – különösen a pálya eme szakaszában – metaforikus, költői magyarázatokat nyújt. Egy-egy fogalmat újra és újra definiál ily módon. Ezúttal így fogalmaz: „Az alkat az a határ, melyen a lélek semmi vágyódása, semmi műveltség nem lendítheti át írásban a költőt, s az alkat az

12 Vekerdi László: *Németh László*. Monográfia. Budapest, 1970, Szépirodalmi Könyvkiadó.

13 Németh László: Tamási Áron. *Protestáns Szemle*, 1927, 4, 237–240.

14 Uo. 238.

15 Uo. 239.

a határ, melyen belül minden érzés és minden temperamentum árnyalatot kifejthet, mert rejtett, belső erők támogatják.”¹⁶ Majd Tamásira vonatkozóan megállapítja: „Páratlanul áll ez az alkat az egész magyar irodalomban. [...] sehol ez a nyájas és fantázia-dús erő, ez a mesék méreteire szabott virágos kamaszság. A magyar természet új megnyilatkozása ő.”¹⁷ Az alkat fogalma finoman utal a nagy tanulmányok egyik jellegzetességére, a vallomásosságra is. Németh László kritikusként és tanulmányíróként is művész, alkotó, író. Bárkiről és bármiről ír, azt prózaíróként is költői lélekkel teszi, a világ valamennyi általa befogadott jelenségére rendkívül érzékenyen reagál, s reflexiója állandó önreflexió is. A legtöbb esetben írásai (kritikái is) valamilyen szempontból róla is szólnak.¹⁸ Saját vállalkozásáról, értelmiségi hivatásáról és elhivatottságáról is vall, amikor Tamási jövendőbeli írói, társadalmi „feladatát”, s annak hatókörét jelöli ki (jó érzéssel ráérezve az íróárs hasonló nézeteire, ebből a szempontból rokon gondolkodásmódjára, hitvallására): „Azt a helyi színét, amely egyik legnagyobb szépsége, ne is veszítse el, inkább hassa át vele s színezza be egész Erdélyt, egész Magyarországot, az egész világot.”¹⁹ Majd zárlatként néhány kritikai észrevétel, javaslat (így a jellemábrázolás lélektani mélyítése) mellett Áprily Lajos véleményét osztva a magyar próza megújítójának titulálja (*Erdély lelke a legújabb irodalomban* úttörő minősítéséhez hasonlóan).

Földessy Gyulának írott levelében is a *rokon érzésű* emberekkel közös vállalkozásról, a harmadik Magyarország *feltámasztásáról* és a magyar demokráciát, népet releváló irodalmi szervezet létrehozásának szükségességéről ír. Hangsúlyozza, hogy ő már csak a jövő szövetségese, ezért is keresi a tehetséges, hasonló gondolkodású fiatalokat. „Akit tehetségesnek tartok, azért árkon-bokron át küzdök. Erdélyi József és Tamási Áron pozícióját az én kritikáim erősítették meg”²⁰ – írja. Ezzel mintegy igazolva irodalmi és társadalmi ideáinak elérhetőségét, valamint azt, hogy érdemes a „fiataloknak”, új hangoknak (így Tamásinak is) lehetőséget adni. Ezért is fűz nagy reményeket a *Napkelet* pályázatához, melynek segítségével új írókat tudna kiemelni „a magyar közöny ködei alól”.

16 Uo. 239.

17 Uo. 239–240.

18 Példa erre a *Szophoklész* című tanulmány, amelyben meg is jegyzi: „Tanulmány és vallomás különös szövődése ez a néhány oldal.” *Tanú*, 1933, IV, 197. Egyik Gulyás Pálnak szóló levelében kritikus munkájáról is hasonlóan vall, Tamásit is kiemelve. (A levél részben csalódott a fiatalokhoz fűzött remények beváltatlansága, részben az őt ért támadások, kritikák miatt. Ugyanakkor nagy ívű tervekről számol be, többek között a *Tanú*ról. Mívesen kapcsolja össze a csalódottságot a reménységgel, panaszolva, hogy a magyarságért folytatott küzdelme milyen áldozatokkal járt például saját írói pályájára nézve, s kiemelve, hogy a tanú görögül mártírt – martüsz, martürosz – jelent.) Gulyás Pálnak. Sátorköpuszta, 1932. június 26. In *Németh László élete levelekben, 1914–1948*. Szerk., s.a.r.: Németh Ágnes. Budapest, 1993, Magvető–Szépirodalmi Könyvkiadó.

19 Németh László: Tamási Áron. *Protestáns Szemle*, 1927, 4, 240.

20 Földessy Gyulának. Budapest, 1927. december 24. In *Németh László élete levelekben, 1914–1948*. Szerk., s.a.r.: Németh Ágnes. Budapest, 1993, Magvető–Szépirodalmi Könyvkiadó, 57.

Áprily Lajostól is a *Napkelet* pályázatához kér segítséget, hogy mozgósítsa az erdélyi fiatalokat. Közbenjárását kéri Tamásival való megismerkedéséhez. „Tamási különösen érdekelne. Hogy kerülhetnék vele összeköttetésbe. Nem irodalmi barátságokra vágyok én [...], a szellemi kincsek nagy szétszóródása előtt szeretném együtt tudni mindazokat, akik az örök magyarság mai papjai, magok a hó alatt [...] Úgy érzem, Önöknek kellene kezdeni. Nem mert erdélyiek, hanem mert – horribile dictu – hatalmasabbak.”²¹

Az elismerés korántsem zárja ki esetében a szigorú, éles kritikai hangot. Az 1928-ban *Napkelet*ben közölt kritika²² Tamási Áron *Szűzmáriás királyfi* című regényéről kevésbé hízelgő, mint az addigiak. Izgalmas is, hiszen voltaképpen kettős kritika: a Tamási-regényé és Szabó Dezsőé. Utóbbi esetében a kritika kritikája. A bírálat stílusa még Németh Lászlótól is meglepő, noha más filozofikus gondolkodókhoz hasonlóan nem áll távol tőle a kinyilatkoztatás. A két nagy részre osztható kritika arányai (közel azonos hosszúságú részei) is arra utalnak, hogy a minden szellemi, lelki rezdülését vallomásosan írásaiba foglaló Németh László az indulat nagyobb részét inkább Szabó Dezsőnek címezte. Szabó Dezső igen felszínes, mai olvasatban is inkább bántó (nemcsak a szerzőt, de Erdélyt, az erdélyieket), mint értelmező pamfletje, a *Sületlenség*²³ nagy vitát kavart irodalmi berkekben. Ugyanakkor Németh László továbbra is a *Lélekindulás* élményét, hatását várja Tamási Árontól. Írásának első részében a novellistát dicséri, mint aki „újra fogalmazta a műfaját”.²⁴ A „tipikus novellista tehetségtől” kíváncsian várt regény azonban csalódást okoz neki. A csalódás részben regényszemléletük különbözőségéből fakad. Németh László röviden egy szempontból definiálja is a sajátját: „A regény közelebb áll a tanulmányhoz, mint a novellához. A regény az élet kritikája s a kritikára támaszkodó életkoncepció. A regényt nem szabad elköltöstiteni. Az eposzregény minden hamis műfaj közt a leghamisabb, néhány nagyragyogású kísérlet sokunkat megtévesztett...” Nem lehet figyelmen kívül hagyni 1928-as meghatározó Proust-élményét, s azt sem, hogy készül az *Emberi színjáték* című regény, amely nem a balzaci prózapoétikára, hanem Dante univerzumára utal címében. Egyfelől tehát eposzregénynek tekinti a művet, másfelől úgy véli, hogy a szerző a „lélekrejtélyt bogozó” regény helyett meseregényt írt. Azonban a mese túl aprólékos lett, a regény viszont vázlatos, kidolgozatlan. Mindezek alapján ítélete határozott és kíméletlen: „a *Szűzmáriás királyfi* műfajilag a legelhibázottabb írások egyike”.²⁵ Bírálja jellemformálását is, az egyéniséget hiányolja, nyelvezetét, költői képeit azonban dicséri, bár úgy véli, sorainak tökéletes zeneisége modorosságba csapott át. Izgalmas a szereplőkkel kapcsolatos észrevétele. Arra utal, hogy értelmezése során meg-

21 Áprily Lajosnak. Budapest, 1928. március. Uo. 60.

22 Németh László: Tamási Áron: *Szűzmáriás királyfi*. *Napkelet*, 1928, 21, 691–694.

23 Szabó Dezső: *Sületlenség*. Tamási Áron könyve. *Előőrs*, 1928. szept. 2., 7–9.

24 Németh László: Tamási Áron: *Szűzmáriás királyfi*. *Napkelet*, 1928, 21, 691.

25 Uo.

ragadja a Tamási-regény jellegzetességét, azonban bírálatát ízlése szerint alkotja meg. Lakner Lajos érdekes tanulmányában²⁶ felveti Németh László meghatározó szerepét a Tamási-regények értelmezésében. Az ösztönös alkotó mítosza nyomán született értelmezésekre, valamint a regények platonikus struktúrájára való utalásra hoz példákat. Németh László véleményének jelentősége talán kissé eltúlzott ebből a szempontból. Értelmezéseket befolyásoló, véleményformáló szerepével kapcsolatban fontos megjegyezni, az ösztönösséget elsősorban Tamási nyelvezetére vonatkoztatta. *A költő és faluja*²⁷ nem értelmezések alapjául szolgáló értékítélet. Ez természetesen nem zárja ki a hivatkozás lehetőségét. Érdeemes azonban figyelembe venni a már említett, Tóbiás Áron által készített interjút. Abban Németh László visszautal a Farkaslakán tapasztaltakra. Szinte megismétlődik, amit *A költő és falujában* megfogalmazott, azzal a jelentős különbséggel, hogy míg abban költői túlzással, elragadtatva állította, hogy ott mindenki lehetne költő, a beszélgetés során így fogalmazott: „a nővére elmesélte, hogy menekültek föl, amikor a románok először bejöttek, a Hargitára. Ugyanaz az elbeszélőkészség az egész társaságban megvolt, csak hát nagyon nagy a különbség azért.”²⁸ Lakner Lajos izgalmas felvetése szerint a Tamási-regények világvégét és formaalkotó elveit a Hans Blumenberg-féle valóságfogalom határozza meg. „E valóságfogalom lényege, hogy van egy végérvényes valóság, amely a kiválasztott hősök számára a közvetlen megismerési formák (látomás, képzelet, álm stb.) által prezentálódik, s a prezentáció időn kívüli pillanatában közvetlenül megismerhető. E valóságirodalom főleg a romantikus és az expresszionista alkotások domináns tényezője. Nem véletlen, hogy a *Szűzmáriás királyfi*, amely szinte tobzódik e valóságfogalom tematikai és poétikai megfelelőiben, oly nyilvánvalóan utal ezekre.”²⁹ Állítása, hogy a főhősök számára és a főhősökben közvetlenül nyilatkozik meg ez a szellemi valóság, hasonló ahhoz, ahogy Németh László vélekedik: „nála az ember, mint a világ egy szívdobbanása, imára kulcsolt keze vagy fölemelt uja él”.³⁰ Igaz, ő ízlése, regényszemlélete szerint dönt, és elmarasztalóan írja ezt.

A kritika második részében Németh László Szabó Dezső véleményével, stílusával, magatartásával ütközteti véleményét. Egy kritikán belül hangnemet is vált, Szabó Dezső pamfletjéhez hasonlóan stílusa vitriolosává válik. Úgy véli, Szabó Dezső Tamási Áronban a saját epigonjait és megtagadott múltját akarja *eltárgálni*. Érzékletes hasonlattal utal ennek lelki okára, mely szerint Szabó

26 Lakner Lajos: Valóságfogalom, regény és művészetszemlélet összefüggése Tamási Áronnál. *ItK*, 1993, 5–6, 669–678.

27 Németh László: A költő és faluja. *Magyarország*, 1935. dec. 25., 8.

28 A fenomén maradt nekem mindig... Beszélgetés Németh Lászlóval Tamási Áronról. Tóbiás Áron interjúja. *Alföld*, 1974, 12, 13.

29 Lakner Lajos: Valóságfogalom, regény és művészetszemlélet összefüggése Tamási Áronnál. *ItK*, 1993, 5–6, 672.

30 Németh László: Tamási Áron: Szűzmáriás királyfi. *Napkelet*, 1928, 21, 692.

Dezső mint „egy fölemésztett erdőrésszel végzett erdőégés”,³¹ új művészi út előtt áll, mielőtt azonban azon elindulna, megcsúfolja a régít. Azonban hibát követ el, mert Tamási regénye nem hasonlít a *Csodálatos élethez*, Tamási nem epigonja Szabó Dezsőnek. Kritikái egy részét jogosnak tartja, de az érvelés módját és az írás indulatát kifogásolja. Emlékezteti Szabó Dezsőt arra, hogy ő is kapott hasonló stílusú kritikákat a *Nyugat* körétől, furcsa, hogy ugyanolyan fegyverekkel fordul „egy fiatal, pályája kezdetén álló tehetség ellen. Mert amennyire bizonyos, hogy a *Szűzmáriás királyfi* elhibázott írás, olyan bizonyos, hogy az írója tehetséges ember.”³² Szabó Dezsőt különösen azért hibáztatja, mert hatására való tekintettel egy egész nemzedék fordulhat el Tamási írásaitól. Bízató szavakkal zárja kritikáját, újabb művek alkotására serkentve Tamásit. Nyilván saját sérelmeire is alapozva, a többes szám első személyre átváltva, azonosulva pályatársával, a rá jellemző képiséggel ösztönözte kitartásra Tamási Áront: „Az embert időnként szíven rúgják, de ha nem állt meg a szívünk, egy pillanat múlva csak annál dacosabban fog verni.”³³

Németh Lászlónak igaza volt abban, hogy Szabó Dezső pamfletjét veszélyesnek ítélte. Összefogás helyett ő is egymás ellen fordította a különböző írócsoportokat. Akikre hatott (mint tagadhatatlanul szemléleti kérdésekben Németh Lászlóra és Tamási Áronra is), azok vagy valóban hasonlítani akartak rá vagy szabadulni akartak a hatása alól. Németh László az utóbbiak közé tartozott.

Németh László 1930-ban, az *Erdélyi csillagokról* írott kritikájában³⁴ már jóval megengedőbben fogalmaz. Érettebbnek érzi Tamási novelláit, úgy gondolja, levetkőzte modorosságát, azonban még mindig hiányolja a *Lélekindulás* átütő kifejezőerejét. Ennek ellenére kitart kezdeti véleménye mellett, és Móriczhoz hasonlítja kivételes tehetségét. Különösen a műfaj megújításában betöltött szerepét értékeli nagyra. A nyitott szerkezet, a sűrítettség, a metaforikus, költői nyelvezet, kifejezésmód és *képzelet* elnyeri tetszését. Kissé önmagára is reflektálva, dicséretként jegyzi meg Németh László: „Úgy viszonylanak az ő novellái a mieinkhez, mint a gesztus a cselekedethez. De ez a gesztus biztos és költői!”³⁵ A novellák színvonalát azonban hullámvónak tartja. Németh Lászlót különösen azok a novellák foglalkoztatták, amelyekben Tamási poétikai fejlődését vélte felfedezni. Ilyen a *Himnusz egy számárral*, amelyet a magyar novellairódalom egyik legtükéletesebb művének tart. A kor kritikáját nyújtó politikai metaforaként értelmezi a novellát. Csatlakozva a korkritikához, a főszereplő és számarának története kapcsán ironikusan megjegyzi: „Soha számár ilyen pompásan össze nem békítette a művészetet a politikával, mint ez.”³⁶ A novellák közül

31 Uo.

32 Uo.

33 Uo. 693.

34 Németh László: Tamási Áron: Erdélyi csillagok. *Napkelet*, 1930, 1, 83–84.

35 Uo.

36 Uo.

negatív példaként említi a *Szép Domonkos Annát*, visszakanyarodva a hamis műfajok kérdéséhez. Németh László egy mondatba sűríti benyomását. „Ha meg éppen rímtelen alexandrinokba szedi az ő rossz fajta szimbolizmusban pácolt »prózai balladáját«, mint a *Szép Domonkos Annában* tette, akkor csak nekünk ad igazat, akik már a regénye után is szemére hánytuk, hogy milyen nagy hajlandósága van hamis műfajokra.”³⁷

A *Szép Domonkos Anna* műfaja valóban nehezen megállapítható. Ablonczy László érzékeny értelmezése során balladás drámának nevezi a *Szép Domonkos Annát*.³⁸ Éppen ez zavarhatta Németh Lászlót, aki többször értekezett a műfajok haldoklásáról, és Tamásiban is a novella megmentőjét látta. Kivételes tehetségű novellistának tartotta, aki megújítja a műfajt. Novellái közül azok nyerték el tetszését, amelyek *tágították, gazdagították, fegyelmezték* az újragondolt műfajt. Az általa felsoroltak mellett, a népi szürrealizmust is idéző, balladisztikus novella sem Németh László görög irodalmi, filozófiai gyökerű esztétikájának, sem természettudományos rendszerező igényének nem felelt meg. Ennek ellenére, a döntően pozitív kritikát némi humorral és öniróniával zárta: „Olyan író ő, akinek minden munkájáról írtunk és írni fogunk. Van-e ennél nagyobb dicséret?”³⁹ Ígéretéhez hűen, a továbbiakban is figyelemmel kísérte Tamási Áron pályáját.

(Folytatjuk)

37 Uo. 84.

38 Ablonczy László: *Magyargyász, átok és pódium*, II. *Hitel*, 2020, 11, 45.

39 Németh László: Tamási Áron: Erdélyi csillagok. *Napkelet*, 1930, 1, 84.

Hulló csillag vagy szentjánosbogár

Tamási Áron *Jégtörő Mátyás* című regényéről

„- Mit gondolsz, apát, mi, szerzetesek, az életművészet felső fokát gyakoroljuk kolostorodban? – kérdezték egy reggel a hívek lelkesen Lin-csit. Jó volt hallaniuk nemrég, hogy nem köti őket tízezer szabály, mint a kinti világ lakóit. Sorsuk tágasabb mederben folydogál, lassan és méltóságteljesen. Nem húzza őket iga, egyes-egyedül ők szabadok az egész világon.

- Ennél többre nem juthat az ember, szerzetesek – csapott le a kérdésre az apát ő is lelkesen. Egész hosszú életét a szellem szolgálatába állította. Tudnia kellett, hogy a kolostor segítette-e a munkáját, vagy fékezte. Ha segítette, akkor bizonyára a mi szellemi törekvéseinknek is ideális otthona. Ha akarta, ha nem. Erre a kérdésre csakis vallomással válaszolhatott.

- A kolostoron kívül nincs más hely az ég alatti világban, ahol önnön szellemének útjából meríthet az ember. Ahol a változás szelíd, kezes társa lehet. Ahol könnyedén kiengedheti ujjai közül az akarát gyeplőit. Nem fenyegeti a világgal való szembeszegülés. Küzdelmeiben legfeljebb önmagával találkozik – érvelt Lin-csi a kolostori élet művészetével. Szavait úgy hallgatták a szerzetesek, mint andalító lantmuzsikát. Megint az élet csúcán látták magukat, áldották jól berendezett életük otthonos és biztonságos helyszínét. Elégedetten várták a kolostori élet további magasztalását, szívesen ringatóztak volna még jó sorsuk könnyű és boldogító tudatában, amikor Lin-csi hirtelen komoran és röviden befejezte a beszélgetést.

- Élni nem mindig jó, szerzetesek. Lenni, igen. A kolostor éppen a szellemi létezés örömeinek felső fokát nyújtja nektek. Még egyszer mondom: a szellemi létezését. Értitek? – szólt, azután kisétált a csarnokból.

Értettük. De szükségünk volt még egy kis időre, hogy jobban értsük. Azt is, amit nem mondott ki az apát.”¹

A keleti mester, Lin-csi egyik története a szellemről, a szellemi életformáról mint sajátosan emberiről, mit mond el lényeges dolgokat. Úgy, hogy a beszéd

LAKATOS-FLEISZ KATALIN (1978) író, kritikus, egyetemi oktató. Kolozsváron él. Legutóbbi kötete: *Önreflexív alakzatok Krúdy Gyula prózájában* (GlobeEdit, 2017).

1 Su-La-Ce: *Feljegyzések Lin-csiről*. Közreadja Sári László. Budapest, 2011, Kelet Kiadó.

mögött fontosabb az elhallgatott. A ki nem mondott gondolatok, amiket a befogadóban felkelt.

A szellemi élet legfelsőbb foka a szellemi élet korlátaival is tisztában van. Derűsen mosolyog rajta, hogy a szellemi élettől ennyi telik, és nem több. Hogy „nem élet, csak levés” – ahogy a Lin-csit kommentáló Su-la-ce szerzetes mondja később.

Mert a szellem mögött ott forrong az élet, aminek más törvényei vannak, mint a szellemnek. Ez az, amit nem mond ki Lin-csi apát. A szellem óvatosan hátralép, hogy rendet teremtsen az élet forrongó masszájában. Amíg az élet kitörni akar, a szellem fékezni. A szellem kívül, az élet benne lenni akar.

Ahogy olvasom Tamási Áron húsvétibarka-frissességű regényét, a *Jégtörő Mátyást*, folytonosan azt érzem, a regény az élet erőiről, misztériumairól mond el máig érvényes dolgokat. Képi elevenséggel, azonnaliséggel. Minden mondata rögtön telibe talál. Nem az elmének, hanem a léleknek szól. A rendszerező, logikusan megértő, fogalmi nyelven beszélő észnek itt vissza kell vonulnia.

Akkor ugyanis, mielőtt még jelen emberi testembe költöztem volna, fent éltem a szabad és boldogtalan végtelenségben. Annak a seregnek, amelyikbe én is tartoztam, a Fiastyúk volt a központi helye, a parancsnoka pedig egy kiszolgált öreg barát. Én a kisebb és fiatalabb szellemek közé tartoztam, s bár nem válik dicséretemre, játszi és helytelen voltam. A vén görög sokszor intett a jóra, de amikor látta, hogy a szép szó nem használ, beosztott szolgálatos csapatába. Ilyen csapatokat egyre-másra alakított, s azokat széjjelküldte a világba, hogy nehéz és zűrzavaros dolgokban másoknak szolgáljanak.

Nem szokványos regénykezdet ez. Az olvasó rögtön érzi, tágabb dolgok fognak itt történni égen és földön, mintsem a hagyományos történetelvű logikával megközelíthető legyen. És valóban főhősünk, a fiastyúki szellem élettörténete több mint kilenc hónappal a születése előtt kezdődik (!), amikor a Jégtörő Mátyásnak szánt szellem a szülőházzal s jövőző földi családjával ismerkedve különféle állatok formájába költözik. Lesz hím bolha, majd csőszövő pók, méh, szarka, gólya, fülesbagoly, kőszáli sas, róka. Aztán Bátorba, a család házőrző kutyájába bújlik, de lidérc és tűz alakját is felveszi. Az olvasó őszintén gyönyörködik a sziporkázóan szellemes nézőpontváltásokban (bolha formájában a hitvesi ágyba rejtezve lesz tanúja annak, amikor jövőző szülei, Mátyás és Márta nászában megfogaz az ő jövőző élete).

A regényben az élet letéteményese a testet öltött lélek. Ahol a megtestesülés teofániája (az Ige testté lett) a lelket teszi mégis „főszereplővé”. A lélek számára minden *egy*, a természet minden teremtenye, ember-állat, azonos. (És már akkor egy keleti párhuzamnál vagyunk.)

Ez a lélek nem magasabb rangú a testnél, mert szükségszerűen testbe kell bújnia. De a testnél illékonyabb, finomabb szövetű. A lélek az, aki lát és érez. Ha történetesen épp póktestbe került, pókként érez. Felveszi az állati lét ritmusát, szabályait. Pazar leírásokat találunk azokról az esetekről, amikor a csintalan szellem egy-egy új testben önmagát mindig újként fedezi fel.

Az alakváltó főhős mellett legalább olyan lényeges a helyszín, ami korántsem csak a történet háttere. Egy csíki katolikus faluban járunk, ahol a hiedelmek, babonák azért buján tenyésznek. De nem a végső dolgokra való fogékonyság, a születés, a halál, a szerelem misztériumának megsejtéséből táplálkozik minden varázslás, a füvek és szerek tudása, boszorkánytudomány? Ez a világ sokkal inkább lelki, mint szellemi világ. Inkább élet-, mint létforma. Nem lehet kívül maradni, megpihenni, mert a természet szorítása azonnali ellenállást kíván. Az erőfeszítésből, hogy ne nyomjon el, fölényt kell kovácsolni. Ennek a fölénynek egyik eszköze a szó, a beszéd.

Tamási szövegeiben a szikrázóan találó párbeszédet az irodalomtörténet „feleselő párbeszédnek” nevezi. Feleselés ez, egymás letromfolása valóban. Mint egy csatában, ahol a tét azért félig-meddig játékos. Nem hagyom magam – mondják a párbeszédok –, a harcnemedre én is a te harcnemeddal lépek, de hozzáteszem a magamét.

Mózsai bácsi és Sári néni, az apa- és az anyatárs (Sári néniről később kiderül, hogy boszorkány) gyerekeik Mátyás és Márta nászéjszakáját követően látogatást tesznek náluk. A friss házasok még alusznak, nem zavarják őket. De ha már összetalálkoztak, beszélgetéssel ütik el az időt. Sári néni észreveszi, hogy az étel felé, amit hozott, Mózsai bá „egyenesen és két kézzel indult”.

– Nem hagy annak békét?! – mondta, mint egy királyné, kinek az országához akarnak nyúlni.

Mózsai bácsi megrezdült a hirtelen szóra, de aztán barátságos méltósággal felelte:

– Nem tudtam, hogy az ablak alatt tartja az aranyait.

– Hát maga hol tartja?

– Ha fiatalabb volna, megmondanám. [...]

Nem is tudott a mérgéhez méltót szólni hamarjában, hanem felkapta a faze-
kat és a csomagot, s megindult. [...]

– Hát azt hová indította? – szólott utána baráti hangon. [...]

– Annyi eszem nekem is van, hogy a maga leányát ne etessem az én étellemmel.
Mózsai bácsi tette magát.

– Hát hol van az én leányom?

– Ő a patyolat ágyban, s nap az égen.

Az öregnek valami érdemes dolog juthatott az eszébe, mert erősen kezdett nevetni.

– Jöjjön, mondok valamit – szólott. [...]

– No, mit akar mondani? – kérdezte megenyhülve.

– Én azt, hogy régen milyen másképpen volt. Például abba az időben, amikor maga ment volt férjhez. Hej, istenem, be megváltozott a világ!

– S hát ezt mire nézve mondja?

– Én a maga hirdetményére nézve, hogy a nászmenyecske a patyolat ágyban, s a nap az égen. [...]

- Tán nem igaz?
- Most tiszta igaz és valóság, de az anyatárs nászidejében éppen megfordítva volt. Vagyis más szóval a nap volt a patyolat ágyban, a menyecske az égen.
- S ezzel mit akar ismét mondani az apatárs? [...]
- Én azt, hogy meg lehessen érteni: hej, milyen régen is volt, messze bé az ántivilágba, amikor maga nászkodott.

Azonban a felelő párbeszéd nem Tamási Áron találmánya, ő legfeljebb a székely nyelvjárás ízességét teszi hozzá. (Igaz, Tamási fejleszti tökélyé, játékos nyelvi fantáziáját felhasználva.) Elég fellapozni bármelyik népi író, hogy lássuk, a falu, a parasztság beszéde mindenütt azonos. A parasztság beszéde konkrét, magukról a dolgokról szól. A falu világában nincs mellébeszélés, homályos ideológiákba való zavarodottság. A beszéd valóban beszéd. Az igen, igen, a nem, nem. A csavaros észjárású székely párbeszéd csak a nyilvánvalót teszi még világosabbá.

Élet és halál falusi színpadon előadott misztériumjátéka ez a regény. De szerencsére mégsem magyarázza magát, nem okoskodik a végső dolgok megérthetlenségéről. Hatásosabb fegyvere van, a játék és az átváltozás. Az átváltozás, amely a mítoszoktól és meséktől, a természetet elevenül megfigyelő ember mindennapos tapasztalataig ível. Egyetlen olyan passzus van a regényben, ahol fogalmilag, az elme számára magyarázza még a rókában élő szellem Bátornak, a kutyának a vele és a ház körül megesett dolgok titokzatosságát. De ezt is mennyire visszájára fordítva, nem laposan, didaktikusan!

- Titokzatos?! - mondtam - Mi itt egyáltalán titokzatos? A fokhagyma talán, amely az örök föld nevében és az örök nap hevében s ezer kígyó halálán beláthatatlan idők óta készül arra, hogy létrehozza a testvériséget az emberek és az állatok között? Vagy a boszorkány, aki éles és mohó elmével többet összehordott a tudományból, mint más közönséges ember, s csupán azért billent a rossz szellemek pártjára, mert a lelke csenevész maradt! Vagy talán a lidérc titokzatos, kit az ördögök fejedelme hetvenhét tüzes állat vérén kergetett keresztül, amíg elnyerhette az önálló létezését! Hát, barátom, mindezekben nincsen semmi titokzatosság. Ellenkezőleg: abban van homály és érthetlenség, hogy te négy évig éltél, és semmi egyebet sem csináltál, csak ettél, ugattál és aludtál; s hogy az emberek hetven és nyolcvan esztendeig élnek, és ennyi rengeteg idő alatt egy kicsi szűk helyen csak kereken járnak, s apró bódulatukban még a természet dicsőségét és a csillagok vidámságát is elfelejtik! Hát nem igaz?

Ha megint csak „keleti nyelvre” fordítjuk le azt a passzust, úgy is mondhatjuk, hogy a mindennapi valóságában megtapasztalt élet nem más, mint káprázat. Az élet mindig máshol van, a látható, nyilvánvaló dolgok mögött, mint azok fonákja. De ezt a fonákságot *megmutatni*, az életet megmutatni a szellem erejével lehet mégis. A nyilvánvaló titok *ábrázolása* szellemi út. Csak ezáltal lehet meggyőzni az olvasót a mondanivaló igazáról.

„A misztikum az emberi létezésre kiterjedő valóságot jelenti”

Új poétika: recepció-változatok

A Tamási-életmű kritikusai, az író első megjelent könyvének, az 1925-ös *Lélekindulás* című novelláskötetnek, majd közelesen, az 1928-as regény, a *Szűzmiáriás királyfi* recepciójával kezdődően szinte tobzódnak e művilág teoretikus értelmezésének kínálatában; keresik a helyesnek vélt utat az esztétikai leírás fogalmi útvesztőiben: merthogy az író egyetlen műve sem kínálja fel valamely vegy-tiszta stílusképlet bemutatásának kockázatmentes lehetőségét.

Jószérivel alig akad olyan irodalmi (kor)stílusirányzat, ábrázolási mód, olyan népköltészeti és szépirodalmi prózai műfaj (de a *Szép Domokos Anna* című rím-telen ballada, *szabadvers*; azután az elbeszélő prózák szövetébe öltött, poétikusan vibráló, képgazdag tájfestő miniatűrök, hangulatrajok okán akár a líra műfaj-változatait is megnevezhetve); olyan, a székelység gondolkodásmódjára jellemző világmagyarázat, létszemlélet, közösségi kulturális, hitéleti hagyomány, amelyet ne említhetnének (s okkal-joggal) egy-egy Tamási-művet vizsgálva. A népies (népi) realizmustól, a mágikus realizmuson, meg a „tündéri realizmuson” (Kosztolányi), a lorcai népi szürrealizmuson az avantgárd stílusváltozatain, az expresszionizmuson át; a mítosz, a mese, a monda, a rege, a ballada morfológiai alakzataitól; az ősi pogány magyar hitvilág megőrződött rítusaitól, szokásrend-jétől; a székelység kollektív emlékezetében élő pogány spiritualitásától, a keresztény világkép hit-elvein át az utópisztikus valóságillúzióig.

S mindez a többi alaktani-prózatipológiai formációval, szemléleti-világképi meghatározókkal együtt, sohasem külön-külön, hanem sűrűre szóttan, az író legjobb, legsikerültebb műveiben teljes poétikai megalkotottságban, szerkezeti, logikai, esztétikai egységben, műfajvegyítésben. Új írói poétika mutatta magát, erőteljes novellisztikus kezdéssel, s hamarosan regényekkel, majd színművekkel is Tamási írói színrelépésével. Tehát „nyilvánvaló a Tamási-világ műfajiságának, a korstílusokkal való szembesítésének célszerűtlensége”,¹ mert az író nem

Cs. NAGY IBOLYA (1946) Debrecenben élő irodalomtörténész. A Debreceni Egyetemi Kiadó volt vezetője. Utóbbi kötete: *Király László* (monográfia, 2019).

1 Fried István: *Vázlat Tamási Áron Szűzmiáriás királyfijáról*. Bárka, 2022, 02.

tekintette mintának sem a 19. századra visszanyúló „nevelési-nevelődési regényt”; „nem festett regényeiben megközelítőleg teljes társadalmi körképet”; nem táplálkozott a 20. század regénytörténetében új fejezetet nyitó prousti, joyce-i prózai epikából; nem fordult az avantgárd szélsőséges tér-idő játékaikhoz, szerkezeti parttalanságához; s a „némileg korszerűsített” történelmi regény vagy a kortárs regény sem „reprezentálhatta, művészi problematikuságánál fogva sem, Erdély irodalmát”. Merthogy Tamási, számos más kritikai vélekedés szerint is „székely regényt”, s általában a székelység kulturális, hitéleti, szokásrendi hagyományelemeinek, gondolkodásmódjának, továbbá társadalmi-egzisztenciális jelenének a megörökítéséhez kereste a megfelelő poétikai formát, a műfaji-műnemi változatokat színműveiben, novelláiban is: s találta meg a „stíluspluralizmus” tipológiai lehetőségeiben. Hasonló Baránszky Jób László véleménye is, mely szerint² Tamási első „rezdülése” a húszas évek elején már a „népiesség és modernség forradalmi, stílusforradalmat jelentő egysége volt”: „Tamási az empiriához annyira tapadó, ott könnyen megrekedő próza műfajában bontja fel a valóságot. De nem a hagyományos realizmus szellemében felfogott illúzióvá! Mint a modern próza elméletei felismerték, a műfaj szerkezeti alakulásában a bontott formákból nagyobb és hitelesebb realizmus épül, amely morális jellegű.” Ez a „bontás”, Tamási életművében a szülőföldje két „ősi műfaji kifejezésmódjának, a ballada parlandójának és a mese valóságssíkokat játszó transzcendenciájának a jegyében történik”. Ugyanakkor „ezeket is megbontja, s korszerűsítve egybeolvasztja”. Bertha Zoltán úgy látja, Tamási pályakezdő regényei „feszégetik a nagypróza műfajának esztétikai határait”, „visszanyúlnak a klasszikus realista regényt történetileg és műfaj-ontológiailag is megelőző poétikai típusokhoz, szemléletfajtákhoz, értékszerkezetekhez”. Vagyis: a klasszikus mintákat mintegy megkerülve, a „közvetlenül folklorisztikus, mitikus-mesei, népképzleti formákhoz”.³ Tamási a színháznak is a „népi játékban gyökeredző mimikus és mitikus ősforrásaihoz tért vissza”,⁴ ezekre építve „kívánt korához szóló, egyben örökérvényűnek vélt, kollektív mondani-valót kifejezésre juttatni”; „a népi valóságot utánzó mimikus megjelenítést összekötötte a mitikusan értelmezett erkölcsi küzdelem allegorikus ábrázolásával”. Tamási „erkölcsi problémáinak kifejezésére” ezt a fajta színjátékot „értelmezte újjá”; színpadi játéka „jórészt allegorikus értelműek”; lényegre mutató végső „absztrakciójuk sem mentes a transzcendens jellegtől”. Bíró Béla terjedelmes tanulmányában részletező példatárral taglalja Tamási Áron „játékszövegeinek” drámapoétikai-esztétikai jellegzetességeit, érintve a megítélések ellenmondásosságait is.⁵

2 B. J. L.: *Tamási Áron. Alföld*, 1966, 12.

3 B. Z.: *Drámai novellák világa – Tamási Áron első pályaszakaszán. Tiszatáj*, 1991, 6.

4 Kocsis Rózsa: *Tamási Áron játéka. Kortárs*, 1969, 10.

5 Bíró Béla: *Szakraális dráma vagy piece bien faite?* <http://www.literatura.hu/szemle/tamasi.htm>

Az író minden ellen „lázadt, ami megkövült konvenció”: a „hagyományok által szentesített formák nyúge ellen”, amelyek „feszélyezik, gúzsba kötik a belőle kitörni készülő tehetség lávaszerű ömlését”. Mindez az „avantgárd lélektanából ismert állapot titkok és sejtelmek megfoghatatlan alakjában torlódik benne.” A Tamási-életpálya „semmilyen értelemben nem tartozik a szabályos ívelésű, zárt rendet tartó, szigorúan egyértelmű írórsorsok közé. Fluktuációja olyan mérvű, hogy szinte ez a paradox jellegű megállapítás kínálkozik rá: változékony-sága az állandósága.”⁶

Csak szemezgetni lehet a gazdag Tamási-recepció írásaiból, de feltétlenül idézendő tovább Bertha Zoltán említett tanulmánya: a Tamási-művilágot határozott, teoretikus értékkeretben helyezi el, írja le. A „Szűzmáriás királyfi az archaikus népi hitvilág, a samanisztikus-szinkretikus (pogány-keresztény) ősvallás, illetve a hitregék, hősénekek, balladák közegébe helyeződik”; az *Ábel-trilógia* a „mítosz mesévé »deszakralizálódását«, népmesei pikareszkké alakulását példázza; a *Jégtörő Mátyás* (és a *Ragyog egy csillag*) pedig a babonás népi hiedelemvilág, a mesei epika és a fabulisztikus fantasztikum forrásvidékét jelentő varázshit csodás (és bölcseleti) mélységeibe ereszkedik”. Hasonlóképpen értelmezi Bertha Zoltán a novellavilágot is: „egy-egy darabon belül rendkívüli esztétikai, világképi összetettség” jellemzi az írásokat, „népi-elbeszélői műfajokat egyénített át Tamási a mesétől, a mítosztól, a hiedelemtörténettől, a fabulától az adomán, a tréfás mesén keresztül a balladáig, a legendáig, a biblikus példázatig.” Ablonczy László az 1942-es *Csalóka szívórványról* értekezve, a Tamási-világ alapélményeként említi az 1920 utáni időszak traumáit: „egész életművét áthatja a tusakodás azért, hogy a vágyott összetartozást regényeiben, tanulmányaiban, publicisztikai alkotásaiban – egyetemes-emberi és magyar-székely voltában – megélve írja a meghasonlás huszadik századi krónikáját”, ehhez kereste az új műfaj-poétikai eszközöket.⁷

A pályakezdés idején a kortárs kritikákban, épp e stílus-polifónia, többszólamúság miatt, még a fogalmi értelmezés is akadozott. Például Áprily Lajos véleménye a *Lélekindulásról*:⁸ „regionális, elszigetelődésre ítélt provincialista – fogják lekicsinyelni a legtermészetesebb forrásokból táplálkozó művészet meg nem értői és félig látói. Azok, akik nem látják, hogy az epikus erdélyi lélek kifejeződésére a legtöbb erdélyi színt, a modern magyar próza felfrissítésére a legegényibb kifejezőeszközöket éppen ez a regionalista reakció adhatja meg...”: de hogy micsoda is a *regionalista reakció*, s mifélek a *legegényibb kifejezőeszközök*, nem fejtí ki. 1931-ben Németh László is inkább körülír, elemzése vizualitásában, képességében rejlik az erő (tény azonban, hogy az ő *képisége* megvilágosítóbb, kifejezőbb bármely szikár esztétikai fogalomnál): „van valami délibábszerű” abban, ahogyan Tamási ír, mondja. Azaz: „ahogyan lát s láttat”. „Világlátása a főlemelt

6 Izsák József: *Tamási Áron. Igaz Szó*, 1968, 1.

7 A. L. *Irodalmi Magazin*, 2015, 04.

8 Á. L. *Ellenzék*, 1925. június.

s ég és föld közt lebegtetett realitás”. „Fél valótlanág”, benne „taplós humor”. „Földhöz tapasztott, naturalista valóság”: kissé az „ég felé emelve”.⁹ Az ő számára sem tűnt fel azonnal (bár megjegyzi: „nem a neológ-erőszak, hanem a bőség újíttotta meg teljesen ezt a nyelvet”), a Tamási-beszéd természetessége: magától értetődő stílárís, a közösség mentalitásából, észjárásából következő rétegezett-sége, a székeleyek furfangosan kihagyásos gondolkodásmódja (és a beszédjük mondatszerkezete), az író műbeli dialógusai meghökkentő verbális fordulatainak eredendő nyelvi valóságihitele. Azért 1935-ben, amidőn Tamásival Farkaslakára megy, a Tamási-nyelv titkait is megfejtí már:¹⁰ „Akárhól metszed meg ezt a falut, az ő szava csorog belőle, s amit különösnek, egyéninek, olykor-olykor erőltetetten provinciálisnak találtam benne, íme, itt ömlött ebből a családból”: az író nyelve egy közösség beszélt nyelve. De mindenkori alapvetése Németh Lászlónak, hogy „az igazi tehetség expanzív: ha beszabadul egy adott irodalmi kultúrába, szétdobja a formákat, magára szabja a műfajokat, átgyúrja a nyelvet, megváltoztatja az esztétikát. Minden igazi tehetség új törvényhozó, aki rákényszeríti az embereket, hogy az ő belső, házi rendtartása szerint lelkesedjenek és gyűlöljenek. A tehetség öntörvényeit követő, tirannizáló erejű egyéniség.”

Schöpflin Aladár sem tud az első regényt, a *Szűzmáriás királyfit* elemezve¹¹ mit kezdeni Tamási beszédmóddjával, stílusmagyarázata tévút: „beszéde nem kialakult, előzményekre alapított elbeszélő próza [...], hanem az írónak lelkiállapotából kialakuló beszédmód. Az író mintha írás közben állandóan valami transzban volna” – véli. Ugyan azt is hozzáteszi, csak részben pontosítva, inkább tovább bonyolítva a képletet: „egészen ősi, irodalomtörténet előtti költői emlékekben találkozzunk ilyen módon túlfokozott hanggal. Erős nyomai vannak még Homérosznál és általában a naiv époszokban”, ahol „kis dolgokat naiv mértéktelenséggel felnagyít” a költő. Az írói világlátás, szemléletmód kapcsán Schöpflin is inkább látványként, ő természeti hasonlattal kísérli meg leírni a színházi élményt. 1935-ben, az *Énekes madár* pesti, az Új Thália színi társaság általi bemutatója láttán Tamási színpadi stílusát jellemzi ílyképpen: „olyan, mint a színpadon szereplő fa, a földbe van gyökerezve, de alkalmilag fölnyúlik az ég felé”. Megérteni az tudja, akiben hasonló „naiv befogadó készség” él.¹²

Misztikum-értelmezési változatok

A Tamási-művek fogadtatástörténetének sarkalatos eleme e művilág „misztikus” karakterének vizsgálata: leginkább (de nem kizárólag) a *Jégtörő Mátvás* (1935) méltatásaiban. Az elemzők vélekedései, megállapításai, a számos kritika

9 N. L.: *Tamási Áron. Nyugat*, 1931/17.

10 N. L. *Magyarok Romániában*, 1935.

11 S. A. *Nyugat*, 1929. 2.

12 Schöpflin Aladár. *Nyugat*, 1935, 12.

közül most is csupán néhányat tudunk megemlíteni, Babitsét például,¹³ aki szerint Tamási képzelete „eredendőleg mítoszalkotó, látásmódja, komponálása meseszerű akkor is, ha témája száz mérföldnyire van a népmese témavilágától”. „Tüntető realizmussal”, „szinte természetrajzi pontossággal” dolgozik, de „elképzelései mögött lappang valami naiv pantheisztikus világnézet”. A „lélek-vándorlás regéje nem csupán irodalmi formát és mesekeretet jelent számára”, hanem ezt a naiv pantheizmust is, a „természet átlelkésítését és a minden-lelkek rokonságának ösztönös hitét az író lelke-mélyén. Ami nem áll olyan nagyon messze a népmesék primitív és babonás világnézetétől. Ez a világnézet, mint némely ősvallások, az egész világot lelkes valaminek látja, amelyben egyszerű és egyetlen küzdelem folyik: a Jó és Rossz öröktölfogva tartó küzdelme.” Izsák József¹⁴ ellenben úgy tartja, hogy „semmiképp sem a feltételezett és nagyon is kétes tartalmú »ázsiai mélykultúra« a kulcsa e regényeknek; az egész lélek-vándorlás-motívum lehet bennük folklorisztikus ornamentika, szerkesztéstechnikai fogás”, de nem a lényeg; a „lélek-vándorlás nem több konstrukciós írói eszköznél, bármilyen »realizmussal« ábrázolja is az író az egyes állatfajok természetrajzát, mozgását, szokásait”. Jékely Zoltán Tamási meseteremtő képességét a „zord” történelmi és természeti megpróbáltatásokban edzett székely nép „legjellemzőbb sajátosságára” vezeti vissza: a valósággal szemben való „szellemi tiltakozásra”. „E tiltakozás a valóságnak napkeleti képzelelerővel való átköltésében és színezésében: a játékos és balladás mesealkotásban nyilatkozik. Tamási Áron műve [*Énekes madár*] ennek a közösségi tulajdonságnak legmagasabb megjelenési formája. Alkotói eljárása: a mesék, babonák ősi elemeinek korlátlan és leleményes felhasználása önála sohasem öncélú játszadozás vagy népszínműi, »elficamodott« góbéskodás. Tamási a tündéries fordulatokat, a rontást oldó és gyógyító csodát éppoly természetességgel állítja a társadalmi vagy érzelmi igazságtéves szolgáltatába, mint a nép meseteremtő géniusza.”¹⁵

Tamási „műveiben ott bujkál a misztikum, a pogány, majd a keresztény kultusból eredt szemlélet”;¹⁶ a *Vitéz lélekről* kritikát szerző Illés Endre pedig a korábbi, *Himnusz egy számárral* című novella alapján született színműről mondja: „A hős a szorongató, majd minden Tamási-írásban vissza-visszatérő feladatot kapja: ne éljen külön a test és külön a szellem, hanem együtt akarjon teremteni egy jobb világot.”¹⁷ A *Vitéz lélek* történetében, ebben az Illés Endre említette harcban ugyanis nem a színműhős falusfelei, hanem éppen az általuk gúny tárgyává tett (holott egy szimbolikus állat, a bibliai Jézust hordozó) számár lesz a hős szellemiségének, akaratának legfőbb *értője*, életének, szándékainak védelmezője. Mellette egy „tündéri szépségű, anyagtalan szellem”, egy halott, nem

13 B. M.: *Jégtörő Mátyás. Erdélyi Helikon*, 1936, 3.

14 I. J.: i. m.

15 J. Z.: *Bogánccs és babér. Tamási Áron írói útján*. In *A bárány vére*, 1972.

16 Kocsis Rózsa i. m.

17 I. E. *Erdélyi Helikon*, 1941, 03.

létező lány, aki „testet ölt” az őt hűséggel álmodó-elképzelő férfi kedvéért. Görömbei András szerint¹⁸ a korábbi irodalmi műformák újraértelmezése, az „utalásos művek”, például egy mítosztema vagy elem korszerű „feltöltése” éppen a „szuverén újraértelmezés révén válhat jelentőssé”. A „hagyományozott mítoszi jelentések és formák megváltoztatása, destabilizációja” ilyen esetekben „új poétikai hatásformák alapja lesz”. Tamási műfajteremtő remekléseinek „esztétikai értéke poétikailag ebben az összefüggésben is megvilágítható. Mindegyik műfajában.” Vagyis: ha a szerző „tudatosan vét az alapul vett sémák ellen, még hozzá nem önkényesen”, hanem az új koncepció által megkövetelt szabályok szerint”. A tanulmány szerzője úgy látja, hogy például Tamási novellisztikájában a műfaji minták „archaikus eredetűek, de a mítoszt, a »hosszú távú emlékezetet« rendkívül változatos módokon tölti fel a tapintható székely valóság közvetlen tárgyi elemeivel és aktuális gondjaival”: ily módon átalakítja a mítosz eredendő morfológiai képletét. A Tamási-regényhősök „magatartását egy, a megvalósult, a tapasztalati világ mélyén működő feltétlen és végérvényes szellemi valóság irányítja”,¹⁹ e figurák túllépnek a „közvetlen, érzéki világukon”; a „nem látható valóság lesz láthatóvá, érzékvé ezekben a terekben, cselekedetekben”; „a látomások, a képzelt világok, az allegorikus értelmű történetek az érzéki és a szellemi, a test és a lélek, az élet és a gondolat szintézisének lehetőségét jelentik a hősök számára”.

Tamási önértelmezései szerint azonban az ő mítoszképe korántsem (ennyire) bonyolult.

S valóban, alkotás-lélektani, poétikai érvelései nélkülöznek minden teoretikus kifejtést, az író „ösztrönről” beszél, alkotói énképét, írói szándékának lét-filozófiai-metafizikai lényegét, összegző tömörséggel és világossággal – egyúttal a szokásosan fel-felvillanó öniróniával – fogalmazza majd meg évtizedekkel később, utolsó könyvében, a betegágyból már csak lediktálni tudott *Vadrózsa ágában*:

„az én irodalmi törekvésemben a misztikum az emberi létezésre kiterjedő valóságot jelenti, mely a társadalmi realitás hullámzásait is magához akarja vonzani. Mindig arra vágytam, hogy egy ilyen művet próbáljak megteremteni [...] Mindenekelőtt a pusztá valóság és a költői szárnyalás állandóan harcban állt egymással. Ha a költői megfogalmazás mellőzésével a szigorú valóságot próbáltam ábrázolni, akkor az elégedetlenség mardosott. Ha pedig a valóság fölött a költői megfogalmazásnak adtam a főszerepet, attól kellett tartanom, hogy a kor sürgető kérdéseire nem adok megnyugtató választ.

Mindezeket szóba kell hoznom, mert a negyvenöt utáni bírálatoknak állandóan visszatérő állítása, hogy ez és ez a könyvem (például a Hazai

18 G. A.: *Sors és mítosz Tamási Áron művészetében*. Bárka, 1997, 4.

19 Lakner Lajos: *Valóságfogalom, regény és művészetszemlélet összefüggése Tamási Áronnál*. Irodalomtörténeti Közlemények, 1993, 97. évf., 5–6.

tükör, a Szirom és Boly vagy a Bölcső és Bagoly) realista mű, míg más könyveket (például a Jégtörő Mátyás-t) a misztikum félhomályában tartotta. Eme fölfogás alapján majdnem általánossá terjedt rólam az a vélekedés, hogy bennem az alkotói stílus, kissé a külső körülmények folytán is, hol a realizmus, hol pedig a misztikum között jön és megy, illetőleg megy és jön.

Mint az emberi létezés és az irodalom más fontos kérdéseiben, a realizmus és a misztikum dolgában is igyekszem igazságos lenni. Márpedig az igazság az, hogy mindig nyughatatlanul törekedtem arra, hogy mondani-valómnak megfelelő kifejezési formát találjak.”

A *Jégtörő Mátyás* című regény (ez a mű volt, amelynek „megteremtésére” olyanira „vagyott”), illetve a regénytrilógia gondolata 1934-ben egy hosszabb farkaslakai időzése alatt érlelődött meg Tamási Áronban. A trilógiaterv az 1938-ban napvilágot látó második könyvnél (*Ragyog egy csillag*) elakadt, s bár az író tett arra utaló megjegyzéseket, hogy készülődik a harmadik mű is, erre nem került sor. A *Jégtörő Mátyás* és a *Ragyog egy csillag*, Tamási elgondolása, írói terve szerint „a mindennapi valóságnak és az emberi élet felbuggyanó lelkének összesimuló” találkozását hivatott ábrázolni, a békét, a boldogságot. A *Jégtörő*-ben a csillagokból érkező szellem két szegény székely, Mátyás és Márta esküvőjén suhan alá a földre, hogy igazítsa, felügyelje a sorsukat. A szellem előbb állatokban ölt majd testet, bolhában, pókban, fülesbagolyban, golyában, méhben, sasban, rókában, kutyában lakik, s a regény végén egy csecsemőbe költözik. A *Ragyog egy csillag* ennek az emberi útnak, a csecsemő felnövekedésének, a családi környezetnek a története. S ebben a történetben ott vannak Tamási életútjának és családi környezetének eseményei, alakjai, életemlékei is. De az a szellemi és valóságos létközeg, amely a *Jégtörő*-ben, a lélek vándorútja által, szervesen kapcsolódik egymáshoz, a második kötetben már elveszti ezt az egymásban-egymás által megteremtődő, „az emberi élet egészére kiterjedő” kapcsolatot. Ott lényegében a környezeti, a székely falusi életmozzanatok szép realitásában testet öltő életúttá, falusi enteriőrre változik át a hős csillagokból indult sorstörténete: e második kötet az elsőhöz hasonlóan inkább valóságazonos „székely regény”: de finom útmutatásokkal a lélek mélyvilága felé. Tamási, vallomása szerint, a *Jégtörő Mátyást* tartotta legkedvesebb könyvének, az ironia sem lep-lezhette a – valószínű – csalódottságot, ama vádló ítélet, a *misztikus félhomály* miattit. A *Vadrózsa* ábrájában erről is beszél:

„abban a világban, amelyet tudatunk alatt hordozunk, a képek, bár csak derengésben, de benne megmaradtak. Ő [*Jégtörő*] látta is azokat, sőt az ábrák lényegét magában hordta. A szellem sugarain keresztül emlékezett arra, hogy a létezésének egyre magasabb fokain miképpen élt, és mit tapasztalt. Emlékezett arra, hogy bolha korában mily nagyokat tudott ugrani; méhecske korában milyen szorgalmas volt; bagoly korában mily okos, s kutya korában

mennyire hűséges. Ezek a tulajdonságok s a hozzájuk fűződő tapasztalatok mindig megvillantak tudatának a mélyén, és szükség esetén, mint meglepő erények, világos eszében meg is telepedtek.

Hát ezért volt Jégtörő Mátyás másoknál különb.

A magyarázat, azt hiszem, eléggé világos. Sőt, nemcsak világos, hanem az ész számára annyira elfogadható, hogy néha mosolyogni kell azokon, akik misztikusnak mondják ezt a magyarázatot.

Nem misztikus, hanem a kitágított valóság ábrázolása.”

Azért vagyok író, vallotta Tamási, hogy a „földi élet rejtelmes dolgait igyekezem megmagyarázni”. Folytonosan újjászülető, inkább úgy mondanánk: a *tudat alatt* emlékező jégtörő hőse akár a *Dunánál* szemléleti alapinvencióját is eszükbe juttathatja (vagy épp Gusztáv Jung *egyéni és kollektív tudattalanját*). Amott a költő, József Attila „az őssejtig vagyok minden ő” „genetikus önszemlélete” a történelmi tudatban rejlik (Trencsényi-Waldapfel Imre), emitt, Tamási műalakjában mintha valamilyen evolúciós tudat emlékképei rögzültek volna, s élnének tovább minden: emberi, állati létformában. E *legkedvesebb* regény mellett (többek között) az *Énekes madár* valóságelemekből, a mindennapi élet reális mozzanataiból és a mindezekben természetes módon ott rejtőző meséből, a népi képzelet csodáiból egybeszótt világa; a *Szűzmáriás királyfi* archaikus hitvilági mozzanatai; vagy például egy korai novella, a *Kivirágzott kecskeszarvok* részleg legényeinek átváltozása a bódulatban szopott kecsketejtől is mutatják Tamási világképének a népi képzeletben, a „kitágított valóság” hagyományelemeiben gyökerező vonásait. Ez az ősiségre, a pogány hitéleti szokásrendre mutató, a népi, archaikus gyökerekből fakadó szakralitás, a közvetítőt nem igénylő ember-Isten kapcsolat, a szent, isteni dolgok saját elrendezésének igénye, a hit személyre szabottan egyedi értelmezése, megélése az *Ősvigasztalás* halottégetési jelenetében is – a darab egyik jellegadó történéseként, a későbbi konfliktusláncolat kiváltó okaként – feltűnik. A jelenet felvillantja az Erdélyi Zsuzsanna gyűjtötte archaikus népi imádságok²⁰ az egyházi imádságokkal szemben álló, avagy mellettük létező, mindig sajátlagosan egyéni fogalmazású és célú, csak a szóbeli hagyományokban, de szinte az egész magyar nyelvterületen megőrződött, tehát a népi hitvilág nagy tereit átfogó fohászait, szokásait. Azok az imák (s számos szokáselem) is mellőzik az Istenhez eligazító liturgiai, egyházi segítséget. A debreceni Bán Imre, a régi magyar irodalom professzora ezt írta: „az imádságok szürrealista komponátlansága, értelemfeletti misztikája a sokszázados hagyomány szívvóságát és egyben szétesését mutatja”.²¹ Bán Imre a pogány (sámáni), a középkori keresztény és a „viszonylag modern” (17–19. sz.-i) népköltészeti réteg, vagy általában a „költői nyelv” vizsgálódási nézőpontjait elemzi a műben. Vagyis azt

20 E. Zs.: *Hegyet hágék, lőtőt lépék*, 1976.

21 Bán Imre: *Korreferátum Erdélyi Zsuzsa „Hegyet hágék, lőtőt lépék” c. könyvének vitájához*. 1975. Kaposvár. In *Vallási Néprajz*, 10. Budapest, 1999.

a kultúrantropológiai jelenséget, mely szerint az idő egyszersmind megőriz és szétbont. S eszünkbe jutnak Nyirő havasi, magányhoz szokott alakjai is, mély, bensőséges viszonyuk Istenhez: e kapcsolatot a nehéz egyedüllét, a szüntelen természetközelség alakította, formálta, s töltötte meg sokak számára érthetetlenül „szabálytalan” elemekkel, ismeretlen színekkel. A műalakok Istennel folytatott beszélgetései, saját szerkesztésű, egyéni szövegű imáik olyasfélék, akár az archaikus népi imádságok „szedett-veszett”, „rémségesen szép” mondatai. Olyan emberek fohászai ezek, akik mintha – ahogyan az *Isten igájában* írja Nyirő – még ma is azt hinnék: „Jézus földműves, s tele van az élet bajaival, mint a misekönyv piros betűvel.” (Tamási írói mesterének is tekintette Nyirőt – egy ideig!)

A *Jégtörő*... azután szinte ütközőpontja lett a Tamási mitológiai világképe körüli verbális, értelmezési csatáknak, hiába az írói *szándéknyilatkozat*: a tudatunk alatt hordozott képek velünk élnek.

Például: Test és lélek

Ugyanakkor a *Vadrózsa ága*-beli vallomásban Tamási kitér egyik, viszonylag kevésbé emlegetett, holott e vallomás szerint is igen fontos műre, egy korai novellájára. A legfelfoghatóbban, a leginkább megközelíthető módon, a novella egészére jellemzően egységes szemléleti rendszert – nem mellőzhetjük azért a *misztikum* kifejezést – ugyanis a *Test és lélek* című novellában találjuk meg: annak az ontológiai elgondolásnak, alkotás-lélektani töprengésnek az objektív, azaz művé teremtett képét látjuk, amelyről fogalmi nyelven e vallomásban beszél az író:

„öszönös szimattal, megírtam egy Test és lélek című elbeszélést, melyről ma is azt hiszem, hogy a mindennapi valóságnak és az emberi élet felbuggyanó lelkének összesimuló találkozása. Az a kettősség, vagyis a testnek és léleknek jelenléte az emberi személyiségben, gyakran láthatatlan csatatérre teszi a személyiség életét. A csatatér helyén harmóniát csak úgy tudunk teremteni, ha a test és lélek egymás elleni harcából az emberi élet egységét próbáljuk megteremteni. Ha ezt meg tudjuk vagy meg tudnók csinálni, sokkal boldogabbá tennők az embereket, s velük együtt természetesen a társadalmat.

Írásaimban ezért annyira visszajáró törekvés a test és a lélek egységének szolgálata. S ezért van, hogy a látható valóság nem feledkezik meg a népmese lebbenéseiről, sem az úgynevezett misztikus irodalmi kifejezés a való élet tényeiről. Vagyis, ahogy a test és lélek egységét igyekeztem és igyekszem szolgálni, úgy a valóság és misztikum irodalmi formájának együttes és harmonikus megjelenítésére vágyom.”

A *Test és lélek* című, két részre tördelt novellában is feltűnik az a biológiai-evolúciós emlékezet, amely a *Jégtörő Mátyás* eseményláncolatában, e poétikai

vízióban megjelenik, s regénytörténetté alakul. A novella világképe szorosan kapcsolódik a magyar ősvallás dualisztikus szemléletéhez, amely szerint az emberben, állatban két (vagy több)féle lélek lakozik: az egyik elhagyhatja időlegesen az emberi testet, a halál után pedig visszafele éli újra az életet, bogárként, rovarként, madárként, mai meghatározással az evolúció alsóbb fokáról kezdve az útját. De újszülöttben is megjelenhet, reinkarnálódhat a halál utáni testet elhagyó *leheletlélek*. A magyarok ősvallásában, rokonnépeink hitvilágában többféle megjelöléssel illetik ezt a soha el nem tűnő „fikciót”, „amely a halottnak a leváló része”, s amelyhez az „új élet reménye fűződik”. Megőrződött népszokásokban leljük nyomát annak az animisztikus világmagyarázatnak, a „külső lélekben” való hitnek, mely szerint „az ember lelkét vagy lelkének egy részét kihelyezheti valamely állatba”: ez évezredek átmentődött, élő hitelmem. „A madárformában elszálló lélek általánosan emberi, alig lehet népet találni, ahol ez a hit nincs meg. A magyar néphitben ez a hit állandóan egy szokásos cselekedettel kapcsolatban fordul elő; kinyitják az ablakot, hogy megkönnyítsék a szálló lélek távozását.” Tamási ismerte Róheim Géza *Magyar néphit és népszokások* című, 1925-ös könyvét, melyből a fenti idézetek is valók, s melyben többek között az *életlélek*, és az útra indulható, testből testbe vándorló *szabadlélek* vagy *árnyéklélek* fogalmak is megjelennek. Róheim azzal a mondattal zárja könyvének előszavát: „Lépjetek be, itt is megtaláljátok az örök emberit”. Tamási maga is vall a könyvélményéről (*Bajlított szülőföld*, 1934): „Van a modern lélekelemzésnek egy egészen új területe, ahol éppen ezt a népi világot próbálják tudományos eszközökkel magyarázni és megfejteni. Magam is olvastam egy ilyen könyvet, Róheim Géza írta.” Az esszészöveg lapváltozatában (*Bajlított földön*) olvassuk: „Hol a magam erejéből, hol pedig könyvek segítségével rájöttem, hogy a tanulságot és világlátást nem azért szerzi meg magának az ember, hogy gondolkodás nélkül legyilkolja, vagy bár szigorú ítéletet is mondjon a furcsa népszokások, hiedelmek, babonák és legendák felett. Hanem inkább azért, hogy bé tudjon látni azoknak mélyére, és képes legyen kihámozni azt a valóságot, amely minden babona és minden hiedelem megett rejtezik.” E mögöttes tér Róheim „örök emberi” világa.

Ez az egyetemes, a világmindenség egészére vonatkozó kozmológiai kép – természetesen – mégsem könyvekből szerzett, másodlagos kulturális élményekből táplálkozó tudása-látásmódja Tamásinak (habár Féja Géza emlékezete szerint a *Jégtörő...* írásakor már természettudományos könyveket is forgatott az író). Hanem abban a világképi közegben találunk a forrására, amely születési, származási közege, gyermekkortól, a családban, a faluközösségekben eltanult kultúrája, a hagyományok által meghatározott világlátása volt az írónak. Nemcsak Tamási nyelve azonos – Németh Lászlónak, Illyés Gyulának is feltűnő módon – a faluközössége nyelvi sajátosságaival, hanem létszemléletének ontológiai vonásai, a lélek-vándorlás, az animizmus képzeteinek *ösztönös szimatú* jelei is onnan valók. A *Szülőföldemben* (1939) Tamási a nagyanyjáról mesél: „az őrangyalt emlegeti, kivel már megegyezett. Úgy szól az egyezés, hogy az ör-

angyal ügyeljen rá, amíg él; s halála után legyen a teste ajándékul az őrangyalé. Nem lehet tudni, hogy miért és miképpen tervezte ki magában ezt az alkut, de bizonyára úgy okoskodott, hogy a test se maradjon gazdátlanul, ha már a lélek mindenképpen Isten gondjába esik.” A nagymama világvége egyszerű és biztonságos: a test is, a lélek is tovább él. Valamiképpen, valamilyen létformában, valakinek a gondjára bízva. A *Bajlított földön* leír egy esti, közösségi-rokoni, falusi együttlétet, ahol a boszorkányhitről is szó esik. E hit szerint a „haldokló boszorkány megfogja a kiválasztott utódnak a kezét, s bűvös tudományát átalereszti abba. Azonban ő maga is tovább él, az eltemetés után is, természetesen csak a szellemében”. Az egyszerű filozófia a legmélyebb filozófia, konstatálja a boszorkány-történetet az író, s a Róheim-könyvre is utalva megjegyzi: „éppen a forrásánál vagyok valaminek, ami izgató és érdekes. [...] Hiszek abban, hogy mély értelme van a babonának, mely azt tartja, hogy le lehet leplezni a boszorkányokat is.”

A *Jégtörő Máttyás* szemléleti párjának is tekinthető *Test és lélek* című írásban a falu realiztikus, tárgyias, köznapi életének dramaturgiája szerint a szereplők (emberek, állatok, növények) egymással kapcsolatos döntései, tettei görgetik a tragikus vég felé a cselekményt. Az animisztikus világvége rendje alapján: ember és állat azonos szellemi-lelki fogékonysággal reagál a helyzetekre, minden lépés, minden tett lélekből fakadóan előidézője vagy következménye a másoknak, a lelkek testet válhatnak.

Az elbeszélő szerző boldogan sétál a falujában, s találkozik egy merengő öregemberrel: az első mesei mozzanat. Amit tőle példabeszédként a rabokat munkára kísérő őrkőről meg a templomban szomorkodó plébánosról: a *test meg a lélek őrzőiről* mond, annak értelmezési bizonytalansága a paphoz irányítja tanácsért az írói alteregót. A síró, nekikeseredett pap „sajgó lélekkel és kétségbeesve mondotta el, hogy milyen rossz és megátalkodott a nép. Hatalmat vett teljesen rajta az ördög. Csálnak és hazudnak, szitkozódhatnak és káromkodhatnak, pusztítják egymást és fajtalanokodnak, háborúskodnak és részegeskednek, tekintélyt nem ismernek, reá nem hallgatnak.” Az elbeszélő is egyetért ezzel, még bővíti is a bajok sorát, a társadalmi kritika élesebbé válik: „nyúzzák az adóval őket, s büntetik mindenért egyre-másra, nem érznek segítőt és pártfogót maguk mellett, nélkülöznek, nehezen élnek, s mindez bizony nem használ a léleknek, és rontja az erkölcsüket”. És még gyónni sem járnak, panasolja a plébános. A mesélő gyors, támogató segítsége: lám, ő gyónni jön, s a jólelkű tanácsa: hozasson a pap térítő barátokat a faluba: ezt a gondot megoldani látszanak. Tamási Áron 1934-es tavaszi, farkaslakai otthonlété (Ágnes testvére házában vert tanyát erre az időre) első írásos eredménye a *Brassói Lapok*-nak küldött, július 27–szeptember 3-a között, nyolc fejezetben megjelent *Bajlított földön* című esszé-esszé-riport volt. Ennek egyik fejezetében az „okos” papról ír, aki szépen kitalálja, miként lehet a falu romló erkölcsi állapotát valamiképpen helyretenni. Érdemes idézni a frappáns megoldást, a realitás, a valóság tereiről valót: megszórva a Tamási-féle ironia szikráival:

„Okos pap azért ez a mi papunk. Van magához való esze éppen elég. Lám, most is jól kitalálta orvosságát annak, hogy hanyatló népszerűségét és tekintélyét a faluban miképpen tudná helyrecsinálni. Paphoz méltóan gondolta ki a dolgot, mert két kiváló segítő papot kért, hogy azok lelkigyakorlatot tartsanak a faluban, hol az erkölcs és a bizalom az ő népszerűségének az útjára lépett.

Nemsokára meg is jönnek a papok, hogy lelkigyakorlatot tartsanak. Sajnos, csak kettő van. Úgy látszik, hogy a gazdasági nyomorúság nem kedvez az erkölcsnek, mert máshol is résen kell állani, nemcsak nálunk. Ez a kettő azonban, aki eljött hozzánk, nagyon kiváló a maga nemében. Jó az is, hogy különböznek ketten egymástól, mert így az egyik, aki városi származású lehet, okosan és a tudomány felhasználásával beszél és prédikál, míg a másik közvetlen és szókimondó csiki magatartásával hódít és ostoroz.

Valóságos haditeranggal dolgoznak. Lassan és csak puhatólózva kezdik, kitapasztalják a népet, valamint azt is, hogy és miben kell orvosolni leginkább a lelket. De egy-két nap alatt tisztán látnak mindent, s már gyorsabbra veszik a lendületet. Mind gyorsabbra és gyorsabbra. Először csak délelőttre gyűjtik a templomba a népet, aztán már délutánra is. Asszonyokat és férfiakat egyaránt. Majd külön a legényeket és külön a leányokat. Sorát ejtik a gyermekeknek is.

A negyedik napon az asszonyok már küldik az üzenetet a férjeknek és fiaknak, hogy jöjjenek haza az erdőkről és a vidékekről, mert kihagyták a papok, hogy néhány napi munkával már úgysem megy sokra senki. Aztán már határozottabban üzenik ezt, majd egyenesen követelik, hogy jöjjenek haza és gyónjanak meg. Némelyik asszony azzal fenyegeti meg az urát, hogy elválík, ha nem jön haza és nem gyónik meg.

Mind hazajönnek, és mind meggyónnak.

Az utolsó napon még éjfélkor is a templomban van a falu. Nem is férnek be mind. Sokan künn állnak, és onnét hallgatják a papi beszédet és az éneket. Jók mind és jámborak, mint a juhok.”

A novella folytatódik: megjelenik a papnál egy lányalak is, Berta, ártatlan, szépséges, városi szolgálatból tért haza váratlanul, s tréfának hangzik az indoka: álmodott egy szép, barna legényről, akit szeretett, s aki meghalt, a temetésére jött. Most édesanyja egyházi adóját hozza. Az elbeszélő, gondolatban magát helyezve, nagyon is élőként, a szép, barna legény testébe, ugyancsak gondolatban egy pacsirtát ad a lánynak. A második novellarész derűsebb hangulatképpel indul: a pap felvidult, ezért a falu is, hiszen a papjuk jókedvű, megjönnek a barátok, egyikük „szép növésű és fiatal barát volt, sötétbarna haja neki, és kacagó fekete szeme. A szája is mintha mindig kacagott volna. Ahogy ott állott kedvesen pajzánkodva, én valahogy Berta felé tekintettem. Egyszerre furcsa érzések támadtak bennem, mert Berta fátyolos szemekkel nézte a barátot, s arcának forróságát messziről érezni véltem.”

Az első tragédia: a szép beszédű, szép küllemű barát sütnivaló malacot kap ajándékba egy asszonytól, Faludinétól. Jóízűen fogyasztják a barátok is, az evés utáni sétán azonban épp Faludiék dühös anyadisznója felökleli a barátot. Megbosszulja a kölyke pusztulását. S az újabb dráma: Berta fejszével kettéhasítja a disznót, mert: „ez rágta ki a rózsafámat”: megölte a szerelmét. Az elbeszélő itt már szereplő: „S egyszerre a pacsirta jutott eszembe, amelyet ezen a helyen a lelkemmel fogtam volt Bertának örömeiben. S ahogy ez nekem eszembe jutott, a kicsi dalos madarat Berta már elő is rebbentette a kebeléből. Aztán a tenyerébe fogta, és úgy tett véle, ahogy én tettem volt: szépen megbabusgatta, és a szájához érintette énekes kicsi száját.

Akkor néztem meg először és igazán, hogy milyen is a pacsirta madár.

Barna csuhája van, és kacagó szeme.”

A novellában közös szellemi-lelki térben mozog valamennyi *test*, a természet egyetemes rendjén belül nincs különbség ember, állat és növény között, az élő, mindegyik, az élet azonos értékű része, alkotója. De nem a test és a lélek együttesének harmóniáját sugallja itt Tamási, hanem épp azt a „csatateret”, amelyet a valós és a valóságfeletti, a tárgyi és a szellemi, a reális és a szürreális, a racionális és a mágikus, a testi és a lelki egymás elleni küzdelme okoz. A novella-történet elrendezi ugyan a véletlen tragikus vétségek következményeit, miáltal lezárja az ok-okozat drámai sorozatát: ám nem könnyíthet Berta veszteségén, nem törölheti el szerelmi fájdalmát. Nincs isteni beavatkozás, a narrátor-író, aki hol külső pozíciójú elbeszélőként, hol novellahősként, alteregóként ide-oda jár-kál a történetében, olykor részesévé lesz az eseménynek, máskor csak szemlélője a tragédiának, *felajánlaná a lelkével teremtett, barna csuhájú, kacagó szemű pacsirtát*, a madártestbe költözött lelket a kínlódó lánynak. Tamási *kiigazítaná* a rosszat, enyhítené a szomorúságot: de a valóság mégis csak görgeti tovább a lány bánatát. Baránszky Jób László általános észrevétele az író szemléletmódjáról: a „világát minden ízében pozitívnak akarja látni, láttatni”, s a küzdelem, az erre vonatkozó, mindig látható: de a veszteség, ahol van, veszteség marad. A mese morfológiai törvényei-szabályai szerint pozitívrá kellene kerekíteni a történetet: de Tamási nem mesét (meséket) írt.

S hogy mi ebben a novellában a lélekvándorlás évezredes hitének, misztikumának új „feltöltése”, a „hagyományozott mítoszi jelentések és formák megváltoztatása, „destabilizációja”, s ez által új prózaforma megteremtése? Egyfelől éppen a teljes feloldás nélküli végkifejlet. A bánat ott suhog-lebeg a történet utolsó mondata után is. Másfelől a falu, a történet környezetének realista valóságképe, szociális életközege, a megélhetési bajok, az erkölcsi romlás jelzései: a „tüntető realitás”. A „társadalmi realitás hullámmásai”. Az alaptörténetében valóságosnak, reálisnak is felfogható elbeszélés a pap véletlen haláláról és a lány fájdalmas-dühös bosszújáról, amely valóságkép mégis természetes módon befogadja, elviseli a közösségi világmagyarázat folklorisztikus-misztikus vonzatait, a fuvallatnyi szürrealitást is: de a faluközösség vétkeire, a romlott morálra nem ad feloldozást, Tamási nem idealizálja-folklorizálja a falu társadalmi állapotát.

Ahogy a *Vitéz lélek* test és szellem szimbolikáját is dekódolja a színmű realista, már-már bűnügyi elemként föltáruló valósága: nem halt meg az erdőn gyermekkorában eltűnt lány, megtalálták, felnőtt, létét titkolták, s megjelenik, mert megjelenhet testben is, a hős vágyott álomalakja.

Tamási alkotói pályáivén kezdettől átsugárzik a legelső dráma, a még Amerikában írt, sokáig íróasztalfiókban lapuló, az író által elveszettnek is gondolt *Ósvigasztalás* pogány-mitológiai hangoltsága, a megidézett ősi, pogány szokás, a már tiltott halottégetési hagyomány: melyet nem vet ki magából a színmű esztétikai rendje, csak drámai módon és következményekkel ütközteti a jelen szokásrendjével. „Akkor túlfeszítetten képtelen meséjét ma abszurdnak mondjuk, naiv pogányszemléletét primitívnek, vagy épp neoprimitívnek a szó esztétikai értelmében, a konfliktus szertelenségét, lazaságát »brechti hagyománynak« és így tovább. [...] Sokat emlegetett pogány, a hun hitvilág felé sandító »misztériuma« a realizmus felől, és »eretneksége« az egyház felől elmarasztaltan ebben a drámai kísérletében bukkant fel először” – írja 1971-ben, Tamási halálának ötödik évfordulóján a drámarészlet Igaz Szó-beli közlése kapcsán Izsák József. Illés Endre erre a szüntelenül sugárzó, ég és föld közötti lebegésre, „déliabás-szerűsége” is gondolhatva írta: a Tamási-világ mindig „fénnel átjárt epikus világ”.²² Érdemes ismét felidézni Babitsot: „Tamási képzelete eredendőleg mítoszalkotó”, „elképzelései mögött lappang valami naiv pantheisztikus világnézet”.

Az író misztikum-felfogása, illetve a művei kapcsán máig hullámzó kritikai véleménykülönbségek sűrűjében eltévedhet az olvasó. Az írói önértelmezés, az *utolsó visszatekintés* azonban figyelmen kívül nem hagyható érvelés: „ahogy a test és lélek egységét igyekeztem és igyekszem szolgálni, úgy a valóság és misztikum irodalmi formájának együttes és harmonikus megjelenítésére vágyom” – mondta az író a halálos ágyán is.

22 I. E.: *Vitéz lélek*. Erdélyi Helikon, 1941, 03.

„Áron ága kivirágzik”

A Tamási-jelenség különössége – Páskándi Géza felfogásában

A Tamási utáni erdélyi magyar írónemzedékek klasszikusai közül Kányádi Sándor – aki az *Ábel a rengetegben* megfilmesített változatának forgatókönyvét is elkészítette – úgy nyilatkozik (az irodalmi hagyományban kikristályosult állításokkal egybehangzón), hogy „Ábel jelképes figura, a székelység szimbóluma”, s „a fölülkerekedésé, az egyenes gerincű megmaradásé”; az *Ábel*-trilógia pedig a „minden viszontagságból, veszélyből kilábalni tudó, a szabadságra született, a fogvacogva is reményt dúdoló ember himnusza”.¹ S ez a remény köti össze a kozmikus végtelent a szülőotthon megtartó és elorozhatatlan, oltalmnyújtó maradandóságával (amint az a költőnek Tamási Áron farkaslakai sírhantját idéző verséből is sugárzik): „csillagot tart ölelőleg / karjaiban a két nagy fa. // Kívánhat-é ember többet: derékaljnak szülőföldet” (*T. Á. sírjára*).²

Az ábeli létformáról értekező Sütő András is úgy vallja, hogy a székelység drámáival és tündéri költészetével „ihlető forrásának, a szülőfalunak rabjaként Tamási Áron élete végéig fogta a kezét ama kucsmás-csizmás legénykének, aki őmaga volt a hajnalos időben: apjának segítő társa és ábeli módon felelő sziporka-gyermeke, rajongva szeretett anyjának fagyban is rügyes reménysége”.³ S ezek az emblematikus hősök Tamási műveiben valóban azt példázzák, hogy a létezés teljességéből az élet, a szülőföld mítosza kitörölhetetlen, hogy szenvedés és remény, egzisztencia és megváltás metafizikája együtt tölti be a világ-mindenséget, s hogy ez a létmisztérium (Németh László szavával) csakugyan „ég és föld között lebegtetett realitás”.⁴ S hogy így ez a „nagyon is földhöz tapasztott” valóság az ég felé emelkedik, „oda, ahová a költői valóság helyét a poéták Homérosz óta helyezni szokták”.⁵ Hiszen – amint azt Heidegger is tételezi – a „világban otthonának alapját a földre és a földbe helyezi a történelmi ember”, másrészt viszont a „világ a földön való nyugvásában arra törekszik, hogy felül-emelkedjék a földön”.⁶ S a földi létezésnek ez az együttes megragadása és meg-

BERTHA ZOLTÁN (1955) Debrecenben élő irodalomtörténész, kritikus, a Károli Gáspár Református Egyetem docense. Számos tanulmánykötete és monográfiája (többek között Sütő Andrásról, Bálint Tiborról) a határon túli, erdélyi magyar irodalommal foglalkozik. Utóbbi kötete: *Nemzet a csillagokban* (2016).

haladása, ez a Tamási-féle miszticizmus is valódi archaikus örökség és gyökeresség, lét és idő, test és lélek, születés és halál, egyéniség és kollektivitás organikus, ciklikus, mitologikus egybefoglalása.⁷ Érzékiség és érzékföltöltiség (immanencia és transzcendencia) feszültségében, komplementer és harmonikus kettős egységében; mert a körforgásos mindenségmodell – egyúttal az autentikus és autochton népi világkép – szerint az ember „nem kezdetet lát a születésben és nem véget a halálban, hanem csak személyi változást mind a kettőben. S nemcsak az embernek emberhez való kapcsolatát szabályozza, hanem a szövetséget is, melyet a természettel és az Istennel mindnyájunknak meg kell kötnünk. Valóban olyan életforma ez, melyben a közösség az első és legfőbb személy, s lelkében változatlan, csupán az atyák és a fiak cserélik egymást.”⁸ És ebben az összefüggésben az evilági és az eszkatologikus létértelem törvényszerűen feltételezi egymást. Hiszen a szerves kultúrákban szubjektum és abszolútum nem kizárja, hanem kölcsönösen áthatja egymást: „az emberi életet nem szokás két semmi közötti rövid időbeli tüneménynek érezni”.⁹ Keresztény, krisztológiai áthallással: „egy kereszt fénylik a föld felett, a két szára egyenlő: olyan, mint egy pluszjel, amellyel össze akarja valaki adni az eget és a földet”.¹⁰

S ha Tamási Áron úttörő jelentőségű mitikus, sőt a 20. század első felében már megteremtett szakrális és mágikus realizmusának, sajátos bartóki szintézisének újdonságérvénye feltétlen elismerést váltott ki a kortársak és szellemi örökösei, s mai napig az utókor szemében is,¹¹ és írásművészetének (próza- és drámapoétikájának) mítoszi „csóvája”, költői varázsa és sugárzása az, ami fő védjegyként napjaink érdeklődését és értékelését döntően meghatározza: egy vérbeli modern(ista) erdélyi írófenomén, Páskándi Géza viszont szinte kihívóan másfelől közelíti meg ennek az írói világképnek és univerzumának különleges jellegzetességeit, hogy azután izgalmasan és gondolatébresztőn eredeti szempontjaival, eszmefuttatásaival és fejtegetéseivel végeredményben hasonló méltató következtetésekre jusson, mint transzszilván pályatársai Kányáditól, Sütőtől Farkas Árpádig¹² és tovább. A mondhatni modern klasszikus Páskándinak a klasszikus modern Tamásiról elmélkedő gazdag és terjedelmes tanulmányai akár egy kisebb könyvecskébe vagy füzetszerű kötetbe foglalva is újradiadhatók lennének. Az egyik esszé 1976-ban íródott¹³ (az akkor tíz esztendeje elhunyt Tamási tiszteletére), a másik 1991-ben, a *Tiszatáj* folyóiratban, két részletben jelent meg, a nagy székely magyar író halálának huszonötödik évfordulójára emlékező számokban.¹⁴ Ez utóbbinak már az alcíme is élesen provokatív és polemikusan elgondolkodtató: a mesei-balladás, mitikus-mitologikus Tamásit, a népi játékok, a liturgikus és feleselő párbeszéd, a költői próza mesterét, a tündéri vagy mágikus realizmus egyik modern vezéralakját éppen a legszokatlanabb ellenkező benyomást keltő jelzőkkel illeti („racionalista”, „pragmatikus”, „utilitarista”). Ezzel azonban nem valamiféle szakértelemhiányról árulkodó kijelentéseket tesz, hanem éppenséggel feszültséget teremt a rögzült és a nem konvencionális megítélésformák között, hogy rávilágítson: ha felületesen soroljuk be a Tamási-féle alkatot a nem realista, az irracionális kategóriák közé, akkor azt

veszélyeztetjük, hogy valóságosként tudjuk elfogadni a mitikus és misztérium-szerű látásmód nagyobb horizontú, teljesebb igazságait. A mítosz „a teljesség iskolája” volt már Németh László tétele szerint is, s a Tamási-fajta beszédmód és esztétikum szintén azt példázza, hogy az igazi, a manipulálatlan és az emberhez méltó valóság szemléletbe a csoda, a misztikum, a transzcendencia a legtermészetesebben és a leghitelesebben fér bele.¹⁵ „Éppen az irreális és irracionális, aki nem számol az egyelőre vagy tán mindig is megmagyarázhatatlan dolgok hatalmával, melyek életünkbe avatkoznak, míg az igazi realista, aki ezeket kellő súllyal, eredeti nagyságukban körvonalazza nekünk” – boncolgatja Páskándi is, hozzátéve, az abszurd író nézőszögéből (és hermeneutikai alapigazságokat megvillantván), hogy „egy absztrakt író sokkalta ‘demokratikusabb’, mint egy *naturalista*, hiszen előbbi esélyt kínál az olvasónak, hogy a képzeletét mozgósítsa, míg a *naturalista* a *részletezés*, az aprólékosság terrorjával sújtja”. S ezek között a legtágabb keretek között helyezkedik el Tamási Áron „derűs életerőt”, játékos humort sugárzó írásművészete. Amelyben a humor azért „mókásabb, kegyelmesebb, mondhatni keresztényibb, mert szereti azt, akit kinevet, vagy legalábbis egy kicsikét”; s a „megbocsátó humor” onnan ered, hogy a hősöknek van „földi önbizalma”. A valóságot átköltő játék a „finalitást”, a „cél hitét” is tartalmazza, s a korlátok helyett az inkább a lehetőségekre figyelő, „hívón céltudatos (célirányos) ember, a *Homo teleologicus* ‘szórakozott emberré’, s persze szórakoztató emberré is válik”. A játék, a kisszerűtől menekülő szimbolizmus a semmi áthidalása: „karcsú szivárványhíd az üres vagy a sötéttel, vagy vakító fénnel telt határtalan meder fölött”; mint egy könnyeden átrepülő szitakötő. Kategoriális definícióval: „létstiliztika”. „Azt hirdeti: minden ember (és dolog) fenség (Ady).” Jobb „a Teremtőt szolgálni, mint egy szolganépet. A rajongás mint önrangemelés. Vagy az istenhit maga. Minket nem akar ki: a Világ Ura teremtett.” S Tamási ironikus-önironikus, játékos univerzuma, „évodő csodavilága” is ilyen öntudatos, „nagyon büszke világ”. És a játék, a szeszélyes játék is ésszerű, mert hasznos – a „veszély ellen”, a „túlélés érdekében”. Valamint egyszerre végtelen szabadságot sugall, és szabadon megélt tradicionális kötöttségeket. Tamási „a *naturális és történelmi tájban minden tradíciót ismer*”. És „*az ember egyszerűen szinte anekdotikus csiszoltságú létre vágyik, amelyben nincsen üresjárat*. Van eleje, közepe, vége, némi csattanója is. Az anekdotában *főlény* van. Rátekintés. Az Idő tornyából vagy Hegycsúcsáról.” És emlékeztető citálhatóság („Szent Idézhetőség”), mert a „szent idézhető”, valamint a játék is, amely személyes, ámde rítus is, amelynek van szerkezete, miközben rögtönzés.

„A hagyománytalanok haragszanak a hagyomány birtokosaira ahelyett, hogy meglelnék *reális* hagyományaikat” – mondja Páskándi, hozzátéve, hogy az anyanyelv óriási hagyomány. Így aztán számunkra Zágoni és Rodostói Mikes Kelemen „Károli, Heltai, Bornemisza, Pázmány után és mellett a legnagyobb prózanyelvteremtő. Tollán tudatosan a nyelv, mert érvényét elnyeri a választékoság, a válogatás írói szelleme. Zseniálisan sejtje meg, mit lehet a népnyelvből áttemelni, mi válhat *egyetememes magyarrá*. Ahogy tudta később Tamási Áron is.”

Aki – tehetjük hozzá – éppen Mikesről írott esszéjében (Levél édesanyámhoz Mikes Kelemenről. *Erdélyi Helikon*, 1935/6) szintén hangsúlyozza: „én nem tennék esküt arra, hogyan és miképpen volt, de azt biztosan lehet tudni, hogy ez a háromszéki fiú elmebeli szükségben nem szenvedett”.¹⁶ – A modern prózanyelv a szubjektivitás, a poézis felé mozdul azután el, a 20. századi magyar irodalomban már Krúdynál is, ahogyan Páskándi hangsúlyozza, megállapítván az anyanyelvről, az anyanyelv csodálatos adományáról, hogy az „olyan áldás, ami demokratikus: mindenkinek megszerezhető. Ellentétben a származással, amely akarattunktól független”; s hogy „perdöntő az anyanyelv megvallása abban, hogy mely nemzethez tartozunk”. Tamásival kapcsolatban feleleveníti Németh László megjegyzését, aki meglepődve tapasztalta, hogy amit ő főképp költői invenciónak hitt, az a székely faluban „natúrális világ”. Látnivaló, hogy az egzotikus mese ott helyben már nem egzotikus valóság. Bartók, Kodály, Tamási zsenijének, az író stílárís gényuszának mit sem árt persze az ilyesféle felismerés, Németh László sem kisebbíteni akarja őt ezzel, sőt árnyaltabban megmutatni: Tamási „eredeti alkotó, mert a valóság, az élő *mintájára*, ‘ad notam’ írja remekait: a dallam öröklött, a szöveg változó”; „ő az elevent ‘utánozza’, amely viszont konzerválja az ősit” (újra Páskándit idézve). S a nyelvi esztétikum önelvűségének megteremtése, kialakítása, vagy legalább önreflexív tudatosítása útján, az „eszköz-nyelv” helyetti „cél-nyelv” kiformalódásának értelmében (Páskándi szerint) „Mikes az első modern prózaírónk. Krúdy, Tamási s a többiek e *csillagsornak* későbbi tagjai. A Nyelv Felvilágosodása ez a hosszú korszak. A Nyelv sajátos értékeire ébred általa a beszélő ember. Az írásban beszélő: az írástudó”. Rendkívüli távlatokat sejtető, akár a klasszikus modernitáson túl, a posztmodern nyelvközpontúsága, a nyelvi univerzum elsődlegessége felé repítő gondolatszálankok ezek, kiegyensúlyozva az emberi létezés szerves felfogásával; azzal, hogy az otthonlét nyelvi esélye egyúttal továbbra is nélkülözhetetlen, elidegeníthetetlen antropológiai törvény- vagy szükségyszerűség. Lét és nyelv, beszéd és egzisztencia eredendő összefüggéséről summázza Páskándi: „Amit Tamási az ember születéséről mond: azért vagyunk, avégre vagyunk, születünk e világba, hogy valahol otthon legyünk benne – ez vonatkozik az anyanyelvre is. A *meghiittség nyelvét* keressük, a teljes szabadságot, ahol nemcsak díszruhában, de házikabátban – ‘pongyolán’ – is jól érezzük magunkat. Az anyanyelv nem feszélyez, nem kínos. Nem vagyunk karót nyeltek, de lubickolunk, mint az ebihal, aki noha még nem béka, de máris otthona a víz.” (Szorosan összevethető mindezzel Sütő András mély értelmű metaforája is az *Anyám könynyű álmat ígér*ből: „Olyannyira visszaszoktam e parányi világba, mint az akváriumba ültetett hal [...] S a mozgás benne néhány szép lendület, szinte óceáni, egészen az üvegfaláig, amelyek, miközben azt mímelik, hogy nincsenek, az akadálytalanság látszatával csábítanak örökös újrakezdésre. Ha megtagadnám is azzal, hogy elmegyek, a lehetetlenséget kísérelném meg, miként a hal sem tudja megfosztani magát attól a kevés víztől, amely rabsága, de szabadsága is egyben: az élete.”)¹⁷

Bámulatos és tanulságos, hogy egy egészen más (bár ezerféle regiszteren otthonos) stílusú, más alkatú író milyen különleges érzékenységgel tudja értékelni egy az övétől különböző – jelen esetben folklorisztikus-mitologikus – írásművészet poétikai karakterét. Méltányolni egy másik nyelvzseni műveit, az ezer és ezer éveken át árnyalódott, pompázatosodott, zamatosodott, csiszolódott és bontakozott közösségi anyanyelvi kifejezőskultúrában, s az azt újjávarázsoló egyéni alkotásokban a nyelv teremtő erejét, a nyelv csodáját, a magasrendűségében felülmúlhatatlan nyelvteremtés géniuszát és stiláris mágiáját. A hasonlatok határtalan határmezsgyéjéről (a „mint” kötőszóval jelzett köztes szférából) világnyivá táguló-kiterjedő tekintet misztériumát. Az Ábel-típusú hősökben ösztön, eredet és ráció, elmeszizkrázás szimbiózisát. Természet és tudatos cselekvés, vadon és értelem („szeszélyes és kitervelt”) összehangolását. A népi építkezés, munkálkodás, az egyszerre csodaszerű és praktikus népnyelv díszítésben, faragásban, metaforavilágban, „szimbólum-nómenklatúrában” megnyilatkozó univerzalitását és léthataságát. Hétköznap és ünnep különbözőseit és egybefüggéseit, azonos gyökerűségét. Nyelv, ész, észjárás és hit összekapcsolódó végtelen dimenziót. Az anyaggal, az ember teremtette munkaeszközzel, a lelki-szellemi adottságokkal meghitten és elidegenítetlenül élő ember létformája a „szinte szemérmetlen naivitás”, illetve a „szemérmes ész”, a „naiv ész”, a „magához való nyelv” és a „magához való ész”. Mert a kiszolgáltatott embernek szüksége van önmentő, a lét harcait megvívó és győzedelmeskedő, önelvű értelemre, ügyességre és eredendő intelligenciára. Az ilyen hős „gyakorlatiassága” (például racionálisan meghajolni az előtt, ami kikerülhetetlen), „pragmatizmusa”, „utilitarizmusa” és „tisztasága” egy és ugyanaz. Eleve „tengelyében van a célirányosság” s így az észjárás: „észforgás a tengelyül választott dolgok körül”. A „magához való ész” a megmaradást, a túlélést szolgálja, Tamásinál is s a folklórban, a mesében is. „Igazítás a világon”: ez a mese metafizikája. Az emberi méltóság és méltóságérzet működése és reprezentációja, az „otthonlenség” (otthon a stílusban, beszédmódban, anyanyelvben, tájban, történelmi tudatban s az öniróniát sem nélkülöző szabad magyarságban) megnyilvánulása – „legyen a föld, a világ az emberek meghitt, bensőséges otthona” (hiszen „van-e aktuálisabb a nagy menekülések eme századában?”). Hogy „ne éljen többé külön a test és külön a szellem, hanem együtt akarjon teremteni egy jobb világot” – tanítja Tamási, s ez filozófiával, a filozófiai dualizmussal kapcsolatos kérdések feszegetése, de hát „ki ne tudná: mese és filozófia nemhogy ellentmondának, de egyenesen tételezik egymást” – állítja Páskándi. Mint ahogy a mesei vándorlás mint megismerés és a megismerés mint vándorlás: az ábeli fejlődéstörténet gerince: a szülőhelytől a kontinensekig, ösztön és tudás együttesével a szűkebb pátriától a nagyvilágig, „a homályos benyomások törzsközösségétől a Fogalmak impériumáig” tartó kalandos nagy „Úton” (a Northrop Frye-i keresés, a „quest” értelme szerint is¹⁸ – tehetjük hozzá). Ez maga a „népmesei felvilágosodás” folyamata. Tamási műve így – Páskándi szerint – „a reneszánsz pajzán színeitől a felvilágosítás ’világjavító’ vagy igazító indulatáig

mindent magába foglal. *Egyetemes*, mint ahogy a népművészet maga is. A csil-
lagoktól a rögökig mindennek *költői polihisztor*: a folklór. A 'népi hős' éppúgy
egyetemes ember, mint Leonardo vagy Michelangelo azok voltak, csakhogy ő úgy
uomo universale, hogy e nagyoknál – a könyvekből – kevesebbet tud, de kiegészíti
a csoda, a tapasztalás kalandja, és e nagyokkal szemben ismeri a füvek, fák,
szelek nyelveit, a sziklák jelrendszerét". „Esélyt nyújt a csodának ott, ahol az
ésszerű tett már nem segít”, de ez, az irracionális nem a racionális „ellensarka”,
hanem: „korrekciója”. S ebben Tamási „végtelenül modern” – mert a végletek
„nem kizárják, de korrigálják, kiegészítik egymást”; „ésszerű és ésszerűtlen
ugyanannak a két oldala”. (Ide idézhetjük Niels Bohr híres tételét a komplemen-
taritás elvéről, hogy az ellentétek nem ellentmondóak, hanem kiegészítik egy-
más: *contraria non contradictoria sed complementa sunt*.) „Keresztény író ő –
skolasztika nélkül”, aki „szivárványos ívet, hidat rajzol, mely összeköti a görgő
követ és a szálló madarakat. Ívet a humanizmus, a reneszánsz, az illuminizmus
és a modern *szociológiai felvilágosodás*, valamint a 20. századi *szürrealista* irányok
közé, mindegyiket megérintve így”; konzerválva „a szégyen előtti pillanatot,
amíg még a világ nem ront 'és nem javít' az emberen”, „a született szabad em-
beren, aki persze – Rousseau ide vagy oda – mégis megkötöttségekkel születik
(például rokonságba, vagyonba, szegénységbe, anyanyelvbe, történelmi szituá-
cióba stb.)” – összegezi ezeket a vonatkozásokat Páskándi. „A Bibliában Áron
ága, ágának vesszeje kivirágzik. E név érezhető bűvöletében Tamási sem rugasz-
kodhat el a csoda – a hirtelen átváltozás, a fordulat – földjétől. [...] E 'tündér-
világ', amelyet vall, s amely kozmikus – nem olyan egyszerű és egyanyagú tehát.
Úgy értem: nemcsak az égi káprázat, hanem a földi mélység árnyalatait is
hordozza magában.” S ebben a „racionális mitológiában” a „helyi egyetemesbe,
az egyetemes helyibe villan” (a „reális groteszkbe, játékosba, abszurdszerűbe,
szürrealisba. Ahogy a folklórban is. Ez adja egyetemesességét... Van-e egyáltalán
'témája', amelyre nem jellemző ez az 'égi-földi' harmonikázás? Az áttűnések”);
sőt „egyetemeség és tájíság *egymásban* jelentkeznek”, a stilizált a reálisban és
fordítva („az egyetemes gyökerei is anyaföldben, hazaföldben nőnek, és nem
a semmiben”; „nem lebegő gyökerek, hisz még azok is csak *helyi* vízben tudnak
lebegni, ha élnek”); „az 'univerzális' és a 'vicinális', a helyi és az egyetemes érdek
együttlátása, egymásban látása valósul meg... Halhatatlanul.” Páskándi egyik
folyvást visszatérő alaptézise, alapmetaforája érvényesül itt: „a Mindenséghez,
Univerzumhoz, a végtelenhez képest maga a glóbusz is csupán parányi sár-
provincia”.

A sejtelmet is látókörébe vonó szemléletnek, a csodának pedig megvan a „mé-
lyen biblikus, ó- és újszövetségi, egyháztörténeti” gyökere. Hiszen „szükség
van a csodákra”, a megtartott, „konzervált” csodákra, mert kibírhatatlan lenne
nélkülük a létezés. Csodaforrás a természet, a nyelv, a játék, az észjárás is. Lehet
hinni az észben a népi humorban, a csavaros észjárásban, a csalafintaságban
(a *góbé* a kópé szóból ered, az pedig a görögből, latinból; a görög *Kópisz* ravaszt,
a latin *Coprea* bohócot, udvari bolondot jelent – elemzi Páskándi). De a csoda,

a hit legfőbb princípiuma az „Úristenhez” vezet; az „opciós hit” Páskándi szerint az, hogy „az ember az emberi társadalom szintjén *teljesen szabad* akar lenni, de mindig tudja: az Úristennek opciója”, „elővételi joga” van; „ha úgy dönt: magához rendeli, hívja, elszólítja, vértanúvá, zsenivé teszi” és így tovább; de addig: „marad a magához, a *magunkhoz való ész birodalma*”; „Életem tehát az én birtokom, de Istennek elővételi joga van tulajdonom fölött. Bárhol, bármikor – mindörökké.” Tamási műve tehát mindig aktuális „feltámadásirodalom”. Mert nincs „racionálisabb, mint a hit – Istenben. Nincs pragmatikusabb és utilitáriusabb. Mi van ennél természetesebb észjárás: az ember, az emberiség kicsiny – kisebbség! – a Mindenségben és ahhoz képest, ergo: szükség van arra, hogy *felismerje* az Őt Meghatározó Szellemet, erőt. És *megnevezz*e. Mi van annál ésszerűbb, gyakorlatiasabb, mint *önbizalomra* törekedni? Nos: ha az ember Isten gyermekének hiszi, mondja és tudja magát, vajon ez nem önbizalmának épülésére szolgál? Mi van – ha úgy tetszik – ‘hasznosabb’, ‘nyereségközpontúbb’ a *megváltás* tanánál? Istennek fia – egyetlen ember, istenember – áldozta életét a minden és örök milliárdokért. Egyet – a számolatlanokért cserébe... Híján van-e ez a hasznossági elvnek, mely az emberi *túlélést* segíti elő? Igen: az elképzelések belső irracionális magjának nagyon is racionális a burka!” Hit és ész „természetes szövetsége”, „ökumenikus hatalma” ez; s Tamási „racionális kereszténysége” „azzal, hogy rámutat a csodára – az ésszerűn *belüli* útra mutat”. (Összezseng mindezzel, amit Makkai Sándor ír Ábelről, az eszeség és az azt is vezérlő hit együtteséről: „Lám csak, mire is való a székel: elég neki az Isten, meg a tulajdon esze, amit az Isten adott neki, hogy rájöjjön arra, amit mások sok tudománnyal, lőtás-futással, marakodással és szenvedéllyel olyan hiába keresnek: embernek kell lenni igazán. Így jön rá Ábel, hogy ő örökké élni fog.”)¹⁹

Amikor Páskándi Géza Tamási világgépi, létszemléleti, teológiai, stílárius modernségéről beszél, akkor az kiállást is jelent a nemzet teljes irodalmi hagyományával mellett, a sokféle emlegetett „ízlés-csata”, „stílus-háború”, „torzsalkodás” közepette az autochton magyar szellemi értékek mellett. A leszűkítő irodalomszemlélettel vagy irodalompolitikával szemben, azzal perelve, az örök értékek megbecsülése érdekében. Bírálva a sznobizmust, amely külföldi művekben rajong a helyi színekért, de a magyar kultúrában nem veszi észre ugyanazt. És kitágítva a szülőföldélmény kereteit, filozofikusan otthontudatnak tekintve a spirituális teljességben való otthonra találást is. Vagyis abban a vitában, amely akörül zajlott és zajlik, hogy Tamási híres szentenciája vagy szofizmája („azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne”) minimum-, illetve maximumtörekvés-e, az utóbbi mellett érvel. A keresés, az Európa- és világjárás, a peregrináció, a garabonciás bolyongás az itthon hasznosítható tudás megszerzésének az esélye (talán még a modern kori üldözöttként való vándorlás is), s a tréfa, a „tündérvilág” olyan otthon felé vágyik, amelyben a magyarság sem pusztán egzotikum, hanem kitérülködés és megnyílás a mindennemű értékek irányába, az önbecsülés megtartása mellett. „Valahol” otthon lenni – ez

„több, mint egy egészen meghatározott hely vagy idő”, mert azon túl, hogy földrajzi pont: történelmi, társadalmi, sőt transzcendentális övezet is. Lelki-szellemi tartomány, nyelvben és stílusban, szimbólumokban és metaforákban is. A stílus otthonát is keresi a lélek, az otthon nyugalmát, hiánytalan harmóniáját, de végérvényesen ez meg nem található, mert csak a keresés, a folytonos izgatottság és nyugtalanság az állandó. Abszolútum és maximum: az elérhetetlen elérhetővé tételének örök szomjúsága az emberben. A „naiv realista” és a Chagall-lal összevethető „népi szürrealista” Tamási modernségének fő jegyei ezek. Irodalmunk egyik legnagyobb stílusművésze ő, aki tehát mítoszban, hitben, esztétikumban együttesen „kívánja ember és világ, természet harmóniáját, meghitt egyensúlyát”. „Esztétikus hite”, „virrasztó” reménykedése mítoszteremtő és -megőrző igénnyel párosul, amely vízió, látomás az anyanyelvről és annak lehetőségeiről. Modernsége szakadatlan kutatás, s ez magának Páskándinak is a hitvallása és ars poeticája. A patriotizmus úgy is érthető, hogy a népművészeti, archaikus mélységeket és a modern esztétikum széles birodalmát felkutatni, bejárni igyekvő szellem a megtalált kincseket a kiművelt irodalom teljességébe, vérkeringésébe akarja átvinni, áttemelni. A világgal, illetve a romlással folytatott szüntelen bajvívó küzdelem, hitszerű hadakozás pedig a legmodernebb nyelvközpontú ismeretelméletek szerint is csak az anyanyelvi létteremtés teljesértékűségével vívható meg sikeresen. A nyelv, az anyanyelv helyesen és hitelesen kerül antropológiai és metafizikai megvilágításba újabban Páskándi szerint, aki a szülőháza, az anyanyelv szerepét még krisztológiai és teológiai dimenzióba is beállítja, midőn végezetül a következő poétikus, lírai-vallomásos gondolatokat sorakoztatja fel: „Hadd végezzem egy talán régiesen hangzó, de új tartalom felé igyekvő kijelentéssel és kívánnalommal: Ulan Batortól Tallinig és onnan a rjazányi nyírfákig, Konstancától Zágonig és Farkaslakáig, innen Kolozsvárig és Szatmárig, majd Budapestig, Sopronig, Dublinig és Tokióig és Torontótól Rióig, Addisz-Abebaig és Melbourne-ig áldassanak a szülőföldök, mert úgy szeretik a nyelvi hazát és úgy szeretik a nemzetek hazáját, a kerek világot, hogy egyszülött zseniális fiaikat adják neki és érette.”

JEGYZETEK

- 1 Kányádi Sándor: Az Ábel megfilmesítéséről. *Magyar Napló*, 2006/6, 8.
- 2 Kányádi Sándor portréverseihez ld. Pécsi Györgyi: *Kányádi Sándor*. Bp., 2019, Előretolt Helyőrség Íróakadémia, 156–158.
- 3 Sütő András: Ábel hűségéről. In uő.: *Erdélyi változatlanságok*. Debrecen, 2001, Kossuth Egyetemi Kiadó, 140. – Mert valóban „változatlan a lélekkel telített táj, a szülőföld, az emberi megpróbáltatás mértéke” – ezért hát „együttlátók” ők, Tamási és Sütő, „nem csupán a lírai szövegformálás képektől csillogó felszínén, hanem az ezt vezérlő látásmód és értéktudat mélyrétegeiben is. A kifejezés szépsége, a leírt életélmény tanulságos erkölcsössége és hitté tett igazsága összetartozó írói evangéliumokat hirdet. Jó hírük az élet értelmességét vallja, s célját magasabb, szellemi természetű célok elérésében látja. Saját létüket mindketten a magukénak érzett etnikai és kulturális közösség otthonias melegében tartják képesnek az életben

- maradásra, s az embernek méltóságot adó, fölöttes szándéknak való megfelelésre.” Papp Endre: Bölcső és koporsó. In *Jégtörő írók – Tamási Áron- és Sütő András-emlékkonferencia*. Szerk. Ablonczy László. Bp., 2017, Magyar Művészeti Akadémia, 209.
- 4 Németh László: *Két nemzedék*. Bp., 1970, Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, 334.
- 5 Uo.
- 6 Martin Heidegger: *A műalkotás eredete*. Bp., 1988, Európa Könyvkiadó, 75, 78.
- 7 Amint azt Sütő András már 1966-ban, Tamási halálakor megfogalmazta (a bartóki modell lényegét is jelezve): „székely misztikum és mélygyökerű realizmus, plebejus lázongás és istenes humanizmus, stílmantika és krónikásveretű kristály egyszerűség” ötvöződik nála; s Bartókhhoz hasonlóan az örök érvényű folklorisztikus ihlettartományok az újdonságerő elementaritásával szintézist alkotva nyernek itt is mérhetetlen jelentőséget: mint ahogyan a korszakalkotó zeneszerzőnél „az ősi dallamkincs a modern zene magasságaiba emelkedett, hogy megváltott királylányként kerüljön vissza – vagy föl – a néphez, amely a forrást fakasztotta.” Ld. Cs. Nagy Ibolya – A. Szabó Magda: *„A legnagyobb dolog: világot teremteni” – Tamási Áron*. Bp., 2021, MMA Kiadó, 279.
- 8 Tamási Áron: *Szüllőföldem*. Bp., 1990, Szépirodalmi Könyvkiadó, 121.
- 9 Mircea Eliade: *A szent és a profán*. Bp., Európa Könyvkiadó, 1987, 139.
- 10 Tamási Áron: Okkersárga Ábrahám. In uő.: *Összes novellái*. Bp., 1942, Révai, 437.
- 11 Ld. újabban pl. Tamási. *Irodalmi Magazin*, 2015/4; Erdélyi csillagok. *Hitel*, 2016/6.
- 12 „Kötelet font sárból, szivárványból, erdők, legelők / csöndjéből, patakok morajából, jó erős kötelet, / ezerszín suhogót, s Farkaslaka fölött egyik végét / földobta a mennybe.” (Farkas Árpád: *Tamási Áron*) – Ld. Cs. Nagy Ibolya: *Farkas Árpád*. Bp., 2015, Magyar Művészeti Akadémia, 189–191.
- 13 Páskándi Géza: A sorsválasztó Tamási modernsége. *Kortárs*, 1977/2, 313–316.
- 14 Páskándi Géza: Áron ága kivirágzik – A racionalista, pragmatikus és utilitarista író. *Tiszatáj*, 1991/6, 11–20, 1991/7, 34–50; és in uő.: *Mesterek kortárs szemmel*. Pomáz, 2005, Kráter Műhely Egyesület, 51–89.
- 15 Tamási Áron az ésszerűségnek csak látszólag ellentmondó misztikumot egyenesen „kitágított valóságként” értelmezi, definiálja. Tamási Áron: *Vadrózsa ága*. Bp., 1967, Szépirodalmi Könyvkiadó, 128.
- 16 Tamási Áron: *Gondolat és árvaság*. Bp., 2000, Palatinus Kiadó, 492.
- 17 Sütő András: *Anyám könnyű álmot ígér*. Bp., 1996, Akadémiai Kiadó, 259. – Sütő András Tamási-képét részletesen feldolgozza: Jánosi Zoltán: „Seb és koszorú” – Tamási Áron portréja Sütő András esszéiben. *Hitel*, 2007/2, 148–159; „most vissza a sorsba” – Tamási Áron Sütő András esszéje Tamási Áronról. *Irodalmi Magazin*, 2015/4, 100–103; és in uő.: *Barbárok hangszerén*. Bp., 2010, Holnap Kiadó, 48–66.
- 18 Ld. Northrop Frye: *Anatomy of Criticism*. Princeton, New Jersey, 1973, Princeton University Press; illetve magyarul uő.: *A kritika anatómiája*. Bp., 1998, Helikon Kiadó.
- 19 Makkai Sándor: Ábel. *Erdélyi Helikon*, 1935/3, 156–157.

Áronka

Tamási Áronra,
a hiteles Hitelesre emlékezve

A Tamási Áron-év a szokottnál is élénkebbé teszi emlékező kedvemet, bár a nagy író kolozsvári széke mellett naponta sokszor elmegyek, olykor – szerénytelenül – ülök is benne.

Áronka! Visszhangzik a fülemben szüleim, különösen anyám hangja. Mert, hogy életükben soha másként nem hallottam emlegetni őt. És még valakit, Kemény Jánost. Ő is Jánoska volt. Ők voltak a kolozsvári *Hitel* folyóirat holdudvarának kedvencei. E két keresztnevet ilyen formában hallván, azonnal tudtam kiről esik szó.

És bizony gyakran esett szó róluk a családban, a *Hitel* otthon maradt túlélőinek beszélgetéseiben, a naiv módon párnákkal letakart telefon közelében, vagy Kolozsvár akkor még nem lehallgatható utcáin sétálva, így a Farkas utcában istentisztelet után vagy a Bükk erdős ösvényein. (Istenem, azóta azt már letarolták az érkezők új házai, s a kakasmandikók és vadjácintok, a tüdőfű és a berki szellőrózsák meg a Majláth-kút menti acsalapuk világa helyén ma londoni árakkal versengő, ilyen-olyan házrengeteg hivalkodik.)

Én zöldfülűként csak füleltem, s a hallottak lerakódtak valahol az idegsejtek máig nem eléggé ismert dzsungelében. Így nevelt engem a mindenkor ott lebegő szellem, Áronka pedig messze járt, amíg végleg haza nem tért. Azóta ama két cserefa árnyékából máig árad felénk valami. Mert nagy a szükség.

Keresem, kutatom az emlékmozaikokat.

Szerencsés vagyok, még van kolozsvári 5-6 éves koromból származó gyermeki emlékem. Hiszen a kedves vendégnek, ki oly sokszor látogatta a *Hitel* otthonát, gyermekként is megtanultam örülni. Ha ölébe vett és kobakomat megsimogatta, gyermeki tudatlanságomban is éreztem a megtiszteltetést. Kései szülött voltam (minő szerencse, hiszen, ha idejében jövök világra, elvisz a világháború vihara vagy egyszerűen csak a kegyetlen idő), s az a kedves baráti társaság, amely a *Hitel* csoportja volt, keresztfiának fogadott.

Eddig is és az idén különösen sok minden jelent és jelenik meg Tamásiról, de saját emlékeimet és a vele kapcsolatos néhány nélkülözhetetlen tudnivalót eme kis boglyába gyűjtve magam is papírra vetem, mert általuk teljesebbé válhat az összkép. Még idejében kell ezt tennem, hiszen kopogtat a 85. (A képi memória dolgozik, s máris a Nyikó menti szénaboglyás táj vetül képzeletem képernyőjére, s átkozom a Covidot, hogy két éve nem láthatom lélekmelengető szépségét élőben.)

Sokat adott az összmagyarságnak a megtartó s közben kibocsájtó erejéről is híres Székelyföld! Most azonban elég, ha csak Tamási Áront említjük, aki a magyar irodalom legnagyobbjai közé úgy ballagott be, mint a Hargitáról hazafelé bandukoló Ábel. A legnagyobb természetességgel, mint a székely beszéd fordulatainak, csodás lehetőségeinek és a székely lélek rejtett zugainak nagy ismerője. Íróvá válásáról így szól: „Megkóstoltam az írást, furcsa, titokzatos rabságba estem. Elvesztettem a szabadságomat, hogy megnyerjem azt.”

Ekkor már megjárta a Nagy Háború olasz frontjának poklait, ahonnan Nagyüzsttel tért haza. Fiatal koruk háborús emlékei is összekötötték apámmal, s ő utóbb gyakran emlegette a közös következtetéseiket.

Magam még a világon sem voltam, mikor felismerte, hogy az erdélyi fiatal értelmiség egységes diétájának megszervezése sürgető szükség. Ekkor már felnőtt az első, román egyetemet végzett, ifjú magyar nemzedék.

A Féja Endre szerkesztésben megjelent Féja-Tamási-levelezésben 1935. április 9-én kelt levelében Tamási ezt írja: „éppen nekikezdtem volt egy cikksorozatnak, s azt is be akartam előbb fejezni. Ugyanis egyre szaporodnak és mozgolódnak az ifjú magyarok, s ezekről a mozgalmakról írtam a Brassóba öt cikket.”

Tehát mások, más-más alapról indulván, foglalkoztak ilyen gondolatokkal, de az, amit az utókor Vásárhelyi Találkozó néven emleget, az ő felismerése nyomán született meg. A levelében jelzett cikksorozat (Cselekvő erdélyi ifjúság), 1936. április 2. és 5. között, az akkoriban kedvelt és tekintélynek örvendő *Brassói Lapok* hasábjain vitte be a köztudatba az összefogás szükségességét. Az sem véletlen, hogy a lap 11-12. számának hasábjain ott van ez a bekezdés, melyben az induló *Hitel* folyóiratot értékeli: „Figyelmesen és a részt vevő lelkiismeret tárgyilagosságával mérlegre tettem a hangot, a neveket, a látásmódot és a célkitűzéseket: s bizonyára nem fogok csalódnai abban a véleményemben, hogy ennek a mostani Hitelnek a megjelenése a legfigyelemreméltóbb eredmény, amit a cselekvő transzylvan ifjúság az utóbbi években elért... A *Hitel* szellemi mozgalmára legalább annyira jellemző, mint demokratikus felfogásra, az a könyörtelen szigorúság és szárazon ható tárgyilagosság, amellyel történelmünket, a jelenünket és jövőnk szerepünket szemlélik. Ezt a szellemi magatartást ők azzal a kedvelt szavukkal jelölik meg, hogy önvizsgálat. A szigorúság a magyarság bűneivel szemben és a romantikamentes megállapítások az erényekkel kapcsolatban természetszerűleg Széchenyit idézték fel zászlójukra eszménykép gyanánt.”

Ez a magyarázata annak, hogy a nagy terv megvalósítására *Hitel*-béli barátait kérte fel. És nem csalódott.

Szüleimtől sokszor hallottam, hogy milyen hatalmas energiával vetette magát bele a szervező tevékenységbe. Amint mesélték, valósággal „magához ragadta” a vezetést, és a *Hitel* kolozsvári asztala mellett álló székéből irányította a munkát. A *Hitel*-tagság lelkesen követte, s úgy a munka tudományos, mint annak szervezői tennivalóiban, el egészen az aprómunkáig, mellette volt.

Maga a találkozó, amely akkor is és utóéletében is számos vita tárgyát képezte, 85 évvel ezelőtt, 1937. október 2. és 4. között zajlott le a marosvásárhelyi Apolló-palotában. Itt most először Tamási megnyitó beszédéből, majd az ő vezetésével fogalmazott zárónyilatkozatból idézek, ugyanis a mostanában megjelenő gazdag Tamási anyagok között a szépirói teljesítmény értékelésének árnyékában ez ritkábban szerepel.

Olvassuk először megnyitójának gyönyörű kezdőmondatát: „Mint sziklára szállott hegyi madár: itt előttetek is egy ember áll, ki az egyedülvalóság és az alkotó álmódosítás felhőiből leszállott erre a vásárhelyi sziklára, hogy onnét jelenthesse: Mostoha idő jár az ő hegyi országában.”

Korszerűségét bizonyítandó most csak néhány ma is visszhangot keltő sort ismerjünk meg a beszédből: „Kétségtelen, hogy a liberális demokráciának ma már nálunk sincs meg az a biztosan megjelölhető és félre nem érthető fogalma, amelyet valamikor takart. Demokráciáról szólva, ma már két ember nem érti meg egymást, hiszen egyformán demokráciát mond a fasizmus vezére és az angol felelős államférfi. Mi hát ez?”

És lássuk csak, mit ír egy manapság olyannyira ellehetetlenült magatartásformáról: „Nincs véleményeltérés közöttünk abban, hogy a társadalmunk keretén belül az egymással szemben folytatott osztályharcnak el kell tűnnie, ha nemzeti érdekről van szó. A világnézeti harcoknak is a közös nemzeti érdek síkján el kell némuľniok.”

De elevenítsünk fel egy másik, most is érvényes és irányt mutató, bekezdést: „Mindenki felelős a munkában: mutassatok hát emelkedett lélekkel utat! És ahogy férfiakhoz illik, adjátok vissza a szónak erkölcsi tartalmát, nemzeti súlyát és emberi hitelét. Gondoljatok arra, hogy vizsgán álltok népetek előtt, s hogy az erdélyi magyarság történelme rajtatok keresztül azt a generációt fogja megmérni, amely ma a legnagyobb felelősséggel tartozik népének. Legyen mindenkinek eltökélt vágya, hogy ő nem fog könnyűnek találtatni.

Hősnek kell lenni!

És miért ne lehetnétek, hiszen hősei isteni törvény szerint minden népnek vannak súlyos időkben.”

A záró határozat, melyet Hitvallásnak neveztek, szintén emelkedett és sorsformáló gondolatokat, tanácsokat tartalmaz a kisebbségi magyar élet minden területéről. Most ebből csak egy igen fájdalmasan aktuális kérdésre adott válaszáat említem meg: „Sajtónk nemcsak nemzeti önvédelmi harcunk pótolhatatlan fegyvere, de egyik leghasználhatóbb, mert mindenhová elérő eszköze

a nevelésnek is. Ezért kimondjuk, hogy a kisebbségi sorban a sajtó csak úgy teljesíti kötelességét, ha az önvédelmi egység, példa és tanítás napi megnyilvánulása. Nemzeti érdekeink megparancsolják, hogy a magyar népkisebbség létérdekeit érintő döntő kérdésekben a sajtó teljesen azonos álláspontot foglaljon el. Ne szolgáljon tehát idegen érdekeket. Legyen mértéke a tárgyilagosságnak, őrzője a nép jövőbe vetett jogos reménységének, öntudatosítója népünknek, ápolója a közösség szellemének, mert szerepe mindenekelőtt a nemzet nevelése. Történelmi hivatását a sajtó csak úgy töltheti be, ha a magyarság szent hagyományain és keresztény erkölcsi értékein felépülve a demokratikus nemzeti gondolatot sugározza szét.”

Érdemes a Hitvallás összefoglalóját is újra olvasni:

„Az érett magyar ifjúság ezalatt a három nap alatt ünnepi felszabadulásra mutatott utat népének, visszaadva a szónak erkölcsi tartalmát, nemzeti súlyát és emberi hitelét. Egy tiszta magyar és emberi élet vágya lobogott benne, egy szenvedő nép tisztult meg általa és érezte meg újra az élet teremtő tartalmát. Ebben a megtisztulásban kisebbségi népének útját az erkölcsi és nemzeti alapon álló népi demokráciában találta meg.

Az erdélyi magyar társadalomnak a kisebbségi sors követelményei szerint való átalakulását sorsdöntő jelentőségűnek ítéljük és ezért történelmi felelősségünk tudatában az egy test és egy lélek akaratával valljuk, hogy:

- az erdélyi magyar népkisebbségi élet irányítása csakis a keresztény erkölcsi és demokratikus nemzeti követelmények szerint történhetik;
- népkisebbségi életünket és annak minden intézményét a nemzeti egység gondolata és célja hassa át, politikai, gazdasági, közművelődési és egyházi intézményei s azok vezetői között, amennyiben hiányzik, becsületes együttműködés jöjjön létre, az osztály, felekezeti és nemzedéki ellentétek életünkől tűnjenek el, annál is inkább, mert minden felekezeti és származású magyar embert, s így azokat a zsidó vallású magyarokat is, akik kisebbségi sorsunk minden következményét vállalják, a magyar népkisebbség alkotó elemének tekintünk;
- a Vásárhelyi Találkozón megjelent fiatal romániai magyar értelmiség a legteljesebb nemzeti, szociális és politikai egység vágyától áthatva kimondja, hogy az erdélyi magyarság minden egyes tagjára sorskérdéseink és küzdelmeink iránti érdeklődés, tevőleges szolgálat és munka hárul;
- a magyarság minden egyes tagjának teljesítenie kell mind anyagi, mind szellemi tehetségéhez mérten kötelességét magára hagyott nemzetünk iránt; kizárandó az, aki az erdélyi magyarság nemzeti érdekével összetűző tevékenységet fejt ki.”

Ami a kiemelt fontosságú magyar–román viszonyt illeti, az ott elfogadottak azóta is cáfolhatatlan bizonyítékai annak, hogy a jó szándék melyik oldalon leledzett. Itt egy szabadságát szerető nép nyíltságával fordul a nemzeti álmiban beteljesült románsághoz, hogy az emberi jogaiban veszélyeztetett magyarság számára találja meg a módot a lelki megbéküléshez, egymás megértéséhez,

a testvéri együttéléshez. Ezek is a Tamási által fogalmazott Vásárhelyi Hitvallás gondolatai.

Mikó Imre Tamásit idéző szavait ismételve: „Írói tekintélyének latba vetésével szállott síkra »az Erdélyi Fiatalok népi humanizmusának, a *Hitel*ben hirdetett újraértékeléseknek és a baloldaliak szocializmusának« egyesítése mellett.” A 22 év című alapvető fontosságú könyvében pedig ezt írja: „az új nemzedék itt lépett fel először mint önálló politikai tényező az erdélyi magyar közéletben”.

A találkozó hatalmas visszhangot keltett, de a királyi diktatúra bevezetése, a Hitvallást aláíró internacionalista baloldal árulása, majd a világháború vihara nem engedte tovább a megvalósítás útján, könyvtárakba üzte szellemét, amely azóta sem vesztett aktualitásából, és több figyelmet érdemelne.

Tamásinak meggyőződése, amint ezt Vásárhelyen a gyakorlatban is igazolta, hogy magyar földön az írónak súlyos időkben mindenkor fontos szerepe volt. Ő ezeket mondja: „a magyar történelemben igen gyakran megtörtént, hogy költők és írók álltak a dobogóra, s onnét követelték közösségük számára a honpolgári jogokat és embertestvéreik számára, magyar és idegen elnyomótól, egyaránt, az emberi szabadságot.

Kötelességszerűen ezt teszem én is.

S valahányszor író cselekszi ezt, és nem politikus, teljes bizonyossággal tömegek szenvednek, és forrongásban van valami nagy veszedelem, mely ellen népnek és hatalomnak egyaránt védekeznie kell.”

De eme veretes és máig érvényes mondatok után a könnyedebb emlékek hírjait is pengessük meg. Áronka ugyanis világfi volt, gáláns férfiember és a hölgyeknek is kedvence.

Sokszor emlegetett és leírt családi történet a következő:

A közismert gavallér vidéki útról tért haza éppen, amikor a Vulcan utcai Szász-villában István-napi *Hitel* estély zajlott. Ez az alkalom nyitott volt a munkatársak családtagjai és díszvendégek számára is.

A társaság hangulatának csúcspontján éppen táncolt, amikor az úti ruhába öltözött író betoppant. A jelenlevő hölgykoszorú jeles művésznő tagja végig mérte, és ennyit mondott: „Ábel a rengetegben”.

Tamási sarkon fordult és távozott. Anyám kétségbeesetten rohant utána. Áronka, Áronka! – kiabálta, de mindhiába.

Nem sok idő telt el, mikor a szobalány ismét a vendég érkezését jelezte. És megjelent Áronka, a világfi, szmokingban tökéletes eleganciával.

Művésznőnk ismét végig mérte, és csak ennyit mondott: „Ábel az országban”.

Hatalmas kacagás oldotta a hangulatot, s Áronka máris derékon ragadta a sértegetőt, és a zene hangjára táncolni kezdtek.

Ez is egy mozaik abból, aki a *Hitel* Áronkája volt.

De a Tamási anekdotákból már gyűjtemény is megjelent.

A „kis magyar világ” nehéz időkben is boldog négy esztendeje hamarosan véget ért. A háború kimenetele is eldőlt. A román kiugrás megtörtént.

A Hitel-csoport által szervezett „negyvenek beadványával” ösztönzött magyar kiugrási kísérlet meghiúsult. Pedig még a Kádár-érában megjelent, *Végiáték a Duna mentén* című Bokor Péter kötetben is leírja ennek jelentőségét, nevekkkel kiegészítve és azzal a címmel, hogy: Jött a lendület Erdélyből!

A Hitel-csoport Bánffy Miklóssal is összefogva, Dálnoki Veres Lajos hadtestparancsnoknál eljárt a védhetetlen Kolozsvár nyílt várossá nyilvánítása ügyében. Ez sikerült, csak a Szamos hidat nem tudták megmenteni, mert a németek leváltották a „beavatott” magyar hídőröket, és felrobbantották. A gyönyörű Kolozsvár pedig épen maradt.

A központi parancs szerint a lakosságot menekülésre kellett volna biztatni, de a hitelesek az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület támogatásával, ahol lehetett, lebeszéltek erről Észak-Erdély magyar lakosságát. Tisztában voltak a szülőföldön maradás jelentőségével.

Mindennek a hiteles Tamási is döntést hozó egyútt gondolkodója, részese.

És most egy fontos történetet mondok el, amely választ ad azokra a rosszindulatú híresztelgetésekre, melyek szerint Tamási a fenti szellemet meghazudtolva elárulta a szülőföldet, és elmenekült onnan.

Itt apám emlékiratából a Csatári Dániel *Forgószeiben* című könyvéhez írott kiegészítő sorait idézem: „1944. október 8-án a délelőtti órákban a Deák Ferenc és a Bethlen utca sarkán a mai »Tisztek házánaál« Tamási Áronnal találkoztam. A szokott baráti örvendezéssel fogtunk kezét. Majd félig tréfásan, félig nagyon is komolyan megfenyegetett: »Remélem nem szándékozol elmenni?« – Csodálkozva néztem rá, és válaszoltam: Nem, én itt maradok.

Másnap értesültem, hogy Tamási már tegnap eltávozott! Mi készítette erre, nem tudom. Távozása megrendített és nem változtatott elhatározásomon.”

Tamási távozásának híre számos formában és megannyi megítélésben terjedt, és sokáig találgatások és magyarázatok tárgyát képezte. Legutóbb arról olvastam, hogy maradása esetén koncepciók pertől tartott volna a nemzetiségi kérdésben ismert véleménye miatt. Ezt nem tartom valószínűnek, mert ha ez aggasztotta volna, akkor nem hirtelen pár óra alatt dönt a távozásról. Többről volt szó!

A magyarázatot ott kell keresni, ahol a legkézenfekvőbben áll előttünk.

Lássuk, hogyan is zajlottak az események ezekben a napokban.

Október 11-én reggel 6 órakor az oroszok már apám íróasztala mellé ültek, és barátságosan érdeklődtek: rabotaes, rabotaes?

A nehéz tordai csaták után megkönnyebbült Malinovszkij marsall csapatai bevonultak Kolozsvárra. És persze velük a románok is.

Mi zajlott le az alatt a fél nap alatt, amely az apámmal történt találkozás és Tamási távozása között telt el?

Mint ahogy az utóbb kiderült, a románok egy listát állítottak össze a szovjet NKVD számára a veszélyes magyarokról, akiknek elhurcolását javasolták. A fő vád az volt, hogy partizánokról van szó. A lista összeállításban olyan Kolozsváron élő román ügyvéd is részt vállalt, akinek magyar felesége és félmagyar fia volt.

Hogy ez a lista nem álhír, azt 5000 kolozsvári magyar férfi elhurcolása és apám személyes története is igazolja.

Már néhány nappal a szovjetek bevonulása után Miskolc Dezső rektor és Haynal Imre belgyógyász professzor figyelmeztette édesapámat, dr. Szász Istvánt, az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület (EMGE) ügyvezető alelnökét, hogy gr. Teleki Bélával, az EMGE az Erdélyi Párt és az Erdélyi Magyar Tanács elnöke, országgyűlési képviselővel, Vita Sándor országgyűlési képviselővel és Demeter Bélával, az Erdélyi Gazda főszerkesztőjével együtt listán vannak, és beutalta őket egy kórterembe, sok-sok más megmentendő ember mellett. Haynalék még a front áthaladása előtt is sok személyt mentettek meg, legyen az zsidó, román vagy magyar, baloldali vagy más okból üldözött. A négy beutaltat külön élelmi-szerekkel és hírekkel a manapság oly sokat emlegetett Szilvássy Karola látta el.

Először még nem vették komolyan, és elhagyták a kórházat, hogy a helyzettel megismerkedve, tevékenyen is részt vállaljanak a sokasodó gondok megoldásában. Erről így szól apám emlékirata:

„Így Béla (Teleki), Vita Sanyi és én a Haynal Klinikát elhagyva kiléptünk a Mikó utcába, és csendesen ballagtunk a Majális utca felé, míg egy vörös-keresztes karszalagot viselő fehér köpenyes orvos elénk nem lépet. Meglepetésünkre ő volt Haynal professzor.

Valósággal reánk ordított! »Ti örültek! Hová indultok? Most, amikor ezerszám szedik össze az oroszok a partizánoknak nyilvánított magyar férfi lakosságot, indultok el sétálni? Ezért utaltalak benneteket a klinikámra! Mars azonnal vissza a szobátokba!« Természetesen dolgaink végezetlen visszatértünk szobánkba. Haynal szavainak jelentőségét felmértük, Ő mint orvosprofesszor az oroszoktól kapott igazolással szabadon közlekedhetett. De mi ezt nem tehattük.”

A fentiek is igazolják, hogy Haynalék informálva voltak arról a veszedelemről, amely a románok által (dez)informált oroszok „partizánokat begyűjtő” akciója jelentett.

Hogy apámék története ne maradjon befejezetlen, röviden még néhány mondat. Sajnos, egy szintén vegyes házasságból származó félmagyar, a neves kolozsvári román orvos és családi jó ismerős, dr. Teli fia tudomást szerzett hol létükről és az NKVD-t rájuk szabadította. A kórteremben hárman voltak jelen, Szász István, Teleki Béla és Vita Sándor. Értékes fogolynak számíthattak, mert a front mögött magukkal vitték őket egyre nyugatabbra.

A történet jó véget ért. Feltehetően a baloldal egyik vezetőjének számító Balogh Edgártól Malinovszkij megtudta, hogy a fogvatartottak a „negyvenek” kiugrást követelő memorandumának szerkesztő-aláírói, a Gestapo megérkezésekor a baloldali foglyok kiszabadításának szervezői voltak. Parancsára apámék sorra visszanyerték szabadságukat.

A kissé hosszú, de így is lerövidített történet igazolja, hogy ama lista valóban létezett.

És itt jön a válasz a Tamásival kapcsolatos kérdőjelre.

Ugyanis nyilvánvaló, hogy ő is a lista egyik kiemelt személyisége volt. Miskolczi professzoréktól szerzett tudomást erről, és jobbnak látta a hirtelen döntéssel elhatározott távozást. Azokban a napokban nem volt idő sokat mérlegelni. Adva volt az egyik utolsónak távozó teherautó. Tamási bölcsen élt a lehetőséggel. Felmérhette, hogy élve és szabadon többet tehet a nemzet szolgálatában. Ahogy őt írásaiból és szülei értékelése alapján megismertem, nem tudtam feltételezni, hogy barátjához, édesapámhoz ne lett volna őszinte.

(Most pedig egy utólagos betoldás következik. Már leadtam a kéziratot amikor érdekes információhoz jutottam. Ugyanis egy Tamási-kiállítás anyagának összeállítása közben olvastam Sípos Lajos professzornak, az író közeli rokonának a róla írott élet- és pályarajzát. Ebből szereztem tudomást a Tamási utolsó kolozsvári napjaiban naptárában található feljegyzéseiről.

Az október 7-ei bejegyzés így szól: Riadalom tetőfokán. – De. $\frac{1}{2}$ 1 egyetem-avatás ágyúszó közben. Délután a Veress Lajos hadtestparancsnok plakátja, mely elrendeli, hogy 16-60 éves korig mindenki jelentkezzen azonnal katonai szolgálatra.” „Erre a napra virradólag nem aludtunk sokat. Utazásról beszélgettünk Magdóval. Este Miskolczi és Haynal is azt tanácsolták, hogy menjek. Reggel $\frac{1}{2}$ 8-kor Molnár úr autóbuszán elhagyjuk Kolozsvárt [...]” Tehát feltevésem – legnagyobb elégtételemmre – pontosan beigazolódott. Csak az autó nem volt teher, hanem busz, és apám emlékiratában egy napot téved. A találkozás 7-én történhetett.)

Telt az idő, és az író 1956-ban még egyszer hazalátogathatott szülőföldjére. Megölelhatték egymást édesapámmal is. Én sajnos akkor már marosvásárhelyi diák voltam, s így nem születhetett felnőttkori emlékem is gyermekkorom „nagy emberéről”.

Tíz évvel később aztán végleg hazatérhetett, de ez sem volt az őt megillető hazatérés. Nyilvánvalóan nem tévedésből a koporsóját Farkaslaka helyett, mely a román Lupeni nevet kapta, Lupeni városába irányították. A búcsúztató tömeg azonban nem oszlott szét, és megvárta a szeretett halott hazaérkezését. Ott kellett volna lennem nekem is, de orvosként olyan helyen dolgoztam, ahonnan eltávozni nem volt módomban.

A kor, amelynek évtizedei akár a Hargita patakjai siettek el, sokszor próbált meg. És nem egyszer jutottak eszembe „Áronka” szavai: „ahol állandó a munka és örökös a gond, ott a lélek is kitartóbbá válik”.

Ma, amikor a közösségi cselekedet, a munka, a jobbítás akarata gyanúba keveri művelőjét, újra idézném néhány szavát a *Szülőföldemből*: „egész életemben a legelszántabban védtem és vallottam az írói munka önmagában való értékét és az eszme szolgálatát, amely a nemzeti közösségen keresztül valahogy mégis jófelé egyengeti az emberi sorsot. Igen, vallottam és folytattam a tiszta szolgálatot, amely nem velem kezdődött, és nem velem fog véget érni, mert a közösségi testben ez a lélek, s nélküle nincs emberinek nevezhető élet.”

A két cserefa között minden erdélyi utam során tiszteletemet teszem és főhászt mondok érte, de hozzá is elküldöm kéréseimet, főleg ma is irányt mutató bölcs tanácsait igényelve.

A „teoretikus” Tamási

A címben használt idézőjel nyomatékosabb már nem is lehetne. Vélhetjük, a magyar próza egyik legpoétikusabb, a kifejezés szépségére, a leírt élelmény tanulmányos etikusságára, a hitté avatott, ősi igazságtudatra törekvő alkotója alkaltilag tekintélyes messzeségben áll művészete szemléleti gyökereinek rigorózus elméleti önvizsgálatától. Ha lehetséges volna, akár Tamási Áron szolgálhatott volna mintául Friedrich Schillernek, amikor a naiv költészet mibenlétéről fejtette ki gondolatait. Számára a műviséget meghaladó természetesség maga a létezés spontaneitása, a dolgok önmaguk által való fennállása, a teremtett szükségyszerűség, az örök törvények szerinti élet. „Mivel ez az érdeklődés a természet iránt eszmén alapul, ezért csak olyan elmékben mutatkozhat, amelyek fogékonnyak az eszmékre, azaz csak morális elmékben”¹ – írja Schiller, akaratlanul is meghatározva a „székely Homérosz” karakterét. Ő az az „érzületbeli” naiv, akinél nem csupán a természet igaza érvényesül, hanem az azt képviselő személy becsülete is. „Naivnak kell lennie minden igazi zseninek, különben nem zseni. Egyedül naivitása teszi zsenivé, s ami intellektuális és esztétikai tekintetben jellemző rá, arra morális téren sem cáfolhat rá. Mivel nem ismeri a szabályokat, a gyengeség mankóit és a fonákság porkolábjait, hanem pusztán a természet vagy az ösztön vezeti őt őrangyalaként, ezért nyugodtan és biztosan megy át a hamis ízlés minden hálóján, melyekbe a nem zseni óhatatlanul bele-gabalyodik, ha nincs benne annyi okosság, hogy messziről elkerülje őket. Csak a zseninek adatott meg, hogy az ismertnek a körén kívül is még mindig otthon legyen, s hogy kitégítse a természetet anélkül, hogy túlmenne rajta”² – bizonygatja Goethe barátja és méltatója.

Tamási tehát e magyarázat alapján zseni a javából – mi szüksége volna az önértelmező reflexióra? Nos, azért láthatta hasznosnak, mert a múlt század két háború közötti időszak a íróinak jelentős része, ahogyan ő is, úgy érezte, fontos

PAPP ENDRE (1967) kritikus, a *Hitel* főszerkesztője.

1 Firedrich Schiller: A naiv és szentimentális költészetéről. Hozzáférés: <http://users.atw.hu/esztetika/Friedrich-Schiller-A-naiv-es-a-szentimentalis-kolteszetrol.pdf>

2 Schiller: i. h.

társadalmi küldetése van.³ „Vajúdó és korváltó időkben az író nem elégedhetik meg azzal, hogy csupán felemelő hivatásának éljen, vagyis egyedül a szépírást művelje. A kötelességét is teljesítenie kell: más szóval a valóságos élet dolgaiban is közvetlen módon kell állást foglalnia” – mondta egy „No, Áron!” elnevezésű beszélgetésben.⁴

A legismertebb megfogalmazása az elhivatottságnak Tamási részéről a *Szülőföldemben* olvasható. Ihletett soraiban „tisztá szolgálatnak” tartja az írói munkát, amelynek önmagához való értékét látja, s céljának a nemzeti közösségen keresztül az eszme követését vallja. Egységes, organikus világképe az élet örökös rendjével kíván összhangban maradni. A népi életforma ezeréves lelki és testi szerkezete a szemében szövetség a természettel és az Istennel. Felfogásában a közösség az első és legfőbb személy, amely lelkében változatlan, csupán atyák és fiak cserélik egymást. A nép szellemi-lelki egységéből származtatja a nemzetet, a „nagy magyar családot”. A maga emelkedettségében nevelő-tanító jelleggel adja át útmutatását: „Töltse bé hát mindenki és töltsék bé a nemzetek is a szellem törvényeit, amelyek az igazság, a jog és a tudás. S legfőképpen az erkölcs.”

Ez ilyen formában persze nem kellőképpen egzakt, dacára, hogy felemlíti a felvilágosodás nagy eszméit, s a herderi természetfilozófia fogalmai is visszaköszönek a maguk poétikus nyelvi köntösükben: az isteni-természeti örök törvények, a saját lét sérthetlensége, a nemzeti lét természetes adottsága, a humanitás eszményítése mint legmagasabb rendű emberi méltóság és cél. Azonban a szépirodalmi vallomás mellett fellelhetők az életműben azok a megnyilatkozásai is, amelyeket saját tevékenysége önértékelése, önértelmezése jellemez. Afféle ars poetica szerű kijelentésekről lehet beszélni. Interjúkban, publicisztikában, felszólalásokban, visszaemlékezésekben fejtette ki ezeket.⁵ Ehhez szorosan kapcsolódóan a művészi hitvallás mellett elmondja véleményét a népiség és a nemzet mibenlétéről, illetve kifejezi a világnézetét meghatározó eszméket. Esztétikai (ön)megértése összefoglaló jellegű: belesűriti mindazokat a gondolati, hitbeli és érzelmi tartalmakat, amelyek talaján kivirágzik az oly jellegzetes lírai-tragikus, elemeiben archaikus, akár mesei vagy mitikus távlatú, a székelység egyéni szemléletmódját és hiedelemvilágát irodalmiasító, játékos-

3 Alátámasztásul egy idézet: „Irodalmunk történetéből is úgy ismeretes a magyar író, mint nemzetének lelkiismerete. Hűséges volt mindig az emberi eszményekhez és a nemes faji hagyományokhoz, de a szükséges nemzeti fejlődés érdekében és a nép sorsának javításáért ugyanakkor vállalta a harcot is.” Ezekkel a mondatokkal kezdődik az 1943-as *Együtttes vallomás*, a *Magyar Csillag* című folyóirat programadó nyilatkozata, melyet Illés Endre, Illyés Gyula, Kodolányi János, Márai Sándor, Tamási Áron, Veres Péter, Zilahy Lajos írt alá, hangsúlyozva az irodalom szereplőinek közös felelősségét a nemzeti sorsban.

4 Beszélgetőtárs Bella Andor. *Film Színház Irodalom*, 1943. máj. 28. – jún. 3., 22. sz.

5 Az ebbe a körbe sorolható írások hozzáférhetők a *Virrasztás*, illetve a posztumusz *Tiszta beszéd*, a *Jégtörő gondolatok*, a *Gondolat és árvaság*, a *Szellemi őrség*, az *Emberi szavak*, az *Eszmély*, *Ábel* című kötetekben, illetve a Digitális Irodalmi Akadémia oldalain.

feleselő-kópés elbeszélő és dramatizáló stílus. Tegyük hozzá: az elméleti kérdésekről olyaképpen szól, mintha a fogalmi összefüggések a legnyilvánvalóbbak volnának, a logikai rendszer a napnál világosabb, a fundamentumok annyira evidensek, hogy különösebb kommentárt sem igényelnek. Az igazság meglátása valójában problémátlan, az erkölcsi meggyőződés eredendően adott. A létezés elméleti síkon igazából nem gond, könnyen felfogható rendszer, működésében azonban komoly zavarok voltak észlelhetők. S mi, pontosabban ki más lehetne a homok a természetes rend fogaskerekei között, mint a zavart lelkű, eltévelyedő ember?... Hiszen a szerző a *Jégtörő Máttyás* című regényét így kommentálta: „Nem a világ rontotta el az embereket, hanem az emberek rontották el a világot.”⁶

Az elmélkedő író az írás és általában az irodalom természetét és küldetését nyíltan és egyértelműen igyekszik definiálni. Alapvetése, hogy szociális feladatok van, s értékük nem függetleníthető a teljesítés sikerétől. „Rendet teremteni a lelkekben: ez igazán költői hivatás”⁷ – tisztázza a *Népiség* című vallomásában. A rend mibenlétéről több tudásunk lehet, ha figyelembe vesszük, hogy Tamási alapállása szerint az írók az örök törvények szerint ítéleznek, s a tiszta értelemhez és a változatlan eszményekhez húek. A magyar irodalom múlhatatlan feladata, hogy megmutassa a magyar gondolkodás formáit és törvényeit – ezek gránit alapzatán kell berendezni az új magyar társadalmat. A magyar jelleg szociális törekvéssel párosul. A kor, a magyarság összhangzatos művészi formákban való kifejezése mellett a jobb jövőre alkalmas emberek nevelése a cél. „Irodalmunk arra tanít, hogy a szellem nem fényűzés volt, hanem minden időben nemzeti szolgálat.”⁸ Az esztétikát – s minden szellemi tevékenységet – magától értetődően a minőség törvénye kell, hogy megítélje, melyben együtt hat gondolat, érzelem és erkölcsi meggyőződés. A valóság és költészet összhangjára van szükség, s ebben az írói spiritusz által teremtett világban a tapasztalati mellett a képzelet alakjait és játékait is egyenrangú valóságként kell felfogni. Mindez a látásmód a néphez kapcsolható. Tamási szavaival: „A valóság és a képzelet összhangja a legősibb költői lélek adománya, melyet leghívebben a nép őrzött meg.”⁹ A nép a korban új – más megközelítésben viszont ellenkezőleg: az eredeti – lételfogás logocentrikus középpontja, hiszen emberibb, mint a többi osztály, látóköre egyetemesebb, a világot a maga teljességében látja. Következésképpen az új népi írók a népi szellemet a legművészi s a legmodernebb formában fejezik ki. Nincs szükségük magyarkodásra, a magyarságot az emberen keresztül látják, éppen ezért ők a leeurópaiabbak. Az írói „viselkedésről” az eredendően létező nemzeti Géniusz határoz. Ars poeticája a szellemi

6 Tamási Áron vallomása legfrissebb regényéről. Kérdező: Ruffy Péter. *Brassói Lapok*, 1938. április 3.

7 *Forrás*, 1943. jan., 1. évf., 1. sz., 44–48.

8 Időszerű vallomás. *Pásztortűz*, 1938, 24. évf., 3. sz., 162–164.

9 *Népiség*. I. h.

virrasztás, az eszmények melletti őrködés. Ahogyan bizonygatta: „Amit azonban a szellemi embernek tennie kell, az: az értékek védelme, a valóban európai emberi gondolkodásnak az ébrentartása.”¹⁰

Tamási Áron egy új népiség képviselőjeként lépett fel. A néptől „kapott” (valljuk be: önkéntes vállalás ez inkább) mandátuma evidensen összetartozik a szellem kibontakoztatásának követelményével – a szellem Istentől van, útját a nemzet életében erkölcsi parancsok irányítják –, mivel a népi kultúra és világlátás mélyében elérhető az ősi kapcsolat a természettel és a még a teremtés eredeti rendjét őrző, régi világgal. Az egyetemes világfelfogáshoz való visszatalálás útja ez. Benne fellelhetők az alapvető emberi tulajdonságok és jellemvonások, az általános antropológiai arculat, az ősi evidenciák. Ebben az életlátásban az ember, a (szülő) föld és az Isten szervesen illeszkednek, és szétszakíthatatlan összefüggést képeznek. A népiség éppen ezért a szociális emberi jogok, a keresztény erkölcsiség és az örök humánium melletti harcként mutatkozik meg Tamási számára. A harmonikus földi élet összhangzatot ad a Teremtőhöz való viszonyban, illetve a természethez való illeszkedésben és társadalmi együttélésben bontakozhat ki. A népiség tehát nemcsak irodalmi, humanisztikus, hanem társadalmi és politikai eszmeáramlat is egyben. Így magától értetődően kap egy másik kiterjesztést az axióma: az új népiség azonosítható az eszmei magyarsággal, hiszen az magába ölel minden osztályt a nemzeti egységben. A falu az erkölcsi erő és a megtartó nemzeti érzés kútforrása. Egyben nemzeti eszme a népiség, azaz erkölcsi és szellemi közösség: lelki impérium. A nemzet javainak elsődleges őrzője a nép. A nemzet természete szerint egységes – vagy annak kellene lennie. Szükséges volna, hogy a magyarság egyetlen nyelvi és kulturális közösséget képezzen. Csak egyetlen és időtlen magyar lélek, örök magyarság, nemzeti Géniusz és Eszme létezhet. Szintézis hozható létre a nemzet égíse alatt: hagyomány és haladás – egyik legmarandóbb tulajdonságunk lelki életünk és szemléletmódunk keleties jellege, illetve kultúránk nyugati orientációja –, nemzeti eszme és (egyetemes) emberi felfogás egybecsengő akarat. Hozzáteve ugyanakkor, hogy Tamási számára az általánosságban értett emberiség csak elvont eszme, gyakorlati közösségként csak illúzió. Praktikus megfontolásban egyedül a nemzet az a kollektívum, amely a szellem, illetve az emberiség eszméjének szolgálatába állítható. Az emberiségért való cselekedet valójában a nemzet érdekében tett erőfeszítés.

A népiség piedesztálra emelése és már-már transzcendens szférákba emelése sajnos együtt járt Tamásinál a polgári-urbánus írók átgondolatlan és rendkívül leegyszerűsített bírálatával. Úgy vélte, az urbánusok inkább tartoznak a civilizációhoz, mint a kultúrához – az utóbbi van fölényben az elsőhöz képest. A civilizáció technikai haladást, polgári kényelmet és életformát kínál – azaz lényegileg materiális képződmény – ugyan, de nincs szerves, a nép ter-

10 „Az ember sohasem boldog, mert az emberi élet boldogságból és boldogtalanságból áll”. Beszélgetőtárs: Bella Andor. *Film Színház Irodalom*, 1943, 4. sz.

mészetéből fakadó kultúrája. Gondolkodása osztályjellegű, irodalmának tematikája belterjes, zsánérjellegű – messze a népiség organikus egyetemességétől. A polgári, szabadelvű művelődés mindössze a társadalmi embert képes ábrázolni, stílusa realista vagy naturalista, mit sem tud a valóság és a költői képzelet magasabbrendű összefüggéseiről. „Isten és a természet mellőzésével az összhang megbomlott, az emberek milliószámra meghasonlottak, az élet számukra teherré változott és céltalanná”¹¹ – olvasható *A tűz világossága* című eszmeifuttatásában. A városi munkásosztály irodalmáról sem volt kedvező véleménye. Míg nem kis elfogultsággal azt tartotta, hogy a kulturális beágyazottsága miatt népi író csak egyetemes arcú műveket bír alkotni, addig a munkásélet szegényebb, szűkebb, s ez meg is látszik az egész proletárirodalmon és művészetén... Általánosságban megállapította, hogy az egyéniség helyébe a tömegember lépett, „az értelmes és sokszor művelt szolga”,¹² akit fölülről irányítanak, a nemzeti kultúra helyébe a társadalmi műveltség került.

A népiség eszmei kiterjesztése, a nemzeti gond egyben világméretű tendencia, s ebben az I. világháború a vízvonalasító. Általa ért véget a szabadelvű korszak, véli Tamási, amelyben az anyagi hatalom féktelen vágya mellőzte az igazság és erkölcs szabályait. Új, szellemibb és lelkiekben gazdagabb éra beköszöntét üdvözölte az író, új világtendenciát látva: azonos nyelvű és közös művelődésű nemzetek népi egység megalkotását akarják egy új világkép alapján. Az ideál az egységes és igazságos nemzeti társadalom – egyetlen osztály: a nép –, amelyet a szellem tervez meg, saját nemzeti karakterének, „természetének” – a változatlan „faji” (etnikai jelentésben értendő) vonások – kibontása érdekli, a nép természetének megfelelő társadalmi berendezkedés kialakítása a magasztos célja. Az efféle öncélúság nemzeti öntudattá is válik. A magyar életforma kialakítása egyenesen isteni feladatteljesítés. Hangzatos jelszavak vezérlik a munkát: az ösztönös sorsközösség, a tudatos munkaközösség, a testvéri szolgálat. Hátarai között nemzeti érzés, keresztény erkölcs és szociális felfogás erősíti egymást. Módszertana szerint a más nemzetektől átvett társadalmi és szellemi vívmányokat saját természetének megfelelően alakítja önmaga arculatává a magyar öncélúság, mert ember és nemzet csak saját természete szerint újulhat meg. A konkrét történelmi valóság terepére lépve távlatos cél a Magyar Szent Korona országának helyreállítása, illetve megvédése, továbbá a helyreállított hazában igazságos rend, vagyis a nép szociális felemelését véghez vivő, népi demokrácia teremtése. A népi demokrácia a dolgozó nép uralmát jelenti. Közlebről a demokrácia Tamási számára a történelmi, jogi, államelméleti fogalmak morális és szociális vetületét jelenti: az összes erkölcsi, szellemi, anyagi javak és „igazságok” helyes felhasználása a társadalom javára. Az élet tényei a nép számára való hasznosság alapján ítéltelhetők meg.

11 *Magyar Főváros*, 1941. jún. 12., 4. évf., 22. sz., 1–2. Alcíme: Pünkösdi gondolatok.

12 Gond és reménység. In *Virrasztás*. Bp., 1943, Révai Kiadó, 449–455.

A magyar életforma csak nemzeti keretekben valósítható meg. Különösen érvényes volt ez a követelmény az író szűkebb közösségére, az erdélyi magyarságra nézve. A kisebbségi helyzet, a fennmaradásért való harc szoros egységet kívánt. Helyzetértékelése: elemi, nemzeti és emberi jogokért való küzdelem a kisebbségi lét. A Tamási-féle javaslat új életformát kínált: a családdá alakult nemzeti közösséget. Elvárása nem kisebb, minthogy a magyar műveltség új formáit Erdély alakítsa ki. Az erdélyi magyar lélek három alapvető eszméjére támaszkodhat ebben a folyamatban: erkölcsére, emberiességére – melyben együtt vannak jelen a hagyományos keresztény ideálok és az időszerűség követelményeinek a felismerése –, illetve a nemzeti gondolatra. Létezik felismerhető, önálló erdélyi szellemiség az összmagyaron belül, bizonygatta a közéleti gondolkodó. A kisebbségi sorba került erdélyi magyarság egyik lehetséges, a humán értelmiség fennkölt etikai elvárásait hordozó modus vivendije, a transzszilvanizmus megjelent a felfogásában mint alkotói forma, azaz a művészi alkotás gondolkodásmódja és hanghordozása. Értelmet nyert ugyanakkor mint a kisebbség életét formáló minőségi tartalom, egy saját életforma szellemi energiaforrásának ígérete. Saját küldetésének a fentiekkel összhangban a szellemi eszközökkel való nevelést tartotta. Olyan erkölcsös, dolgos, szociális természetű emberek felnevelését kívánva, akik alkalmasak egy szebb és jobb jövőre – a keresztény üdvtan nemzeti célok elérésére adoptált tükrözését fogalmazva ekképpen meg. Az 1937-es Vásárhelyi Találkozó tervezésében és lebonyolításában való aktivitása az emelkedett szellemi alapokra épülő, nagyon is gyakorlati cselekvés volt részéről. Konkrét lépéseket tett az erdélyi fiatalok által képviselt népi humanizmus és a baloldali szocializmus együttműködésének elősegítésére, egyenesen egy „műveltségváltást” vizionálva, melynek során a dolgozó magyarság alkotná az „élet gerincét”. Egy nyilatkozatában történelmi súllyal ruházta fel az eseményt, mondván, ott megszületett a kisebbségi magyarság alkotmánya.¹³

Tamási naiv ideologizálásának legzavarbaejtőbb része a kulturális és nyelvi azonosságtudattá átalakított vérségi elv hangoztatása. A társadalmi rétegződést, az osztályjelleg felülírja nála a „mind magyarok vagyunk” érzés elsőrendű igazsága. A közös leszármazástudat az első és a legfőbb érv is, eredendő, a születéssel kapott „egyetlen” állapot, bár az a priori kategória nyilvánvalóságát gyengíti, hogy a jellegzetesen „magyar” mibenlétét nem képes félreérthetetlenül meghatározni, inkább sejtelemként, reflektálatlan, önfeledt állapotként aposztrofálja. „Nem tudjuk szavakba foglalni, hogy mi a jellegzetesen magyar, de érezzük. S megérezzük azt is, ami nem az. Bizonyára szabad, mert szükségnek látszik, hogy ebben a kérdésben a legszemélyesebb sugallathoz forduljunk”¹⁴ – így érinti az elméleti gondot a *Színház* című publicisztikájában. Az etnikai lényeg, amelyre a társadalmi-politikai, kulturális és esztétikai elképzelés

13 Lásd erről: Erdélyi szellem, magyar szellem. *Pesti Napló*, 1939. ápr. 16., 86. sz., 14.

14 *Forrás*, 1943, 8. sz., 185–187.

épül, nem racionális, hanem ösztönös-emocionális létező. Istentől kapott, lényegileg örök jellegzetesség, amely a történelmi kibontakozás során ösztönző erőből és minden korban adott lehetőségéből válhat önbeteljesítővé. Transzcendentális értelmű emberi eszmény, nélkülözhetetlen rész a nagy egészből. A lélek és vér társítása természetes erkölcsi parancs, isteni végzés.

A divinisztikus elrendeltség elvének gyakorlati problémamegoldó alkalmazása, azonban veszélyes, hiszen merev, kompromisszumképtelen álláspontot hoz létre. Desztillált eszmékkel, elvont moralizálással a mindennapi valóságban nehezen lehet boldogulni, s a szélsőséges ideológiai irányzatokra volt jellemző, hogy a valóságot hajlították a kívánatos elképzeléseik alá, ha nem találták összeegyeztethetőnek elméleti koncepcióikkal, amelyek helyességében egy pillanatig sem kételkedtek. Mennyivel könnyebb volna az utókor helyzete, amennyiben azt mondhatná: az író akarata ellenére keveredett bele egy véres kor ideológiai játszmáiba – de nem ez a helyzet. A harmincas évtizedről írja monográfiája, Cs. Nagy Ibolya: „Ezek az esztendők Tamási Áron erős irodalom-közéleti ambícióját, a kisebbség kulturális ügyeiben való részvételét, ezen ügyek mindenkor vállalt képviselői szándékát is mutatják.”¹⁵ Addig nincs is gond, amíg jogot véd, s nem sért – Illyés Gyula híres aforizmájával élve. Tamásinál az ösztönös sorsközösség, az öntudatos munkaközösség és a testvéri szolgálat szentháromsága, a rend és a természetes igazság követelménye – hiába sorolódik mellé az egyéni önzés közösségi meghaladása, a közéleti tisztaság és az emberiség gondolata – tévútra juthat. A szellemi elvontság mellett jelentkezik a „kard” védelmében való bizakodás is. Az eszményeket, a nagy népi egységben egyesülő hazát meg kell védeni! S a szellem képviselője bár kárhóztathatja a regnáló politikai hatalmat a két háború között, illetve a második világháború idején, hogy nem becsüli az élő szellemet, ha ugyanakkor a fajta védelmére szólít fel. S minősítheti ezt isteni parancsnak is, a következmények mégis vállalhatatlanok. Az idegen vér emlegetése elvezet a kijelentéshez: „A természetes jog mellett, mely szerint a magyarság vezetésében minden vezető hely, a zseniális kivételeket nem tekintve, csak magyar fajú embert illet meg: a fajtának ezt a vezetésben való uralmát azért is eszmei törekvésünknek valljuk, mert a magyar nép felemelése és elárasztása, mint a legbiztosabb fajvédelem, csak így válhatik programból természetes cselekedetté.”¹⁶ Fontos felhívni rá a figyelmet az elhamarkodott olvasói ítékezés elkerülése miatt, hogy a fajvédelem Tamásinál nemcsak származási alapon különböztet meg, s írja felül ebben a vonatkozásban a keresztényi egyetemesség tudatát, hanem – ismételjük meg – kulturális és nyelvi identitást is jelöl. Keveset enyhít viszont a baljós megkülönböztetésen a tény, hogy a vérségi elvet következtesen együtt említi a szellemi kiválasztással. Szembe megy az egyetemes humánnummal és a demokratikus elvekkel, ha arról fantáziál a *Vélemény háború idején* című cikkében, hogy az államiság eszméjét a törzsökös magyarságra kell

15 Tamási Áron. Bp., 2021, MMA Kiadó, 85.

16 Erdélyi jelentés a magyar szellem küszködéseiről. I. h.

építeni, a kisebbségek – mindez bizonyosan a nem törzsököseket, illetve az idegen ajkú nemzetiségi csoportokat kell rajta érteni – elégedettsége másodlagos. Különösen érthetetlen ez az etnicista tekintélyelv a kisebbségi erdélyi magyarság jogainak hangoztatójától. Teljes talány, ha arra gondolunk, hogy Németh László elképzelését követve, más helyen ő is a Duna-menti népek, illetve a kelet-európai szellemi és gazdasági együttműködés mellett érvelt. Háborús pszichózis talán? Ne találgassunk...

S a faji megkülönböztetésen belül akár kirekesztőként is felléphet a morális megújulás követője! Némi malíciával írhatja a késői értelmező: ha kevés a szellem magasztos szárnyalása, jöjjön a kard meggyőző ereje! „Vérünk és közösségünk még elég jó és erős arra, hogy a nemzethagyót és a hitehagyót egy pillanatra fájdalommal kivesse magából”¹⁷ – fenyegetett a *Mind magyarok vagyunk* című „kiáltványában”. Mindamellet – némileg világosítva a sötét tónusú képet – Tamásinál amolyan harmadik utas elképzeléssel is bír a fajiság. A háborús negyvenes évek színházát minősítve elveti a korábbi „zsidó szellemiségű” nemzetközi kultúrát éppúgy, mint az akkoriban eluralkodó „árja” színezetű nemzetköziséget, szembe állítva vele a törzsökös magyarság kultúráját. A színházfenntartó magyar középosztály esetében is kifogásolja a jellegzetes magyarság hiányát, elsősorban kulturális vetületben megvilágítva a felismerést: erősebben kötődik az európai polgári felszínhez, mint a magyar néphez.

A vizionált elérendő állapot ugyancsak eszményinek nevezhető. Esztétikai vonatkozásban a katarzis visszanyeri nélkülözhetetlen szerepét: „érzésem szerint a jövő drámája nem a tények művészi megszerkesztése folytán születik meg, hanem olyan költői mű lesz, melynek szárnyaló szertartása alatt bűvölet szállja meg a néző lelkét, és édes megrettenéssel fogja érezni, hogy a szentek vagy a madarak sorába került”.¹⁸ Generálisan széttekintve várható, hogy az újjászülető lelkek egyéni nemzeti jellege derűs, bölcs és egészséges magyarokat fog eredményezni. Az igazságos társadalom fölé szervesül a nemzet, amelyet minden magyar a magáénak érezhet. A különféle világnézetek összefogása megy végbe a nemzeti egyetértésben. A magyar szellem a dolgozó tömegek természetes jogaival egyesül. Meg kell, hogy változzon az anyagi javak elosztása is: az értékek kiemelésével a kevesek helyett a sokak jutalmazásának időszaka köszönt be. Az ő szocializmusában a lélek, a szellem és a tehetség elismerése szabja meg a dolgok menetét.

Ismételjük meg: ha nem megy békés úton a megújulás, ha nincs más lehetőség, végső soron felmerülhet az erőszakkal való kikényszerítés esélye is. Ennek lehetőségéről az Erdélyi Párt gyűlésén beszélt 1943 szeptemberében, s szükség esetén magát a forradalmi megújítók oldalán látta a jövőben.¹⁹ Tamási elvi következetlenségét bizonyítja az az előzőnek ellentmondó kijelentése ebből az

17 *Független Újság*, 1937. máj. 29.

18 A kortársakról. *Film Színház Irodalom*, 1943. júl. 16–22., 6. évf., 29. sz., 8.

19 Lásd erről: Kérdés és felelet. *Ellenzék*, 1943. szept. 14., 64. évf., 3.

időszakból: „Nekünk magyaroknak csak az lehet a célunk ennél az irányításnál (a forrongó emberi indulatoknak a szellem emberei által való békés mederben tartására gondolt – P. E.), hogy a változás ne a forradalmi vak erők útján történjék meg.”²⁰ Mindkét megszólalás ugyanabból az évből való...

Tamási Áron és a magyar művelődéstörténet nagy szerencséje, hogy az elszórt egzaltált – mi másként lehetne nevezni?! – kijelentései megmaradtak a verbalitás szintjén.²¹ Ő maga is azt tartotta, s ehhez hűséges is maradt, hogy az írónak legvégső soron a szellemet kell szolgálnia, s a politikán felül kell állnia. Így naiv ideálvilágának gondolati következetlenségeire, megbicsaklásaira felületességként tekinthetünk, költői látásmódjától idegen terepen való botladozásnak, s emlékezhetünk inkább a morál képviselőjére, akinek a kritikus történelmi szituációkban, azaz konkrét gyakorlati döntéshelyzetekben „helyén volt a szíve”. Tévedhetett az etnicizmus hálójába gabalyodva, de ő fogalmazta meg az Erdélyi Helikon-i írőközösség 1942-es állásfoglalását a Magyar Királysághoz visszakerült ország rész rossz irányítását sérelmezve: „A túltengő bürokratizmus természetes ellensége az öntudatos és magabizó nemzeti társadalomnak. Vak és süket szolgálkává neveli az állam polgárait. Kiöli az egyes ember kötelező felelősségtudatát a kisebb és nagyobb közösségekkel szemben. De kiöli a közösségek felelősségtudatát az egyénnel szemben is. Pedig ez a kölcsönös felelősségtudat a nemzeti társadalomnak pótolhatatlan megtartó ereje, mely nélkül kritikus időkben erőtlenül hullik szét a társadalom.”²² S ő volt az is, aki ki merte mondani, hogy a magyar író a nemzetével él vagy bukik, s ebből következően 1945 után közös önvizsgálatra hívott fel. A nemzeti Géniusz nevében figyelmeztetett a közös bűnösségre: „zsarnokság nyomorította a magyarságot, képmutatás rontotta meg becsületét, és szolgaság tette áldozattá”.²³ A tiszta értelem és a változatlan eszmények hívévé szegődött újra, hogy azt 1956-ban újfent a nemzeti sajátosságokat mutató demokráciában és a társadalmi szocializmusban találja meg, az egységet a forradalomban látva meg, amelynek

20 „Az ember sohasem boldog, mert az emberi élet boldogságból és boldogtalanságból áll.” I. h.

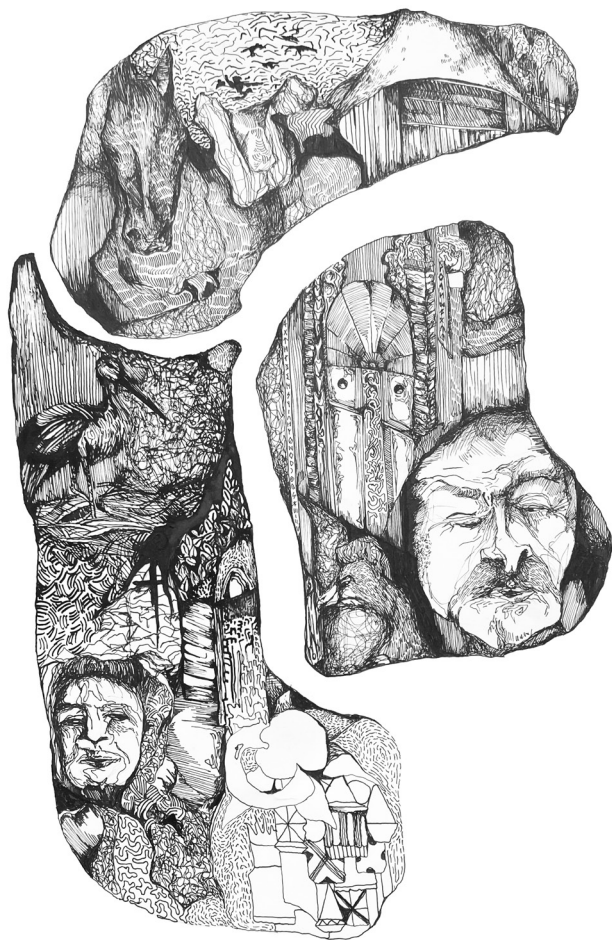
21 Általánosságban elmondható, hogy tévúton járnak mindazok az irodalomértelmezők, akik rendre az adott történelmi szituációt hozzák fel egy-egy alkotó alkalmankénti „eltévelyedésének” – azaz az interpretáció jelenében érvényesülő helyes-helytelen relációban való elutasítás – védelmére. Ha ugyanis az egyes elvi állásfoglalásoknak csak pillanatnyi és helyi értéke van, az aktualitáshoz láncoltak, akkor azt a marxi benyomást erősítik, hogy a létezés határozza meg a tudatot, s a „hős” nem autonóm gondolkodó, csak úszik az árral. Miféle eszmei alapállás az, amely egzisztenciális érdekből vagy veszélyeztetettség miatt szabadon cserélhető?! Tamási esetében: az organikus nemzeteszmé fundamentalista felfogása szélsőséges esetben elvezethet ugyan a türelmetlen és dominálni akaró nacionalizmushoz, de az elméletből nem következik feltétlenül ez a végkifejlet. Herdert is összefüggésbe hozta az utókori kritika a nacionalizmussal, sőt a náciizmus előfutárát is felfedezte benne, pedig ő éppen a nemzetek saját egyéniségének létezési joga mellett érvelt.

22 *Erdélyi Helikon*, 1942/9. sz.

23 Zöld ág. In *Jégtörő gondolatok*. II. kötet. Bp., 1982, Szépirodalmi Kiadó, 249–273.

vívmányait nemzeti újjászületésként ünnepelte.²⁴ Azt a teljes személyiségében morális embert fedezheti fel benne az utókor, akinek erkölcsi hitvallása ma már szinte csak irodalomtörténeti érdekesség, kevesek által követett kuriózum: „Az írónak, aki lelkiismerete és nemzete előtt nemcsak azért felelős, amit írásban és szóban hirtet, hanem azért is, amit mások az ő hallgatása fölött népével cselekednek: elsősorban kötelessége, hogy minduntalan számadást csináljon önmagával.”²⁵

Zsigmond Anna (17 éves): Szülőföldem (Nagy István Művészeti Liceum, Csíkszereda)

24 Vesd össze: *Gond és hitvallás*. Hozzáférés: https://reader.dia.hu/document/Tamasi_Aron-Szellemi_orseg-667

25 *Népiség*. I. h.

Hűségpróba

Boldog nyárfalevél

1962: ZAKLATOTT ÉV Tamási életében – művek és közérzet dolgában is. Az *Élet és Irodalom* 4. számában a Szépirodalmi Kiadó ígéri: új Tamási-kötettel jelentkezik, melyben *A Nap és a Hold* címmel mai fiatalok szerelméről írt munkája és egy medve élettörténete olvasható. Régi terve bukkan elő, mert magja már előtűnik abban a levélkében, amit Alízna megismerkedésük éjszakáján írt (1948. XII. 21.). 1956-ban Farkaslakán Ruffy Péternek pedig részletezte: *Nap és a Hold* címmel „100 oldalra tervezett elbeszélés egy szerelmes párról, mely kirándulni megy a hegyekbe, eltéved, s hat napig bolyong a rengetegben. Azt akarom megírni, hogyan kell viselkedni bajban, veszedelem idején” (BSz, 1956/38). A kisregény terve maradt a forradalom évében, s azt követően is, és nem írta meg később sem. Így a kiadó az író szinopszisát ígérte újdonságként. Ami viszont azt is sejtítette, hogy '62 telén is bizonytalan a drámagyűjtemény kiadása.

(Bokrosodtak a belügyi jelentések, melyek idézése és értelmezése óvatosságra int. Mánapság a médiában elszabadultak a titkos iratok szakértői, akik írók, művészek életét, munkásságát nem ismerik. Ám a többször ledarált, eltüntetett dossziék maradvány-gyűjteményéből értelmezik és politizálják a múltat, minősítik egy-egy személy életét, cselekedetét. Ami pedig a kutató érzékenységét igényli, hogy például az írói körök között elhangzó kritikát, vádak, telefon-lehallgatások, adomák forgatagából kipárolja a valóságot. Torzítási szándék is működik, amikor például az ügynököt megfelelési kényszer vezeti: tudja, mit akar a tartó tisztje hallani. És az éberügyi irat változatosan minősíthet: „nacionalista”, „szervezkedő”, „ellenforradalmár”... – Kádár politikai rendőrségének kitüntetett varázsszavai. De pontosítsuk: a szervezet Aczél György érdekeltsége is, mert reggelente hivatalában elsőnek ő értesült a szellemi élet tegnapi eseményeiről, hogyletéről. A spicli-hadnép ez időben való átszervezésének szorongatottságát is élte, mert '61 őszén a XXII. szovjet pártkongresszusról új impulzusokkal tért haza Kádár. Mely szerint a múlt feltárásának programját és bűnöseinek tisztogatását az 56-os XX. után ismét programmá hevülhet. Így történt aztán, hogy a tévé, rádió, kiadó a kultúra és a művészeti élet tartományát az elbocsátott légió megszállta '62–63-ban. Melynek előjátékként a távozók

ABLONCZY LÁSZLÓ (1945) a Nemzeti Színház korábbi igazgatója (1991–1999). Legutóbbi kötete: Béres Ilona (2022).

irat- és dosszié eltüntetési akciókkal búcsúztak. Üzembiztos spicliket pedig pihenőre küldtek, így „Cyranot”, azaz Szakáts Miklóst, a Vígszínház tagját, és „Boriszt”, alias Nagy Pétert, mindketten szűkebb szakmájuk, a színház, illetve irodalomtörténet mellett például Tamásiról is jelentettek.)

TÖBB IRÁNYBÓL is gyűjtötték az iratot: az angol követségen dolgozó Gál István kapcsolathálójaiba beillesztették az író, mert 1960-ban ama magyar író-delegációba Tamásit besegítette, követségi fogadásokra meghívta. Ismeretségük 1931-ből datált, amikor az ifjonti Erdély-járó Gál Kolozsváron meglátogatta Tamásit, aki bejárta vele a várost, beszélgettek, máskor interjúval is megtisztelte. Harminc év múltán Gált figyelték, s gyűjtötték az adatokat, mellette az egykori csángó betelepítési biztos, Bodor György, továbbá Püski Sándor baráti köre után is célzatosan nyomoztak.

(Minthogy lassacskán szabadulhattak az 56-os forradalom elítéltejei, a politikai rendőrségnek és Aczélnak új ellenségekényszerében a politikai harc és éberség jegyében a népi irodalom és az erdélyi ügyek nyugtalanjait emelték célzott tereppé. 1962. május 9-ére idézték Tamásit Bodor György ügyében, aki a korhű-pontos, hiteles adatolás igényében Tamásinak a Szirom és Boly írásához egykori naplóját kölcsönözte. „Erdélyi” dossziéjában [ÁBTL-M 22879/3] olvashatjuk: „Annyira ideges Tamási, hogy rosszul lett a vendéglőben, és Körössényi [János] taxival kellett hazavigye.” A május 8-án az ügynök lélektani éberséggel megjegyzi: „Figyelmet érdemel, hogy Körössényi és Tamási is menyinyire tartanak a kihallgatásuktól.” Az 57-es behívogatások és vallatások emléke persze, hogy kísérti az író, s hozzá: angliai útjára is gyanakodtak, miszerint Erdély ügyében dokumentumot, memorandumot (?) vitt magával. Szaporodtak a szívoanaszok, rosszul-étek; idővel a kevesebb cirfandli is hatásosabban dolgozik; újabb és újabb hölgyek örömeiben érkezett a vendéglői találkozókra – értesülünk a jelentésekből. Mert Alizka 58-ban elköltözött Alkotás utcai otthonukból. Tompa Kálmán, a művészek doktora, a társasági élet nagy szervezője, lehallgatják telefonját, Tamási ügyei gyakran téma a hölgyek, barátok, feleségek és urak csacsogó hírharsonáiban. Örök pártolója, Illés Endre is panasolja „Erdélyinek”: „Fő baja, hogy a kiadói vonalon úgyszólván tarthatatlan a helyzete. Nincs mit kiadni tőle, pedig folyton pénzért és szerződésért ostromolja őket. Nagy nehezen kiadásra kerül most az összes színdarabjainak kötete, de 10 000 forint híjával ennek is felvette már előre a honoráriumát, nem tudom, miből fog élni.” (ÁBTL-M. 22879/3) Bizonyos, Illés mesterkedése, a Szirom és Boly című, 1960-ban megjelent regényét Kincses Könyvek nevű sorozatban utószóval újra megjelentessék '62-ben. De arról is maradt irat, hogy Agócs István tartótiszt „Erdélyi” 1962. III. 26-ai jelentésének záradékában utasítja ügynökét: úgy beszéljen Tamásival, hogy „Továbbra is féljen.” [ÁBTL-O-11803/25-a])

KÖZÜGYI szereplések forgatagába jutott '62 tavaszán, s nyarán. Május 18-án Darvas József elnöki beszámolóját követően első felszólalóként a maga sajátos, bővített körmondataiban az irodalmi élet tisztázatlanságának a jeleit sorolta, majd személyes gyötrelmét: „'45 óta harmadszor kezdem el, hogy író lehessen valahogy”. Az ügynöki jelentés szerint felszólalását „nem tekintették közeledésnek. Inkább ellenzéki, mint beilleszkedő volt.” Újabb közügyiség: a hazai

békemozgalom gyűlésén szerepelt, majd küldöttként a harmincvalahány tagú delegáció tagjaként júliusban a moszkvai Béke Világkongresszusra utazott. Ebben a hullámszásban tűnik elő a *Boldog nyárfalevél* bemutatójának esélye. Mert a kétkötetes játékgyűjtemény végül megjelenhetett számos húzással, módosítással, enyhítéssel, mondatok, szavak áthallásos félelmek sarabolásával. Hírehamva a napilapokban, az *Élet és Irodalomban* az az Osváth Béla kritizálja, aki 1945-ben ifjú színigazgatóként Hódmezővásárhelyen Tamási híveként a *Tündöklő Jeromost* vitte színpadra, s az *Énekes madár* bemutatója pedig pénzügyi gondok folytán a főpróbáig jutott. Most Osváth ideológusi magasból összegez: „bár találna rá a ma emberéhez vezető útra”. Miért is? Mert: Tamási „egész életművére tetőt húzna vele” (ÉS, 1962/33). Sületlen jókívánságát ne elemezzük, inkább idézzünk következő írásából. Major Tamást ’62 májusában leváltották direktori tisztjéből, Osváth azonmód kényszert érez munkásságának dicsőítésére. Ebből egy mondat, ami Tamásit is érinti: „Major Tamás a Nemzeti Színház első kommunista igazgatója. Politikai tudatossággal kutatja az új magyar drámát, 1949-ben írott cikkei bizonyítják erőfeszítéseit.” Idéztük másutt, Major ’49 januárjában kiátkozta Tamási Áront és Németh Lászlót, de Füst Milántól Molnár Ferencig és tovább a teljes magyar polgári drámaírást kitiltotta, pontosabban be se engedte a nemzet színházába. Egyébiránt Osváth, az Irodalomtudományi Intézet munkatársa 1963 őszétől a Nemzeti dramaturgja lett. Váratlan halála után megjelent *Türelmetlen dramaturgia* című könyvében (1965) Osváth éppen a Major által „polgárinak” elítélt szerzőket is mustrázta könyvében, köztük Tamási Áront. Tévedések és hamis értelmezések forgatagában az *Énekes madár* elemzése még Osváth jó formáját mutatja, azt követő játékokban a hibákat keresi és listázza inkább. Elvi éberségében „misztikummal” vádolja például a *Vitéz lelket*. A *Csalóka szivárvány* Czintosának tragédiáját sem tisztázza, mert álarcos volta a személyiség önbecsapásának a végzete, s téves állítása miszerint a „világ kivallatásának” ambíciója bátorítja Tamásit.

KÓR-SZAKOS FÖLÉNY. Osváth állításával ellentétben Giono parasztjaira is csak küllemileg emlékeztetnek Tamási székelymagyarjai. „Latinság katolicizmus nélkül, ez Giono világa” – jellemzi Illyés Gyula bevezetőjében, a *Zeng a világ* fordítójaként. Tamásiban az egyéni és a kollektív feltámadás misztériuma példázati sugárzással inkább a középkori játékot modernizálja, áthatva katolicizmussal. Ilyenképpen: székelymagyar sors – katolicizmussal, ez Tamási színi áramának fősodra. Osváth nem hivatkozik rá, de voltaképp Németh László tanulmányának szempontjait (Tamási játékaik) teóriásan turmixolta, fel sem említi Tamási színházának erkölcsi alapozottságát, mely a hit, a hűség, a szabadság, a kollektív-nemzeti megmaradás ígését emeli költői példázattá. Osváth a kór-szaki fölényével összegez, miszerint: „Azon nincs mit csodálkoznunk, hogy a korabeli kritika nem vette észre Tamási játékaik színpadi értékét.” Mi neki a „korabeli kritika”, a ’45 előtti? Délelőtti főpróba után sietősen összerántott egy-két flekkes vélekedés, mely azonmód indult a nyomdába. Illés Endre, Németh László, Féja Géza, a kolozsvári Kovács László, továbbá Kállay Miklós vagy az

Újság ítése, Pütkösti Andor, aki rendezte is Tamási darabjait, már akkor nyilatkozták, írták: Tamási színpadi életműve fordulat a 20. századi magyar drámaírás és színház történetében. Hozzá: az Ősvigasztalást nem ismerhették. Nyegle és politikai célzatosság a régiek semmibevétele. Osváth egy félmondattal elintézte Tamási utolsó játékát is, mondván: „a *Boldog nyárfalevél* szerepcseréjének azonban már semmi tartalmi értéke sincs, csupán a cselekmény bonyolítására szolgál, s erőltetettnek, dramaturgiai modorosságnak hat”. Osváth ennél magasabb szellemet ígért; de itt a marxi sültrealista okoskodik. Bűvölten a népi írókról szóló '58-as párthatározat által, elvonókúrára ítélte az író sorsát, s világát nem óhajtotta felfejteni.

Feszüljünk hát – megérteni!

ZÖLD FARSANG címmel 1960. augusztus 27-én a Madách Színházzal szerződött Tamási, ebben áll: december 30-ára új darabbal jelentkezik. Bizonyos: az ősz folyamán elkészült játékával, melynek címe *Boldog nyárfalevél*re módosult. Érthetően: a zöld farsang sokakban a nyilas időket idézte volna, s nem a május 1-jei Zöld ág állítást, amit költői képpé emelt. Vélhető: a játékkal már november végén, nyugati útja előtt elkészült, hiszen karácsony közelében ért haza társaival. A Madách dramaturgiai darálójába jutott darab sorsát Both Béla jó elvtársként Aczél körébe helyezte, ahol még az angliai út jelentéseit is gyűjtötték. Azt Szabó Zoltán és Cs. Szabó emlékezéseiből tudjuk, Tamási, meglehetősen függetlenül a Köpeczi Béla vezette delegációtól, bonyolította találkozásait.

Both a visszautasításokban is rutinos bürokrata, hisz '59 január 22-én a *Hegyi Patak* előadására mondott nemet, elvtársian lapos érvekkel. Both rendezőként sem értette Tamásit; 1947-ben jó időre a *Hullámszó vőlegénnyel* Tamásit ő búcsúztatta a színpadtól. Ám ne démonizáljuk Bothot, mindig tudta és gyakorolta a pártvonalat, Aczél sugallatában postásként működött. A *Boldog nyárfalevél* című játékot alig véleményezte tényekkel, az 1961. március 28-ai levelében közölte: „nem tudjuk műsorra tűzni”. A legtöbb, amit állít: „nem éri el azt a színvonalat amelyet reméltünk és szükségesnek tartunk”. Tabi László persze elérte, és Gergely Márta *Száz nap házassága* vagy Gladkov *Szilvesztere* is.

Játékainak gyűjteménye tehát összeállt, majd a Szépirodalmi és Juhász Ferenc bajmóldik a kiadással. A színházból remélt tantiemre nem számíthatott, így a *Boldog nyárfalevél*vel fizetséget csak a folyóirat-közlés nyomán remélhetett. A *Kortárs* 1962. januári száma közölte T. E. (Török Endre) bevezetőjével. Melyből sejlik: a közléssel darabíróként Tamási a tiltottból a túrt kategóriába került. Török a háború előtti darabok írójáról összegzően megállapította: „Igyekezett szintézist teremteni a 20. századi »sorshelyzet« és az ősi, a paraszti lélekben még tisztán fellelhető naiv tudás között. Minden szokványos drámai törvényt áthág, hogy magasabb törvényt, a nép öneszmélését szolgálja-e, a magasabb törvény szolgálatában kerüljön egyre inkább szembe a történelemmel.” Azt is mondja Török: a 45 előtti játékokból „szintézis igénye áramlik elő” olyasként, hogy „Nem szakadva el soha a forrástól, a székelységtől.” Ebből következik Török szerint: Tamási nemzeti drámát nem írt, mert annak kívánalma: „A XX. századi nemzeti

lét hiánytalan átélése, a modern személyiség teljes megnyilvánulását igényli.” Mintha erre is válaszolna Tamási a *Vadrózsa ágában*, amikor darabírói törekvéséről mondja: „igyekeztem a székelység színpadi követe lenni”. Török vélekedését persze átlengi a párt percieológiája. S nemcsak azért, mert modernitás dolgában Ady már prófétálta: „Minden egész eltörött”. Tamási ezt sorsában épp Ady halála utáni időktől szenvedte, amúgy pedig esztétikai is a roppanás. Ami pedig a teljességet illeti: Török Endre se gondolhatta komolyan, hogy Tamási olyan darabot ír, írhat, ami Erdély-vesztésünkben s a hat évvel ezelőtti szabadság-óhajtásunkat, a forradalom tragikus voltát egy hősével a frissen írt játékban átélheti.

AZ AKARAT CSELÉDE volt a *Boldog nyárfalevél* színházi sorsa is. Radó Vilmos, a kecskeméti Katona József Színház igazgatója egykori beszélgetésünkben elmondta: neki semmi hatásköre nem volt Tamási darabjának bemutatójáról dönteni. Erről a felső minisztériumi és pártvezető körben határoztak. Azaz: Aczél György.

(Akinék erős évadvége adatott: a Nemzeti vezetőivel is többször tárgyalt, s májusban, nyilván Kádár jóváhagyásával, mert Központi Bizottság tagjáról döntöttek: Major Tamást leváltották a Nemzeti éléről. Olthy Magda [Marosán-vonal] pedig a Színművészti Főiskola rektori tisztéből távozott. Új igazgató, Lenkei Lajos érkezett a Vígyszínházba, ahova művészeti vezetői megbízással Várkonyi Zoltán átigazolt a Nemzetiből. Hazai és nyugati darabok bemutatathatósága körül folyamatos huzavona, s így feszültség élt a színházak és a felső vezetés között. Aczél maga mellé szervezett egy tanácsadó bizottságot is, mely nem nyilvánosan működött. Főként magyar darabok ügyével foglalkoztak. Hubay Miklós is tagja volt, aki egyszer elmondta: egy „belső ruhatári” [Mándy] testület is életre hívatott, amikor ők távoztak, közülük néhányan még maradtak...)

Voltaképp Radó postásként levelezett. 1962. augusztus 5-én Bajáról címzett levelében enyhe célzatossággal közli a szerzővel: „a darab bemutatása fölött nem egészen mi döntünk”. Ha jól értjük Tamási ’62-es noteszjegyzeteit, játékának elutasításáról csak később értesülhetett, mert a júliusi moszkvai békekongresszus után kis idővel Erdélybe utazott. A családi élet szépítésének játékában Alizka Áronnal tartott. Talán még feledte darabját is a szülőföldi szép napokban, amit öccse, Gáspár emlékiratából ismerünk. Bejárták a gyermekkor tájait; megnézték a fenyőket a Postaréten, amit egykor ültettek volt, aztán a Gordonra is fel kellett kaptatni, melynek magasából Székelyország tizenhét községét látni; s egy derús kalamitást mindig meséltek testvérei: tévedésből Áron a szomszéd lucernáját kaszálta le. Kisebb irodalma kerekedett a vásárhelyi szép napoknak is; Nagy Pál mellett Czine Mihály is megírta boldog együttlétüket, mely a főtér teraszán indult, s végződött másnap reggelén. Sütő András pedig többször mesélte, amit írni készül: Egy faun délutánja (majd éjszakája) címmel mondaná el tartós és mámoros együttlétüket.

Boldog nyárfalevél – boldog szerző, mert 1962. december 18-án Radó direktor a véghatározattal jelentkezett: „az eredeti elképzelésünknek megfelelően sikerült műsorra tűzni” a játékot, bemutató: 1963. január 11-én. A tartós bizonytalanság

oka: az MSZMP kongresszusát is bevárták. Még előtte az *L'Humanité*-ben Kádár nyilatkozta: a szellemi élet rendben, az írók, így Tamási Áron is, dolgoznak. A kongresszus a forgatókönyv szerint lebonyolódott; Major Tamás is szavalhatott József Attila-verset. A diadalis iránymutatás után egy vidéki Tamási-bemutató – hadd menjen! A műsorfüzetbe kért cikket Tamási karácsony előtt elküldte a színháznak. Megkészt, évadközi jóváhagyás, mely súlyosan színház-ellenes. Nyári hazai és moszkvai békemozgalmi szereplése sem volt elég megnyugtató a vezetésnek. Bevárták a szeptembert is, Tamási hatvanötödik születésnapját – nem nyilatkozik-e rendszer-zavaró gondolatokat...? Szeptemberben a tévé köszöntője, majd félórás beszélgetés, és egy érdektelen interjú Bajor Nagy Ernővel – voltaképp ennyivel letudta a köz- és szellemi élet. Ne feledjük viszont Bata Imre méltató esszéjét a novemberi *Új Írás*-ban; 1945 után az első rangos és méltó írás Tamási drámaírói életművéről. Kései jókívánságként tehát szíveskedtek engedélyezni a *Boldog nyárfalevél* kecskeméti bemutatóját (1963. I. 11.).

EMBERI SZAVAK – ezzel a címmel szólt a közönséghez a műsorfüzetben: „egy idő óta, s mostanság is, eléggé szeles a világ” – olvasható bevezetésként, majd 1960-ban íródott játékának korát, 1946-ot idézi fel: „Az omlás elemi ereje nemcsak a régi és igazságtalan társadalmi rendet zúzta széjjel, hanem meg-ingatta az emberi együttélés szabályait is.” S ami a darabhoz köthető gondolat: „A bizalom egyike azoknak az erkölcsi szabályoknak, amelyeket az emberi együttélésben nem lehet nélkülözni.” Török idézett *Kortárs*-cikkében így foglalta össze a játék cselekményét: „Gellért, a havadi jegyző öt évi távollét után idegenből, hadifogságból érkezik falujába, kétségektől beárnyékolta lélekkel felesége és a közösség iránt, nem tudván, hogy asszonya és népe tisztán megőrizte-e önmagát, tisztán várja-e visszatértét. Próbának veti alá őket, s a próbán Kláris és népe megállja a helyét, de Gellért sorsa az általa felidézett kritikus helyzet következtében csaknem visszájára fordul át, s nem annyira magamagának, mint inkább népének s Klárisnak köszönheti, hogy nyugtalan, felzaklatott lényé végül is az óhajtott összhangra lel. A lélek és lélek közötti űrt csak a bizalom, a szeretet töltheti ki – vallja Tamási...” (Ks, 1962/1). Egy döntő dramaturgiai fordulatot Török Endre nem említi: Gellért csuhában, kötéllel a derekán saruban barátként jelenik meg mint álorcás hazatérő. Fontos, mert a gyóntató, vagyis múltvallató szerepjátékban, egy barát alakjában, lélekbehatoló hitelességgel s mégis távolsággal tudhatja meg az ötéves valót.

KI ÉRTI? A *Népszabadság* tudomást sem vett a bemutatóról, a *Népszava* egy sekélyes-süket másfél flekkesben okoskodott; a színházi lapban sietve leleményes az alkalmi cikkező. Vécsey György: „Ez a székely földbe oltott olasz reneszánsz azért nem tud valóságos életre kelni, mert az ízes székely beszéd s csavaros góbé agy, a kedves népi rigmusok, az egyszerű, szívből fakadó tréfálkozás nem találkozik a téma szándékolt mondanivalójával: bízunk egymásban!” (FSZM, 1963/5.) Fölösleges tételezni a cikkező ellenvetéseit, ha nem érti vagy nem akarja érteni Tamási játékát. Disputálni a percpolitika kényszeres tételeseivel? A *Magyar Nemzet* bölcsen szerkesztett, mert érdekes és mélyebbre láttató

híradás, amikor kritika helyett a kecskeméti fórumról tudósított, ahol a nézők és a szerző beszélgetett. Fiatalok, idősebbek elmondták gondolataikat, s kitűnt: jobbra nem értették a darab igazi tétjét. A játék nyelvét dicsérték, de főként a második felvonás idegenségét hangoztatták. Amely egy abszurdoid fordulat; népmozgalom szerveződne – ez Gellért próbatételes játéka a közösségi hűség dolgában. Javaslat: a kakasok irtandók! Hogy ne is emlékeztessék a népet a régi rendszer hivatalosaira, a csendőrökre, akik kalapjuk mellett kakastollat viseltek. Tasnádi Attila ebben látta a szerző súlyos vétségét, miszerint: „nem marasztalja el Gellértet a próbát fényesen kiálló nagykorúvá nőtt közönséggel szemben, hanem mind emberileg és dramaturgiaiilag megalkuvó kompromisszumot köt, és a nagy lehetőségeket hordozó drámát középfajú happy andd és színművé degradálja” (ÉS, 1963/5). Az előadásról szólva: Seregi László rendezése „Tamásitól idegen”. Mert „naturalista koncepcióban” vitte színre a játékot, melyben Dévay Camilla Klárisát továbbá Margitai Ági Barka alakítását és Simon Györgyöt Gellért szerepében látta az előadás erősségének. „Földhözragadt” volt, mondja az ÉS ítése, költészetfogyatékosága okán nem értette a közönség, amit a szerző-közönség találkozó is igazolt.

A beszélgetés végén Tamási összegezte a nézők vélekedését. Ami szerint: a darab „bár 45-ben játszódik, későbbi évekhez kötődik, azokhoz az évekhez, amikor egy s más komoly gond adódott” (MN, 1963. I. 27. Zay László írása). A szerző lebegtetően utalt a második, a „kakasos” felvonásra, mely a Rákosi kor s majd a forradalmat követő idők esztelen emberüldözéses teóriáját gúnyolja. Tamási a politika esztétikai divatdiktátumát is értelmezte: moszkvai emlékére, Hruscsovra és bizonyos Iljicsovra (tán Lenin sajátos névváltozata) hivatkozott, miszerint „az irodalom legyen a népe és legyen szocialista”. És folytatta: „Ez így helyes, sajnálatos, hogy nálunk egy időben a népi irodalmat szűken értették. Valóban, hogy ha nincs gyökerünk, ha nem a népből fakad, amit alkotnak, azok más népeket sem tudnak megérteni” – enyhe utalás a párthatározatra is. Semmi ellenvetésre nem válaszolt, de: gondolkodik azon, amivel nem ért egyet, „s törekszik majd, olyat írjon, ami tetszik a fiataloknak”. Őket pedig arra kéri: „bújják jobban a magyar költészetet”. Mert korábban kifejtette: „a szocialista realizmus magában foglalhat mindenféle kísérletezést, sőt meggyőződés, hogy költőiség nélkül nincs szocialista realizmus.”

Furmányos esztétizálás annyi bizonyos...

A TÁVOLLÉT mint a bizalom, a hűség próbatétele. Tamási Áron visszatérő és megszenvedett élménye. Próbáljuk életét felidézni e benső viaskodásban. Élet-halál drámaisággal megélte a Piave lövészárkaiban, hogy látja-e valaha szülőtte földjét és családját. De már volt gondolnivalója a gyulafehérvári Zsók Júliáról is. Amerika következett: 1923-ban úgy utazott a tengeren túlra, hogy menyasszonyát, Holitzer Erzsikét hagyta Kolozsváron. De távolságsajogásában maga a szülőföld volt az, aminek hiányát szenvedte, s az írás képzeletében novelláiban és az *Ősvigasztalás* című drámájában élte meg a székelység sorskeserveit. Kettős kötöttségben szenved a messziségben történeteket: menyasszonya

és népe iránti aggodalom nyugtalanítja. Hazatérve, idővel Erzsikétől eltávolodva, a hűség próbája következett Magdóval, aki Bécsben tanult, Tamásinak Kolozsváron remegett a Hiány érzete. Aztán a tizenkilenc éves Szőke Éva iránti féltékenység nyugtalanította; akit mellőle Londonba csábítottak. 1949. június 27-én pedig a tizennyolc éves Basilides Alíznek esküdött örök hűséget, ami majd okmány szerint tizenöt évi házasságot jelentett, mert, említettük: valójában Alíz 1958-ban elköltözött az Alkotás utcai otthonukból. Továbbiakban alkalmi, protokolláris együttléteken játszották páros összetartozásukat. Okok és jelek nyomán féltékenysége is egyre inkább fel-fel csapott – túl a hatvanon. Alkalmi szépasszonyok és Pipacsos hölgyikék, magához bűvölt ajánlkozók seregétől tekintsünk el. „Egy ideig boldogok voltak mind a ketten...” – megismerkedésük éjszakáján írta Alíznek címzett meselevelében (1948. december 21-én). „Egy ideig” (!) – jövendölte tán magukról is a Napról és Holdról szóló vágyjátékos soraiban. Melyben a boldogság és a ragyogás örök váltakozásban az ámulást átlengi a végesség fuvallata is.

Tamási akkor meghaladta az ötvenegy esztendőt, Alíz a tizenhetet.

Kezdetől az időlegesség remegett köztük.

(Méliusz József cédulákra rótt emlékezéséből: „Ott voltam Kolozsváron az Ábel születésekor. Tamásinál a nők csak délután és este jelentek meg hűsválóságukban. Délelőtt az író ebédig [aprópecsenye minden nap] megírnivaló cédulás vázlatait gyűjtögette. Ő mesélte [Holitzer] Erzsikének és nekem. Ebéd után mindjárt az írógépből 2-3 kéziratlapnyi került elő. Mi Erzsikével némán vártuk elkészültüket a pamlagon egymás kezét fogva Áron háta mögött. Tudta? Nem tudta? Céduláit emlékezetből merítette papírra. Aztán elindult a délutánban, az estébe a nők után... Áron felesége Kolozsváron egy évig volt a szeretőm, miközben Áron a maga csapodár életét élte... Tőle [Erzsikétől] tanultam meg hűszévesen, mi a szerelem. A szeretkezés. Ő harmincéves volt. És Árontól volt mit tanulni szerelemből, szeretkezésből. Így hát rokona lettem volna Tamási Áronnak. S persze, amint az idővel kiderült, nem az egyetlen. Időzőjelenben jegyzem meg: Áronnal efféle rokonságunk kétszeres: Komár Júlia [az 1934-es rádióban sugárzott Énekes madár Magdója, később Páger Antal felesége], gyermekkori szerelmem a szeretője lett. Juliskával nem jutottam szeretkezésig [Cédulák – Egyszemélyes kávéház]).

Polgári és egyházi papírok rendje szerint ne ítélkezzünk Tamás Áron házassági, nyitott és hódító kapcsolatain. Ahogy színházat játszik, úgy magánéletében is JÁTSZOTT, társaságban, utcán ha alkalmat érzett, bájos férfiassággal leányt, hölgyet, asszonyt kísértett és játszott. Játszott és kísértett: hol egy éjszakára, hol évtizedes ragaszkodással. De akkor sem hűséggel. 1923 nyarán érkezett New Yorkba, s ősszel versírási roham tört rá; kis időn belül huszonnégy verset írt, és küldte haza Erzsikének. Kettőt ismerünk, amely megjelent. Egyikben Rég már annak... című versének zárásaként üzeni a messziségből az őt váró menyasszonyának: „Elmehetsz, / Szerethetsz, / Akit akarsz: / Ölelhetsz.” Méliusz Józsefet a versüzenet hitelesíti: Tamásit érzéki engedékenység is jellemezte.)

Minthogy nem egy középfajú komédia fogantatásának személyességét kutatjuk, tekintsünk el az író társas és mámoros érzéki-gerjedelmes életétől, így

az se efféle dramaturgiába tartozik, miszerint Kláris visszakérdezné Gellértjét: „És Teee?...?!” Nincs itt a helye efféle disputának, mert a *Boldog nyárfalevél* példázatként jelenik meg előttünk.

Példázat és moralitás – a középkori játék újkori modernitásba fordítva.

Mert Tamási életét egyetlen és végzetes szerelmes asszonyi HŰSÉG kísérte, ami azt jelenti:

HŰSÉG SZÜLŐFÖLDJÉHEZ,

hűség Erdélyhez, székelymagyarjai sorsához. Megvallotta '42-es *Összes novellái*-nak előszavában is, midőn a harctérről hazatérve sorsát idézi: „legnagyobb és örök kedvesemet vesztettem el: Erdélyt...” Hozzá 1960-ban az ötesztendő távollét asszociálja közeli és mély ragaszkodását is:

HŰSÉG A FORRADALOMHOZ

Tamási édenkeresése a szülőföld és a szabadság keresésének és megtalálásának örök álomi vágya és kalandja. A távolság és a szétszakítottság érzése mindennapi sajtó, a szabadságghiány és a Hűség drámája, immár folyamatosan megélt szenvedés a csonkoltságban. Önmérsékletre és némaságra ítélt, még csak ki se mondhatta, le nem írhatta a HIÁNY fájdalmát, amint a *Virrasztásban* még dokumentálhatta a háború előtt, például a beregi választási csalást és erőszakot. Írói és emberi feladata: keresni az elveszettet. Ha másként nem: visszaálmódni az édenit.

Hazatérésének vágya áthatja a kései életét is. Ismerjük 56-os óhaját-sóhaját; írta és nyilatkozta: telket, házat szeretne, mert idős napjaira hazaköltözne. Tíz-éves sóvárgás után '55-56-ban hazatéréseiben a rátörő emlékek felszakították a gyermekkor emlékeit, s hívta őt az örök természet, a szöke Nyikó, s feladata, hogy a Firtos hátán ébren tartsa a Gondviselést. '59 decemberében „Keleti” jelentésében áll, Féjától hallotta: Áron „ki akar telepedni”, amit Tompa Kálmán hihetőnek vélt, mert: „sose tudott teljesen megszokni itt, de emellett a románok örülnének neki” (Ellenállók 0-11803/2).

Említettük, az '59-es év szeptemberében nagy nehezen összeszerveződött az Írószövetség. Novemberre pártkongresszust hirdettek, a forradalom után az első rendes kommunista hitvallásos országos gyülekezést. Mert szükség volt arra, hogy a szellemi élet rendszerhűségét újra szervezeti keretében is igazolja. 1959 nyár végén a visegrádi alkotóházban a *Szirom és Bolyt* írta, az itteni jelentésből az író álláspontját Borók Kálmán főhadnagy összegezte 1959. szeptember 1-jén:

„1. Öt könyvet kellett volna írni. Amit az ember tegnap meg nem írt, azt már holnap meg nem írja. A jó léghör a jó írást megbecsüli.

2. Nem tud írni, »benső cenzúrát« érez! Pándi: szeretné kikerülni a székely világot, kezdi érdekelni a mai, de »nem érti eléggé a mai világot«.

3. Túlbecsüli a népi írók jelentőségét. Szükség van az ő politikai megszólalásaira. Békében szeretne írni.

4. »elmaradott nézeteivel és irodalmi gátlásaival sokkal veszélyesebb jelen-ség, mint azt magam is gondoltam« (ÁBTL M-22 133/1).

Szerették volna, ha Tamási az új elnökségben tagságot vállal, s hogy erre jó ideje győzködtek, arról „Cyrano” már ’59 tavaszán jelentett, miszerint: „a népieknek elhatározott szándéka nem részt vállalni a vezetésben, kivéve persze Szabó Pált és Verest, akikkel meg van beszélve. Ő mindig a »tisztességes kompromiszsum híve volt«, de egyszerű tagságnál többet ma vállalni, egyet jelent a nép elárulásával, mert ami falun történik megint, az lehetetlenné teszi, hogy megbékéljünk.” Javasolta Szakátsnak, vegyen részt a szövetség munkájában, mert ugyan »a színész mégiscsak más«.” (1959. III. 31. ÁBTL-H-15474) Keserves-fanyaron olvassuk az író gyanútlan bátorítását: nem tudhatta, hogy Szakáts Miklós „Cyrano”, a színész-besúgó különösen más...

1959 ŐSZÉN a *Szirom és Boly*, az „Új magyar rege” írását befejezte. A *Magyar Nemzet* folytatásokban közölni készült, s ezt megelőzően Ruffy Péter interjúra kérte Tamásit (MN, 1960 II. 14). Írásra bátorító tények sorában a székelység történelmének máig ható sorsmetaforája: a Siculicidium. A madéfalvi veszedelem üldözöttjei, 25 ezer lélek, Bukovinából úzelve Újvidék mellett megtelepedett, majd a II. világháború apokalipszisében továbbindultak, s a tolnai dombvilágba érkeztek. Az ’58–59-es rege pedig elbeszéli: „37 család, 187 lélek hont alapított”, és szövetkezetre szerveződött. Közelített a tolnai székelyek élete a farkaslakaihoz, mert „faluja is megindult a közös út felé”.

Tamásit kevésbé a gazdasági helyzet érdekelte, hanem „az építésre alkalmas szellemi és erkölcsi folytonosságot megteremtsem az öregek és a fiatalok között” – mondta a riporternek. Tétéle: „Álljanak bárhol, legyenek egész emberek.” Feladvány volt az írónak, hogy a nyelvi sajátosságokkal miként éljen; módjával a sajátossal, mert a túlzó halmozás különössé szűkíti a történetet. Néhol a légkört hitelesítette nyelvi különössel, például: „az eszközhatározót úgy használták, hogy az a főnévvel nem illeszkedett. Ezt megtartottam ugyan hűségből, de csak helyenként, ízelítő gyanánt, s csak olyan szavaknál, melyek kemény betűvel végződnek. Például: kakukkval, székérvel.”

A *Boldog nyárfalevél* fogantatásának mélyét kutatjuk, de az előzmények és a körülmények tisztázásában a hűség megvállásának új stációját érzékelhetjük Tamási regéjében. Melynek első jele: a kilenc előadás után betiltott *Bujdosó lány* (1952). Sok éven át vajúdta a témát, a századokon áthajszolt székelymagyarok történetét, s benne a nyelvi múlt megidézése is kitágította a horizontját. Az örök és egyetlen szerelem megvállása: tolnai regéje is hazavágyódás, a mély hűség dokumentuma. Nehéz persze az időt mozdítani, mert „Nehéz volt, amit tettem. Ugyanis a gyermekkori vagy a régebbi élményeket az idő félig-meddig elkészíti. Most az idő dolgát nekem kellett elvégezni, s ehhez még hozzá adnom az író küzdelmét is, a művészi formát” – vallotta Ruffynak. Kisregénye a *Magyar Nemzet*ben februárban kezdődött, és április elején befejeződött, ’60 júniusában a könyvhétre megjelent. Belügyi jelentések szerint baráti társasága elegyesen, többnyire kritikával fogadta. Otthona továbbra is a *Magyar Nemzet*; tárcanovel-

lákat közölt, szinte minden írásában feltűnik ifjúkorának témája, a legények vetélkedése, tusakodása, de villámos érzések helyett inkább a játékoság és a lelemény hatja át győztes ifjait. Az ORI megrendelésére *Tegnap asszony, ma menyasszony* címmel Ignácz Rózsa, Szabó Pál, Simon István társaságában egy országjáró haknitéársaságnak jelenetsort írtak. Amit méltatlan volna Tamási életműve darabjának tekinteni, ő sem gondolta komolyan, inkább pénzkeresetnek a Jeles gyülekezet című lakodalmi mulatságát.

1960 ŐSZÉN megírta a *Boldog nyárfalevél* című játékát. Kényszeres sietséggel születhetett, mert a *Hegyi patak* még bemutatóra várt, mégis újabb darabnak feszült...? Tamási körül annyi a spicli, mint a svábbogár az elhanyagolt lakásban. Egyike tételezi: alighanem Gál István segítette, hogy a British Council meghívására a londoni íródelegációba kerüljön. „Cyrano” 1960. november 11-én jelentette: „Jelenleg csak a londoni út érdeklí” (ÁBTL M-17376). Aztán némi tévedéssel felidézi Tamási és Szőke Éva kapcsolatát, aki Londonba távozott 1948-ban. Nyilvános viszály is lobbant köztük, mely az író t megalázta. Tamási mégsem feledte, amit igazol „Cyrano”: „Ma is az az egyik legfontosabb terve, hogy ezzel a nővel találkozzon.” Bartók Éva néven filmszínésszé híresült egykori szeretőjével, aki egykori futtatóját, Páll Sándort is rég elhagyta. Jelenidejűleg a világszerte ismert Curd Jürgens párja, „Aki átment a falon”, a színészen pedig Bartók Éva... Tamási újraképzelte és vágyta magának a 19 éves leányt, aki egyes emlékezők szerint anyjával az Alkotás utcai lakásába költözött, s várta-vágyta esténként Áronját. Viszonzásul követelte halhatatlansági jussát, s így a szerző a Nemzeti Színházba a *Hullámzó vőlegény* Bogyó szerepére szervezte (1947), majd a *Mezei próféta* Borókájaként a bodonyi forgatás után vadított-vadult vadmacskaként csábult a nagyvilágba (1948). Noteszében semmi sejtelmes – találkoztak Londonban.

TEST ÉS LÉLEK ÖSSZETARTOZÁSÁNAK gondolata változatos árnyalatokban újra és újra feltűnik Tamási Áron írásaiban. Ábel második regényében, az újságszerkesztés dolgában mondja Ábel Garmadának: „én a lélek, a Blanka a test”. Majd továbbfűzte: „Ép testben ép lélek!” A *Test és lélek* című novellájában az árokspartról a rabok munkáját értelmezi János bácsi a narrátor-szerzőnek: „S én most azon gondolkodom, hogy a lélek mennyivel becsüesebb, mint a test.” Majd a mesélő a barna szemű Berta szépségén így mereng: „ha testileg nem is tudtam pacsirtát fogni neki, lélekkel a legszebbiket fogtam meg”. A *Vitéz lélek*ben Balla Péter égi jegyessége földivé csodásul, s örökre így marasztalja házába Borókát: feleség a szívemben, „s ha megöllek, akkor a karomban is”. Ilyenképpen kozmikussá tágul kettejük összetartozása: „Az ég és a föld egybeköltözött. Te vagy mind a kettő” – mondja Péter a lánynak.

Ebben az összetartozás-mítoszban a barátnak öltözött Vaska Gellért hűség-játékban forgatja meg Klárisát. Aki az egymásra találásban vádlóan mondja férjének: „Te a bizalmat szívérványnak nevezted, s biztos valóságnak a vágyat. Én azt mondom, hogy a bizalom a lélek; s a vágy maga a test. Nekem a lélek több, mint a test. Tehát a bizalom is több, mint a vágy.” Később már élesebben

minősíti szerepjátékos párját: „Te az Isten képében jöttél el hozzám. Pedig csak a férjem vagy, nem az istenem. Lopott horgaiddal a bőröm alól kapartad ki az emberi szenvedést, melyet öt évig érted hordoztam. Engem emberré tett a lélek, és nővé a szív. Te alattomos módon meztelenre vetköztetted a lelkemet, és a szívem kínjait lopott csuhádra fűzted... De a szenvedésem jutalmát eltékoztaltad; elűzted az öröm illatát, melyet pedig a szeretet és a bizalom megtartott volna.” Tamási a maszkajátékkal egyet még fordít a májusi színjátékban: a várakozás éveinek szívós vágyakozója, Paskál, a kántor is felölti a barátjelmezt, de Klárist így sem gyöngíti el. Bergson elemzi az ismétlődés nevetetés erejét (A nevetés) Molière vígjátékaiban gyakran előtűnik a szabályos szakaszosság, gyakran nem is kétszer, hanem háromszor (*Nők iskolája*). Tamásinál Gellért alakoskodásnak még van tétje, Paskál a barátjelmezben a májusi zöld farsang farka. Tamási játékát ellen-Dandin Györgynek is mondhatjuk. Molière-nél Angyalka fáradhatatlanul csalja férjét, Tamásinál Kláris rendületlenül őrizi asszonyi szűzességét. Juhász Ferenc a darab fölöttire utalóan értelmezi a *Boldog nyárfalevél* tanulságát: „tisztaságra csak tisztasággal, nyíltságra csak nyíltsággal szabad válaszolni; mert a rejtőzködés, a medve barlang vagy pillangó-köpeny csak keserűséget, csalódást okoz még akkor is, ha jogot érzünk az álcázásra. Hogy csalással nem lehet szívet építeni, csak szívet összetörni, hogy csalás nem út a boldogságra.” (H, 2021/8.) Gellért hűségét evangélistainak tekinti; Pál írja a Kolossa-béliekhez: „Mert jóllehet testben távol vagyok tőletek, mindazon által lélekben veletek vagyok...” S ahogy folytatódik Pál gondolata, az majd a maszk-játék utáni reményben igazolódik „örülven és látván ti köztetek a jó rendet és Krisztusba vetett hiteteknek erősségét” (2/5). Voltaképp szülőföldjére gondolva Gellért alakjában Tamási attitűdje is hasonló; vajon hűségben várják hazatérését? Avagy inkább: ő volna a hűségét őriző Kláris is!?

A HAZATÉRŐ KATONA alakja Tamási mitológiájának visszatérő szereplője. Magából vétetett, s mint korábban elmondtuk, a *Himnusz* egy számárral színi változatában, aztán a színpadon *Vitéz lélekben*, majd filmen, a *Mezei prófétá*-ban Péter voltaképp egymaga feszül a Feladatnak, hogy az omlottságból a teremő lélek megújulását zsoldározza a közösségnek. A *Boldog nyárfalevél*ben egykori jegyzőként Gellért nem javító próféciával tér vissza övéi közé, hanem kémlelni, s tisztázni óhajtja népe lelki kondícióját. Hogy a kakas-irtás programjával egymásnak uszíthatja-e az embereket, vagyis józanságukat a kollektív erőben megőrizték-e? A második felvonás tétjéről beszélünk, ami fölött méltatlankodtak; kicsinyes történet, s főlöleges a májusjáték bonyodalmában. De hát éppen ez Tamási trükkje. Hogy arányzavart keverve-kavarva, a jelentéktelent növeesse meg. A *Báránybőr* operaszüzsében a legyek lábának számát avatta háborúsággá, itt a kakasok tolla történelmi rémmé nagyul. Groteszk, ami a nevetséget indítja, s nemcsak a helyzetre, hanem a világító élességgel, leleplező erővel már kórképet is kacagtat a nézőben. Bergson ezt a „másikkal való hasonlatosságban”, azaz a kicsiséget felnagyítva indítja a nevetési kedvet (A nevetés).

A kakasok feletti népgyűlés helyszíne a községháza. Tamási játékaiban viszontatérő szerkezet: az első és a harmadik felvonás azonos helyszínen játszódik, míg a közbülső nyitja, tágítja a játék áramát. Jobbára új személyek társaságában a közösségi dimenzió is sorsossá válik. Ilyenképpen történik az *Ősvigasztalás* bírósági termében a tárgyalási jelenet, a *Vitéz lélekben* Butyka Lázár erdei otthona, a *Hullámzó vőlegényben* Bagi uram házában a dugójáték, az *Ördögölő Józsiásban* a két tündérországi kert képe között a kormányzási terem a háborúság helyszíne. A *hegyi patakban* a köztes jelenés Gidró Benke hegyi lakában játszódik, miként a *Boldog nyárfalevélben* a tanácskozási teremben szerveződik a viaskodás. Amely Mátyus birodalma is. Az öreg mindenek visszatérő alak Tamási színpadán; ismerjük őt Samu bácsiként a *Csalóka szivárványból*, avagy Bodrogi fazekas mellett Czirmosként a felső hatalmak földi követeként segédlegénykedik, és varázsló a szerelem beteljesülésében. Itt Mátyus inkább tanúja Gellért egykori jegyzőségének. Egy helyütt Tamási nyilatkozta: a próza legnagyobb mesterének Cervantest véli. Talán nem tűnik spekulációnak, ha a Don Quijote–Sancho Panza kettősének változatát előtűnni látjuk Tamási írásaiban, például játékaiban is. Az említett párosokban a mindenese, akik a józan világ erősebb észleletében igazgatják, terelgetik az eseményeket. S ahogy korábbi darabok elemzésében is említettük, Tamási játékaiban erősen körvonalazódik a közösség arculata, ami a hivatalosság ellenében is akár, a család és a falu népének összetartásának lelki fonata. A *Boldog nyárfalevélben* is így látjuk; Klárisnak ugyan nincs gyermeke, de Barka, a legkisebb; „Kláris gondjainak apródjaként” érinti meg a páros élet óhaja Tódorral, a hazatérő Gellért barátjával. A havadi közösségben a második felvonásban előtűnik, előtűnnek: az „Asszony, leányka, Asszonyok, Asszonyi testőrök” népe, azaz, a görög dráma emlékezete: a Kórus, mely az események menetét véleményezi és alakítja. Vikotának nevezik a hangos asszonyok vezérét. Neve Kriza gyűjteményéből vétetett, melynek jelentése: „szóvita”. Ebben a sorban találjuk Gellért nevét is: Vaska, mely „nyeletlen kés” a székelyek körében.

A jelen viaskodásban a józanok hadinépe, akik a kakasok életben hagyása mellett pártoskodnak. Pártoskodnak, mondom, s lehetetlen nem érzékelni, hogy Tamási a bolsevista gyűlések, élet- és népellenes szatírát jeleníti színpadra. Ilyenképpen is végzetes tévedés Kocsis Rózsa véleménye, miszerint „A fel szabadulás után írt műveiben már önmagát ismétli” (*Igen és nem*). Kocsis egyszerűen nem mert a Tamási-életmű mélyébe nézni. Az *Ördögölő Józsiást* se óhajtotta értelmezni. A tudományos rang fontosabb volt, mint az életmű igazsága. A *Boldog nyárfalevélben* a kakasirtó gondolat groteszk idő-igazoló. A bergsoni felnagyítás láttatásában a képtelen gondolkodás és életet irányító, parancsoló akarat elevenszik meg a községházi viszályban. Amit bohózatnak játszani valóban érdektelenítő laposítás, ahogy a kecskeméti ősbemutatóról vélekedtek. Éppen a feleslegesnek mondott második felvonás grotesksége helyezi társadalmi dimenzióba Tamási színi gondolatát. Mely a személyes hűségjátékot közösségivé avatja. Olyanképpen, hogy keserves-kacajos nézőpontban láttatja

a tegnapot és a jelent. Mert a süket teÓriás gondolatok, intézkedések rontják meg a világot, emésztik az ember-közösségek teremtő kedvét és erejét.

A KAKASOK ÜGYE. Tollazatuk történelmet idéz, abszurdoid voltáról már szóltunk, de nem kerestük az okát, Tamási miként játszik-viaskodik kakaszszimbólumával. A *Csalóka szivárvány* azzal indít, hogy az alvó Sáska közelében sepregető Gáspár dalba kezd: „mer a kakas... mer a kakas kukorékol...” Ébresztő és mozgósító dallam a reggelben. Tamási örök kézikönyvében Kriza *Vadrózsákjában* a *Ki népei vagytok* című, Lengyel László néven ismert játékot a Vezér így kezdi: „Kakas adjon jó napot.” Krisztus jövendölését is igazolja a kakas szólása: Péter harmadszorra is megtagadja Mesterét. Róheim Géza könyvében a mitikus lények sorában a kakast nem említi. A Larousse szimbólum lexikonjában Az ébresztő és éber kakas alcímen részletezi a bibliai jelenetet: „Görögországban Zeusz, Apollón és Perszephoné attribútuma. Perszephoné mellett feltámadást, Arész és Athéné mellett a harci hevet jelképezi. E nemes hivatásának köszönheti, hogy Szent Gergely a prédikátorokhoz hasonlítja, aki elúzi a lélek sötéttségét. A kakas, a lelkiismeret ébresztője kétszer kukorékol, miután Szent Péter megtagadja Jézust. Ekkor lesz a szent attribútuma és az éjjeli örök patrónusa. Szélkakas alakjában a házak tetején és a falu harangtornyán azt testesíti meg, aki a szélrózsa minden irányában figyel a szemhatárra, hogy észrevegye és megelőzze a bajt.”

Magyar Zoltán monumentális, négykötetes munkájában (*Erdélyi magyar hi-edelemmonda-katalógus*) értesülünk arról, hogy az ördög kakas képében is riogatja az embert, a boszorkány pedig hasonlóan, éjféltajt a kémény tetejéről „zaklatja” a népeket. Egy súlyosabb jelentésében pedig: „A hajnali kakaskukorékolás (kakaskukorékoláskor megérkező napsugár) véget vet az ártó erők aznapi földi hatalmának.” Ebben a jelben az éber, a vigyázó kakas szimbólumát tekintjük a Tamási-játék tétjének. Így értsük 56-os könyvének címét is: *Kakasok az édenben*. Ahol őrszem és bajfelügyelő posztosként őrzik azokat az emberi, erkölcsi értékeket, melyek paradicsomi parancsolatok a Krisztus által megváltott világban. A *Boldog nyárfalevélben* tehát többről van szó, mint a kakastol-las csendőrvilág-émlékének felszámolásáról. Az az ürügy, az ideológia, melynek nevében a virrasztó és vigyázó háziállat kiiktatása, megsemmisítése az igazi cél. Miáltal a kakasirtó gondolatban ellenőrző lelkiismeretét veszíti el az édeni társadalom. Ilyenképpen szabadsághiányos diktatúrába zuhant életre kényszerülünk, kényszerültünk, ahogy Sütő András mondta: „Gumibottal kergetnek bennünket a paradicsomba.” Tamási színpadát persze próbatételes játék tölti be, s oly többszörösen áttételes szimbólumsor sziporkában, mely alapos próbatétel a rendezőnek, hogy az előadás stílusát megtalálja. Utaltunk rá: elitélően írt a kritikus a kecskeméti ősbemutatóról, mert érzékelt: szokott vígjátékformán végzetes tévedés színre állítani Tamási játékát. Amihez magasztos formát is teremtett. Mert:

A ZÖLD ÁG ÜNNEPÉN, vagyis május 1-jén bonyolítja a havadi játékot. Aminek tavaszünnep hírért szimbolizálva, a galamb szájába is képzeljük a zöld ágat,

midőn a vízőzön múltával az Életet hirdette a bárka menekültjeinek. Dömötör Tekla monográfiájában idézi Temesvári Pelbártot (1435–1504), aki elsőnek tudósított május elseje ünnepéről; latinul írott sorai magyarul: „ezen a napon a világ fiai ősidőktől fogva árnyas erdők és ligetek kellemetességével, madarak énekével gyönyörködtették magukat. A hívő keresztényeknél pedig szokássá lett, hogy lelkükben felkeltsék az örök hazának a boldogságát és az oda való vágyakozást.” (Naptári ünnepek – népi színjátszás) Dömötör Tekla Kiss Áron nyomán gyermekjátékokra is utal, melyek őrzik e pünkösdi ünnepkörbe tartozó esemény emlékét „A Jakabfa ága / Kihajlott az útra”. A Larousse Lexikon a zöld színt is értelmezi: „az élet, a remény és a véletlen megtestesítője”. A *Boldog nyárfalevél*ben a vágyódás és az örök haza képzetében Tamási visszaálmódja a reményt, a kakasos édent, amely persze 1960-ban sem tölthette be a szíveket és elméket. Bajosan a színházban is...

ÖRÖK HAZA – Tamási álmodott édene más darabjaihoz hasonló, ám derűben és fényben emberei talán kevésbé élnek színpadi életet, mint a *Boldog nyárfalevél*ben. Mert ebben a hűségpróba is JÁTÉK. Tamási színpadára sajátos hazatérő katonák érkeznek. Tekintsük változatoknak személyes indítatásnak, mert az Tamási '18 őszén éppen szabadságáról visszatérőben értesült a békekötésről. Kis idő, s már a román csapatok Udvarhelyt uralták. Úgyhogy a háború és a honvesztés réme az, amikor pajtásával a farkaslakai kocsmában, a reménytelen holnap látomásában, borok hevületében omlasztották magukat. A *Vitéz lélek*ben elszánt és programosan példaszerű az újrakezdés: ugyan Péter akkor tudja meg, hogy jegyese otthagya a házat, s összeállt a gépésszel, de hite rendületlen az Új Ház felépítésében. Vaska Gellért is öt évig távol az otthontól, egyetlen tábori lapot nem eresztett párjának, és szabadságra se engedték?!? Korábban valami cimborák jártak Klárisnál, hírét vitték férjének, aki maga egyszer sem szabadságotl otthon, talán az író pszeudoszerkesztése, nyugtalan lelkiismerete okán?

Ám tekintsünk magasabbra. Itt a költői sűrítés a játék felsőbb dimenziója s igénye szerint. Így aztán a „félékenység ördögfia” (T. Á. kórházi feljegyzése) Gellértet alakoskodásra hevítette. Öt év: hősenek frontidejét számolva Tamási életében is mágikus szám. 1956-ban járt otthon utoljára, s a forradalomra érkezett haza; '60-61 darabja írásának, véglegesítésének az ideje. Erősen készült az újabb szerelmes találkozássra, s lassacskán érlelődött benne a végleges otthoniasság gondolata. Gyermekkorának keserves munkával áthatott, mégis édeni múltját sóvárogja. Egyre hevesebb az érzés, mert a hatvanötödik születésnapját '62 szeptemberében ünnepelhette. Talán önvádas sajogás is áthatja, amikor a játék végén Kláris Gellértet okolja: „Engem emberré tett a lélek és nővé a szív. Te alattomosan meztelenre vetköztetted a lelkemet, és a szívem kínjait lopott csuhára fűzted.” Mire az író nem talál mentséget alakoskodó hősenek: „Hát férfi vagyok, Kláriskám!” – válaszolja ernyedt megadással.

JUHÁSZ FERENC lektori jelentésében (1961. október) szemlélve Tamási játékeit, úgy látja „a legkomorabb, legszenvedélyesebb” a *Hegyi patak* és a *Boldog nyárfalevél* (H, 2021/8). Más, korábbi darabjainál valamiképpen élet-halál fuvintása,

szele járja át a történeteket. Havadon a májusi farsangolás boldog játékos hullámzás, lám még Kláris becsapottsági keserve is magánbeszély, nincs átható küzdelem, az öröm, megérkezés, az egymásra találás, voltaképp az Élet győzelmét kukorékolja a darab. A nép is romlatlan józansággal védi meg a kakastársadalmat. Azaz: színpadán Tamási Áron némi fanyar ízzel megtalálta s felmutatja az Édent. Mátyus hazatérő jegyzőjét így szólítja újra a közösség élére: „mi nem a vizsgáztató barátot vártuk, hanem a nép emberét. Ahogy a jegyző úr volt is. S hogy immár pontot tegyek mindenre, a község népinek az a kívánsága, hogy a jövődőben ne a mi firtatónk legyen, hanem olyan vezérlő emberünk, aki szeret minket és megbízik bennünk.” Hatalmas körmondatát kissé rövidítve, idézzük Juhász Ferencet, miben látja a kései darabok, a *Hegyi patak* és a *Boldog nyárfalevél* érdemét. '56 után („az utóbbi időben írt novellái, kisregényei” – formulával él) született prózájánál erősebben és mélyebben kifejezi „a vívódó erkölcsi problémákat”. Mert: „ezek a darabok bármennyire is a reális történes keretei között maradnak, tulajdonképpen erkölcsi síkon történnek, az önmagáért küzdő, a maga harmóniáját és egyensúlyát kereső lélek történései ezek, olyan belső viták kivetülésével, ahol szinte mindent egy ember mond, véleményt és ellenvéleményt, csak belezsúfol más és más, szinte csak a lényegig absztrahált alakokba, figurákba, akik egy-egy (helyes vagy helytelen) etikai álláspont egyénített hordozói.”

Védíratot írt Juhász; a költői erejével és tekintélyével méltatta Tamási színi életművét. Nem mentené, hanem feljelenené a játékgűjteményt és szerzőjét, ha a középkori moralitások megűjítójaként ajánlaná. Avagy az író *Zöld ág* című regényének hőseként jellemezné, miszerint ama pásztori botot fogva „gondoljon arra, hogy valójában hitre támaszkodva jár”. S a gyanakvó, a szavakat és mondatokat kapáló cenzorokat hiábavalóan gyözködné, ha az író mítoszi gondolkodásával igazolta volna Tamási színi életművét. Amit Mircea Eliadéval is hitelesíthetünk: „Az ünneppen az ember előtt teljes gazdagságában tárul fel az élet szent dimenziója, az emberi létezés szentségét mint isteni alkotást éli meg... Az ünnep során azonban az ember újra visszaállítja a létezés szakrális dimenzióját, és újból rájön, hogy miként teremtették meg az istenek vagy a mitikus ősök az embert, és hogyan tanították meg a társas viselkedésre és a gyakorlati munkára” (*A szent és a profán*). Majd a halálos ágyán diktált *Vadrózsa ágában* tűnik elő az a „túl az innen” szelíd bölcsessége, ami az *Ősvigasztalástól* kezdődően a távozásra készülő Tamási Áront jellemzi. Aki azt is tudta, viaskodta, amit Babits Mihály: „Mennyi minden válnék itt értelmetlenné, ha csak egy halvány lehetőségét is megengednők, hogy a halál nem pusztán negatív valami, és befolyásolhatja életünket. Igazán következetes talán csak az az esztétikus, aki azért nem tartja megfelelő megoldásnak a hős halálát a tragédiák végén, mert hisz túlvilág is létezik, ahol jó és gonosz úgyis elveszi jutalmát, büntetését... Ha erre gondolnánk, legalább akik keresztény hívőknek vallják magukat, másképp látnák a földi dolgukat, s alighanem másképp is viselkednének. De hát ismétlem, pogányok vagyunk, én magam is csak azért elmélkedem a halálról,

mert mostanában nagyon is ráérek. Ágyban fekszem, s egész nap nézhetem a fekete hollókat, ahogy keringenek a havas vérmezőn” (*Könyvről könyvre*).

MÍTOSZI GONDOLATBAN „istenekről” beszél Eliade, ami a görögöt is idézi. Tamási játékára utalóan Salló László az Odüsszeiát is említi (Tamási Áron színpadi játéka). Találó, mert Pénélopeia várakozásához hasonlatos a Klárisé. Mindkét tartós asszonyhűséget kísértik is. Klárist a kántor, „az okosszivű Pénélopeia” önvédelme már bajosabb. Az ismeretlen vándorként a palotában feltűnő Odüsszeusz asszonya elmondja hűségjátékát. Az istenek sűgására hatalmas vázson szövésébe kezdett, s a kérőkhöz így szűlt: „a hős Odüsszeusz odavan már, / mégse siettesétek a nászom, / amigcsak e leplet / nem fejezem be...” Három évig hitegette a bajnokokat, mert nappali munkáját éjszakánként szétbontotta, végűl leleplezik hamisságát, és megfenyegetik. Így a közeli nász tovább nem halasztható. Kápráztató emlékezet; Odüsszeusz egykori pontos küllemi és belső jegyeit sorolja a Vándornak a Dajka, aki őt mosdatva felismeri. S hogy Pénélopeiával beteljesedjen a találkozás, addig még a kérőkre véres végzet méretik. Próbátételes egymásra találás; Odüsszeusz élet-halál küzdelem árán szerzi vissza társát. Gellért a hosszú háborűban egy embert sem ölt meg, ő vértelen gyanakvű; asszonya méltó-e a további közös életre? Dárdaszűrásokkal, küzdelmek árán a görög éposz beteljesedik, a *Boldog nyárfalevél*ben a májusi zöld ág ünnepi maszkajáték nyomán helyre zökken Tamási világa.

Immár ha a különbözést és a viaskodást keressűk Klárisban és Gellértben, ne kutakodjunk tovább. Mert őkhöz ketten mítoszi egy: aki maga Tamási Áron.

Boldog nyárfalevél — jelenet a sepsiszentgyörgyi Tamási Áron Színház előadásából, 2005. Rendező: Török Viola

Változatok a műnemekre – változatok a történelemre.

Évezredek hullámverésében is: változatok a Hűségre.

„Tamásinak minden darabja a hűség viaskodása” – írta Németh László (*Két nemzedék*).

Az utolsó, a búcsúzó darabban Ő játszotta a két viaskodót.

Mert édennek álmodta a valóságot, ami a székelymagyarok földjének, Erdélynek nevezetik.

Gondtól terhelten 1966. június 10-én az odüsszeuszi életbolyongás befejező-dött: Tamási Áron végleg hazatért Egyetlen Asszonyához, szülötte földjére, Farkaslakára. Ahol örökös viharban nincs nyugovás és aluvás sem. Örökös sorsjáték, miközben Tamási Áron sírja örök ragaszkodás: fénytel és reménységgel tölti be a világot.

IRODALOM

Babits Mihály: *Könyvről könyvre* (sajtó alá r., utószó: Belia György. Magyar Helikon K., 1973); Bergson: *A nevetés* (ford., előszó, jegyz. Szávai Nándor. Magyar Helikon, 1968); Dömötör Tekla: *Naptári ünnepek – népi színjátszás* (Akadémia K., 1983); Mírcea Eliade: *A szent és a profán* (ford. Berényi Gábor és M. Nagy Miklós. Helikon K., 2019); Jean Giono: *Zeng a világ* (előszó, ford. Illyés Gyula. Révai K., 1939); Homérosz: *Odüsszeia* (ford. Devecseri Gábor. Szépirodalmi K., 1972); Izsák József: *Tamási Áron* (3. kiad. Nap K., 2022); Kocsis Róza: *Igen és nem – A magyar avantgarde színjáték története* (Magvető K., 1973); Kriza János: *Vadrózsák* (Faragó József gond. Kritérium K., 1975); Larousse: *Szimbólumok lexikona* (ford. Sóvágó Katalin. Saxum K., 2009); Alexejev Loszev: *A mítosz dialektikája* (ford., utószó: Goretity József. Európa K., 2000); Magyar Zoltán: *Erdélyi Magyar Hiedelemmonda-katalógus, 1–4* (Kairoz K., 2021); Méliusz József: *Cédulák – Egyszemélyes kávéház* (előszó: Szávai Géza. Pont K., 2002); Cs. Nagy Ibolya – A. Szabó Magda: *Tamási Áron* (MMA K., 2021); Németh László: *Két nemzedék* (Magvető–Szépirodalmi K., 1970); Osváth Béla: *Türelmetlen dramaturgia* (Szépirodalmi K., 1965); Róheim Géza: *Magyar néphit és népszokások* (Universum reprint, Szeged, 1990 – Athenaeum, 1925); Salló László: *Tamási Áron színpadi játéka* (Kritérium K., 1991); Tamási Áron: *Ábel, I–III.* (Révai K., 1937); Tamási Áron: *Szülőföldem* (Erdélyi Szépművés Céh, é. n.); Tamási Áron: *Zöld ág* (Révai K., 1948); Tamási Áron: *Vadrózsák ága* (bev. Illés Endre. Szépirodalmi K., 1967); *Tamási Áron színjátékai, I–II.* (gond. és bev. Z. Szalai Sándor. Független. Független László, jegyz.: Ablonczy László és Z. Szalai Sándor. Szépirodalmi K., 1988); Tamási Áron: *Szellemi őrség* (összeáll., szer., jegyz. Nagy Pál. Palatinus K., 2001); Tamási Áron: *Eszmély Ábel!* (vál. szerk. sajtó alá r. Urbán László. Helikon K., 2016); *Új testamentom* (ford.: Károli Gáspár. Kálvin K., 2009).

Újságok: BSz: *Béke és Szabadság*; ÉS: *Élet és irodalom*; FSZM: *Film Színház Muzsika*; H: *Hitel*; Ks: *Kortárs*; MN: *Magyar Nemzet*.

Felhasználtam a Tamási Áronnétól a hetvenes-nyolcvanas években kapott dokumentumokat, és az író kórházban jegyzett gondolatainak másolatát. A belügyi levéltárban Papp István és Pöcz Erzsébet segített kutatásaimat (ÁBTL).

A tanulmány a *Tamási Áron sorsjátékai* címmel az MMA kiadásában készülő esszékötet fejezete.

Csali regény, politikai háttérrel

Tamási Áron: *Szirom és Boly*

I.

Az 1957. január 17-én kormányrendelettel felfüggesztett, majd 1958 novemberében az MSZMP Politikai Bizottsága határozata szerint újjászervezendő, aztán az 1959. június 25-én meg is alakuló Magyar Írók Szövetsége első közgyűlésén Tamási Áron, amit, mint mondta, ritkán szokott tenni, szót kért „őszinte” véleményének. E „különlegesen fontos” alkalomra úgy tekintett, mint amivel „az ötvenhatos eseményeket a történelem lapjaira tudjuk helyezni”, egyszersmind meg lehet beszélni a „politika és az irodalom” összefüggésének, valamint „egymásra való kölcsönös hatásának” a kérdését. Amiről – tette hamar hozzá –, mármint a kölcsönösségről „nem cseveghetünk”, „mert ami hatás van, az csupán a politika részéről történik, elvi és gyakorlati vonatkozásban egyaránt; míg az irodalom hatása a politikai életre egy kicsit olyan, mint az a meggyengült sugárzás, amelyet csak a tudományos kutatás észlel, de amelyet a szervezet nem vesz tudomásul”. A „gyakorlati politika állandó mozgékonyságának” tulajdonította, hogy az irodalmi élet „nem enged elegendő időt a művek megérésére és megírására”, s hogy „minél jobban előnti irodalmi életünket a kritikai működés, annál homályosabbá válik az írók előtt, hogy valójában mi is az a szocialista realizmus”. A legjobb, ha minden író úgy segít magán, ahogy tud, jelentette ki, hozzátéve, a maga számára akképp fogalmazta meg „a szocialista realizmus lényegét”, hogy „a jelen eseményei közé ültess el a jövőt, mely csak szocialista lehet”, de semmit sem módosít a lényegen, „ha a jelen eseményei helyett a közelmúlt vagy a múlt eseményeit” beszéli el. Anélkül, hogy szóba hozta volna a két évvel korábban megjelent, az eseménysorát tekintve a második világháború végén induló regényét, a *Szirom és Bolyt*, kitért arra, hogy „negyvenötben korszak történt”, s ezzel „együtt új világ is kezdődött”. Ilyen esetekben szerinte az irodalom be is fejez valamit, és el is kezd „valami újat”. E felvezetéssel mintha

MÁRKUS BÉLA (1945) a Debreceni Egyetem nyugalmazott docense. Utóbbi kötetei: *Gál Sándor* (2017), *Szilágyi István* (2018), *Cseres Tibor* (2022).

csak előkészítette volna a személyes számvetést, utánozhatatlan pályaösszegzését: „én negyvenöt óta – hivatalos segédlettel persze – már harmadszor kezdem el, hogy író lehessen valahogy” (Az irodalom ügyében. *Élet és Irodalom*, 1962. máj. 18.).

Nem részletezte, az első két szakaszt hogyan tagolná. Feltehetően a koalíciós idők végét, a kommunista diktatúra kezdetét hozó 1948–49 az egyik határ, a másik pedig 1956, vagyis politikában a személyi kultusz, művészetben a szocialista realizmus, sematizmus folytonosságára helyezi a hangsúlyt, mint aki 1953-at nem tekinti egy „új szakasz” kezdetének. Ahhoz viszont aligha férhet kétség, hogy „harmadszor” 1956 után próbált író lenni. „Valahogy”, „hivatalos segédlettel” – ironizál saját maga viselkedésén, kifejezve azt is, a hivatalossággal nincs közös mértéke. A „segédletre” való utalás a Tamási székely humorával kapcsolatban annyiszor emlegetett „facsaros”, „fortélyos” beszéd eleme, „a méltóságot őrző kedély” megnyilvánulása lehet. Gunyoros megítélése annak, ami az Írószövetség közgyűléséig vele s körülötte történt.

A történetek oka s középpontja nem más, mint a *Gond és Hitvallás*, a Magyar Írók Szövetsége 1956. december 28-ai közgyűlésén döntő és lelkes többséggel elfogadott, Tamási fogalmazta nyilatkozata. Az 1989-es rendszerváltozásig a nyilvánosság elől elzárt szöveg egésze (ld. *Literatúra*, 1989/1–2), az emlékezet szerint viszont főképp az alábbi részei: „Itt állunk a számadás és vallomás erkölcsi kényszere alatt. Itt állunk az októberi szabadságharc véres halmán, melyet egy nép reménye ostromolt. Ha egy évtizedre visszatekintünk erről a halomról, szenvedőnek és vágyakozónak látjuk a népet. Szenvedett, mert korának eszméit, melyeket tíz év előtt reménnyel üdvözölt, idegen formában és zsarnoki módon akarták életévé tenni. A hosszú kényszer alatt kiújultak, természetesen, a történelmi sebek, és nemzeti függetlenségét veszendőnek látta. Szenvedő és igaztalan sorsában gyógyulásra áhítva vágyakozott, s nemzetté lenni sóvárgott. Ebben a vágyban van a forrás, mely október 23-án feltört a mélyből. Mint ennek a forrásának neves tanúi, keserves szívvel kell megmondanunk, hogy a szovjet kormányzat történelmi tévedést követett el, amikor vérrel festette meg forrásunk vizét. Dicső költőink élő szelleme és az emberi igazság segít nekünk abban, hogy jóslatot tegyünk: eljön az idő, amikor a megtévedt hatalom bűnbánatot mond, mint ahogy az általa megdöntött hatalomnak is meg kellett bánnia ama tiprást, melyben *Petőfi* elveszett.” Két hét sem telik el a történelmi jelentőségű közgyűlés után, már azt jegyzi fel a naplójába, hogy Erdei Sándort, a szövetség főtítkárárt behívták a főkapitányságra, s a taggyűlésről, valamint arról kérdezték, a *Hitvallást* Tamási fogalmazta-e (*Zeng a magosság*. Vál., szerk. Tamás Menyhért. Bp., 1997, Nap K., 233). Innentől kezdve – stílszerűen szólva – működésbe lépett a hatalmi gépezet. Használatának területeiről és módszereiről Ablonczy Lászlónak az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában végzett kutatásokra is alapozott, bőségesen dokumentált, az alcíme szerint az 1957-es év vázlatát nyújtó tanulmánya, a „*Valahogy*”: *Tamási Áron harmadszori újrakezdése* számolt be (*Hitel*, 2006/5). Eszerint Tamásit először május 13-án rendelték be

a Gyorskocsi utcai rendőrségre, s ahogy ekkor, később is vagy „az Írószövetséggel kapcsolatban” hallgatták ki vagy egy-egy letartóztatott író ügyében, de mindig tanúként, nem pedig gyanúsítottként. Így történt ez a szeptember végén kezdődött „kis íróper” egyik vádlottja, Varga Domokos ügyében, így július 31-én, amikor Bibó Istvánról faggatták, akit „jellemes és becsületes”, „jóhiszemű tudós embernek” nevezett. Előtte, július 5-én a későbbi, október 25-én kezdődött „nagy íróper” három vádlottjáról kellett írásos véleményt formálnia. A feladat elvégzése elől szellemes, furfangos módon igyekezett kitérni, írván: „Jórészt kommunista írók lévén, a múlt helytelen gyakorlatánál fogva elszakadva éltünk egymás mellett.” De – s következtek a rövid, méltató jellemzések –: „Háy Gyula olyan benyomást tett reám, mint akinek erős gyakorlati érzéke van, s akinek minden tevékenységét ellenőrzi az értelem. Zelk Zoltán már akkor rossz idegállapotban volt, fűtött költői lélek. Déry Tibort kiváló írónak tartom és jellemes embernek. Harcát, amit a párton belül folytatott, mindig aggodalommal kísérem. Az a benyomásom volt róla, hogy sohasem színlel, s jogot formál arra, hogy döntő véleményt mondjon a szocializmusról, melynek híve” (*Zeng a magosság*. I. m. 250). A negyedik vádlott, Tardos Tiborról ekkor nem kértek jellemzést – ő jellemezte majd *A tengervíz sós* című regényében (Bp., 1994, Ab Ovo, 112–113) a per tárgyalása során tanúsított magatartását, bátran méltóságos viselkedését. A bírósági jelenetben a terembe belépő tanú, Tamási nem a törvényszék, hanem a vádlottak padja felé indul, „összeteszi a sarkát s mélyen meghajol előttünk”, majd távoztával „megismétli a tüntető szimpátiamutatványt”.

A *Gond és Hitvallás* mint lehetséges vádpont – nem a szerzője, hanem az Írószövetség ellen – első ízben 1957. július 3-án merült fel a Kónig Zoltán rendőrnagy vezető kihallgatás során. A kérdésre, hogyan értékeli ezt a nyilatkozatot, mely „az írók ellenállásának alapját képezte, a Forradalmi Munkás-paraszt kormányral szemben”, határozottan válaszolt: „Én a magam részéről sem akkor, sem most nem tartom ellenállási alapnak. Ezen írás az írók erkölcsi és szellemi álláspontját tartalmazza.” Miután a tiszt nem fogadta el a választát, megismételve, hogy igenis az ellenállás alapját képezte, „az abban szereplő káros nacionalista és szovjetellenes tartalma miatt”, az elkészítésében szereplők kilétét firtatta. Tamási elmondta, hogy az írást egyedül ő fogalmazta, az elfogadására alakult bizottság tagjai pedig Németh László, Illyés Gyula, Féja Géza és Benjámin László voltak. Miután az elnökség határozatként elfogadta, elküldték a kormányzati szerveknek, a rádióknak és a politikai napilapok szerkesztőségeinek, ám sehol sem jelent meg „a nagy nyilvánosság előtt”. Ezután a nyilatkozatra vonatkozóan több kérdést nem kapott, a kihallgatás végén azonban szükségét érezte, hogy ő maga térjen vissza rá. Közölte, hogy a *Gond és Hitvallást* „jósándékból vezetve írtam. Azt mindenesetre elismerem, hogy számos olyan kitétel van abban, mely félreértésre adott vagy adhatott okot. Ha jelenleg bíznanak meg ilyen feladattal, akkor azt teljesen másképp írnám meg” (Tanúkihallgatási jegyzőkönyv. In *Zeng a magosság*. I. m. 246–247). Úgy egy hónap múlva már az MSZMP legfőbb testülete előtt került terítékre a nyilatkozat.

A Politikai Bizottság 1957. augusztus 6-ai ülésén az irodalom helyzetéről szóló előterjesztés három csoportot különböztetett meg: a kommunista írókét, aztán a „volt párttagokét”, végül az ún. „népi-nemzeti” írókét. Ez utóbbiak egyik tagjaként említették – Németh László, Illyés Gyula, Veres Péter, Szabó Pál, Kodolányi János, Szabó Lőrinc, Féja Géza „és mások” mellett – Tamásit, mint aki a többiekkel „közös álláspontot” képvisel. Jellemzőjük „a parasztság helyzetének és szerepének antimarxista értelmezése” s az úgynevezett. „népi-nemzeti ideológia, amely mögött nacionalizmus, sőt a fajelmélet egyes elemei is meghúzódnak”. Az előterjesztés kiegészítéseképp Aczél György, a művelődésügyi miniszter, Kállai Gyula egyik helyettese a párt politikájában meglevő bizonytalanságok egyik példájának hozta fel, hogy már beszéltek Tamási Áronnal, aki „rendkívül hajlékony volt arra (sic!), hogy a 'Gond és Hitvallással' kapcsolatban nyilatkozzék”. Erre – emlékeztetett – „az újságban váratlanul megjelent”, hogy Tamásit és Féja Gézát beválasztották a Hazafias Népfront elnökségébe „anélkül, hogy Kállai elvtárs is tudott volna” róla. „Ez negatívan hatott Tamásira, de a többiekre is” – folytatta, néven nem nevezve, kikre céloz –, akik úgy látják, „ezek után nincs szükség arra, hogy munkájuk előtt önkritikát gyakoroljanak”. A vitában felszólalt előbb Apró Antal, a Minisztertanács elnökhelyettese: „Én még várnék, lassabb léptekkel haladnék az írókkal szemben. Kicsit főjenek még a saját levükben. Mi megleszünk nélkülük és a magyar társadalom sem fog hiányt szenvedni”, mondta, külön említve Kónya Lajost, aki szerinte „disznóul viselkedett”. Biszku Béla belügyminiszter úgy vélte, helytelen az írókat szervezetbe tömöríteni – azaz az Írószövetség tartós felfüggesztése mellett és a csoportok „csinálása” ellen érvelt. „Véleményem szerint egyénileg írhatnak” – mintegy engedékenynek mutatkozva, a tekintetben viszont engesztelhetetlennek, hogy Benjámin Lászlót „nem szabad engedni írni”. Kádár János útmutató szavakkal zárta a vitát: „Az íróknak én egyszer meg is mondtam, hogy hozzájuk is a munkás és paraszt tömegeken keresztül vezet az út. Ha itt a pártnak van tekintélye, akkor az írók is kezdik a pártot valamire becsülni” (A Politikai Bizottság 1957. augusztus 6-ai ülésének előterjesztése, szó szerint és határozati jegyzőkönyve az irodalmi helyzetről. In *Zárt, bizalmas, számozott*. Szerk. Cseh Gergő Bendegúz, Kalmár Melinda, Pór Edit. Bp., 1999, Osiris, 55–56, 59–61, 65).

Ebben a hónapban, 28-án, mert a párt nyilatkozatot várt a népi íróktól, Tamási is ott van abban a Szabó Pál vezette küldöttségben, amelyik Kádár Jánossal találkozik. Október 8.: Szabó Lőrinc temetése után a saját lakásán Szabó Pál, Féja Géza társaságában Aczél Györggyel tárgyalnak a *Gond és Hitvallás* dolgában (ld. Tamási Áron: A zsebnaptárból. In uő.: *Emberi szavak*. Szerk., jegyz.: Nagy Pál. Bp., 2003, Új Palatinus K.). Feltehetően eredményesen, hiszen Orbán László, a párt Központi Bizottsága tudományos és kulturális osztályának vezetője a november közepén elhangzott előadásában egyrészt azt hangsúlyozza, hogy az előző év decemberében az írók zöme még a *Gond és Hitvallást* írta alá, most pedig mind aláírták az ENSZ ötös bizottsága elleni tiltakozást, így „letették a garast” – másrészt kijelenti, nem akadályozzák meg, hogy „pl. Veres Péter

vagy Tamási Áron írjon”. Az utóbbi esetében a *Kortárs* közölte cikkére utalva hozzáteszi, hogy ennek – nyilván a publikálásra s nem az írásra utal – „vannak bizonyos korlátai”. Hosszú fejtegetésbe kezd, onnan indulva ki, hogy Tamási mégiscsak „főszerkesztője volt a *Gond és Hitvallásnak*”, ezért – noha ezt nem mondja ki nyíltan – „nem engedjük, hogy zászlót csináljanak belőle”. Különös párhuzamot vont ezután: a hatvanéves Tamási köszöntését összevetve a hetvenéves Bölöni Györgyével. Az utóbbi a Munka Vörös Zászlórendre érdemesült, a sajtóban „komoly méltatást kapott” – „Ő zászló lehet!”, hangoztatta, rá ugyan is a párt mindig számíthat. Tamási születésnapjáról, mondta, egyetlen lap, a *Hétfői Hírlap* emlékezett meg (helyesen: *Hétfői Hírek*, 1957. szept. 20., ld. a Sztálin-díjas Nagy Sándor cikke: *Vázlatos írói arckép*; a pontosság kedvéért: Gách Marianne is köszöntötte: Világi zsoltár, Ördögölő Józsiás. *Film Színház Muzsika*, 1957. okt. 4.) – ezt akár elégedetten is nyugtázhatta volna, ám e helyett dühítette, hogy az újság „elég disznó módon egy komoly cikket hozott”. „Megmondtuk neki, hogy nekünk vele rendezetlen ügyeink vannak. Egy-egy irodalmi műve szerepeljen”, de „alkalomadtán várjuk, hogy szóljon valamit arról, ahogyan nyilatkozott és viselkedett” (ld. Orbán László 1957. november 11-én elhangzott előadása az értelmiségi politikáról. In *Zárt, bizalmas, számozott.* i. m. 83).

A már hivatkozott zsebnaptár szerint Aczél György korábban is sürgette, hogy nyilatkozzék (október 4-ei bejegyzés: „Féja: Aczél üzenete: nyilatkozat kell”). A sürgető várakozást igyekezett aztán kielégíteni, amikor az *Élet és Irodalom* 1957. karácsonyi számában közzé tette a *Szellemi tisztesség* című esszéjét, amely kommentár a *Gond és Hitvalláshoz*, visszavonása vagy pedig megtagadása helyett. Az alkotásról, a kifejezés küzdelméről kezd értekezni, majd váratlanul képi beszédbbe váltva állítja: „csak a szellemi tisztesség mezején érdemes élni”. Mert ez nyújt oltalmat, mégpedig „a lelkiismeret zaklatásai ellen, a lelketlen színváltások ellen, a riadt tévelygések ellen, s természetesen a világi hatalom ellen is, mert hiszen a szellemi tisztesség dolgában a gyakorlat embere és az író gyakran elütő módon hangsúlyoz”. A továbbiakban a tisztesség dolgának tartja, hogy „ki-ki a maga világképe szerint cselekedjék és szóljon”, s nem marad el a „hitvallás” sem: „csak egyedül a nép fia lehetek, aki a szegénység örökével és az igazság szavával a szocializmus eszméjét vallom, ápolom és segítem szétömleni a világon”. A legvégén utal a „rendezetlen ügyére”: ahogy 1937-ben a Vásárhelyi Találkozón elnöki megnyitója állította, „tavaly ősszel is nem a hivatásomat, hanem a kötelességemet véltem teljesíteni. Nyíltan tettem, szenvedélyek között is józanságra törekedve, de előttem is kétséges, hogy mindenben jól.” Az önkritikával fölérő vallomáshoz a Tamási helyett „zászló”, Bölöni György sietett megjegyzéseket fűzni (Barátságos figyelemmel. *Élet és Irodalom*, 1958. jan. 10.). Panasszal, zokszavakkal indít: október után néhányan, akik az eseményeket ellenforradalomnak bélyegezték, nagyon egyedül maradtak, most pedig néha azt tapasztalják – írja a kis- és nagy írópereket követően –, úgy bánnak az ellenkező nézeteket valló írókkal, „mint a hímes tojással, mintha nem ők hibáztak volna, hanem mi, és nem nekik, hanem nekünk lenne az úristennel valami

számadásunk". A *Gond és Hitoállásra* térve erősen hangsúlyozza: ez a „nyilatkozatféle” az októberi események után „a magyar írókat még mindig szembeállította a születésben levő szocialista renddel, az újra megalakult párttal és az ország dolgát ma is intéző kormánnyal, mely az elbódult értelmiségiek és az utca huligánjai ellen a szovjet fegyverekhez fordult”. A *Szellemi tisztességet* „erkölcsi tisztességből” jött önvallomásnak tartva felveti, hogy mások helyett egyedül ő „ismeri be és vallja, hogy folt esett az angyal szárnyán”. A vallomástevő metaforáját használja tehát, hogy azt is felvesse, „amikor Tamási a néppel van, akkor velünk van”. Ezt inkább kérdésként fogalmazhatta volna meg, hiszen a népi írók „politikai és eszmei síkon” való vizsgálata után súlyos ítéletet hoz: mondanivalóikban visszaüt valami olyan, ami a „letűnt fasizmus gondolatainak lenne halvány kísértete”. Tamási sem kivétel, jelenti ki, hiszen ha az írásaiból „ki is csendül” a „nagy emberség” hangja, mégis „ott van nagyon mélyre ásva az a közös mag, mely nem nála, hanem másoknál, sokaknál nemzetieskedő és népieskedő lesz, és virága finom illat helyett bagarjaszagot áraszt”. Itt hosszú, nyilatkozathoz hasonló fejtegetésbe kezd: „Mi kimondjuk: proletár, kimondjuk: munkás, paraszt, értelmiségi, mi a nép alatt nem valami misztikumot értünk, hanem az alsó osztályokból, az elnyomottakból felemelkedők összességét. A népben nincs bent a földesúr, még a kasznár vagy a tisztartó sem, mint hogy nincs benne a levitézlett szolgabíró, a hajdani falusi jegyző, sem a kulák, sem a tőkés kupec. Nem takarózunk a néppel úgy, mint a próféta köpenyével, és Ady vörös csillagát sem hagyjuk felcserélni árvalányhajás süveggel. Irodalmunknak vannak bizonyos politikai és társadalmi pillérei, szocialista-realista eredményei, van valódi nemzeti, de internacionalista értékű bázisa, és ezeket semmiféle teóriával visszacsinálni nem lehet, de nem is engedjük” – osztályharcos elszánt-sággal ezeket az „érveket” szegezi szembe Tamási hitvallásával, miszerint ő „csak egyedül a nép fia” lehet.

Tamási, miután szólt valamit arról, amire Orbán, az osztályvezető mintegy utasította, ismét szólásra kényszerült. Miután előzetesen megkapta a párt kulturális elméleti munkaközössége dokumentumát – amelyet *A „népi” írókról* címmel majd a *Társadalmi Szemle* 1958. júniusi száma közölt –, Kállai Gyulának írt levelében fejtette ki a véleményét. Előbb kifogásolta, hogy „a dokumentum ítélkezése csupán politikai és ideológiai alapon történt”, majd szellemes ripszttal, hasonlattal folytatta: „Írókról lévén szó, ez olyszerű hatást tesz az olvasóra, mintha politikusokról valaki csupán eszmetörténeti alapon mondana véleményt.” Igaztalannak tartotta a nacionalizmus vádját, a számon kért és sürgetett „önkritika dolgában” pedig azt tartotta (volna) okosnak, ha „a természetes fejlődésre bízunk”, e fejlődés előfeltételeként viszont „a kölcsönös véleménymondás szabadságát” nevezte meg. Végül, akár ama 1956. decemberi nyilatkozatban, jóslatot tett: „Ha a dokumentum szövege így jelenik meg, ahogy jelenlegi megfogalmazásban áll, olyan irodalomtörténeti ballépés történik, amelyet szomorú tanulság után, előbb vagy utóbb, revideálni kell” (Tamási Áron levele Kállai Gyulához. In *Válasz Évkönyv*. 1989/I. Szerk. Medvigy Endre. Bp., 1989, Veres

Péter Társaság és Püski Kiadó, 255). A népi írókról szóló állásfoglalás visszhangjáról különös módon az V. kerületi pártbizottságnak jelentést készítve a Művelődésügyi Minisztérium pártszervezete mindössze Tamási, illetve Németh László véleményét tudatja. Az előbbiét, aki a dokumentumot „túlhajtottnak” minősíti, s olyanak, amit „egy bizonyos idő múlva a Párt önkritikája fogja követni”, az utóbbiét, aki vissza akarja vonni a beadott írásműveire kötött szerződéseit (ld. *Zárt, bizalmas, számozott*. I. m. 92). Tamási a levelét egyébként június 17-én datálta, egy nappal Nagy Imre „és társai”, Maléter Pál és Gimes Miklós kivégzése után. Hogy a népi írói határozat megjelentetését is ekkorra időzítették, szinte irodalomtörténeti közhely. A párt Politikai Bizottsága ezen a napon Kádár János vezetésével arról ülésezett, hogy – a főtítkár előadásának alapvetését idézve – a „kommunista írókkal kellene csinálni valamit”, mert „mikor általában konszolidálódunk, ezek megjelentek mint nagy, győztes harcosok a szintéren. Kivétel nélkül mind, az Illés, a Gergely stb. és elkezdtek bírálgatni, miért nem keményebb a kormány, a Központi Bizottság stb.” A jobboldalt úgy jellemezte, hogy ott van pártfegyelem, s a hallgatásukban „volt jó is. Ha megszólaltak volna és nézeteiket fejtegették volna, akkor talán új front nyílt volna.” Hirtelen, de nem váratlanul a hangja cinikusra vált: „Hogy egyesek hallgattak? Isten neki, hallgassanak még tovább. Nem jó politika kedden is, pénteken is odamenni és megkérdezni: meddig hallgatsz még, kedves Veres testvér?” Aztán józanabb hangot üt meg, ha stílusa nyers is: „tartalmilag mégis fontosabb szerepük van az íróknak, mert ha ők valamit nyögnek, egy csomó ember nyög utánuk. Mindezt gorombaság nélkül kell csinálni. Németh László pl. nem országúti rabló, annak ellenére, hogy ő a Németh László” (uo. 104). Hamarosan kiderült, az ülés valódi célja az Írószövetségben belül csaknem a rendszerváltozásig „működő” különleges alakulat, a „kommunista írói aktíva létrehozása” volt, ahogy ezt egy július 7-én kelt javaslat tartalmazta (uo. 105).

Kádár aztán Tamásit már név szerint is emlegette, amikor a párt Központi Bizottsága október 13-án a november közepi országgyűlési és tanácsi választásokkal összefüggő kérdésekről tárgyalt. Arról, például, ki legyen, ki lehet képviselő. Veres Péter esetében úgy döntöttek, ne legyen. Külön „problémaként” hozta szóba, hogy „jelentkezett ez a Tamási Áron nevű író, és valami módon kifejezésre juttatta azt a szándékát, hogy szeretne közelebb jönni, bekapcsolódni, támogatni (az 1957 októberében újjászervezett) Hazafias Népfrontot, és mérlegeljük, ő képviselői munkát is végezne”. Két percet rá kell szálni, gondolkozzanak ezen – fűzte hozzá, s hogy különben nemigen említene „ezeket a csodabogarakat, mert azért mondjuk, mi szubjektíve meglennénk egészen jól Tamási Áron, Veres meg még Szabó Pál nélkül is, aki – ugye – már a jelöltek közé van számítva” (*A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1957–1958. évi jegyzőkönyvei*. Szerk. Némethné Vágyi Karola, Soós László, T. Varga György, Ujváry Gábor. Bp., 1997, Magyar Országos Levéltár, 555).

A következő évben, 1959-ben a párt vezetői az eddigieknél is többször hozzák szóba Tamási személyét és szerepét, összefüggésben az Írószövetség tervezett

újja-, illetve átszervezésével. A Központi Bizottság Tudományos és Kulturális Osztálya a leendő tagság összetételét tekintve több szempontot ajánlott az április elsején üléselő Politikai Bizottság figyelmébe. Meglepő módon az előterjesztés a politikai szempontból kifogásolhatóknak tartott népi írók között – Erdélyi József, Féja Géza, Kodolányi János, Sinka István – nem szerepeltette Tamásit, a tanácskozáson azonban Orbán László mindjárt rá kerítette a sort, mondván, a választmánnyal kapcsolatban egy probléma van, s „ez Tamási Áron személye”. Szavaiból az derült ki, a problémát tetézi, hogy a „belügyi elvtársaktól” megtudtak valamit (mert „elő szokott fordulni – mondta, mint aki az információval meg akarja lepni üléselő elvtársait –, hogy megkérdezzük az ottani elvtársak véleményét, írókról lévén szó, akikkel hosszú időn keresztül a Belügy is foglalkozott”). A megoldás, mégis, mindennek ellenére: „Mi hosszabb töprengés, megbeszélés után javasoljuk Tamási Áront, bár tudjuk, hogy ezt a mi párttagságunk és tömegeink felé nem könnyű dolog lesz megmagyarázni, ha a Politikai Bizottság egyetért vele.” „De még azt sem hogy minek ez az egész Írószövetség” – szól közbe Kádár, majd Marosán György államminiszter emelkedett szólásra, egyfelől hangoztatva, hogy „senkinek nem udvarolunk”, másfelől mintegy megbánva, hogy „Egyszer kezdtünk udvarolni Münnich elvtárral együtt, amikor az Írószövetség utolsó közgyűléséhez hozzájárultunk.” Világos beismerése ez annak, hogy az 1956. december 28-ai taggyűlés előtt olvasták a *Gond és Hitvallást*, és nem emeltek vétőt ellene – itt lehet a nyitja-oka, miért nem kapott súlyos (börtön)büntetést a nyilatkozat írója. Marosán „bűnvallásával” párhuzamosan Orbán László felvetette, figyelembe kellene venni Tamásinak „mégis jelentős irodalmi munkáit”, továbbá hogy „személye sokat jelentene” az olyan széles réteg „felé” is, amelyek „nem állnak szilárdan a pártunk mellett” – ezzel a kérdésre, hogy az Írószövetség újjászervezését előkészítő bizottságba „bevegyük-e”, igenlő lett a válasz. Amit Kádár János egy szóval még meg is erősített: „Feltétlenül” (ld. *Zárt, bizalmas, számozott*. I. m. 127–128, 137). Orbán június 20-ai jelentésében a választmányba jelölendők között is ott szerepel, a hónap végére azonban fordul a kocka: a Politikai Bizottság 30-án a szövetség „átszervezéséről” üléselő, s itt a főtítkárnak már más hangot üt meg, figyelmeztetve önmagukat (s persze, főleg a sajtót), hogy az Írószövetséget „létre kell hozni” (vagyis nem átszervezésről beszél), „de ezt óriási eseménynek nem szabad feltüntetni”. Majd így folytatja: „A választmány rendben van, én egy nevet kifogásolok. Tamási Áronnal kapcsolatban amellettt voltam, tárgyaljunk vele, vállalja, vagy nem. Most mégis felvetem, szabad-e neki itt lenni? Mégis ez az ember írta a »Gond és Hitvallást«. Azokat a csepeli munkásokat, akik ezt terjesztették, börtönbe zárták, ő maga még ki sem nyögte, hogy megbánta, mégis választmányi tag lesz? Meg kell mondani, hogy a Politikai Bizottság nem fogadta el választmányi tagnak. Ha nem bánta meg a »Gond és Hitvallást«, akkor nem kell, hogy támogassa az Írószövetséget.” Szokatlan, ellenvetéssel felérő kiegészítésre vállalkozott Aczél György. Egyrészt emlékeztetett, hogy a decemberi nyilatkozatot négyen írták (nem nevezte meg őket), másrészt hozzátette:

„Egy szépséghibája van a dolognak. Tamási már dadogott valamit, viszont Ilylyés semmit, pedig neki még rosszabb szerepe van.” Erre Kádár röviden reflektált, mondván, „Orbán elvtárs beszéljen Tamási Áronnal, megmondhatja, hogy az osztály és a minisztérium ajánlotta választmányi tagnak, a Politikai Bizottság azt mondta, nem lehet” – az ülésen persze ezt fogadták el (i. m. 145).

Úgy három év múlva, az Írószövetség emlegetett első közgyűléséhez fűzött, Aczél Györgynek küldött megjegyzéseiben Köpeczi Béla a „népiek” szóvivőjeként méltatja „a közgyűlésnek a hangját” megadó Tamásit, akit szerinte a „rokonszenv megnyilvánulások” alapján „talán” „helyes lett volna felvenni a választmányba” (i. m. 183). Ugyanő – Köpeczi – ugyancsak egy Aczélnek írott feljegyzésében 1960. március 5-én a mű címének megnevezése nélkül a *Szirom és Bolyról*, pontosabban a vele kapcsolatos reklámról elmarasztalóan ír. Úgy kezdi, „feltétlenül le kell szögeznünk, hogy nem helyes az irodalom jelentőségét túlbecsülni és nem tartjuk helyesnek, ha a különböző szerkesztőségek önálló irodalompolitikát igyekeznek csinálni”. A folytatás: „Örülünk annak, ha Tamási Áron megír egy jó regényt, mint ahogy örülünk annak is, ha – elnézést a hasonlatért – valamelyik gyárunk jó termékeket gyárt. De semmi szükség, hogy nagy zajjal beharangozzunk politikai tetteként valamilyen szépirodalmi művet. A *Magyar Nemzet* lényegében véve ezt tette” (i. m. 150). Tamási Áron utolsó regénye – „terméke” – így indult el útjára, ezzel a feddéssel. A napilap szerkesztőjéhez biztosan el is jutott a politika üzenete: noha az év elején, februártól folytatásokban közölték a művet, amelyet az íróval beszélgetve Ruffy Péter igen elismerő szavakkal be is harangozott (Új magyar regé. *Magyar Nemzet*, 1960. febr. 14.) – a könyvről magáról az újság nem közölt kritikát, elemzést. Ahogy a *Népszabadság* sem. Egyedül a *Népszava* méltatta – „Olyan sikerült írás, amilyenre már nagyon is szükség volt” – a könyvhét könyvei sorában (T. Gy.: *Tamási Áron: Szirom és Boly*. 1960. jún. 4.).

II.

Sipos Lajos gazdagon okadatolt, a Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzött írói hagyatékot is felhasználó monográfiája ismerteti röviden azt az 1958. augusztus 25-én kelt levelet, amelyben Tamási tudatta a Szépirodalmi Könyvkiadóval, hogy szívesen írna regényt a székely csángókról, akik Bukovinából Bácskába menekültek, majd onnan Tolna megyébe költöztek. A mű címének ugyanazt szánta, ami végül lett; a történet vázát pedig úgy rajzolta fel, hogy „Szirom Antal csángó magyar, aki nagyon szeretett állatokkal foglalkozni, Tolnában letelepedve beállt az állami gazdaságba, s az állatoknak ’lopott’ egy tanyát” (*Tamási Áron*. Bp., 2006, Elektra Kiadóház, 193). A történet magját és a megírás szándékát, mondta Ruffy Péternek (i. m.), évek óta hordta magában. A szándékot tett követhette. Feltételezhetően a kiadónak írt, s ott örömmel fogadott levél után: „anyaggyűjtés”. Ennek java része 1959 elejére, közepére eshetett, amit

megerősít Tamás Menyhért emlékezése is. Az író, aki a saját családjának a Szirom Antaléhoz hasonló, a meneküléstől a hazára találásig tartó sorstörténetét a *Vigyázó madár* című lírai kisregényében eleveníti majd meg (1981), felidézi a Tamásival való találkozásait. Az elsőt, amikor az *Énekes madár* bonyhádi bemutatója után – valószínűleg helyi, alkalmi „társulat” vitte színre január 17-én – jegyzőfüzete egy lapján köszönte meg az érettségi előtt álló gimnazista „szellemi” segítségét. A másodikat az év májusában, amikor a fiú falujába, Kisdorogra látogatott, hogy meghallgassa – noha „jegyző-füzetébe alig vésődött néhány mondat” – a szállásadója házában egybegyűlt nyolc-tíz ember emlékezéseit. Előtte már több helyütt járt, Bonyhádtól Majosig, és többekkel hosszan elbeszélgetett – idézi fel Tamás Menyhért (ld. Találkozásaim. In uő.: *Az én Tamásim*. Bp., 2022, Nap K., 58–59). Egy tanulmány arról számol be – a forrás megjelölése nélkül –, hogy Tamásit nem engedték a székelyekhez „vizitálásra”, illetve hogy 1959-ben kereste fel „a Tolnába, Baranyába szakadt bukovinaiakat”, ám kíséretjét, Szakács Antalt feljelentették Bonyhádon, „hogy valami felforgatóval járja a falvakat” (Botlik József: A prózaíró Tamás Menyhért. In *Tamás Menyhért hazautja*. Bp., 2021, Nap K., 29). Gál István irodalomtörténész, az *Apolló* egykori szerkesztője úgy tudta, Tamási „le-lejárogatott vérei közé”, ám „bármennyire is vér volt a vérükből”, „ő maga mégsem vett részt a Kárpátokon túli otthonukból való hazavándorlás kálváriájában”, vagyis nem volt, nem lehetett elbeszélője „a szörnyű élményeknek és a néptömeg kollektív szenvedésének”. A *Szirom és Bolyt* úgy hozza szóba, hogy ez ugyan még a „székelység ottani ősi, középkor végi tájszólását is igyekezett megörökíteni, pesti irodalmi élet azonban értetlenül fogadta kísérletét” (Gál István: *A dunántúli székelység költője*. Tamás Menyhért: Szövetségben a fákkal. In *Tamás Menyhért hazautja*. I. m. 70). Maga a szerző szintén a *Magyar Nemzet* közölte beszélgetésében azt hangsúlyozta, hogy a regény helyszínén többszöri látogatás alkalmával számos öreggel beszélt. (A település a műben Baglyod néven szerepel, a valóságban ilyen nevű telep, tanya Erdély legkeletibb csücskében, az Uz-patak völgyében, Csinód és Egerszék közelében – volt – található.) Az összegyűjtött anyagot, „az élet anyagát” aztán igyekezett „a költőiség világába emelni”, hogy alkotása „általános érvényű legyen, tanulsággal mindenki számára”. Az újságíró lelkesültnek tetsző megállapításához, miszerint a regényben „az egész mondanivaló belefut egy nagy gondolatba: a nép – önként – megindul a korszerű közösségi élet új életformája felé”, s hogy először ábrázol „pártos embereket”, kevésbé lelkesült magyarázatot fűz. „Nem a mezőgazdasági vagy falusi pusztá tényeket akartam megírni – mondja –, hanem azokat felhasználni egy eszmei elgondoláshoz. Ez az elgondolás általánosságban az volt, hogy az építésre alkalmas szellemi és erkölcsi folytonosságot megteremtsem az öregek és a fiatalok között.” Később a közvetlenül politikai kérdésre – szükségesnek tartja-e azt „az értelmi, erkölcsi és gazdasági forradalmat, mely napjainkban falvainkban végbemegy?” – közvetett, nem egyenes választ adott. Számára, állította, hogy a korszerű változásokra szükség van-e, vagy nincs, eldöntött kérdés. „Inkább az volt a szándékom

- folytatta -, hogy a korszerű változásokban az író eszközeivel is honossá tegyem a szellem emelkedettségét, a lélek melegségét s a felemelő hitet". Egy szóval sem említi a mezőgazdaság szocialista átszervezésének szükségességét, előnyeit és sikereit. A legvégén mintha még fricskálni is merésznélne a gazdálkodás forradalmárait, kijelentvén: „Magyar regémben a világot igyekeztem ábrázolni emberekkel, állatokkal és növényekkel. Emelkedjünk fel a nagy célokhoz, s álljunk bárhol, legyünk egész emberek” (Ruffy, i. m.).

A kitérő válaszokat lehetett úgy is értelmezni, mint amelyek megerősítették a Politikai Bizottság 1957. augusztus 6-ai - hivatkozott - állásfoglalását, miszerint Tamási „népi-nemzeti” íróként „a parasztság helyzetének és szerepének antimarxista értelmezését” képviseli. Még inkább lehetett Szakáts Miklós, alias Cyrano jelentése alapján. A színészből besúgóvá avanzsáló ügynök tudatta a belügyi megbízójával, hogy Tamási az újjáalakult művészi - nyilván: írói - szövetség vezetésében a „népiek” többségének szándékával egyezően nem vállalna szerepet, ugyanis „egyszerű tagnál többet ma vállalni egy a nép elárulásával, mert ami falun történik megint (a termelőszövetkezet-szervezés), az »lehetetlenné teszi, hogy megbéküljünk«” (ld. Sipos Lajos: i. m. 191). A jelentés 1959. március 13-án íródott - vagyis épp abban az időszakban, amikor gyűlt, gyűlt a *Szirom és Boly* életanyaga. S noha Cyrano feljegyzése szerint a megfigyelt szerző úgy vélekedett önmagáról, mint aki mindig a „tisztes kompromisszum híve volt”, ez a ki- vagy megegyezésre, netán megalkuvásra való készség mégsem juttatta el oda, hogy a termelőszövetkezetek szervezésének dicsőségét zengje. Hogy mintegy megkísérelje a lehetetlent: „kilépni önmagából, egy frissen szerzett »írói dokumentáció« alapján időszerű művet írni, amelynek mondanivalóját az idők diktálták s kifejezésének szükségszerűségét az író is felismerte”. Monográfusa, Izsák József vélekedett így (Izsák József: *Tamási Áron*. Bukarest, 1969, Ifjúsági Könyvkiadó, 96), kiegészítésül hozzátéve, hogy az író kétszeresen is nehéz feladatra vállalkozott, hiszen ebben az időben „a sematizmus már eléggé lejáratva” ezt a témát. A másik monográfus, Taxner-Tóth Ernő ugyancsak a sematizmussal példálózik, kijelentve, az író „rövid falusi tartózkodásainak tapasztalatai”, élményei „nem lehettek elég mélyek” „a szocialista nagyüzemi gazdálkodásban kialakuló »új emberi kapcsolatokra« vonatkozóan” sem, ráadásul mire a regény 1960-ban megjelent, „végleg megváltozott a kor igénye, lejárt az ún. »termelési regény« ideje”. „Tamási ezt nem vette észre” - állítja keményen, hogy furcsa mód enyhítsen ítéletén: a *Szirom és Boly* „szinte az író szándékai ellenére emelkedik fölül a sematizmus átlagán” (Taxner-Tóth Ernő: *Tamási Áron*. Bp., 1973, Gondolat, 140). Mintegy Izsák és Taxner-Tóth nyomdokain halad Sipos Lajos is, amikor monográfiájában abból kiindulva, hogy 1958-ban a magyar gazdaságpolitika központi kérdése a mezőgazdaság kollektivizálása volt, különböző külföldi - jelesül orosz-szovjet - és hazai műveket sorakoztat elő. Gladkovtól a *Cementet*, Solohovtól a *Feltört ugart*, a régebbi magyar irodalomból csupa feledésbe merült, a „közösségi társadalmat vizionáló” alkotást (Tóvölgyi Titusz: *Az új világ*, 1888; Sajó Károly: *A 2270-dik évi világkongresszus*, 1903; Mérő

Gyula: *A vörös város*, 1905). S itt, e messzire vivő párhuzamoknál tér át arra, hogy „1948 és 1953 között a mezőgazdaság átalakítása erőltetett tempóban, törvénysértések közepette valósult meg”, s hogy az olyan alkotásokban, mint Sarkadi Imre *Gál János útja* vagy Szabó Pál *Új föld* című regénye, a törvénysértésekről nem esett szó (Sipos: i. m. 194). Túl azon, hogy a parasztságot bizony az ötvenes-hatvanas évek fordulóján sem kímélték meg a jogsértésektől, a hatalmi erőszaktól, legfeljebb ha „finomult a kín”, árnyalásra, helyesbítésre szorul az is, hogy például Sarkadi regénye említetlenül hagyta volna az állami, rendőri önkényeskedéseket, mondjuk a kulák „elvitetés” jogtalan voltát. Ide vehető lett volna Cseres Tibor regénye (*Tűz Hódréten*), hiszen voltaképp egy koncepciót jelent meg, melynek a politikai indítékait csak a későbbi művében, a *Játékosok és szeretők*ben bonthatja ki. Más példákra is lehetne még hivatkozni, ha már a *Szirom és Bolyt* kimondva kimondatlanul Sipos Lajos is a magyar termelési regények közé veszi. Ilyenekhez, csak a paraszti világ „átalakítása” tárgyában írottak esetében, mint Asztalos István: *Szél fúvatlan nem indul*, Sándor András: *Huszonnégyen kezdtek...*, Rideg Sándor: *Tűzpróba*, Gergely Sándor: *Falusi jelentés*. Ezeket azért lett volna érdemes számba venni, hogy feltárhatóak legyenek azok a poétikai jellegzetességeik is – az elbeszélés módja és stílusa, szereplői magatartásforma, cselekményvezetés, idő- és térszemlélet –, amelyek az irodalompolitika diktálta szocialista realizmus „normáit” hivatottak teljesíteni. Alapvető a forradalmi romantika és a közérthetőség fedőnével használt stíldemokratizmus követelménye. Aztán olyan szegényparaszti hős választása, akit – a korabeli kritikából idézve – a „keletkező új iránti teljes-lelkes odaadás” jellemez, s aki az „előrevivő erő: a Párt” tanításait követve az öntudatos munkásosztály – lehetőleg Moszkvát járt csepei – képviselőjével együtt győztes osztályharcot vív a kulák ellen, maga mellé állítva az ingadozó középparasztot. Az agitálás, amely a „vallás: a nép ópiuma” szellemében kiterjed a maradi felfogású, tablószerűen bemutatott faluközösségre. A nyilvános alkalmak, gyűlések, értekezletek egyszerű-egyszer akár éjszakába is nyúlhatnak, ám a végső sikernek – a tészcsé alapításának – rövid idő alatt muszáj bekövetkeznie. A beszédnek a köznyelvi fordulatokkal is élnie kell, még inkább a pártzsargon által terjesztettekkel. Az agitációs-propagandisztikus stílus olyan fordulataival – egy regényből idézve –, mint „milyen javulások álltak elé az emberiség helyzetében itt nálunk, mióta a nép kormányoz”. Ha a központi, egyes szám első személyű történetmondó, mint éppen Gál János kétségeket támaszt a módszerekkel szemben, ha úgy látja, hogy „kell a szövetkezet a parasztnak, de nem ilyen. Hanem olyan, amit saját maga csinál. Ezt meg csak úgy rákényszerítik” – akkor mindjárt felmerül, hogy „a valóságról csupán bizonyos aspektust ad”, mert „egy tudaton keresztül [...] szinte lehetetlen a sokrétű valóságot ábrázolni”. Kiváltképp, ha csak – mint Sarkadi is – az „új élet küszöbéig” vezet el a hőst, aki „éppen elindul a szabad ember útján”.

A monográfus hivatkozta *Gál János útja* e tekintetben, az elbeszélés módját, illetve végpontját nézve a *Szirom és Boly* egyik mintája is lehetne. Lényeges

különbség azonban, hogy Szirom Antal nem munkára, harcra kész ifjúként számol be sorsa alakulásáról, hanem – ahogy Pálocska, az unoka hívja – „tátóként”, hetvenhat éves öregemberként és az új életet jelentő közös gazdálkodás küszöbén azért nem léphet át, mert pár nappal a termelészövetkezet megalakulását s elnökké választását követően meghal. Ennek ugyan – miként egy frissebb elemzés elképzeli – lehet ironikus olvasata, úgy értve, belehal a téesz megalapításába, ahogy ironikusnak vélhető az a Bibliából vett pretextus, Péter árulásához kapcsolódó megjegyzés is, amely a közös gazdálkodás tanulmányozása végett a szomszédos falu állami gazdaságába való korai útnak indulásukat kíséri (Szmeskó Gábor: „A kakasok épp harmadszor szólaltak akkor”. *Irodalmi Magazin*, 2015/4, 60). Ez esetben, mint aki maga is meglepődik az elhatározásán, a jelenet feltűnhet humoros színben is, hiszen ezt megelőzően Bazsónak, a közösségi tanács elnökének nem mondta meg egyenesen, hogy miképpen vélekedik a „közösben való gazdálkodásról”. Azon még gondolkoznia kell – tért ki a válasz elől, úgy írva le a helyzetét, hogy „homályba keveredtem, s újból gondolkozván, ismét homályba”, ezért „eltökéltem magamban, hogy a homállyal megküzdöm. Vagyis megnézem a tövin azt a közös gazdálkodást.” E furcsa érveléshez furcsa választás társul, hiszen Szirom Antal írásos emlékezése 1945-től 1959 legelejéig terjed, vagyis átível azokon az esztendőkön, amikor lépten-nyomon hallhatott, olvashatott a paraszti kollektívák alapításáról és ténykedéséről. Vagyis nem kellett volna a homállyal megküzdenie, s kiváltképp nem az állami gazdaságban oszlatnia, amelynek szervezési, szervezeti és működési formái és szabályai gyökeresen eltérnek a téeszekétől vagy téeszcsékétől. Nem viszik a közösbe a földet, az állatokat, a termelőeszközöket. Úgy tetszik, Szirom tató csalafinta módon az időt húzza, csali mesét ad elő arról, hogy tanulni akarja ő is a „gazdaságot”. Tanulni? – azáltal, hogy az unokájával nappal udvarosok, akik „szabadalmat kaptak”, „terebélyest” a takarításra, éjjel bakterkodnak, emellett meg fogatolnak egy „szamárral”, a végén pedig bikákat vezetnek a mesterséges megtermékenyítés „tenyésztési tudományos műhelyében”. Az efféle észjárást, magatartást tarthatta Szabó Zoltán „kerülőutas gondolkodásnak”, és vélhette, hogy a *Szirom és Boly*, e „szép regény” „kétkedésbe ejtett olvasókat azért, mert hőse, az öreg székelly bemegy az állami gazdaságba, elnök is lesz – előbb azonban lektorait hagyta kétségek közt azzal, hogy ott hú maradt önmagához” (Szabó Zoltán: *Tenger és tengerszem. Új Látóhatár*, 1961/2, 102, 108). Megjegyzendő, hogy a tató, ugye, a termelészövetkezet elnöke lesz, és nem a gazdaságé, ahol nincs is ilyen poszt, igazgatói viszont van – továbbá, hogy a lektorok feltételezett csalódását bizonyosan az okozhatta, amit több kritikus is hiányként ró fel. Taxner-Tóth Ernő szerint az öreg parasztembernek az állami gazdaságban a termelésre vonatkozó tapasztalatai „aligha győzhetnek meg valakit a nagyüzemi gazdálkodás fölényéről”, emiatt a „falusi élet igazán nagy változásairól, a paraszti világszemlélet, erkölcs, szokások és anyagi viszonyok válságairól, valamint távlatairól sincs lényeges mondanivalója” (Taxner-Tóth: i. m. 140). Tóth Dezső az „idillizálás közös nevezőjére” hozza Szabó Pál regényével (*Tiszán innen, Dunán*

túl) a Tamásiét, kifogásolva, hogy mindkettő, más-más módon bár, „de megkerüli a falusi átalakulás igazi ábrázolásának alapfeltételét, a parasztiban meglevő retrográdnak, visszahúzóinak a kritikáját” (Tóth Dezső: A parasztábrázolás kérdései mai szépprózánkban. In uő.: *Életünk – regényeink*. Bp., 1963, Szépirodalmi, 39). A legújabb elemzők közül Cs. Nagy Ibolya egyrészt emlékeztet arra, hogy a korabeli kritikák hiányolták a „közös gazdálkodás mindennapjainak megjelenítését”, másrészt határozottan állítja, a korszak kultúrpolitikája Tamási „magyar regéjével”, ahogy elvárta, valóban „jelenre reflektáló” alkotást kapott, csak hogy „újfent nem a szocialista mezőgazdaság eredményeit, a magángazdaság helyetti közös gazdálkodás szükségességét és előnyeit meggyőzően bemutató” regényt (ld. Cs. Nagy Ibolya: *Szirom és boly* (1960), *Hegy patak* (1962), *Boldog nyárfalevél* (1962). In *Tamási Áron*. Tanulmány: Cs. Nagy Ibolya. *Képek válogatása és szerkesztése*: A. Szabó Magda. Bp., 2021, MMA Kiadó, 238).

Eme egykori és a mai értelmezések alapján nehéz lenne a *Szirom és Bolyt* a termelési regény műfajához tartozónak tudni. Annál kevésbé, ami már az elbeszélte idejével kapcsolatban felmerült, hogy épp az a pár év esik ki a cselekmény sorából is, amikor e sematikus prózatípus burjánzott. A mű teremtett világa indokolttá teszi ezt a hiányt, egyszersmind e „mű immanens” eljárástól idegennek, használhatatlannak tud minden olyan szempontot, amelyik az objektív valóság történelmi-társadalmi eseményeinek megjelenítését kérné számon. A hiány abból adódik, ami – Genett nyomán – az előadás narratív szünetének tartható, vagyis a regény történetidejének és elbeszélésidejének szándékos meg nem feleltetéséből, amikor az elbeszélés síkján van előrehaladás, a történet síkján viszont nincs. *Szirom* Antal nagyon tudatosan tervezi meg, hogy a „zsenge regéjéből ódonult krónika” kilenc hónapig – 1958 májusától 59 februárjáig –, „mintha egy új élet kihordásának stációit mesélné” (Cs. Nagy), mit meséljen el. Írását ’58 karácsony havában kezdi, de csak nyolc hónap eseményeiről adhat számot, s miután meghal, a befejezetlen kéziratot Pálocska egészíti ki, fűz hozzá méltató megjegyzéseket. Amikor egyetértéséről tanúskodva írja: „Nem is tudnék másnak sem jobbat mondani, mint csak azt, hogy egészülünk ki egymással”, nagyapja alapeszméjét, mondhatni, hitvallását visszhangozza. Azt, amivel a szocialista realizmus szellemétől merőben idegen áldáskérés, illetve laudáció után („Legyen az Atya dicséretére, amit írok; nemkülönben legyen égő gyertyája az én jó szándékomnak”) a regéjét kezdi. Mintegy a narratív szünet egyik indoka lehet ez: „amit az eszem malmára felöntöttem, azt megőröltem jól; s amikor megszitáltam a lisztet, akkor az maradt meg, amit most mondok: vagyis az, hogy amiképpen az egyes embernél a testet és a lelket egyaránt kell nézni, azonképpen a népnél is, melyből az én ereszem alá ez a baglyodi boly tömörült. Együtt kell nézni a testet és a lelket, mert különbözők vagyunk ugyan s legyünk is, de akiknek jobban-rosszban egy sorsot kell viselniök, azok a közdolgokban legyenek egy személy.” A krónikás ezért is hullathatta ki a szitájából lényegében mindazt, ami az után, hogy 1948-ban a baglyodi bíróságról a „templom miatt” „lecsapták”, tíz év alatt megesett vele és az országgal, beleértve az

1956-os forradalmat is. Erre indíthatta alkata, karaktere is. Az unoka veti a szemére, hogy „Maga mindent olyan könnyen vesz!”, mire a felelet: „Hát nehezségem?!” Elismeri, különbözik a természetük. „Vagyis én mindent simítani szerettem, úgy annyira, hogy még a farkasra sem azt mondtam, hogy bestefia ragadozó; hanem [...] hogy a természet szülte farkasnak szegényt.” A szítálás mellett a simítás indíthatta arra, hogy például azoknak a sváboknak az 1945-ös kitelepítését, akik a helyére – házukba, földjükre – Bácskából kerültek, voltaképp megszépítően említse: „házat-barmot otthagytak, s káromkodva mind elmentek. Pedig hát gyökeres bajuk nem lett volna.” Az elbeszélői illetékessége itt ugyanúgy kétségbevonhatatlan, mint nézőpontja következetes érvényesítése – művön kívülre céloz a kérdés, hogy annak idején mi volt a hivatalos álláspont, akár a pártoké a svábok kollektív bűnössé nyilvánításának eme elrettentő példájáról. Idézni lehet akár a Nemzeti Parasztpárt főtítkárának, Kovács Imrének a *Szabad Szó* 1945. április 22-ei számában közre adott cikkét, a maga durvaságával: „Takarodjanak, úgy, ahogy jöttek, egy batyuval a hátukon!”, akár a Magyar Kommunista Pártnak a *Szabad Nép* április 18-ai, Sváb hazaárulók című közleményét, határozott állításával: „a magyar nép szemében a svábság mindig a szabadság örök ellenségét jelentette”. Ezek az információk lényegesek lehetnek történelmi ismeretek terjesztésekor, lényegtelenek viszont a mű elemzésekor.

Ez a „mindent simítani” igyekvő magatartás a megértéssel és a tapintattal együtt a „humanista paraszt” ritka és törékeny típusának fő jellemzője. Olyan emberé – Diószegi András, a regény legalaposabb és legértőbb elemzője fejt ki –, aki „épen és természetesen őrzi magában a mesei-patriarchális és balladai-vérzivataros székely idők közösségi ösztöneit” (Diószegi András: *A stílus bűvkörében*, in uő.: *Megmozdult világban*. Bp., 1967, Szépirodalmi, 359). De ösztönei mélyén a vallásos hitet is: a Bibliát, mint metaforába foglalva mondja, „lelkem botja gyanánt mindig magammal hordoztam”. Így példálózhat Jairus leányával. Dávid zoltáiraival, Keresztelő Szent János első tanúságtételével a galamb alakjában leszállt Lélekről, Jézussal, aki „nem átallotta a szamarat” vagy Mózeszel, aki Istentől tudta, „milyen elgondolással teremtődtek az állatok”. Sehol egy utalás, hivatkozás, még véletlenül sem, a kor brosúráira, agitációs füzetekre; pártos frazeológiáik használaton kívül. Találó jellemzés, hogy Szirom tató „az időt meghazudtoló fiatalos lendülettel, ugyanakkor mély, inkább biblikus, mint világi bölcsességgel keresi saját és a Boly helyét az átalakuló társadalomban” (Bajkó Mátyás: Tamási Áron mai tárgyú csángó regénye. *Alföld*, 1960/5, 127). E bölcsesség mit sem érne tekintély nélkül, amellyel viszont megszerezhetette mind a múltban, mind a jelenben faluja előljáróinak a bizalmát, és elérhette, hogy eszméi, elvei szerint alakítsák sorsukat, rendezzék be életüket. Elfogadtatta, hogy az elméjében az első király ünnepe s az Alkotmányé „nem vesztek össze, mert Szent István király hazát szerzett a nemzetnek, s ez az Alkotmány földet szerzett a népnek, s ebben a népi hazában nekünk, akik idegenből megtelepültünk, a megélhetés mellé a honos magyar mivoltot is megadta”. Ugyancsak egyetértettek vele, hogy a „test gondja után miképpen kéne a lelket is

művelni”, ezért a „közös gazdálkodás” – a termelészövetkezet fogalmát mintha nem ismerné, „termesztési szövetkezetet” mond helyette – hívei, a „pártos emberek” – kommunistáknak éppúgy nem nevezi őket, ahogy a „demokrácia” helyett sem beszél „szocializmusról” – követik a tanácsait. Hogy a „földi és lelki magok” egyaránt kelljenek – egyfelől kelljenek a „jó gépek, példás állatok, dolgos emberek”, s hogy a „testi jólét egyre gömbölyödjék”, szükségesek „a lelki magvak: a művelődés és a vallás”. Az utóbbi dolgában a pártos főember „egy kicsit kényszeregve zunnogta” ugyan, hogy nincs ellene, majd amikor a falu szülöttje, Potápi Piusz személyében frissen felkent papja is lett a községnek, akkor sem ellenkezett igazán, hanem csak annyit mondott, „nem barátja ugyan annak, hogy keresztvetéssel kezdjük a munkát, de végezzünk inkább ilyen kezdettel jó munkát, mint anélkül rosszat”. Az öreg Szirom életét, de a környezetét, a vele egy bolyba tartozókét sem fenyegeti az a veszély, hogy a test és a lélek kettősége az emberi személyiség vagy a közösség életét „láthatatlan csatatérre” teszi. Tamási életművének kiváló tudósa, Bertha Zoltán a lélekhit és a világlátás összefüggéseit vizsgáló tanulmányában a *Vadrózsa ágából* idézi a csatatér gondolatát, de idézhetné ugyaninnen azt is, amire a *Szirom és Boly* fényes bizonyíték és példa lehetne: „ahogy a test és lélek egységét igyekeztem és igyekszem szolgálni, úgy a valóság és misztikum irodalmi formájának együttes és harmonikus megjelenítésére vágyom” (ld. Bertha Zoltán: A varázshit távlatai. In uő.: *Székelly Homérosz*. Bp., 2012, Kairosz, 70).

A harmónia megteremtését szolgálja a rege nyelve is, amely a „népeposz egyszerűségével, méltóságteljes nyugalmaival”, illetve a halállal is szembenéző „kozmosz bölcsességével” van, akit egyszerre emlékeztet Mikes leveleire, valamint Arany János költészetére (Féja Géza: *Tamási Áron*. In uő.: *Lázadó alkotmány*. Bp. 1970, Szépirodalmi, 236–237). Más valaki, némiképp önellentmondásosan egyszerre emleget „cifra stílust” és „túlizesített nyelvet”, ugyanakkor, hogy „az írói varázs, az elbeszélés utánozhatatlan ízei, [...] a leírások pazar színei, a kis játékok és tréfák révén” fontosabbak a főhős „lazán összefüggő anekdota-fűzérénel” (Taxner-Tóth Ernő: i. m. 140). Ismét mások Tamási interjúkban, vallomásokban fel nem lelhető vélekedéséből kiindulva azt feltételezik, hogy az író felfogása szerint a sematizmus egyoldalúan a „költőiesség hiányából ered, s hogy e veszélyt eleve elhárítsa, mindent a nyelvi kifejezésre, a stílusra összpontosított, egy olyanfajta líraiságra, amely lépten-nyomon a szóvirágosság, a mesterkéltség útvesztőibe vezet” (Izsák József: i. m. 96). Az, aki méltatja, hogy az író „bonyolult politikai igazságokat is, valahogy úgy, mint a kínaiak, le tud a maga képes beszédének nyelvére fordítani, olyan kedvesen és művészien, hogy igazán gyönyörködtet”, még az is úgy látja, „sok szép szóvirág” van az öreg beszédében (Diószegi András: i. m. 361). Holott e szóvirágok szinte kivétel nélkül egy régi zárt közösség tájnyelvében gyökereznek. Ott a cifrának tetsző igék, az illároz, a süllög, a lükken, a kondorodik, a megzajdul, a záhol, a nyaffant, a guzsorog, a járkotál, a vánszorodik, a bucskát vet, a haza fortzog, a gyullaszt, a megdöllött, az alíttani, a merkedezni, a csiklintani, a matarászni, az elsíkulni,

az ánkodni, özvegyen kotyogni s annyi egyéb. Ott keltek életre, mert ahogy tató oktatja az unokáját, „az ember mondásai sem jönnek a semmiből”, a szóösszetételek, szólások, közmondások, népi bölcsességek is. Az ilyenek: „nem becsülik a kevésnél többre”, a „mismás emberekvel még szaporodtunk is”, a „szántokvetek békességgel, s babrálom az ibolya tövit”, az „egy halállal (mármint a sajátunkkal) mindnyájan tartozunk”, a „nyugodjék vártomban” búcsúvétele, a „megnyugodtam, mint ősszel a fa”, „nem kell a ködöt a hegyre hordani”, a „kölyök még a mókus, de a bokron meglátja már a mogyorót”, az „olyan készséggel jött, mint a cigány után a felesége”, a „szivárványra ne kötözzük tovább a bogot” s a többiek. Szirom tátó magától értetődő természetességgel használja őket, ezzel is példázva, hogy része annak a bolynak, amely önmagát csak akkor tarthatja fenn s őrizheti meg, ha megőrzi nyelvét, hagyományait. S akkor – a rege örök érvényű, nem csak a közös gazdálkodás erőltetésére, kikényszerítésére igaz „célzó beszéde” szerint – ha a tanácsa követőkre talál: „Magát a tollut [...] nem kell a madáron növesztetni, hanem csak repülésre kell megtanítani a madarat. A madár pedig két okból repül: vagyis először a riasztás miatt, s másodszer a maga hasznára. Mi ne legyünk olyan tacskó-fiúk, akik riogatják a madarat, hanem varázsoljunk kedvező időt és gyűjtsünk kívánatos étkeket, hogy a madarak a maguk kedvével odarepüljenek.”

A *Szirom és Boly* kívánatos olvasmány – ma talán inkább, mint tegnap, tegnapelőtt volt. Riogatnánk az olvasót, ha sematikus műnek, termelési regénynek mondanánk. Érdemes a magunk kedvéért is kézbe venni.

Tamási Áron az Énekes madár rádiófelvételén a Magyar Rádió stúdiójában, 1963 (Fortepan/Szalay Zoltán)

Nyelv az örökkévalóságban

Mit mond nekünk itt és most Tamási Áron életműve? Hátra kell lépünk egyet ahhoz, hogy erre válaszoljunk. Hátra kell lépünk, de hova hátra? Tudhatjuk-e, hol vagyunk, hol eresztett gyökeret a lábunk? Van-e értelme azoknak a kifejezéseknek, hogy *mond valamit, megszólít bennünket, megtaláljuk vele a közös hangot?* Ha valahol állunk, az a hely éppen Tamási Áron nyelvében nevezhető meg, ám a legkevésbé érezhetjük így. A mondás, a megszólítás, a közös hang eredete Tamásinál tárulkozik fel, ám a legkevésbé ő mond, ő szólít meg bennünket, és aligha a mi hangunkat hordozza. Egyre többen mernek rákérdezni erre az el-
lentmondásra, egyre többen *mondanak ellent* annak, aki mond valamit, aki megszólítja őket, mégis egyre kevésbé mutatunk hajlandóságot a szépirodalom létmódjával való *szembenézésre*. Ez a szembenézés ugyanis könyörtelenül szembesít, de nem a szépirodalom létmódjával, hanem saját önismeretünkkel. A problémánk kettős természetű.

Egyfelől az irodalmi értékhez kapcsolódó várakozásunk, hogy a műalkotás az állandóságot képviselje, nyissa meg olvasója előtt az örökkévalóságot; ami valamikor értékes volt, az legyen mindig értékes. Ugyanakkor elvárjuk a műalkotástól a korszerűséget, az aktualitást, ami igazságtalannak is hat, hiszen egy adott korban keletkezett egy bizonyos szerzőnek a tollából. Hogyan is vehette volna számításba, hogy ezer, száz vagy ötven évvel később kik és milyen körülmények közepette igyekeznek a közelébe férközni? Emiatt az irodalmi fejlődés jelenségét felvilágosult módon tagadjuk, és egyenlő mértékkel mérve valamennyi kornak szeretnénk megadni a maga méltóságát, titkon azonban úgy rangsorolunk, hogy ami *közelebb áll* hozzánk, a mi nyelvünket beszéli, előbbre való, vagyis *időtállóbb*. Az időtálló műveket idealizálva a kánonba helyezzük, a nem vagy kevésbé időtállókat archiváljuk, és pusztán történeti érdeklődéssel fordulunk hozzájuk. Igen ám, de mi jogosít fel bennünket arra, hogy a saját esetleges szempontjainkat tartsuk örökérvényűnek, az állandóság feltételének? Milyen alapon gondoljuk úgy, hogy az adott kor, amely számára

FALUSI MÁRTON (1983) költő, esszéista. Legutóbbi kötete: *Kiöltözünk és bemosakszunk* (versek, 2020).

fontosnak látszott egy műalkotás, alacsonyabb rendű kritériumokat támasztott, mint mi, akiknek úgyszintén a mulandóság az osztályrészünk? Másfelől mi sem a semmiből érkeztünk oda, ahol ítélkezünk kánonról és archívumról. Az állandóságról formált szemléletünk, az értékes művet előállító irodalomfogalmunk régi esztétikai tapasztalatok folyománya; mi is a tradíció áramában sodródunk. Ugyanakkor a felhalmozódó tudás birtokában immár egyszerre reflektálunk a múltra, őseinkre és a jelenre, önmagunkra; mialatt tekintetünk a régiek és a maiak jövőképei között ingázik, elvégre nemcsak örököltük tőlük a világnézetet, hanem kölcsönözzük is az elődöknek; emiatt pedig titkon náluk bölcsőbbnek vagy legalábbis megfontoltabbnak képzeljük értékelő szándékainkat. Igen ám, de a mi vélt bölcsességünk nem csupán jelenbéli csalódásainkból fakad-e, amelyek okot adnak a régiek múlt- és jövőképével szemben kinyilvánított elégedetlenségünkre és bizalmatlanságunkra? Mindannyiszor, amikor *valamit* számonkérünk valamely klasszikus életműtől, az ejt kétségbe bennünket, hogy mi sem jutottunk előbbre, mint ők, a megoldatlan problémákra, a feszítő gondokra kieszelt stratégiákkal. Valójában a múltra haragszunk, ahonnet vétettünk, ahová visszavezetjük mostani pozíciónkat; a múlt vétkeink indítéka, tévedéseink genetikai kódja, a toposz, amellyel bukásunk indokolható; hiszen azáltal, hogy halottaink helyettünk is a történelem ítélőszéke elé járulnak, a mi felmentésünk biztos lábakon áll.

Tamási Áron műhelyében letisztult formát nyert az egyén és a közösség viszonyrendszerét ábrázoló magyar modell, amelyet az ő életművéhez fogható kifejezőerővel talán csak Arany Jánosé és Ady Endréé szemléltet. E magyar modell azonban nem csupán letisztult, de plasztikus is; alakították, destruálták utódai anélkül, hogy mintáját teljesen elvethették volna. Ezért is megkerülhetetlen az ő pozíciója, és ezért vált ki szélsőséges reakciókat: a féltő ragaszkodását vagy a merev elutasítását. Vallomásaiból is tudjuk – ehhez persze elég bármelyik könyvét fellapoznunk –, hogy két értéktartomány végleteinek szintézisére törekedett: tartalmilag a testi vágyak és a lelki kötelességek, formailag a realista és a misztikus elemek egyensúlyára. Mindkettőhöz meríthetett ihletet az író a népi hitvilágból és a katolicizmusból egyaránt. A *Test és lélek* című novella mintegy a láncmesék szüzséjét imitálva inkább a vaskos humorral átszőtt előbbi, Jégtörő Mátyás különböző animális életformákban megtestesülő alakjának neoplatonikus irányultsága inkább az utóbbi kategóriába esik. A szélsőségek pedig – miként a *Hegyi patakban* – mindig tévúton járnak. Ami mindenekelőtt meghökkenti az olvasót, az az egyszerű, egy tömbből faragott emberek, a tiszta érzések, az egynemű jellemek, valamint a mögöttes spekulatív rendezőelv közötti kontraszt. A paraszti atmoszféra hegyi levegőjét áthatja a bölcséleti logika; ez is, az is *hűvös*, holott a tréfától és az izgalomtól áttüzesednek. A művészet örök motívumát legvilágosabban látó Hegel ugyanezt emelte ki az „eszmei” és „érzéki” dichotómiájában. „Az eszme mint olyan kétségtelenül a magán- és önmagáért való igaz, de csak a még nem objektívált általánossága szerinti igaz; az eszme mint művészeti szép viszont: eszme azzal a közelebbi rendeltetéssel,

hogy lényegien individuális valóság legyen, valamint a valóság individuális alakja azzal a rendeltetéssel, hogy lényegileg az eszmét jelenítse meg magában.” Tamási pedig sem a tisztán realista – értsd: a kauzális természettörvényeknek vakon engedelmessé –, sem a tisztán misztikus – értsd: a szellem értékelő akarátának teljesen alávetett – írói világnézetet nem fogadhatta el maradéktalanul. Drámai és epikus szereplői emiatt olyan áttetsző karakterek, tűnények és tündérierk; vagyis voltaképpen átmenetiek: az általános eszmeiséget és a történelmi székelységet is megjelenítik. A novellahősök szükségképpen rituális minták szerint viselkednek; a költészet stilizációjától (*Szép Domokos Anna*) a drámai cselekményig (*Rendes feltámadás*) tartó skálán mozognak. Tamási írásaiban a misztikum akkor jut csúcsra, amikor a test szükségyszerűségeit a lélek szabadsága figyelmen kívül hagyja. Balla Péter hajlandó feleségül venni a test nélküli lelket, Idát, az *Énekes madár* szerelmespárja, Magdolna és Móka madárként röppennek el. Ám a misztikus értékpólus a kivételes állapot, az abnormalitás oldalára helyezkedik, ahonnan a cselekményt vissza kell zökkeníteni a hétköznapi rendes kerékvágásba. Végző soron tehát arról győződünk meg, hogy a legszélsőségesebb történések is lehetővé teszik a kiengesztelődést; és ez az, ami a mai ízlést sértheti. Sértheti, de nem joggal. Kezdünk ugyanis akklimatizálódni a sajátos stílust ki nem fejlesztő, a közbeszéd slamposágát vulgármarxista módon tükröző, a szocialista realizmust a késő kapitalista termelési és fogyasztási habitusoknak megfelelően alkalmazó, töredezett prózanyelvhez; valamint ahhoz a prózai világnézethez, amely a posztindusztriális élménytársadalom filiszterét meghagyja önhittségében, hogy ugyan nem lehet többé a lét pásztora, csupán a pillanat úrhatnám szolgálója, helyzete mégis büszkeséggel tölti el. A kérdés az, hogy irodalom-e még egyáltalán, amit ma irodalomnak hívunk, és kihívás-e még egyáltalán, amivel hitünk szerint kihívjuk magunk ellen a sorsot.

Tamási az európai kultúra gyökereit feltépő, az európai gondolkodást alapjaira visszabontva rekonstruáló szellemtörténeti korszakban alkotott. Megjárva a frontot és megszenvedve a nemzet szétesését, vagyis a végképp válságba került modernitást, ugyanúgy és ugyanolyan világgraszoló teljesítménnyel kereste a tiszta nyelvet, akár Wittgenstein, aki a formális logikában, Walter Benjamin, aki az Ószövetségben vagy Heidegger, aki a preszókratikus filozófiában vélte megtalálni. És ahogyan Wittgenstein osztrák népiskolai tanítóként szótárt szerkeszt a gyerekeknek, Walter Benjamin tanulmányozza a héber nyelvet, Heidegger vissza-visszavonul todtnaubergi kunyhójába, Tamási Áron szülőföldjét, Farkaslakát *műveli* világ életében. 1922-ben jelent meg Joyce *Ulyssese*, Wittgenstein *Tractatus Logico-Philosophicus*, és ebben az évben robbant be a székelly Homérosz díjnyertes novellája, a *Szász Tamás, a pogány*. Mindegyik mű radikális gondolkodói gesztussal utasította el a közelmúltat, s az ekként létrejött új valóságképet könyörtelen következetességgel kidolgozva *dolgozta fel* a traumákat, győzte le a világégés okozta kiábrándultságot. Idegenül hat ma számunkra, hogy ennyien és ennyiféleképpen követelték az új kezdetet, amikor az igények

kielégítését, a szokások kifürkészését várták el. A *Vitéz lélek* szakralitása semmivel sem számított kisebb esztétikai normasértésnek, mint Wittgenstein nyelve, amely egybeolvasztotta a logikai pozitivizmust és a metaforikusan költőt; s ma sem tekinthetünk bevett megszólalásmód gyanánt egyikre sem. A Tamási örökségét legjobban értő és tovább gondoló Sütő András *Engedjétek hozzám jönni a szavakat* című esszéregényében az arisztotelészi retorika és poétika metaforafogalmából indul ki, amikor nyelv és valóság kapcsolatának örök ontológiai dilemmáját a személyesség légkörén és a kisebbségi peremlét életrajzi vonatkozásain szűri át. Még Arisztotelész sem hitt olyan rendíthetetlenül a metafora megismerőképességében, mint az 1920-as, '30-as évek Európája, amely mindközben mértéktelenül hitt a matematikai kalkulációknak a társadalomszervezésre átvitt érvényességében is. Roscoe Pound 1921-ben publikált jogfilozófiai munkája, a *The Spirit of the Common Law* a tervszerű társadalomszervezés sikerét, a későbbi New Deal készítette elő, amikor a számítások beváltak, Lenin pedig, aki 1922-ben éppen gutaütést kapott, ez idő tájt az elrettentő erőszakot vitte színre ugyanebben a műfajban. Trianon is egy műszaki rajz területszámításaival múlta felül a legördögibb politikai képzeletet; azzal, hogy a számok jobban kifejezték az embereket, mint az érzelmek. A vérfürdőkön addigra át-gázolt igazi gondolkodók mi mást tehettek volna, mint hogy számításokat végezzenek írógépükön, s a lelki üzletkönyvükbe följegyzett sejtéseket elemezzék? A lesújtó konklúzió és a rossz előérzet metaforái a képleteknél pontosabbnak bizonyultak; a Bécsben szárnyait bontogató Rudolf Carnap fizikalista nyelve sem kecsegtetett megoldással. A megélés nem megismerés, vélekedett Carnap, és inkább a szintaxist boncolgatta, a többit viszont átengedte a költőknek, akik úgysem vihetik sokra. Tamási Áron, a székely író úgy közlekedik a *Szülőföldem* falujában, akárcsak Szókratész Athénban, és az sem véletlen, hogy prózájának fő közlésformája is a dialógus, sőt egész munkásságának intellektuális módszere a platóni dialektika.

Itt el is érkeztünk egy új kulcskérdéshez, ami Tamási nyelvének retorizáltságát illeti. A retorikával szembeni ellenérzés, a poétikai funkciója iránti kétely régi keletű, ám napjainkra megcsontosodott; jóllehet a magyar irodalom metaforikus lelkesedése talán csak az utóbbi két évtizedben lohadt le. A retorika ismeretelméleti (Platón) és társadalomelméleti (Habermas) rossz hírbe hozása közismert, sőt messzire ható, de az esztétikai denúciálásával való foglalkozást sem hanyagolhatjuk el. Új alapokra helyezését szorgalmazva Perelman a 16. századra teszi (1555) azt a fordulatot, amikor a retorika pusztá figurális csökevényesedett, s kimerült a retorikai eszközök taxonómiájában (*A retorika birodalma*). Petrus Ramus tanügyi reformja szerint a megismerés két forrása az analitika és a dialektika, egyikük az igazság kimondását, másikuk a vélekedések összemérését szolgálja; az inventio és a dispositio idetartozik, amíg az elocutio, az ékesszólás rajtuk kívül áll, s mindössze felékesíti, felvirágozza a beszédet. Ez voltaképpen Arisztotelész félreértelmezése. Heidegger, Gadamer, Jakobson, Ricoeur és Perelman képviselik a retorikának a megismerésben játszott szerepét

rehabilitálók iskoláját; ők emeltek szót amellet, hogy a metafora szemantikai esemény, nem a nyelvi helyettesítés módszere. A retorika nemcsak a meggyőzés művészete, de az irodalmi kifejezés technikája is, mivel nézőpontváltást (metabolé) eredményez. A retorizált irodalmi kifejezés pedig nem felülírható a filozofikussal, hiszen utóbbi úgyszintén egyfajta retorika: a beszélni tudás és a megérteni tudás egyaránt széles spektrumot fog át, ahogy Gadamer fejtegette. Chaïm Perelman pedig mindezt így foglalta össze. „Mivel a valóság leírásának nincs egyetlen és tökéletesen adekvát módja, amelynél minden más mód csak hamisítás és torzítás lenne, a beszéd anyagának és formájának szétválasztása nem valósítható meg olyan egyszerű módon, mint ahogyan a klasszikus gondolkodás elképzelte.” Az a klasszikus és – tegyük hozzá – kortárs gondolkodás, amely az irodalom nyelvének minél csekélyebb retorizáltságát eszményíti, mondván, a retorizáltság (különösképpen a metafora) eltávolítja a műalkotást a valódi argumentációtól, tehát a filozofikus tartalmaktól, visszanyúlik a késő középkori vitákra a dialektikának a társadalmi kommunikációban betöltött szerepéről, valamint Benjamin, Wittgenstein, Carnap „tiszta nyelvről” folytatott diskurzusára. Óriási hagyományvonulat, ám bejárása nélkül aligha térképezhető föl a probléma, amiért egyre inkább defenzívába szorul az olyan nagyszerű metaforikus gondolkodók nyelvhasználata, mint Tamási, Nagy László, Sütő András, Kányádi Sándor vagy Csoóri Sándor. Kié a valóság nyelve és a nyelv valósága? Amit eddig elmondtam, körvonalazza, hogy Tamási Áron nyelvhasználata az irodalmi megismerés egyéb nyelvhasználati módszereivel egyenértékűnek fogta fel, ami ma már sokak esztétikai álláspontjával ellenkezik. Nem így persze a kortárs magyar alkotók színéjének költői világnézetével.

Akinek nyelve van, világa van: ez a mottó hivatkozik a korszak szellemi homlokzatán, amelyre a pályakezdő Tamási is függeszti szemét. Ha pedig az európai kultúrának befellegzett, új nyelvet kell kifejlesztenie, hogy visszatérhessen az ősihez, az eredethez, ahol a romlás folyamata megkezdődött. Magától értetődő, hogy más utat követett a német filozófia, mást a primitív népek és a felforgató álmok antropológiája iránt fogékony franciák; és megint mást Tamási Áron, aki Farkaslakán még átélhette az archaikusat, a szomorú trópusok derűs, mérsékelt égövi változatát. Aki ma Farkaslakán beszélgetésbe elegyedik az ottlakókkal, betér a kocsmába, lakodalomban elvegyül a násznép között, ballag a Nyikó mentén, kirándul a Gordonra, olyan érzése támad, mintha az író semmit sem bízott volna képzeletére; mindent, mesés szerelmet, pengeként villanó indulatot, határban somfordáló végzetet, valóságghűen rögzített, mint egy korai, szenttelen filmfelvevő. Afféle másik szólamként olvashatjuk – a többszólamúság jegyében – a visszaemlékező testvérbátytól, Gáspártól a *Vadon nőtt gyöngyvirág* közléseit, amelyek dicsfényt vetítenek a karnyújtásnyi távolság félhomályára. Áron a közösség része, a sokra hivatott hozzátartozó, aki belenéz a mélységesen mély kútba, és elmegy világot látni, szerencsét próbálni, hírnevet szerezni. Földi és földöntúli vándorlása hátborzongató, de sohasem földhöz-

ragadt. Bátran folytatható az antik hasonlat. A görög dráma akkor született meg, amikor a mítosz teljes világmagyarázó hatalma megrendült, ekként egyén és közösség egyértelmű önismerete, összeilleszkedése és egymásra dőbbenése a sorsban és a jóslatokban már válságról tanúskodott. Szophoklész nem *mondja* a mítoszt, hanem értelmezi; felbontja, transzponálja. Tamási még afféle mítoszi világnézet nyomaira bukkant szülőföldjének nyelvhasználatában, és modernista poétikájának típusalkotó, a fantasztikumot a nyers realizmussal szervesen és azonos szinten kezelő technikája egyszerre hagyatkozhatott a szokásokra, a hiedelmekre, az ösztönökre, valamint mélyedhetett el az expresszionizmus sűrű, sötét szóbozótóságában, vagy álmélkodhatott a szürrealizmus logikai bakugrásain. Nem akartam a „népi” jelzőt ideírni, holott Tamási vitathatatlanul népi író, és nincsen okunk arra, hogy kimenekítsük e körből. Vegyük azonban észre, mennyire eltér népiségfelfogása a szociográfus vagy esszéista társaitól – noha kiváló esszéket fogalmazott ő is (*Jégtörő gondolatok*) –, és írói hajlama, világképe különbözik attól, amely Kodolányi János mítoszregényeit szerzi, vagy akár Thomas Mannt a *József és testvérei* című monumentális kozmogónia kidolgozására ösztökéli.

Tamásinál az antik mítosz mint forma és a magyar paraszti kultúra mint tartalom profán misztériumjátékok gyanánt ötvöződnek, hogy a görög tragédiák és a vásári komédiák ily módon, a személyes tapasztalatokat megvilágítva teremtsék újjá az egyetemesség, az állandóság távlatait. Lázár akár Delphoiba is ellátogathatna, mielőtt elcseréli a gyermeket a *Vitéz lélekben*. Czintos Bálint játékos-tragikus, vagyis groteszk átváltozása a *Csalóka szivárványban*, amikor önszántából – jelképes öngyilkosságot hajtva végre – eldobja korábbi énjét, és úri alakot ölt, szintúgy sorstragédiába illik, hiszen a végzetnek be kell teljesednie, az örök törvény hatályosul: aki egyszer átmegy a szivárvány alatt, többé nem jöhet vissza úgy, mintha mi sem történt volna. Ez a látásmód újul meg Sütő Andrásnál, az *Advent a Hargitánban*, és ez a látásmód időszerű, ha nem zárkózunk el tőle. Az író drámái nem egy töről fakadnak Pirandello színműveivel – habár Németh László hozott fel érveket emellett –; egész más úton járnak, mint mondjuk O’Neill *Amerikai Elektrája* vagy Sartre-tól *A legyek*. Ám éppen ennek köszönhető, hogy a székely népballadák igézetében fogant Balázs Béla-opus, *A kékszakállú herceg vára* mellé odaállítható az *Ősvigasztalás*. Balázs Béla, főként pedig a zenéjével a szövegekönvet jóval magasabb értékszintre emelő Bartók Béla belső művészi küzdelmei az igazi nyelv megtalálásáért egybe vágnak Tamási programjával. Akkortájt a filozófia az emberiség közös nyelvét a természetes nyelvek valamiféle szubsztrátumában vagy a logikai empirizmusban kutatta; a művészet pedig az archaikus nyelvhasználatban, akár a folklórt, akár az antikvitást nevezte is meg az azóta felejtésre ítélt, ősi tudás edényének. Ez az artisztikus nyelv naiv abban a tekintetben, hogy mentes a karteziánus ontológia eszközszerű igénybevételeitől, ám mesterséges, amennyiben a hétköznapi eszköztelenséghez képest szokatlan, nem konvenniál.

A mítosz, amely saját imaginárius tere és a világ közé még nem húz határvonalat, két fundamentális érték kategóriát különít el: az otthonost és az idegent. Tamási Áron összes elementáris megszólalása abból a felismerésből merített erőt – a szó eredeti, *dünamisz* jelentésében –, hogy ugyan az otthonos nem kézenfekvően otthonosabbé, az ember parancsoló szellemi szükséglete a hazatalálás. Ehhez előbb koncentrikus (hermeneutikai) köröket írva el kell távolodnia szülőföldjétől – *Ábel a rengetegben*, *Ábel az országban*, *Ábel Amerikában* –, utóbb pedig vissza kell térnie. Aki hazatér, nem azonos az eltávozóval, és ahová hazatér, nem azonos azzal, amit ott hagyott, a felnevelő közeggel. Ez az első világháború utáni Európa, miként a *Lélekindulás*, a *Szűzmáriás királyfi* és a *Címeresek* alapélménye, amelynek legfeljebb az előszele borzolta a századfordulót. Evidens, hogy a trianoni katasztrófa nem csupán az otthon, de az ország mítoszáit is lerombolta, következésképpen új művészi perspektívát is adott a veszteségek feldolgozásához. A maradi „tradicionalizmustól” és a nyugati tendenciák követésében való feloldódástól egyszerre tartózkodó Tamási emiatt érdemelte ki Ligeti Ernő rokonszenvét, aki az erdélyi magyar irodalom négy „eszményét” megkülönböztetve az íróban a „székely csoport” tagjaként a magyarságot és az európaiságot szintetizáló egyik gondolkodásképlet mesterét látta. Tamási poétikáját azóta vonakodott követni az erdélyi írók zöme, ami azonban nem von le semmit sem Tamási, sem az erdélyi írók műveinek értékéből. Ha valaminek különös a fénytörése, annál tetszetősebb lehet. S hogy Tamási nem csak a lux aeterna transzcendentális síkjához igazodott, arra a társadalombölcselet felől is olvasható színpadi művei, a *Tündöklő Jeromos* vagy az *Ördögölő Józsiás* a legjobb bizonyítékok. Ha csoda nélkül nem is megy az egyén és a közösség azonosulása a politikában, az a csoda a jó műalkotás kegyelmi adományából fakadhat. Ugyan, változott-e bármi is e téren az 1920-as vagy az 1950-es évekhez képest? Közjogi értelemben a változás gyökeres, de spirituálisan a felszín sem fodrozódik.

Hol vagyunk hát? Korunk nem hagyta maga mögött, nem utasította maga mögé az otthonkereső otthontalanság állapotát, ám úgy látszik, hogy szívesen elfojtaná magában az otthonkeresés kínzó vágját. Otokar Březina cseh költő említi meg – őt magát Jan Patočka idézi –, Tamási Áron indulása előtt nem sokkal, hogy „az önmagunkkal folytatott beszélgetések során előbb hangzanak el a válaszok, mint a kérdések, és míg a válaszok örök időre szólnak, addig a kérdések várják, hogy eljőjön az idejük”. Lévén a kérdezés médiuma, az irodalom létmódjára leselkedő legnagyobb veszély, hogy csillaga zenitre ér, majd egyszer csak leáldozik. Elbeszélhető az irodalomtörténet az otthonosság és az idegenség alakzatait dinamizáló folyamatként. A harmonikus otthonosság közlésformája a románc, a totális válságérzületet, a szétszaggatott pszichét leginkább a tragédia fejezi ki. Tamási Áron munkásságának egyediségét elsősorban az a különös kettősség lendíti működésbe, amely engedve a népművészet inspirációjának a kedélyes, már-már bukolikus paraszti idillt, a kisvilág bensőséges együtt-

létét egy drámai fordulattal összezavarja, hogy egyéni csüggedést és fájdalmat előidézzenek ugyan a démoni hatalmak, a közösséget azonban sohase taszítsák végső reménytelenségbe. Ezáltal a szellemi haza nemcsak a politikai, hanem a lelki határokon is átível és áthajlik. Mi másról mesélne nekünk az *Énekes madár*, a *Vitéz lélek* vagy a *Tündöklő Jeromos*? Tamási kérdései egyetlen árnyalattal sem fakultak a történelmi időben, s nem irodalomképünk, hanem identitásunk lesz szegényebb, ha nem vagyunk készek meghallani és elismételni őket.

Sztojka Abigél (15 éves): Holdvilág (Dr. Palló Imre Művészeti Líceum, Székelyudvarhely)

Tamási Áron a bábszínházban

Tamási Áronról, mint lehetséges bábjátékíróról 1936-ban olvashattunk először. Tüdös Klára, az Operaház jelmeztervezője Fajankó néven tervezett bábszínházat létrehozni Pesten a Belvárosban. A *Színházi Élet* arról ad hírt, hogy Babits Mihály, Karinthy Frigyes, Szép Ernő, Emőd Tamás, Hatvany Lili, Keleti Artúr, Lesznai Anna, Paulini Béla, Erdélyi József és Tamási Áron írják a bábdarabokat, míg képzőművészeink közül Batthyány Gyula gróf, Molnár C. Pál, Aba-Novák Vilmos, Biai-Föglein István, Fülöp Zoltán, Jaschik Álmos, Ádám Jenő, Büky Béla, a zeneszerzők közül Nádor Mihály és Losonczy Dezső csatlakoznak a bábszínház törzsgárdájához.¹ Ez a terv nem valósult meg, és Tamási hagyatékában sincs nyoma ezen időből bábjátéknak.

Első bábjátéka az ötvenes években született az irodalmi közéletből származottan.

Búbos vitéz

„Búbos: A dalnak nincs királya.

Hujki: De a királynak van hatalma!”

Tamási Áron 1950 augusztusában kapta kézhez a Népművelési Intézet levelét: „A Népművelési Intézet Műsorpolitikai Osztálya felkéri, jelenjen meg az osztály jövő évi darabkiadási lehetőségeinek és terveinek megbeszélésén, augusztus 21-én délelőtt 11 órakor. Az eddigiekhez képest emelni szeretnénk az általunk kiadott egy és háromfelvonásosok számát és színvonalát, színesíteni, aktualizálni kívánjuk műsorpolitikánkat. Ebben a munkában Önre is számítunk. Üdvözlettel: Mezei Éva osztályvezető h.”

A Népművészeti Intézet alapítására (1951) készülődés jegyében született e levél. Az alapító oklevélből kiderül, a különböző kulturális egyesületekből össze-

GALÁNTAI CSABA (1963) színháztörténész, színházesztéta, egyetemi adjunktus. Kutatási területei a magyar színház- és bábtörténet, a színházművészet és a bábművészet elméleti kérdései. Ezen területekkel foglalkozó önálló kötetek szerzője, antológiák szerkesztője, számos szakcikk írója.

1 Fajankó a Belvárosban. Írta Faragó Baba. *Színházi Élet*, 1936, 11. sz., 75-77.

gyúrt intézet célja, „hogy a szakszervezetekben és a többi szakszervezetekben egyre szélesedő, kultúrotthonokban egyre kibontakozó kulturális tömegmozgalom művészi irányítását elősegítse. Hatásköre kiterjed a népi tánc, a színháték, a bábjáték, a zene, a képzőművészet területére. Kiállításokat, előadásokat és szakmai bemutatókat rendez.”² Az Intézet számára a példát a Szovjetunióban létrehozott „Népi Alkotások Háza” intézménye jelentette. Az Intézet azonban nem követte vakon a nagy testvért. Így történhetett meg, hogy a háború előtt jelentős, ám ez idő tájt nélkülözött írók, színházi szakemberek, képzőművészek némelyikének munkájára, az intézet nívjának emelése végett számított a Széll Jenő igazgatóval felálló vezetés. Tehát, ez az egyik ok, hogy Tamásit is felkérlik darabírásra. Itt még nincs szó bábjátékról, mesejátékról. E levél inkább afféle puhatolozás. Tamási bábszínházi munkába való bevonására egy évvel később kerül sor a színház darabínsége okán.

Az ötvenes évek „kulturális forradalmának” irányítói jelentős szerepet szántak a gyermek- és ifjúsági színházi tevékenységnek. 1949-ben a magánszínházak államosításakor a szocialista országokhoz hasonlóan megalakultak a „kommunista erkölcsre, szocialista humanizmusra” nevelő gyermekeknek és az ifjúságnak játszó színházak (Állami Bábszínház, Úttörő Színház és Ifjúsági Színház). Más szocialista országokkal ellentétben, nálunk csak Pesten jöhetett létre hivatásos bábszínház. Az 1980-as évek közepétől kezdődött meg az amatőr társulatok hivatásossá emelése. A több évtizedes egyközpontúság, az egyen ízlés diktálása az utóbb létrejövő bábszínházi hálózat kiépítésének módját, személyi beágyazottságát alapvetően meghatározta. Visszakanyarodva az 1949-es esztendőhöz: Bod László festőművészt nevezték ki az alakuló Állami Bábszínház élére. Bod László az MNDSZ által alapított, mindössze egy évig működő Mesebarlangból a színészek többségét és Körmőczi László rendezőt szerződtette. Gábor Éva díszlet- és bábtervező is maradt, s Bod igazgatása alatt tehetséges munkatársak sora került a színházhoz. Bod László magához vette főiskolai évfolyamtársát, Várady Sándor szobrászművészt, akivel korábban Miskolcon hozott létre bábszínházat. A bábszínházhoz került Jakovits József, aki autodidaktaként lett szobrász, s főként a háború után bontakozott ki tehetsége. De a bábszínház műhelyében dolgoztak olyan kiváló festőművészek, mint Ország Lili és Márkus Anna, és ekkor került ide Bródy Vera, Várkonyi Zoltán Művész Színházának fiatal színésznője. Bródy a bábszínházban tanulta meg a bábtervezést, s vált az Állami Bábszínház sikeres korszakának – a ’60-as és ’70-es éveknek – meghatározó tervezőjévé. Bod László Kemény Henriknek a mechanikai műhelyben tudott állást ajánlani. A műfaj iránt érdeklődő bábszínészek között találjuk Szőnyi Katót, Havas Gertrúdot, Óhidy Lehelt. S visszatért a bábokhoz Háray Ferenc, aki Rév István Nemzeti Bábszínhátékának felszámolása után élősínházhoz került. Innen ismerhette őt Bod László, aki másfél-két hónapig ösztöndíjas volt Rév bábszínházában. Miután 1950-ben Obrazcov moszkvai

2 A 9/1951./1.6./M.T. számú rendelet.

társulata Budapesten járt, az Állami Bábszínház a moszkvaiak által játszott és ajánlott darabokat kezdte műsorra tűzni az obrazcovi minta szerint. E vonalat erősítette Szegő Iván, akit a párt néhány hónapra Obrazcovhoz küldött tanulni, s aki visszatérése után az Állami Bábszínházhoz került főrendezőnek. Bod László igazgatónak és Szegő Iván főrendezőnek folyamatos konfliktusai voltak, s ez rányomta bélyegét a bábszínház mindennapos működésére. Szegő tanulékony pártkatoná volt, s noha az obrazcovi gyorstalpalót elvégezte, nem volt köze a művészetekhez. Bod szerette volna a saját útját járni, magyar szerzőket megszólaltatni. Meghívta Heltai Jenőt, Tersánszky Józsi Jenőt. Tamási Áronnal való találkozására ekként emlékszik:

„Tamási Áron, akit az akkori magyarországi ‘kulturpolitika’ nem engedett dolgozni – a tetvek a sást megbénították röptében –, nálam mégis írhatott. 1951-ben Hont Ferenc, az Ifjúsági Színház igazgatója, akkori tekintélyes színházi szakember hívott telefonon. Itt járt nálam valaki, mondta, segíteni szeretnék rajta. Csakhogy itt nem lehet. Neked talán megengedik, hogy bemutass tőle egy mesejátékot. Mondta a nevét is: Tamási Áron. Kértem, hogy küldje át hozzám. Megilletődve fogadtam, ő azonban feloldotta a feszültséget. Letette a kalapját, kedvesen, szerényen rám mosolygott. Tamási Áronnak nem kellett elmagyaráznom a bábos műfajt. Ehhez is értett. Hamarosan hozta a művet, a *Búbos vitéz* című mesejátékot. Nagy élvezettel olvastam. A darabot be kellett adni véleményezésre a minisztériumba, a tíztagú dramaturgiai tanácshoz. Nagy nehezen megadták az engedélyt. A tanácsban Major Tamással volt a legkevesebb baj. Lett engedély, ám a figyelmeztetés is megérkezett a minisztériumból: vigyázz, ez a Tamási egy rafinált góbé, nehogy átverjen! A mesejátékot nagy pompával rendeztük meg Farkas Ferenc zeneszerző és Köpeczi Bócz István díszlettervező közreműködésével. A bábokat jómagam terveztem, és a rendező is én voltam. 1952-ben mutattuk be a darabot. A bemutató előtti éjszakán nyilallt csak belém: ebből még nagy baj lehet! Mert ha valakinek a mesében gonoszkodó, népet sanyargató király és brutális segítői Rákosiékat juttatják az eszébe, márpedig ez eléggé kézenfekvő volt, akkor nagy botrány lesz! Azon az éjszakán Áron is álmatlankodhatott, mert nem jött be a délutáni sajtóbemutatóra, csak szép ifjú felesége, Alizka jött azzal, hogy Áron attól tart, netán ‘félreértik’ a játék üzenetét. Hál’ istennek a mindenben ideológiai ellenséget szimatolókat is elbűvölte a gyönyörű szöveg és a játék. A 36 premieren sokan részt vettek, Illyés Gyula is ott volt.³ A bemutató után a klubesten Tamási elmondott egy anekdotát. Valahogy így szólt: Hát én is úgy jártam, mint Mózsai bácsi, aki találkozik a komájával, és

3 Fodor András is említést tesz arról, hogy találkozott Illyés Gyulával a Bábszínházban. „Az ötvenes évek elején, ott a Képzőművészeti Főiskola »mellényzsebében« levő kis színházban történt a rendhagyó esemény, hogy Tamási Áron-bemutatón vehettem részt. Ahogy elfoglaltam helyem a *Búbos vitéz*re várakozók közt, balra, a már nem létező páholyban Illyés Gyulát pillantottam meg felesége és lánya mellett. Noha egyszer már találkoztunk, félszegen köszönt vissza, mint aki egy féltreállított bizonytalan közös jelére reagál.” [Forgóajtó – Részesedés az ünnepben.] *Film Színház Muzsika*, 1978. március 11., 12.

elújságolja neki, hogy átment rajta a szekér. Ha átment, hogy állhatsz itt? – ámuldozik a koma. Úgy, hogy én a híd alatt aludtam, felelte Mózsi bácsi, a szekér meg a hídon ment. Ezt az anekdotát megtudták a minisztériumban, akkor figyeltek fel a *Búbos vitéz* 'veszélyességére'. Megüzenték nekem, hogy többé ilyen darabot meg ne próbáljak pártfogásba venni. Na, igen, Áron pontosan tudta, mi ketyeg a darabban, hiszen tudatosan írta bele. Hála Istennek, nem volt semmi baj, a sajtó elég jól fogadta. A közönség szintén. Nagy sikere lett a *Búbos vitéz*nek.

Ezen felbuzdulva megpróbáltunk beszélni Kodály Zoltánnal, engedje, hogy bemutassuk a *Háry Jánost*. Kodály húzódozott. Valakin keresztül kértem, álljon velünk szóba. Egyszer aztán, amikor már javában ment a Tamási darabja, kaptam egy értesítést, hogy Kodály meglátogat egy előadást. Örültem. Olyan gyönyörű szövege volt Tamásinak, hogy valósággal elbűvölte a gyerekeket. De amikor Kodály hozzánk látogatott, valami átok gonosz iskolások ültek a nézőtéren, és olyan pokoli fegyelmezetlenek voltak, hogy nem lehetett hallani a darabot. Tönkretették az előadást. Éppen ekkor kellett Kodálynak eljönnie! Borzasztó volt. Kodály ott ült egy darabig, aztán azt mondta, hogy ez malacok elé szórt igazgyöngy. Elment. Soha többé nem állt velünk szóba. Kodály halála után az utódom, az akkori igazgató előadatta a *Háry Jánost*. Valahogy megengette az özvegy.⁴

4 Körmendi Lajos: *Az én Karcagom avagy Bod László festőművész (1920–2001) világjárásai és hazatalálásai*. Karcag, 1999, Barbaricum Könyvműhely, 35–36.

A *Háry Jánost* Szilágyi Dezső igazgatása idején, 1972. április 17-én mutatta be az Állami Bábszínház Szőnyi Kató rendezésében. A Bod László által említett előadáson, meglehet, hogy a gyermekek zajongásának oka a bábszínészek nem kielégítő játéka volt. Egy újonnan szerveződő társulat többsége ekkor kezdett ismerkedni a műfaj sajátosságaival, a vezetés pedig próbálta definiálni, hogy mi az a bábszínház. A tagok nagy része élősínházból érkezett, s nem mindenkinek volt szívügye a bábszínház. Voltak beszélő színészek, akik nem sokat törődtek a báb mozzgatásával, s voltak a báb mozzgatására fogékonyabb színészek, akik kevesebb hangyi adottsággal bírtak.

Bod László emlékezésében nem tér ki a *Búbos vitéz* elfogadásának részleteire. A szöveg dramaturgiai változtatásokat igényelt. Mészöly Miklós dramaturg javaslata alapján történt mindez, ami a mesejáték javát szolgálta. Tehát nem a cenzúra diktálta kényszer módosításról volt szó, bár ezt a darabot az '50-es évek diktatúrájának dramaturgiája szerint ilyen formájában sem lehetett volna engedélyezni. Bod László bemutató előtti félelme nem volt alaptalan, hiszen joggal gondolhatta a gyermeket kísérő tanár vagy szülő, hogy Hujki kiskirály valójában Rákosi, fogdmegjei a rendszer verőlegényei, a birodalma pedig az ország, ahol élnek. A kommunista cenzorok nagyvonalú hozzá nem értésén múlt az engedélyezés, ami összefüggött azzal, hogy nem tudták még kezelni sem a gyermekeknek szóló irodalmat, sem a színházat, miközben pártukáz volt, nyitniuk kell a gyermekek felé. A rendszer neveket és nem darabokat utasított el. Bod László hiába szerette volna, hogy az irodalmi életből kiszorított Németh László, Remenyik Zsigmond, Weöres Sándor, a Recskről hazatérő Faludy György önálló művel vagy műfordítással szerepeljen a bábszínház repertoárjában. A minisztériumi dramaturgiai bizottság elutasította őket. A rendszer kultúrpolitikájának ellentmondásosságát mutatja a *Búbos vitéz* engedélyezése. Rákosi Mátyás köszöntésének eufóriájában élt még az ország, amikor a „bölcs vezér” 60. születésnapja után három nappal bemutatták a *Búbos vitézt*.

A kritikusok nem bonyolódtak bele a mű eszmei mondanivalójának kibontásába, így az egyértelmű politikai áthallás lehetőségének említését kerülve, a mesejáték nyelvről, az előadás képzőművészeti megjelenítéséről, a színészi játékról, a rendezésről és a zenéről szoltak leginkább dicsérőleg.

Ezek után talán az sem meglepő, hogy a *Szabad Nép* rádióműsorában az olvasható, hogy a Petőfi Rádió 1952. május 4-én (vasárnap) 16 órától leadta a *Búbos vitézt*.⁵ Természetesen nem élőben közvetítette. 17 órától kezdődött a következő műsor, tehát egy óra volt a hossza a rádióban leadott előadásnak.⁶ Ugyanezen a napon 17 órai kezdettel – tehát egy órával később, mint a rádióban – az Állami Bábszínházban is műsoron volt a mesejáték. A hangfelvétel nem található

5 *Szabad Nép*, 1952. május 4., 8.

6 A *Szabad Nép* a következő műsorként a Kincses kalendáriumot hozza, de ami számunkra megmosolyogtatóan abszurd, hogy a *Szabad Föld* rádióműsora a *Búbos vitéz* után egy verset jelöl: *Harcok tüzeiben*. Képes Géza költeménye Rákosi elvtárs életéről.

meg a Rádió Archívumában, s nincs arra vonatkozó adatunk, hogy később közvetítette volna a rádió.

A mesejáték zenéjét Farkas Ferenc szerezte, a díszlettervező Köpeczi-Boócz István volt, a bábokat tervezte s az előadást rendezte Bod László. A zeneszerző évekkel később ekként emlékezik a népdalokkal átszótt zenére: „Bod László festőművészé, a Bábszínház egykori igazgatójaé az érdem, hogy e művet 1952 tavaszán bemutatta. Ezt megelőzően abban a szerencsében részesültem, hogy 1950 táján én is előfizethettem Tamási géppel írt, sokszorosított és kedvesen dedikált írásaira. Mint aki még Kolozsvárról, tíz esztendeje jól ismertem az író, rám esett a választás, hogy zenét írjak a darabhoz. Az F. Rác Kálmán szerkesztésében, a Népművészeti Intézet kiadásában még abban az évben megjelent kis kötet, mely a *Búbos vitéz*t is tartalmazza, az előadás után jelent meg. Az előadások tanulságai alapján kitűnő és hasznos utasításokat is készített Bod László, a további bemutatókra gondolva. A zenék elhelyezését és szövegeit együtt beszéljük meg Tamásival.”⁷

1952-ben a *Bábszínpad* 4–5. számában jelent meg a *Búbos vitéz*, a Kiss Károly-Lakatos István *Kocsis László Egerben* című bábjátékkal együtt. A bábjáték szövege negyedszázaddal később folyóiratban is megjelent. A *Népművelés* 1977/10. számában (27–35) Kovács Ildikó rendezői utasításaival adták közre.

Bábfilmen a Búbos vitéz

A *Búbos vitéz* műfaji meghatározása szerint nem bábjáték, hanem mesejáték, s ekként került a Tamási Áron színjátékait tartalmazó kötetbe is. Első bemutatója mégis bábszínházban volt. A pálcás bábokról több fotó is tulajdonomban van, melyek nem kerültek még publikálásra.⁸ A fotók alapján valamelyest tájékozódni lehet a színpadi megvalósítás mikéntjéről is. De a fényképeknél lényegesen értékesebb színház- és filmtörténeti dokumentum is fennmaradt. A három perc huszonkét másodperces kísérleti film jelentőségét növeli, hogy az ötvenes évek elejéről nem ismerünk hasonló bábfilmes kezdeményezést, amely egyszerre mutatja meg a korabeli bábszínházat és a bábjáték filmes lehetőségeit. A Tamási-műből készült kísérleti bábfilmről Bod László levélben számol be a minisztérium illetékesének.

„Valamivel több mint egy évvel ezelőtt felvettem a filmfőosztálynak azt a gondolatot, hogy az ifjúság művészi nevelése szempontjából jelentős lépés

7 *Tamási Áron színjátékai, 1943–1966.* Budapest, 1988, Szépirodalmi Könyvkiadó, 658–659. A jegyzeteket Ablonczy László és Z. Szalai Sándor írta.

8 A képek: 1. Hujki és Bog. 2. Öreg Búbos és Búbos Anti. 3. Hamót, Hemót, Hujki kiskirály és Bog. 4. Lórika az erkélyen. 5. Búbos Antal és Lórika. 6. Hamót és Hemót megköti Búbos Antit. 7. Ózbak, Ózsuta. 8. Lórika és Búbos Antal. A képeket Bod László lánya, Bod Veronika bocsátotta rendelkezésemre. Ezúton is köszönöm neki!

lenne olyan bábfilmeket készíteni, melyek ellentétben a cseh bábfilmek fázisos technikájával, folyamatos mozgásra épülnek.

A folyamatos-mozgásos technika meggyorsítja a film készítését, s ezzel együtt lényegesen olcsóbbá is teszi. A művészi kifejezőerő és lehetőség semmivel sem lesz kevesebb.

Mindezek elmondása után a filmfőosztály igen készségesen bocsájtott rendelkezésemre anyagi keretet egy rövidebb kísérleti film elkészítésére. A színes és részben hangos kísérleti film – melyet Tamási Áron egyik bábdarabjából állítottam össze – néhány (sic!) felvetett néhány ábrázolási problémát, ennek megbeszélésére azonban még nem kerítettünk sort.

A filmfőosztály ígéretet tett arra, hogy később napirendre tűzi a bábfilm kérdését, amikor ennek a technikai lehetőségei megteremtődtek.

Addig is az a kérésem, hogy az elvtárs adjon alkalmat arra, hogy elképzeléseimről részletesen beszélhessünk, az elkészült kísérleti filmet bemutathassam, s végül – amennyiben egyetért velem abban, hogy ennek a művészetnek nagy lehetősége van itthon is, exportban is – segítsen nekem művészi elképzeléseim megvalósításában.”⁹

Név és dátum nem szerepel a levélen. A filmrészlet elkészültének és az írás keletkezésének meghatározásában két időpont áll a rendelkezésünkre. A bábszínházi bemutató időpontja (1952. március 12.) és a levél kezdő sora, miszerint valamivel több mint egy évvel ezelőtt vette fel a kapcsolatot a filmesztályal. Ha a bábszínházi bemutatót követő hónapokban felvetette a film elkészítésének gondolatát a minisztériumban, akkor a fennmaradt levél 1953 végén íródhatott. Ez esetben a kísérleti film elkészítését is ekkortájra datálhatjuk.

A fennmaradt 35 mm-es hangos nitrófilm töredék kópia mindenképpen nővum a magyar bábfilm és bábszínház történetében. A színes (Agfacolor, fényhangos) filmtöredék 03:22 perc hosszú. A filmtekercs Bod László lányának, Bod Veronikának köszönhetően került elő a családi hagyatékából, majd e sorok szerzőjének közvetítésével a Nemzeti Filmintézetben digitalizálták. A Tamási-mű első felvonásának azon jelenetét örökíti meg, amikor Búbos Antal Lórika segítségével kiszabadul a börtönből. A filmrészlet tartalmát többszöri megtekintés után jelenetekre bontva közlöm.

A *Búbos vitéz* filmrészlet jelenetezése (vágóképenként):

1. kép: Éjszaka. Jobbra királyi palota, mely hasonlatos egy nagygazda kúriájának portájához. Mellette egy rácsos ajtó, a pincebörtön bejárata. A háttérben csillagfényesen virágzó fa. Odébb egy lobja hullatta fa. A méretes pandúr, vállán puskával a palota tornácára vezető lépcsőn ül, majd feláll, s a börtön-rácsokhoz megy. Lehajolva benéz. Megfordul, s a királyi palota irányába távozik (00:00–00:19).
2. kép: A börtön rácsos kapuja, a kép lassan a lakatra szűkül (00:19–00:28).

9 OSZMI Báltár

Öreg Bábos és Bábos Anti

Hamót, Hemót, Hujki kiskirály és Bog

3. kép: Anti a börtönben ül. Nem a rácson át, hanem bentről látjuk őt. Szomorodik. Asztalkán kancsó víz s a tarisznyája (00:29–00:32).
4. kép: A börtönből a rácson át látható a Hold (00:32–00:34).
5. kép: Anti odalép a rácshoz, azaz belép az előző képbe. Fejét mozdítva kinéz a rácson. (00:34–00:37).
6. kép: Kintről látjuk a rács mögött álló Antit. Kezével a rácsot fogva, fejét félrebillentve kinéz. Lehajtja a fejét a rácson lévő kézfejére. Sóhajt (00:38–00:51).
7. kép: (Közeli kép) A fogdát záró lakatot látjuk, majd azt is, hogy könny hullik rá (00:52–00:56).
8. kép: A királyi palota ajtajára közelít a kép (00:57–01:04).
9. kép: Hujki, a kiskirály – koronával, karddal a kezében – alszik az ágyában. Horkol (01:04–01:14).
10. kép: Kinyílik az erkélyablak két szárnya, megjelenik Lórika. Kihajol, szétnéz. A börtön felé fordul, megszólal: „Antika! Antika, látlak!” (01:15–01:28).
11. kép: A rács mögött a korábbi szomorkodó pózából felriad Anti, fejét a hang irányába fordítja (01:28–01:34).
12. kép: Mint az indítóképen: látható a palota és a börtön is. Anti a rács mögött, Lórika az ablakban. Egyszerre tűnnek el, Anti a tömlőc mélyébe, Lórika az ablakban, behajtván az ablakszárnyakat. Belép a képbe a pandúr. Elmegy a fogdáig, benéz rajta, majd hátrafordul. Nem veszi észre, hogy Lórika leselkedik az ablakban. Pandúr távozik a másik irányba (Balra) (01:34–01:53).
13. kép: Anti a rács mögött. A pandúr után néz, majd a palota irányába (01:53–02:02).
14. kép: Lórika az ablakban, kihajolva (02:03–02:04).
15. kép: Anti a rács mögött. Megszólal: „Három napra bezártak! Azután agyon akarnak lőni!” Lehajtja fejét (02:04–02:09). Lórika hangja: „Antika...”
16. kép: Lórika az ablakban, kezében a fonálon lógó kulccsal. „...ne félj, itt van a kulcs! Leeresztem aranyfonálon.” Elkezd lóbálni a fonálon lógó kulcsot (02:09–02:12).
17. kép: Anti a rácson keresztül nyúl az előtte hintázó kulcsért. Elkapja (02:12–02:18).
18. kép: A pandúr puskájára támaszkodik, s horkolva alszik (02:19–02:28).
19. kép: Anti kinyitja a rácsos ajtót (02:29–02:32).
20. kép: Lórika az ablakban. „Antikám, vigyázz!” (02:33–02:34).
21. kép: Anti az ablak felé néz, majd balra, s távozik ez utóbbi irányba (02:35–02:37).
22. kép: Lórika eltűnik az ablakban, becsukva az ablakszárnyakat (02:37–02:39).
23. kép: Bog, a sáfár a palota felől érkezve odamegy a nyitott ajtóju tömlőchöz. Benéz rajta (02:40–02:44).
24. kép: A menekülő Antit látjuk. Mögötte szénaboglya. Trombitaszó. Anti egy pillanatra megtorpan, hátranéz, majd el (02:45–02:49).
25. kép: (Közeli kép) Bog, a sáfár ébresztőt fúj a trombitán (02:50–02:51).

Bűbos Antal és Lórika

Hamót és Hemót megkötozik Bűbos Antit

26. kép: A király felriad, felül az ágyán. Hallatszik a trombitaszó (02:51–02:53).
27. kép: (Közeli kép) Bog fújja a trombitát (02:54–02:56).
28. kép: Bog idegesen toporog a palota előtt. Integtet a kezével. Király kinéz az ajtón, majd vissza. Bog benéz a tömlőcajtón, majd a király ajtaja felé (02:57–03:07).
29. kép: A tömlőc előtt Bog. „Megszökött a gazember!” Király kivont karddal belép a képbe. „Utána, fogjátok meg a gazembert!” Rázza a kivont kardot. Bog balra el (03:08–03:12).
30. kép: Pandúr célzó állásban a töltésen. A puska eldőrdül (03:13–03:14).
31. kép: Őzsuta felkapja a fejét (03:15–03:16).
32. kép: Őzsuta szemből (03:16–03:17).
33. kép: Őzsuta oldalt, jobbra el (03:17–03:18).
34. kép: Pandúr a lövés után kiegyenesedik (03:18–03:20).
35. kép: Sötét (03:21–03:22).

A film a bábszínházi előadás számára készült bábokkal és díszletekkel került felvételre. A bábszínészek gapitos pálcás bábokat mozgatnak. Búbos Anti bábfigurájának mechanikája, anyaga: gapitos báb, benyúlós pálcás kézzel, mintázott, papírmasé fej, zsinór haj, gapitos szerkezet, mintázott, papírmasé mellkas, kitömött, drótos, textil kezek, filc, vászon. Lórika bábfigurájának mechanikája, anyaga: gapitos báb, benyúlós pálcás kézzel, mintázott, papírmasé fej, olaj, zsinór haj, bőr szempilla, strasszkő szem, mintázott, papírmasé mellkas, selyem, díszített szalag, faragott fa kezek. (E két bábfigura fennmaradt, fotóik megtalálhatók a Budapest Bábszínház honlapján a Bábarchívumban.)¹⁰ A gapit, azaz a tartórúdon elhelyezkedő billentyű segítségével a mozgató oldalirányba tudja mozgatni a báb fejét, de biccenteni és felfelé nézni is tud a figura. Ez a szovjet bábszínházban kedvelt bábtechnika Obrazcov magyarországi látogatását követően vált az Állami Bábszínház előadásaiban is meghatározó technikává. Bod László filmjében a kamera a képi világra, a gapitos pálcás bábok finom érzelmi állapotokat is kifejezni képes mozgására fókuszál egy-egy mozgássort kiemelve, hangsúlyossá téve.

A két és fél oldalnyi Tamási-szöveget mindössze öt – a szereplők egymáshoz és a helyzethez való viszonyait értelmző – megszólalásra csökkentette a rendező. Hangeffektekkel adós maradt, de kísérleti filmnek szánta, s mint levelében írja, a forgatás során felvetődő ábrázolási problémákról szeretett volna beszélgetni szakértő feletteseivel. Azt is levelében említi, hogy a cseh bábfilmek fázisos technikája helyett javasolja a folyamatos mozgásra épülő bábfilmek megalkotását. A cseh bábfilmművészet már az 1950-es évek elején igen magas színvonalon állt elsősorban Karel Zeman és Jiří Trnka munkásságának köszönhetően. Zeman az élszereplős felvételeket animációval ötvözte, Trnka a stop

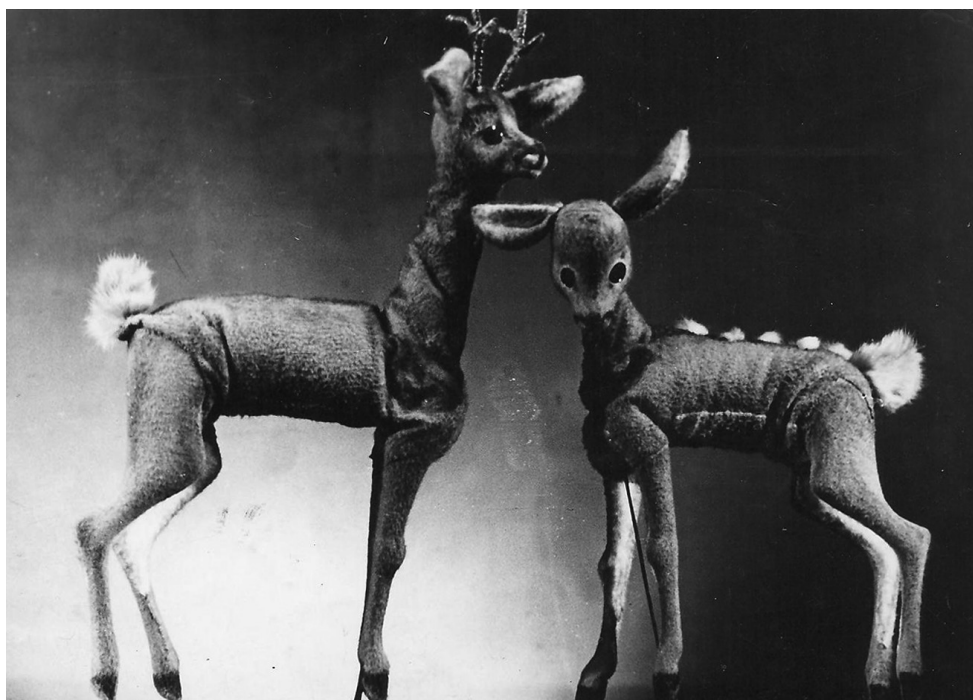
¹⁰ <https://babkatalogus.budapestbabszinhaz.hu/all?search=B%C3%BAbos%20vit%C3%A9z&order=i.ordering&dir=asc&cm=0#tlb>

motion animációs filmkészítési technikát alkalmazta, melynek lényege, hogy apró beállítási módosításokat végeznek a figurán, miközben fázisonként fotózzák le azt. A háború után induló bábfilmgyártásunk is e szerint kezdett el dolgozni, de az első filmek megbuktak. Az 1948-ban Petőfi Sándor költeménye alapján készült *Megy a juhász számaron* című bábfilmét be sem mutatták. Ezt agitációs bábfilmek követték: a *Vitamin ABC* két rosszul evő kisfiú történetét elmesélve hívta fel a figyelmet a vitaminok fontosságára. Ez a néhány perces agitka körülbelül fél év alatt készült el. A *Kacska a hóban* című agitprop az „Amerika Hangját” gúnyolta, s mint bábfilm csapnivaló lett. Ezen kezdetleges animációs próbálkozásoktól függetlenül adta be kérelmét Bod László a minisztériumhoz. Bod – miközben legnagyobb tisztelettel figyelte Trnka filmkészítési technikáját – a bábszínházi játékból indult ki, ahol bábszínészek mozgatják a bábokat oly módon, hogy ők nem láthatóak. Ezt fogalmazza meg folyamatos-mozgásos technikaként, s ezt legalább olyan hatékonynak tartja, mint a mozgásfázisokat kockákként összerakó fázisos technikát. Abban, hogy rövidebb idő alatt készül el az általa vázolt technikával a film, és olcsóbb is lesz, minden bizonnyal igaza volt, hiszen a tizenkét perces *Megy a juhász számaron* háromnegyed év alatt készült el, s jóval túllépte a költségvetési keretet. E munka nehézkességét, körülményességét mutatja, hogy a juhászfigura különböző érzelmi állapotot megjelenítő fejét ötvenszer mintázták meg. Évtizedekkel később a televízió bábfilm-sorozataiban (*Mi újság a Futrinka utcában?*, *Rémusz bácsi meséi*, *Süsi, a sárkány*) a bábszínész jelenlétét megkívánó folyamatos-mozgásos technikát alkalmazták.

A kommunista párthoz nem lojális Bod Lászlót 1954 júniusában eltávolítják az igazgatói székéből, s a következő évadban Tamási művét is leveszik a műsorról.

Búbos vitéz útra kel

Az Állami Bábszínházban történő bemutatót követően több mint két évtizedet kellett várni a *Búbos vitéz* újabb bábszínházi előadásáig. Tamási ezt már nem érthette meg. Két kiváló erdélyi rendezőnek köszönhetjük újbóli feltámadását. Nagyváradon Szabó József, Kolozsvárott pedig Kovács Ildikó rendezte meg. Szabó József rendezését a román tévé magyar adása 1976. június 9-én sugározta. Aztán átkerült vidéki színházainkba is, ám most már élősínházba. Az 1974. november 4-én Veszprémben bemutatott *Búbos vitézt* Pétervári István rendezte. Egy évvel később Kárpáthy Gyula dramaturg átdolgozásában a pécsi Nemzeti Színház mutatta be Fényes Márta rendezésében. Végre a fővárosban is színre került. Csongrádi Mária rendezte a Népszínházban, amelynek művészei a *Búbos vitézzel* bejárták a fél országot. 1978-ban Budapesten ismét bábszínházban láthatta a gyermekközönség. Az Astra Bábegyüttes mutatta be a Pesterzsébeti Vasas Művelődési Házban Farkas Ferenc zenéjének felhasználásával. A társulat vezetője, a paptanár Vízvári László rendezte, a báb- és díszlettervező Ősz Szabó

Antónia volt. 1987-ben felújította az Astra Bábegyüttes a *Búbos vitézt*. Korábban a szereplők előben mondták a szöveget, most új előjáték és hangfelvétel is készült ismert bábszínészekkel. A rövidzsinóros marionettel játszott darabhoz Pethő Zsolt írt kísérőzenét. 1989-ben a Kecskeméti Ciróka Bábszínházban figyelemre méltó előadás jött létre a sepsiszentgyörgyi születésű Seprődi Kiss Attila rendezésében, míg 2002-ben a Temesvári Csiky Gergely Színházban rendezte meg egy magyarországi vendégrendező, Bánky Gábor. A nyíregyházi Móricz Zsigmond Színházban az elmúlt évtizedekben kétszer is bemutatták a *Búbos vitézt*.

Szegény ördögök az ötvenes években

Székelyföldön még az ördög sem olyan, mint máshol. Annyira gonosz csak, mint az ember, így aztán van benne valami emberi is. Tamási a *Tündöklő Jeromos* megírását követően fogalmazza meg: „Engem mindig rendkívül érdekelt a székely képzelőerőnek az a játéka, módszere, ahogyan ez a nép az ördögöt elképzeli.”¹¹ Másutt a késedelmes munkáról s a nyakára gyűlő új témákról említi:

11 A Jeromos-komplex. In Tamási Áron: *Emberi szavak*. Szerkesztette Nagy Pál. Budapest, 2003, Palatinus, 45.

„Már az a jelentkezési forma is jó nekik, ahogy álmomban, percek alatt, megtörténnek előttem. Úgy látszik az ördög kissé hálás nekem, hogy a zaklatásnak ezt a formáját választja. Nyilván azért hálás, mert írásaimban mindig kedvesen bántam vele.”¹²

Valóban kedvesen bánik velük, még a sötét Rákosi-korszakban is. Mindez végtelen emberszeretetéből fakad. Pedig Tamási az '50-es években különösképp tapasztalhatta az emberördög színváltásait. A kisnyilasból ávós lett, vagy besúgó, aki még csak tarka ördögnek sem nevezhette magát, hiszen verőlegényből verőlegény, de legalábbis olyan valaki lett, aki lelkét eladta az ördögnek. Ebben az időben született a *Szegény ördög* című bábjátéka.

1953 januárjában, amikor a *Búbos vitéz* még sikeresen műsoron van, a Színház és Mozi az Állami Bábszínház jövőbeni bemutatói kapcsán említi, hogy Tamási Áron egy bábjátékon dolgozik.¹³ A Tamási-hagyatékban három, írógéppel írt változat található. Mindhárom 1953-as keltezésű, az utolsó 1953 decemberében készülhetett el. A kézirat bal felső sarkában tollal ez a dátum jegyeztetett fel. Bár Tamási e szöveget a végső formának nevezte, az 1954 tavaszán nyomtatásban megjelent bábjáték befejezésén, a hagyatékban található kézírathoz képest is, történt némi változtatás. (A nyomtatásban megjelent kéziratból nem található példány a hagyatékban.) Nézzük időrendben a kézíraton történt változtatásokat! Az első két kézirat lényegében megegyezik, a megfelelő címen azonban töprenkedett egy kicsit a szerző. A *Tarka ördög* címet adta először, majd egy másik példányon áthúzta a jelzőt, s tollal azt írta fölé „Enyhe”. Tollal áthúzott szavak jelzik, hogy néhány szóváltoztatást is eszközölt a műben. Az 1953. decemberi példányon már *Szegény ördög* szerepel, s ezzel a címmel vált később ismertté a bábjáték.

Tamási névadásain is elég sokat töprengett, míg meg nem találta az igazán beszédes nevet. A szegény ördög neve Kámpecz, mert neki már kampec. Felesége, aki folyton siránkozik, sápfítózik, azaz lamentál, nem is lehet más, mint Lámenta.¹⁴ A két ördögfióka, Ámpecz és Bépecz apjuk után kapták nevüket, az ábécé elejéről: Á és B, így nekik még megadatott az esély arra, hogy ne legyen belőlük Kámpecz, ne legyen nekik kampec. A szegény asszony, Ténferus – nyomorúságában ténfereg. Módus Beke a módos ember, felesége minden bizonnyal terebélyes asszonyság: dundi, azaz Dunda.

Ismerjük meg a nyomtatott formában megjelent mű tartalmát. Talán egy kicsit részletesebben ismertetem, s nemcsak azért, mert az ördög a részletekben lakozik, hanem ez a változatok összevetése miatt is szükséges. A helyszín: „Mesebéli erdő, buja és vad növényzettel. Középen kis tisztás.” Nem jár erre egyetlen gazdag ember se, akit Kámpecz megsarcolhatna. A szegény ördög azon

12 Tamási Áron levele Illés Endrének. Mátraháza, 1963. XII. 17. In Tamási Áron: *Ölelő szeretettel*. Budapest, 2008, Palatinus, 204.

13 Új bemutatókra készül az Állami Bábszínház. *Színház és Mozi*, 1953. január 9., 17.

14 E név népszerűségét jelzi, hogy 1992-ben a pilisszántói bábegyüttes felvette a Lámenta nevet.

kesereg, hogy nincs mit ennie neki és családjának. S nem elég baj ez szegény fejének, még a felesége, Lámenta is gyámoltalannak nevezi, s folyvást figyelmezteti szájalmas helyzetére, felhánytorgatva pokolból való kitiltatásuk okát, miszerint Kámpeczbe beleesett a métely. A földnek mételye pedig nem más az ördögasszony szerint, mint a szájalom, amely időnként megkönyékezi az urát. Azaz különbséget tesz az emberek között. Kámpecz válasza logikusnak tűnik: „Tehetek én róla, hogy a szegénynek nincs semmije? S hogy a gazdagnak van?!” Az efféle okoskodás nem talál megértésre Lámentánál, s a két ördögfióka: Ámpecz és Bépecz is csak nyafog, hiszen jobb hűján gombán élnek, amitől már fáj a hasuk. Kámpecz elküldi a családját bóklászni az erdőbe, ő pedig a magas fatörzsök tetején hőszi pózba vágja magát. Elsőként a Róka jelenik meg, akiről kiderül, hogy szintén éheznek, s gazdag embert sem látott a környéken. Viszont látott egy szegény asszonyt, aki ágakat szedeget. Kámpecz bízva abban, hogy a szegény asszonynak is csak lesz valamije, elküldi a Rókat, hogy hozza ide őt. Közben a Medve megréfálja az éhségre panaszkodó ördögöt, mézesnek vélt mancsáról lenyalatja a tehéntrágyát. Visszatér a Róka Ténferussal, a szegény asszonnyal, aki a darabka száraz kenyerét is odaadja az éhes ördögnek. Kámpecz egy kenyérmorzzával kifizeti a Rókat, majd ráparancsol a szegény asszonynak, hozzon ide neki egy gazdag embert. Ténferus és Kámpecz együtt szülik meg az ötletet, hogy miként csálhatná ide az asszony Módus Bekét.

Ténferus fehér lepedőbe burkolózva, „szellemként” jelenik meg az alvó Módus Beke házában. Mint boldog Pasztilla, a vásárok védő szelleme, azt sugallja a gazdag embernek, hogy rakjon meg egy zsákot élelemmel, más zsákokba rakja a kincseit, s induljon Pediglen városába, a vásárba, ahol nagy-nagy szerencse várakozik reá. A kapzsi ember követi a szellem utasításait. A zsákokat azonban sem Módus Beke, sem a felesége, Dunda nem akarja cipelni. Kapóra jön nekik a ház ablaka előtt játszadozó, incselkedő két kislány: Virgoncz és Ószike, valamint anyjuk, az időközben „szellemből” emberré vedlett Ténferus. Ők cipelik a zsákokat némi beígért fizetségért (száz lépésenként egy garas). Ténferus így vezeti el a gazdag emberéket az erdőn át a tisztáson gubbasztó ördögig. A szundikáló Kámpecz felriadván nyakon csípi Módus Bekét. Követeli tőle a pénzt, amit az letagad, hiszen nála nincsen egyetlen zsák sem. Aztán az ördög utasítására a szegény asszony és lányai kiborítják a zsákok tartalmát. Nagy kergetőzés, csihi-puhi kezdődik a zsákokért. Megjelenik Lámenta, Ámpecz és Bépecz is. A két ördögfióka és a két kislány együtt falatozzák a sonkát, a kolbászt, s úgy összebarátkoznak, hogy a végén a szegény asszonynál akarnak maradni, aki igényt tart az aranyra s az ezüstre, mert ezek nélkül nem tudja felnevelni őket. A kincseket nem akarja odaadni az ördögpár, s a gazdag emberék is vissza akarják szerezni. A verekedés közben Ténferus távozik a gyerekekkel és az ennivalós zsákkal. Ámpecz még visszaszalad, s a verekedők alól kiszedi a gyémánttal teli zsákot. Az arannyal teli zsákot Módus Beke kapja fel, ám nem tud elszaladni vele, mert Kámpecz a nyakába ugrik, s ily zsíros zsákmányért megbocsájtást remélve süllyed el a gazdaggal a pokolba. Lámenta pedig

Dundát ragadja magával, és süllyed el láng és füst kíséretében. Majd jön a zárókép: „Róka bejön, körbeszaglász, talál valami sonkamaradékot. Élesen felkacag, csámcsogva falni kezd. Megcsendül az erdő, páfrányok nőnek ki a földből. A madarak énekelnek.”

Tamási a bábszínházi játékon, merthogy műfaját tekintve ekként határozta meg művét, a korábbi változatokhoz képest dramaturgiai változtatásokat hajtott végre. Az első két szövegváltozatban szerepel egy Dánom nevű erdei betyár is. Kámpecz annak idején azért vettetett ki a pokolból, mert megkönyörült az erdei rablón. De most elhatározza, hogy nem kegyelmez meg neki, ha nem hozza ide a gazdag embert. Szellemként való megjelenése helyzetben és szövegben megegyezik a szegény asszonyos, végső verzióval. Annyi különbséggel, hogy Dánom Jákobnak nevezi a szellemet, s nem Pasztillának. Miután összepakolt Módus Beke felesége, s már indulásra készen állnak, bekopog hozzájuk a szegény asszony két kislányával. Ténferus ruhára kér pénzt gyermekeiknek, de mivel nem kap, gondolja, talán megkeresheti a reá valót oly módon, ha felajánlja Módusnak, hogy cipeli a zsákokat kellő fizetségért. Így jutnak el az erdőbeli tisztásra az ördöghöz, aki kibontatja a zsákokat. Kámpecz megfelel a szegény asszonnyal az élelmet, majd a kislányok kötényébe szórja a fele aranyat. A gazdag ember a gyémánt szétosztása ellen tiltakozik, amikor megérkezik Dánom, és rendet rak. A rabló odadobja Móduséknak a gyémántos zsákot, mire azok eltűnnek. A szegény asszony hálálkodva távozik két kislányával. A gyerekek nem találkoznak az ördögfiókákkal, s így föl sem merül annak a lehetősége, hogy magával vigye, s emberré nevelje őket. Míg az ördög örvend, Dánom elszalad az aranyat tartalmazó zsákkal. Kámpecz kétségbeesetten kiáltozza: Tolvaj!

A Tamási által végső verzióknak tekintett változatban már nem szerepel az erdei rabló. A befejezés is más. Kámpecznek elege lesz a civakodásból, és elmegy az erdőbe, mondván, hogy ő visszamegy a pokolba. A két asszony vég-sőkig verekszik, míg el nem nyeli őket a föld. Ehhez a befejezéshez nyúlt hozzá valaki, közvetlenül a Bábszínpadban történt megjelenés előtt. Meglátásom szerint Németh Antal lehetett, aki részletes instrukciókkal látta el a Bábszínpadban megjelent bábjátékot.¹⁵ Ismerve az első változatokat, elmondhatjuk, hogy a báb-játék előnyére szolgáló dramaturgiai változtatások után, letisztultabb formájában jelent meg a szöveg. Persze, a cenzori beavatkozást megelőzendő, néhány súlyosan hangzó mondat vagy félreérthető kifejezés kikerült a szövegből. Egy példát hozok. Az első verziókban a szegény ördög ekként indítja jelenetét: „Az isten pofozza meg ezt a nyomorú világot... Örökké csak a baj...” Valószínűleg az ördög első mondatai után függőnyt húztak volna az elvtársak. De gyanítom, hogy a medve figuráján is azért kellett változtatni, nehogy az érintettek

15 Németh Antal az ötvenes években előadásokat tartott bábosoknak a Népművészeti Intézetben. De Apáthi Imrének is adott tanácsot, amikor az bábrendezésre adta a fejét. (Darvas Szilárd – Gádor Béla: *Szerelmes istenek*. Állami Bábszínház, 1955. május 20.)

magukra ismerjenek. A *Szegény ördög* korábbi változatában a medve, aki talpnyalásra bírja az ördögöt, alattomos, leskelődő, simulékonyabb figura, aki, úgy tűnik, jelenése előtt ott van a háttérben, s figyeli az ördögöt. Ebből az alapállásból az ördög családja felőli érdeklődése, egy érzékeny rendezéssel különös hangsúlyt kaphatott volna. Míg a publikált változatban lekever egyet az ördögnek, e változatokban dolgát elvégezvén, elsunnyog. A medve epizódnyi figurájáról azért is kell szólnunk, mert Tamásinak készült egy bábjáték-vázlata, amelyben egy medvecsalád a főszereplő, s amely alapötletre épült a *Szegény ördög*.

A *Szegény ördög* előzményének kell tekintenünk azt a bábjátékvázlatot, amelyet Ablonczy László adott közre a *Film Színház Muzsikában* (1986. május 24.), majd a Tamási Áron színjátékait tartalmazó második kötet (1988) Függelék részében is megjelentetett. A Ratkó-korszakban született vázlat a korszak kívánalmainak megfelelően megfogalmazza a mű eszmei tartalmát: „A gyermektelenség, illetőleg a gyermekáldás kérdéséről szól ez a kis mese, mely azt akarja példázni, hogy nemcsak a természet diadalmas törvénye, hanem az állatok jóindulata s maga a szerencse is hódol a gyermek előtt.” Az abortusztilalom és gyermektelenségi adó idején Tamási ügyesen fogalmaz, amikor nem a törvényi szabályozásról szól, hanem a természet jóindulatáról, s ha már nem szólhat Isten akaratáról, a szerencse hódolatát említi. A korszak népszerűpolitikájának ismeretében igencsak kritikusra sikeredett e bábjátékvázlat eleje. A háromgyermekes medvemama nem tudja ellátni élelemmel bocsait, éheznek a család. A legnagyobb bocs anyja szemére veti: „minek a gyermek az olyan anyának, aki nem tudja kellő módon táplálni a gyermekét”. A gyermektelen róka tanácsát elfogadva úgy határoznak, hogy az erre érkező embereket megeszik. Persze végül nem eszik meg sem a gazdag embert, sem a szegény asszonyt, hanem bizonyos igazságot szolgáltatnak azzal, hogy a gazdagot megadóztatják, s arra kötelezik, hogy adja oda a vagyonát a szegénynek. A gyermekek itt is egymásra találhatnak. A kislányok a medvebocsokkal játszanak.

A *Szegény ördög*ben a medvecsaládot az ördögcsalád váltja fel, s mint láttuk, a három gyermekből kettő lesz. A gyermekek – akárcsak a mesevázlatban – itt is egymásra találhatnak. A kislányok ott a medvebocsokkal, itt az ördögfiókákkal kezdenek játszani. A jövő a gyermekeké, hiszen még az ördögfiókákból is lehet rendes ember.

A gyermekkérdés a *Tarka ördög* és az *Enyhe ördög* változatokban is felbukkan. A gazdag embernek nincs gyermeke, a szegénynek több is van. Az ördög máris együttérez a szegény asszonnal, hiszen neki is vannak ördögfiókái, s tudja, hogy nem könnyű eltartani őket. Kámpecz figuráján is érezhetünk változást: a gyáva és megcsúfolt ördögből, igazságtevő ördög lesz.

A *Búbos vitéz* sikere, a bábjáték nyomtatott formában való megjelenése, és a szerző friss Kossuth-díja is megkívánta volna egy újabb Tamási-bábjáték bemutatását. Ráadásul 1954 tavaszán a prágai Spejbl és Hurvinek bábszínház magyarországi fellépése is termékenyítőleg hatott bábművészetünkre. Miközben

a hazai lapokban semmi hír a *Szegény ördög*ről, a *Loutkár* című cseh bábos szaklap 1954. évi augusztusi számában Tamási Áron *Szegény ördög*ének egyik figuráját véltem fölfedezni. Jan Dvořák, a prágai társulat színész-rendezője két cikkben is beszámol a vendégszereplés három hetének tapasztalatairól. Több előadasképet és bábokról készült képet is publikál. Ezek egyike, Tamási Áron bábjátékának, a *Szegény ördög*nek Módus Beke figurája. A fotó közlése különös jelentőségű, hiszen egy olyan bábjáték bábjának a fotója jelent meg a folyóiratban, amelyből (valószínűleg) nem született professzionális előadás. A tervező az a Márkos Béla, akinek a rajzai – Tamási darabjával és Németh Antal instrukcióival együtt – 1954-ben a *Bábszínpad* 14. számában megjelent. Ez márciusban vagy áprilisban jelenhetett meg, ugyanis a *Népművelés* május 1-jei száma hírt ad a *Bábszínpad* új számáról. Tehát 1954 tavaszán valakik valahol készülődtek a *Szegény ördög* előadására. A kérdés, hogy kik és hol készülődtek? Minden bizonnyal nem az Állami Bábszínház lett volna a helyszín, hiszen éppen a magyar szerzők műveinek bemutatása miatt nacionalistának bélyegzett Bod László már nem volt abban a helyzetben, hogy az új bemutatókról döntsön. Jan Dvořák az 1954 nyarán megjelent cikkében egy sort sem ír a műről, ám említést tesz arról, hogy most hallotta a szomorú hírt, hogy meghalt a fiatal, tehetséges képzőművész, Márkos Béla. Tőle tudhatjuk azt is, hogy Márkos Béla volt a cseh társulat egyik kísérője magyarországi tartózkodásuk idején. Ő beszélhetett a készülő előadásról Dvořáknak, tőle kaphatta a fotót, s így kerülhetett a cseh folyóiratba Módus Beke, a kép alá pedig Tamási Áron, Kossuth-díjas szerző neve. Ha született előadás a *Szegény ördög*ből, azt Németh Antal maga rendezte meg amatőrökkel, száműzött bábosokkal a Népművészeti Intézetben.

A hivatalos ősbemutatóra húsz évet kellett várni, 1973. március 6-án került sor rá a Kolozsvári Bábszínházban. 1972 novemberében Kovács Ildikó, a bábjáték rendezője még azt nyilatkozta, hogy a *Búbos vitézzel* együtt készül bemutatni, ám ez utóbbira nem került sor. 1974. március 4-én (hétfőn) a román tévé magyar nyelvű adásaként mutatták be az első részt. (Az utána következő műsor kezdetét nézve, lehet, hogy ez mindössze 14 perces volt?) Egy hét múlva, március 11-én került sor a második rész bemutatására. 1975 áprilisában ünnepelte a Kolozsvári Állami Bábszínház negyedszázados fennállását. A *Szegény ördög*öt is felújították az Ünnepi Hétre (április 14–19.).

A bábjáték megjelent a Kovács Ildikó által szerkesztett *Báboskönyv*ben a Kriterion Könyvkiadónál 1974-ben. A bábjáték szövege megegyezik a húsz évvel korábban közölt, a *Bábszínpad*ban megjelent szöveggel, ám Németh Antal lábjegyzettel ellátott instrukciói elmaradnak. A darab végén Kovács Ildikó rendezői tanácsai olvashatók.

1975. december 21-én kerül sor a magyarországi bemutatóra. Csokorba kötve Weöres Sándor *Csalóka Péter*ével, *Furfangosok* címmel játszották az Állami Bábszínházban. E két bábjáték hangulatában, játékosságában is összeillő. Tamás Attila irodalomtörténész a *Csalóka Péter*ről szólva ekként fogalmaz: „Weöres a népi komédiázás hagyományait folytatja, egyben-másban Tamási Áron

kezdeményeinek szellemében – könnyebb műfajban.”¹⁶ Bod László igazgató számára nem engedélyezték a bábjáték bemutatását, de a Magyar Bábjátékosok Szövetsége által összeállított Bábjáték Műsorfüzetben *Furfangos Péter* címmel, Bod társszerzőségében 1950-ben megjelenhetett. Innen a két bábjátékot összekötő *Furfangosok* cím. Később más színházak is együtt játszották e két darabot. A *Bábszínpad* 24. számában már Weöres Sándor *Csalóka Pétereként* olvashatjuk a bábjátékot. Ország Lili tervezi mindkét darab bábjait és díszleteit. Kocsár Miklós muzsikája elsősorban népi dallamokra épít. Bánd Anna rendezte, aki egy évtizeddel később az egri Harlekin Bábszínházban is színre viszi a bábjátékot. A budapesti bemutatót követően, fél évvel később a debreceni Vojtina Bábszínház is bemutatta Giovannini Kornél rendezésében. Játékossága s kitűnő karakterei miatt élőszínházi formában is többször színre került. Így Debrecenben Thuróczy György átdolgozásában és rendezésében mutatta be az Alföld Ifjúsági Színpad 1983 márciusában. A történetben a szegény család tagjai öltöznek be ördögnek, és tréfálják meg a gazdag embert és feleségét. Erdélyi rendezőink (Kovács Ildikó, Sepródi Kiss Attila) Tamási mesejátékának magyarországi népszerűsítésében jelentős szerepet vállaltak. Sepródi Kiss Attila nemcsak a *Búbos vitézt*, de a *Szegény ördögöt* is bábszínpadra vitte. Ez utóbbit kétszer is. Mindannyiszor Kecskeméten. A rendező ismerhette a *Szegény ördög* korábbi változatát, mert hármas tagozódású színpadán megjelenik Dánom, az erdei rabló is. Szólni kell Pályi János egyszemélyes bábjátékáról, melyet 1997-ben, a centenáriumi évben mutatott be. Néder Norbert misztériumszínpadot formázó harangtornyában Bodor Judit eredeti bábjáival figyelemre méltó előadás született. Pályi Kecskeméten a Sepródi Kiss Attila rendezte *Szegény ördögben* is kitűnt humorával, játékosságával, ritmusérzékenységével. A játék kialakításában, a történetmesélés és az egyéni improvizáció hangsúlyainak megtalálásában Kovács Ildikó rendező volt segítségére, aki korábban dolgozott már Pályival. A *Szegény ördög* alapvetően kesztyűsbábra íródott. Így gondolta Németh Antal és Kovács Ildikó is, amikor a megjelent bábjátékhoz rendezői utasításokat fűztek. Ezúttal nem kesztyűsbábjátékot, hanem vásári marionettjátékot látunk, mely Tamási szövegének ízeit, szépségét is megszólaltatja. Két évvel később az egri Harlekin Bábszínház is meghívta Pályi előadását, s a bábjáték bekerült a bábszínház repertoárjába. Aztán 2007-ben hazakerült a Tamási-bábjáték, a sepsiszentgyörgyi Tamási Áron Színház Bábtagozata mutatta be. Az utóbbi években Árkosi Árpád Debrecenben és Zalaegerszegen állította bábszínpadra a *Szegény ördögöt*.

Reméljük, hogy a Tamási-év alkalmából bábszínházainknak, bábos társulatainknak lehetőségük nyílik arra, hogy bábjátékával köszöntsék a mestert.

16 Tamás Attila: *Weöres Sándor*. Budapest, 1978, Akadémiai Kiadó, 234.

Tamási színházi világa a népzene és néptánc tükrében

Személyes gondolatok Tamási Áron színpadi műveivel való munkálkodásaim folytán

„A nép ajkáról széjjelgurult gyöngyszemeket ezúttal aranyfonalra fűztem.” (Tamási Áron)

Már egy ideje van egy olyan érzésem, hogy nem a rendező választja meg a színművet, amit meg kell rendeznie, hanem a darab, illetve a szerző választja meg azt a közvetítőt, akin keresztül üzen a világnak, eszközén, a színházon keresztül. Az sem véletlen, hogy rendezői pályám második darabja Tamási Áron *Boldog nyárfalevél* című színjátéka volt, a sepsiszentgyörgyi Tamási Áron színházban, melyben az engem foglalkoztató emberi, értékrendszeri, kulturális kérdések legérthetőbb, „otthonos” megfogalmazását találtam meg.

A népzene-néptánc az akkor 30, ma már 50 éves táncházmozgalomnak köszönhetően, már a második, sőt harmadik generációs szórakozási és életviteli formában élt tovább, és azt szerettem volna kipróbálni, hogyan működik az autentikus népzene egy színházi előadásban, eredeti formában vagy feldolgozásban, hiszen a spanyol flamenco vagy az argentin tangó a többi társasági táncsal együtt természetes velejárója volt, és a mai napig is az, egy-egy előadásnak. Így történt, hogy 2005-ben a *Boldog nyárfalevél* című darabot, Könczei Árpád zenéje által, is egy erdélyi faluközösség mindenkori „létkérdésekkel” terhelt, de reménykedő hangulatába helyeztük. Az álmok, érzések, indulatok érzékeltetésére használt eredeti hangszeres, néhol szöveges népzenei különös élethelyzetekben jelennek meg: éjszaka ébren álmodók rejtett indulatainak érzékelte-tésekor, a harcias asszonyok elszánt berobbanásakor, vágyakozás, kételyek kifejezésekor és végül a várva-várt katona megjelenésének csodálatos hatásának megjelenítésénél.

A második Tamási-színmű, a *Hullámzó vőlegény* Marosvásárhelyen 2009-ben került bemutatásra. Könczei Árpád zenéje újra szervesen felvezette az autentikus népzenei, népdalszövegek megjelenését a sorsfordító jelenetekben. A főszereplő tánca a holdfényben a magányos fiatalember dilemmáit jeleníti meg.

TÖRÖK VIOLA Tamási Áron-díjas rendező, dramaturg, díszlet- és jelmeztervező, a marosvásárhelyi Spectrum Színház művészeti vezetője.

A közönség háta mögött megjelenő segítségkérő „vándormadár”-sorsra ítélt lány bevonja a népdal ismerős búvkörébe a nézőket, akik ezáltal jobban átérzik fájdalmát. A néptánc is megjelenik a színészek előadásában, mintegy kényszerítő hovatarozás kifejezésére a mindenkit érintő drámai helyzetben, egy közös legényes formájában. (Az előadást a Duna Televízió élőben közvetítette a Kisvárdai Határon Túli Színházak Fesztiválján.)

A *Tündöklő Jeromos* a harmadik Tamási-rendezésem volt a Kézdivásárhelyi Városi Színházban, mely újabb továbblépésnek számított zeneileg is, amikor a szereplők vonásait és a falu jellemző hangulatát fogalmaztuk meg Könczei Árpáddal közösen. Ez a fontos üzenetet hordozó színmű a függetlenedés fontosságát érlelte meg, a saját színház létesítésének gondolatát. Így alapítottuk meg 2012-ben a Spectrum Színházat Marosvásárhelyen, melynek emblematicus produkciója Tamási Áron *Vitéz lélek* című színműve volt. Az előadást a Bekecs néptáncgyűttessel, azóta néptáncszínházzá alakult csapattal hoztuk létre, Kelemen László zenéjével és Ivácson László koreográfiájával, ezúttal még több hangsúlyt fektetve a faluközösség szerepét táncban kifejező formákra, élőben többször is megszólaló népdalokra a színészek, táncosok előadásában. Az előadásról a Budapesti Thália Színházban tévéfelvétel is készült, melyet többször közvetítettek. A *Vitéz lélek* számára akár a mi színházunk példaképe lehet, mert azóta is a saját úton haladó, kicsi, de további közösségépítő terveket dédelgető társulat vagyunk.

Az ötödik előadás a *Tündöklő Jeromos* újragondolása volt 2020-ban, ezúttal a Maros Művészegyüttessel közösen, a Kelemen László zenéjét és népzene-feldolgozásait élőben játszó zenekarral, sok népdallal. Tamási költői világa és szenvedélyes, lírai jelenetei a népdalok által teljesebben ki, így kerül közelebb az előadás ahhoz a nézőhöz, akinek szintén még az életének a része a népzenehallgatás, éneklés és a tánc, hiszen Kallós Zoltán szerint is: „Addig leszünk magyarok, míg magyarul énekelünk és táncolunk.” A téli ünnepkör köré épített cselekmény a máig élő kulturális és hitbéli szokásrendszert is megidézi: a sötétséget felváltó fényt, az újjászületés valóságát, az igazi megváltó és a hamis próféta felismerését, valamint a nép képességét hangsúlyozó biztató és örökké aktuális üzenetet, miszerint: „nem vészett el bennünk a lélek”, amit Gáspár fiú, az „örzőangyal” a durva számonkérésre úgy javít ki, hogy: „nem vészett el bennünk... a magyar”. A koreográfiát Horváth Zsófia és Varga János majdnem végig színen levő táncos jelenléttel alkotta meg, a közösségben élő, de mégis magányos főszereplők, mindenkori emberek élethelyzetét, álmait, emlékeit, érzéseit, egymásra utaltságát hangsúlyozva. Az előadás fontos hozadéka, hogy sok táncos karakterszerepeket alakít, a táncosok mozdulatai, gesztusai beleépülnek a színészi kifejező eszköztárba. Ezáltal hitelessé, eredetivé válik egy faluközösség megnyilvánulási formája.

A hatodik Tamási rendezésem a *Boldog nyárfalevél* újabb változata 2021 tavaszán, a színpadi kifejezőmód költészet-, népköltészet-, néptánc-, népzene-általi megújulását májusi hangulatban megjelenítő előadás. A *Tündöklő Jeromos*

folytatásaként is felfogható színdarab, a tavaszi ünnepkört megidézõ lelkületében ugyancsak a Kelemen László által összeállított és alkotott zenével, Varga János koreográfiájával készült a Spectrum Színház és a Maros Mûvészegyüttes koprodukciójaként, ezúttal Bogdán Zsolt kolozsvári színész vendégszereplésével. A házastársi és egy faluközösség-vezetõ iránti hûség próbájaként is megfogalmazható színmû a test és lélek próbatételérõl is szól, és örökérvényû, mindig aktuális gondolatokat jelenít meg. Az elõadás üzenete: a bizalmon alapuló lelkiség gyõzelme, a létet fenyegetõ, de megtisztító harc után úgy a faluközösségben, mint a párkapcsolatban. A táncok hol álomszerûen, hol kegyetlenül fejezik ki a megfogalmazott érzéseket, indulatokat, legyen az a „zöldágazó”, a „köteles”, vagy a már-már szimbólummá vált kakasok kiirtása ellen harcoló lányok, asszonyok kalotaszegi muszulyba öltözött legényes tánca Nagy László biztató, felvezetõ versére:

Lelkembõl kelve világra
Dalaím tollasodjatok,
Táncoljatok, ti sarkantyús
Tulipánfejû kakasok.

Az elõadásba illeszkedõ költemény Tamási költõi világát emeli ki, a költõi szövegek erejét, de a babonák jelenlétét is igazoló kártyavetõ kuruzslók varázserejû cigánytánca is megjelenik, a nyilazó Ámor- és Mária-képek szimbolikus üzenetei mellett az álomlovagok megjelenését a kegyetlen kötél tánca tudja csak elûzni, a valóságos fájdalommal megélni kényszerítõ vallatás poklában. A szimbólumok megfejtése, megélése segít a személyes traumák feldolgozásában, a test legyõzése a lélek által emberré teszi a mindenkori hõsöket. A szenvedélyes zenék, táncok segítenek a kimondhatatlan megfogalmazásában, az elõadás lelkivé válnak.

A *Tündöklõ Jeromossal* nyitottuk a Tamási-emlékévet a Marosvásárhelyi Kulturpalotában a 125 éve született író tiszteletére. A *Boldog nyárfalevél*lel a nyári Tamási-fesztiválokön veszünk részt Budapesten, Gyulán, Mikházán, de ellátogattunk Kovásznára, Gyergyóditróba, Petrosényba, a vajdasági Zentára, Magyararkanizsára és részt veszünk a Székelyudvarhelyi Táncháztalálkozóon is.

Anti¹

Hommage á Tamási Áron

Desági Anti úgy érezte, kezdi megszokni a falusi életet, már amennyire azt egy városról elkódorgott fiatalember megszokhatja. Amikor valamivel nem boldogult, átruccant az öreg Bíró Jánoshoz, akiben afféle nagyapapótlékot látott. Ezúttal is őhöz á igyekezett, útközben szalmakalapját hetykén fejbúbjára tolva.

– Kellene nekem egy jó kiállítású csikó, bátyám – kezdett bele a mondókájába, miután végighallgatta az öreg szokásos ingerkedéseit.

– Mifene, fiam?

– Csikó, ha mondom! Hogy neveljem föl!

– A pelenkába' hagyta a szépeződöt, fiam? Há' minek neköd ló? Nem való az ilyennek, mint te vagy! Ne beszélj sületlenségöket!

Antinak megcsikordult a foga:

– De mégis, no...

– Elhallgass, mer' mindjárt megkóstoltatom veled a villa nyelit, s osztán mehetsz Isten hírével! Vigyázz, me' ha én éccő levőszöm a kezem rólad, neköd béfellegzött! Azt mondtam, az ilyennek, mint te, nem való a ló. Annak embör kell! Te inkább viseld gondját ügyesön a kecskeollónak, s közbe eriggy ki az észténára is, szegődj meg vajégy növendék kost, hogy lögyön mit levágni télire, s sajtot is végy, tégy el túró a dézsába.

Anti lekonyult, összehúzta magát, amilyen kicsire csak tudta, aztán csak annyit rebegett:

– Jól beszél, bátyám!

– Persze, hogy jól beszélök! Eridj inkább, szödj gombát, s szárítsd meg, nem-sokára kezd érni a gyümölcs, lekvárt kéne főzni, vackort aszalni... Fát kezd-tél-é gyűtteni télire?! Megfacc neköm, mint az árvagyermök! Égyáltalán itt akarsz-é maradni?

– Hát...

*

ZSIDÓ FERENC (1976) Székelykeresztúron élő író, tanár, a *Székelyföld* című folyóirat főszerkesztője.

1 Részlet egy készülő regényből.

Sajtügyben csakugyan megfogadta Bíró bá szavát. Egyik nap nekiindult a dombhátnak, ahol az öreg elmondása szerint az esztenát sejtette. Rá is akadt nemsokára, de nem egészen úgy, mint remélte. Az esztenát bottal a kézben, s hangosan gajdolván, hahózván illik megközelíteni, hogy a juhász idejében észre vehesse az emberfiát, ő ezt nem tudva, nagy csendesen sompolygott fölfelé, míg egyszer csak négy nagytestű pásztorkutya meredt szemközt vele. Mintha a semmiből tűntek volna elő, nem ugattak, csak körbevették, és felhúzott ínnel morogtak. Antalnak a vize egyből lefutott a lábán, úgy megijedt. Ha ezek a dögök nekem rontanak, gondolta elkeskenyedve, egy szempillantás alatt ízekre szednek...! Lassanként ereszkedni kezdett lefelé, előbb térdre, kivárt, lám esnek-e neki a kutyák, látva, hogy nem ugranak a torkának, óvatosan elnyúlt a földön. Úgy hallotta, ez a behódolás jele. Igyekezett minél kisebbre összehúzni magát. Ha legalább a bicskám megvolna, szűkölt magában, bár azt, hogy ilyen helyzetben egy bicskával mit kellene kezdeni, nem nagyon tudta. Így telt el jó öt perc, aztán megint őt. Ijedtségben megmerevedett tagjai elgémberedtek. A kutyák nem tágitottak, szoros gyűrűben tartották, bár, hogy látták, nem mozog, a morgással kissé alábbhagytak. A felhúzott ínyek, villogó fogak látványa azonban így sem volt megnyugtató. Már-már úgy érezte, cserbenhagyják az idegei, s futásnak ered, bár ez az adott helyzetben a legnagyobb ökörség lett volna, amikor egyszerre felzendült a major kiáltása:

- Talpas hé, hol vagytok, a fene az ódalatokat, megint nyúl után kasmatoltok, mi? A kutyák nyomban gazdájukhoz iramodtak, Anti is felserkent a földről.

- Hát kend?

- Sajtért jöttem - próbált nyugodtságot erőltetni a hangjára Antal.

- S hát csak nem a fűben kereste?

- Jó kutyái vannak...

- Tekergők. Hát nem most is elbogyenyáltak valami nyeszlett vadnyúl után?!

S hát mennyi sajt kéne?

- Nekem tíz kiló, de csak akkor, ha szekéren levisz egy darabon.

- Olyan gyöngé bőrben van az ifiúr?

- Annyira azért nem, csak sajnálnám azt a vadnyulat...

- Aha. No jöjjön, nézze meg a sajtot. Talpas, eriggyetök a fenébe, más nyúl után nézni!

A majorházban tejsavó savanykás szaga terjedt, Antinak összerándult a gyomra, de azért hősiesen végignézte a polcokon sorakozó nagy kerek sajtokat, a szárazabb, sárgás-éretteket s az egészen frisseket, amelyekből csöpögött még a savó. Végül két egészet vett meg, ami több mint tizenhat kiló volt, a major örült a jó vásárnak, de annyira azért nem, hogy tényleg le is fuvarozza Antalt.

- Ha még sajt kell, csak üzenjön, s én leviszöm, úgy szokták! - mondta búcsúzáskor.

- Aha... - röstellkedett Anti.

- A kutyákhoz pedig beszélni kell! Jobban értik azok a szép szót, mind az embőr.

- Jó...

- S amikor ebből öszik - mutatott a sajtra a major -, faljon kinyeret is melléje, különben tolvajt kiált, amikor szarni kell...

- Hogyhogy?

- Hát úgy, hogy szorulása lösz, no!

Antal a fogát szíva, morgolódva indult neki nehéz málhájával az útnak; legnagyobb megkönnyebbülésére a kutyák nem szegődtek a nyomába, a gazda addigra kiokosította őket, hogy hányadán áll a dolog az ifiúrral. Hogy engem hogy kioktatnak, itt is, túl is! Mintha a holdról jöttem volna, kesergett magában.

Atyamáriásan meghúzta vállát a teher, sosem gondolta volna, ilyen nehéz tud lenni tizenhat kiló. Pláné, ha messze kell vinni. Pláné, ha gyenge a legény.

A túrókészítés legalább jól sikerült, két dézsát degeszre tömött, s levitte a pincébe.

Másnap szedret szedni is kiment, de a nagy melegben csakhamar elunta a szűrös bokrok közt való mászkálást, alig egy liternyit sikerült összekaristolni, azt estére megette puliszkával. Így nem lesz lekvárom, a fene ette volna meg, csakugyan jól mondta az öreg, asszony kellene. S persze nem csak a lekvár miatt. De honnan a fenéből? Annak a néhány itteninek nem vagyok elég életrevaló. Menjek be a városba, hozzak onnan? Ide nem jön ki városi lány! S ha kijönne is, mit kezdenék vele?

Addig morfondírozott, addig tette-vette magában a lehetőségeket, míg végére csak arra jutott, hogy megint Bíró János bához kell fordulnia.

*

Az öreg nem lepődött meg, amikor Antal leány után kezdett érdeklődni:

- Errefelé fehérnépféliből nem állunk túl jól, fiam. A fiatalabbja húzódik bé a városra, azt hiszik, ott kolbászból fonják a kerítést. Az én leányomnak is elmönt a szépesze, mondtam is neki, amikor csomagolt, hogy úgy tögye bé még egyszer ide a lábát, hogy letöröm a dérékát, no égy darabig nem is jött, de osztán megüzentem neki, hogy nem egészen úgy gondótam vót. Azóta vajégyször eljön látogatóba, de nem kapja a helyit. Az ura persze még úgy se... Pedig ügyes falusi fehérnép lött vóna belőle. No, de ha most itt léánykodna, akkor se öngedném hézzád...

- Ejnye, bátyám, hát nem értékeli, hogy ide kiköltöztem?

- Én is csináltam már hülyeségöt... No, szóval, fiam, itt nálad égy fehérnép jöhet számításba, ez a Gizus. Fájin firma, idegönből jött, valami szalajsztott portéka, lakott ez már erről is, túl is, ha égyik megunta, s kirakta szűrit, békérezött a másikhöz...

- No-no, csak nem egy bárcás kurvát akar a nyakamba sózni?

- Akar a hóhér! Én csak azt mondtam, hogy ez a lehetőség vóna. Most idele lakik Nánás Gyurinál. Ahogy én Gyurit ismeröm, nem sokáig. Égy próbát lehet tönni, addig is jó a karácsony...

- S miért nem ül meg sehol?

- Úgy mondják, dógozni nemigön akar. De égyébhöz osztán ért!

- Csakugyan?

- Tudtam, hogy érdökölni fog a dolog! Úgy képzöld el, azt mondják, hogy az még a szerszámot is... - vágott Anti felé a szemével. - De psszt!, me' ha meghallja Márís, hogy megint erről beszélök..., hű, azannyakeservit! A mútkor is, mondom neki, te Márískó, az vajon milyen lehet, erre neköm áll, hogy te vén kujon, má' meginn disznóságon jár az eszöd, adok én neköd a laskasirittóvel! No, erre osztán én is elhallgattam, nem, mintha megijedtem vóna a laskasirittótól, de alighanem igaza vót az asszonnak...

- S hát ott, ahonnan jön, nincs senkije? Miért nem megy vissza? - térítette vissza Antal a témához az elkalandozó öreget.

- Tudja a fene, fiam! Biztoson kirakták a szűrit! Itt a högyön át jött, fölvövő ruháján kívül égyebe nemigön vót. Békérezött megpihenni, osztán, hogy mivel fizetött, mivel nem, nem tudom, de itt ragadt. S ha a szöme világát is meg tudja ügyelni, akkor az jó lösz.

- Ezt hogy érti, bátyám?

- Én úgy, hogy valamelyik tanyasi asszony előbb-utóbb kikaparja a két szömit...

- Aha.

- Égy dolog miatt nem talál hézzád egészen... - mélézött még az öreg, majd amikor Anti kérdő tekintettel nézett rá, így folytatta: - Kicsit sovánka. Nem ártana, ha dérékabb vóna, mer úgy tartsák, hogy szögény embörnek lompos kutya s kövér feleség...

Anti rosszallóan, mégis somolyogva nézett az öreg huncut szemébe, az pedig folytatta:

- De azt is el lehet intézni... Ha másként nem, meleg hasborogatással...

Rövid hallgatás után Antal búcsúzkodni kezdett, majd szemlesütve, a szót húzva még ennyit mondott:

- Na, bátyám, ha már más lehetőség úgyse nagyon van..., izé..., hát nem bánom, ha megüzeni neki, hogy..., hogy... ö-ö... hozzám is eljöhet...

Az öreg arca kaján vigyorba rándult:

- Üzend meg te, fiam, ha fehérnép kell neköd!

Egy hét is eltelt, semmi hír a lányról, Antal unalmában százszor végiggon-dolta, mit, hogyan fog csinálni vele, százszor is elképzelte, hogy nézhet ki a lány. Mert jó dolog a tanya, gondolta fel-alá járva, kellemes a nyár melege, a legelő ezerféle illata, az esti erdő suhogása, de mindez nem ér egy hajítófát se, ha nincs egy asszonyféle az ember közelében, akibe néha belekapaszkodhat, aki reggel tojásrántottát süt neki szalonnával, délben olykor húsgombóclevessel is várja, nem csak korpaciberével, egész nap tesz-vesz a ház körül, az ember még a jó-szágot is rábizhatja, enni vet a marhának, megfeji a kecskét, akinek nem kell más, csak a jó szó, s már kenyérre lehet kenni, mert ilyen a székely asszony, kivált a tanyasi - bár egyre kevesebb van belőle. Legalábbis Anti így képzelte el, mert így hallotta, így olvasta.

Hogy a fenébe férközhetnék a közelébe ennek a Gizusnak?, tépelődött magában, de már a gondolatól is sült le a bőr a kápéról. Aztán, amikor péntek fejében ismét lerándult a boltba, csak nem állta meg, nagy óvatosan Nánás Gyuri után kezdett érdeklődni. Hogy, úgymond, kerülő úton jusson valami információhoz. De a tanyasiak sem most szálltak le a falvédőről, a kérdés hallatán már fülíg ért a szájuk, s kerek perec megkérdezték, ejszen ki van éhözve az ifiúr?; de az ifiúr egyre csak azt hajtogatta, egyre inkább elvörösödő képpel, hogy neki mindenképp beszélni kellene Nánás Gyurival, be akar állni melléje erdőkitermelő munkára. Erre még nagyobb lett a derűtség, cöccögtetés, röhörészás, hogy igen, pont az ilyen darázsderekú legényecskek kellene az ilyen munkára, s hogy lefogadják, napi három köbméter meg se kottyanna neki. Anti csak pillogtatott, mint béka a csihányban, szólnia az efféle beszédekre nemigen volt amit.

*

Aztán a fennvaló mégiscsak úgy intézte a dolgot, hogy összelegedhessen Gizussal. Mert a fennvaló mindent elintéz – legalábbis itt, a hegyek köldökénél. Történt egyszer, hogy Nánás Gyuri egy nagyobb transzport fa leszállítására szerződött egy városi úriemberrel, aki terepjárón érkezett, sunyi tekintete volt, s fojtott hangon beszélt, mint ki az ördöggel készül lepaktálni, de előre fizetett, Nánás Gyurinak pedig gyengéje volt a pénz, így nem sokat apellált, pedig az úr igen szoros határidővel kérte a szállítmányozást. Máskor okoskodni kezdett volna, hogy a favágás nem lóverseny, s hogy így meg úgy, most azonban csak elpakolta a bankókat, s már neki is fogott szervezkedni. Három emberrel dolgozott általában, de most megfogadott még hármat, hogy legyen haladás. Kora hajnalban jól feltarಿಸnyáltak kenyérből, szalonnából, túróból, fenyővízből, s hajrá!, neki a hegynek, ki a gerinc alá, ahol a leghosszabb, legegyszerűsebb fák nőnek. Tudta ő jól, hogy ilyenkor, augusztusban nem szoktak fenyőt vágatni, a tűzifának, bükknek, gyertyánnak volt most ideje, de ha az úrnak jó az augusztusi fenyő, neki is jó. Indulás előtt meghagyogatta Gizusnak, hogy este, amire hazajönnek, meleg étellel várja őket. S ebből lett a baj. Utólag, amikor éjszakánként hiába nyúlt az asszony lágy, meleg teste után, arra gondolt, kárhoztatva magát, bárcsak ették volna estére is a maradék szalonnát, kenyeret... Gizus meghallgatta Gyuri parancsát, zefírhangon felnevetett, s búcsúzóul csókot nyomott a szájára. Estefelé aztán neki is fogott marhapörköltet készíteni, de miután odatette, úgy belefeledkezett egy puha borítójú regényecske olvasásába, megsiratva szerencsétlen Jessicát, hogy közben a tűz kialudt, a pörkölt pedig nem készült el. Csak akkor kapott észbe, amikor meghallotta Nánás Gyuriék hógatását, a lovak nyihogását. Sebtében asztalt terített, de akkor már kunkorodtak is be az ajtón a fáradt, éhes emberek.

– Mit főztél, Gizusom? – kérdezte Gyuri, az asztalfőre leereszkedve.

– Én bizony pörköltet, csak...

– Pörköltet?! Ejha, ammá igen! De hogyhogy nem éreztem a szagát, amikor bójöttem? No mindegy, ide velle!

Azzal leemelte a fedőt a lábosról, de le is hervadt nyomban a mosoly az ábrázatáról.

- Mi az atyaistent raktál te ide elénk, Gizus? - fordult az asszony felé Gyuri nekidühödve.

- Én-e? Hát pörköltet! - válaszolt Gizus sértődötten.

Gyuri elkéskült a haragtól.

- Pörköltet? De hát ez a hús tiszta nyers még, te fehérnép!

Gizus vállat vont, s a társaság legnagyobb megrökönyödésére csak annyit szolt:

- Hát akkor rágjátok! Jó fogatok van!

- Jó fogunk van, mi? - csapott az asztalra Gyuri.

- Az! Magad mondtad, hogy a tanyasi embernek mind jó foga van. S ebből lehet tudni, hogy a fasza is jó! Hát rágjad csak, Gyurikám, ha nem akard, hogy hírül menjen, baj van a szerszámmal! - nyelvelt Gizus.

Ez már túl sok volt Gyuri büszkeségének. Ezt már nem lehetett lenyelni. Főként, hogy mindezt a munkások is végighallgatták, akiknek parancsolni kelene, ugyebár.

Elötétült tekintettel szökött fel az asztaltól. Kezét ökölbe szorította, nagyot szusszant, aztán rákiáltott az asszonyra:

- Kitakarodj a házamból, a jóistenit az anyádnak!

Gizus hátrahőkölt, segélykérő tekintettel nézett a munkásokra, de azok szemmel láthatóan a gazdával tartottak, alig várták, hogy egy-két pofon is elcsattanjon. Mert ami sok, az mégis sok ettől a beste némbertől!

- Eriggy, amíg ki nem tekerem a nyakadot! - bődült el újra Gyuri.

Gizus megrebbent, mint egy madár, aztán sarkon fordult, s kiszaladt a házból.

- Fuss, fuss, te büdös kurva! - kiáltotta utána még a gazda. - Azt ajánlom, eriggy föl ide Deság Antihoz, né! Az neköd való, annál nem kell dógozni!

Hogy, hogy nem, de Gizus tényleg Antinál kötött ki. Hogy azért-e, amit Nánás Gyuri mondott, vagy inkább azért, mert már ő is hallotta, mennyit érdeklődik felőle a „városi ficsúr”, nem tudhatjuk. Mindenesetre, Anti jó szívvel fogadta, s tehetségéhez mérten igyekezett megnyugtani, vigasztalni a megriadt asszonykát. Az szipákolt egy ideig, hogy fene essék immár ezekbe a tanyasi vadakba, mire Anti megnyugtatta, hogy ő nem afféle, ő úriember. Ezt bizonyítandó, első éjszaka külön vetett ágyat neki, ő maga a lócára heveredett. Ezt Gizus értékelte is, meg nem is.

Penzumok és prémiumok

Ellentétben a mozgékonyabb s talán célratörőbb lírával, nem voltam s vagyok se buzgó és tántoríthatatlan híve, se bűnbánó szószólója a nagy prózai remeklések újraolvasásának – haszonélvezőjüknek pedig kivált nem mondanám magam. Ha az embert még gyermek- s ifjúkorában, tehát szellemi töltekezésének optimális tenyészidejében veszik birtokukba az olvasás közben fellépő sajátos lelki folyamatok, sok tekintetben végérvényesen rabul is ejtik, amelyek fölött nem ritkán az élmény rögzülésének legkülönbözőbb körülményei és módozatai uralkodnak leválthatatlanul. Ilyenformán alkati kérdés az is, hogy egyáltalán reprodukálhatók-e később – immár felnőttkorban – ugyanazon mentális csillagállások, amelyek az időközben interiorizálódott alapélményeket halhatatlanná tették, vagy immár kénytelenek leszünk végleg lemondani róluk, és elmerengni annak valószínűségén, hogy míg az áldásos hatást korábban inkább az epikai szerkezeteket körülzsongó, igéző atmoszféra, addig felnőttként talán a kifejezés szikárabb szövegszerúsége dominálja.

Mindezt továbbgondolva, például a *Kincskereső kisködmön* vagy *A Pál utcai fiúk* böngészésétől már hosszú évtizedek óta távol tartom magam, mert miként a hajdani őskeresztényekről, úgy rólam is rég elszálltak már a szárnyak, ugyanakkor boldogsággal tölt el, hogy mindaz, ami nekik köszönhetően felépült bennem, személyre szabott színek, új, belső kontinenseket teremtő és át-átszabó hangulatok, valamint szavakba önthetetlen lelki történések formájában velem van e percben is, újbóli szembesítés nélkül is.

Ugyanezen okokból a *Tüskevár* fennhangon való újraolvasását sem terveztem egészen addig, amíg ki nem derült, hogy kilenc-tíz éves fiam szívére hatalmas kőként nehezedik, így azonban nem kellett kétszer mondani. „A határban már bunogtak a cséplőgépek” – olvastam és ismételtem meg kétszer is szótagolva a teljes ismeretlenségből rám törő ígét, de még ebből a számomra merőben szokatlan nézőpontból is mindent pontosan láttam és hallottam, mert elég volt hozzá az ördögös masina megnevezése. Hát igen, akár bunoghattak is,

LÉKA GÉZA (1957) Budapesten élő költő, író, a *Hitel* szerkesztője. Utóbbi kötete: *Dzsó!* (Hitel Könyvműhely, 2022).

nyugodtam meg rajta, de – csak messziről, csak távolról! Mert annak a fülébe, aki reggeltől estig ott senyed a kazlak között, s hol az ékszíjat, a telhetetlen garatot s a fölötte összehangoltan kalimpáló vasvillákat lesi, hol meg a fogait fémesen csikorogtató elevátort kerülgeti (hiszen lehetetlen olyan helyre lépnie, ahol láb alatt ne lenne), ahogy nyaranta velem is megtörtént a bánrévei kis rakodón – nos, annak százszor inkább zörög, kerreg vagy csattog, sőt, én még azt is elmondhatom, hogy álmában egyenesen zakatol, de hogy nem bunog, az egyszer biztos. És számtalan példát sorolhatnék még a valamikori első olvasatból, amelyeken az atmoszférán ütött lyukak befoltozása érdekében, a gyermek ösztönösségével léptem át. Ahogy a regény számomra legfontosabbá lett, hosszú, többszörösen összetett mondatán is, amely egy a tűzből kipattant szikra útját végigkísérve ad számot az emberi életút és a hozzá igazított természet örök körforgásáról. Emlékszem, olyan váratlanul csapott le rám, hogy azonnal éreztem, védtelen vagyok – azt csinál velem, amit csak akar. De csupán arra kért, hogy olvassam fel még egyszer a fiamnak, és soha ne kérkedjek vele. Megértettem. Boldog, aki magától rátalál.

*

Egy nemrégiben fellelt fénykép villan elém az MDP Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Pártbizottságának napilapja, az *Északmagyarország* 1954. augusztus 1-jei, vasárnapi számának címdaláról. A Cséplőgép alól a terményraktárba címmel két elszánt férfi emeli szekerre a második teli zsákot is a vakító nap-sütésben, mögöttük, a széles, létrával megtámasztott kazalnál sötét fejkendős asszony áll. A kép alatt a következő szöveg olvasható: „Léka Béla és Léka Géza bánrévei dolgozó paraszt a gép alól teljesíti a beadást.” Talán egy éve sincs, hogy a név alapján fölkinált világhálós találat kapcsán rábukkantam, és nem akartam a hinni a szememnek. Volt ugyan egy darabka nyomorúságos kis földnyelv a tulajdonukban, de mondanom sem kell, a képen egyetlen valamire való paraszt sincsen, ugyanis nagyapám, Léka Béla cipész és csizmadia mester, apám pedig – kinek feje búbjára még egy feltűnően méreten aluli Lenin-sapka is került valahonnan – ez idő szerint a Magyar Állami Népi Együttes (nyilván, éppen szabadságos) táncos szólistája. Nagyanyám éppúgy meghúzódik a háttérben, ahogyan azt világéletében tette. Bezzeg a beadás, az persze stimmelt, no meg a kibogozhatatlanul furmányos konspiráció, ami az egészet felülről összerakta.

De, hogy mégse legyen ennyire kerek és előre kiszámítható minden, apám volt az is, aki bő másfél évtized múltával ragadozó gólzsák létemre sem engedte el a nyolcadikosokkal vívott iskolai focimeccsre, helyette *Az Alföld paraszt-ságát* bújatta velem a tomboló fővárosi tavaszban – Veres Pétertől. Természetesen semmi sem maradt meg belőle, kivéve a nagy gémeskutat a könyv színes borítóján. Akkoriban kevésbé, ma annál inkább érteni vélem, hogy bármilyen hajlékonyan adagolta is a kötelező penzumokat, erős karizmája, hihetetlenül izgalmas és bizonyára időtállóan érzett világképe – még a fájdalmas, ámde

elkerülhetetlen „lemorzsolódások” tudomásulvétele mellett is – bizonyára képtelen lett volna elviselni, hogy hittel vallott és minden porcikájával közvetített értékrendjétől eloldozva, egyszerűen csak úgy lézengjek körülötte. Elképzelése egyáltalán nem volt kockázatmentes, ám a szaldó – legalábbis ebben a vonatkozásban – szerencsére egyértelműen pozitív lett. A felületes szemlélő számára J. F. Cooperrel, May Károllyal és Verne Gyulával szemben indított nagyszabású offenzívában a közoktatásig soha el nem jutó klasszisok egész hada küzdött a lelkemért, a dandárja azonban kétségtelenül a beköszöntő 1970-es évtized ólmos szűrkeségét mindenestől rám lobbantó Sinka Istvánnak, illetve a képzelőerőmet, belső világomat legkitartóbban, legaprólékosabban cizellálgató Władisław Reymontnak jutott. Az arkhimédeszi pont mint értelmezési keret magától értetődően a gömöri Bánréve lehetett csak, amely nemcsak a Sinka-verseknek, de a Nobel-díjas nagyregénynek, a *Parasztoknak* is elsődleges terepül szolgált. Mert a lengyel Lipcénél magyarabb, méretarányosabb, mégis monumentálisabb „falumonográfiát” azóta sem írtak. Alakjairól ma is pontosan tudom, merre, mely portákon éltek, milyen ruhákat viseltek, amint azt is, hogy a nap bármely szakában nagyjából mivel töltötték az időt, kiket kedveltek, kerültek, illetve hogy hol s ki mellett ültek a templomban. Ebben a külön bejáratú, az 1960-as évek saját helytörténeti tapasztalataival dúsított virtuális miliőben éppúgy hús-vér ismerősömmé lett a buján sugárzó *Bódi Mariska*, a lassan minden ízében elsötétülő *Simon Virág* vagy a megesett *Bondár Márta* éppúgy, mint a korán megözvegyült *Zab Mihály*, akinek „nyomát az uraság ökre / betaposta már örökre”, s a végül hét golyó által leterített szerencsétlen *Dancs Pál*, miképpen estéknént a gyűlékony kazlakig merészkedő, viszonyukkal a népes családot jócskán felbolygató szerelmesek, *Jagna* és *Antek*, akinek apja, a falu Sajó felőli szélét, a *hóstyákat* uraló és a zsírosnál is körmönfontabb gazda, *Maciej Boryna* – alias Revaj Lajos –, a dörzsölt *Hanka*, a jó öreg *Jambrozy* és a többiek, akik az utolsó négyzetcentiméterig magukévá tették ezt a Budapestről vezérelt és mozgatót fantáziabirodalmat, amelynek felépítéséhez élettanilag megfelelőbb, hatásában maradandóbb tenyészedőt nem is kívánhattam volna magamnak. Ma már elmondható, hogy a távlatokat tekintve Sinka költészete mutatkozott jóval rugalmasabbnak, „használhatóbbnak”, mert egy rám erőszakolt, zsákutcás pályaválasztás eredményeképpen hamarosan életmentő szerepet is be kellett töltsön, legalábbis szellemi értelemben mindenképpen, ám a regény azóta is, fél évszázadosan is tartja és őrzi érinthetetlen pozícióit idebenn, de már csak mint afféle skanzen, ahogy Lipce Reymontowskie is a Łódzi vajdaságban.

*

A lassan formálódó befogadói szerkezet első konfliktusa Mark Twain kihagyhatatlannak beállított ikonikus hőseivel, Tom Sawyerrel és pereputtyáival történt. Első pillanattól fogva küszködtem velük, és nem értettem, miért megy ilyen nyögvenyelősen. Csinálhattak bármit, folyton el-elkalandoztam mellőlük, zavart, hogy állandóan vissza kellett lapozzak, s egyre gyakrabban kérdeztem

magamtól, hogy mi közöm van nekem ezekhez az avétos történetekhez, s miután mindennek tetejébe, a senki teremtett lélekkel össze nem hasonlítható Polly nénitől még a hideg is kirázott, hirtelen felindulásból, egy szempillantás alatt minden kapcsolatot megszakítottam velük. Ám hiába száguldoztam s hadakoztam magammal hetekig a Sajó és a Mississippi között, a döntésemért remélt babért mégsem mertem learatni, mert ahhoz apámmal is meg kellett volna osztanom az érzéseimet, amihez nem nagyon fűlt a fogam. Mert mi van akkor, ha szégyenszemre kiderül, hogy egyáltalán nincs szó semmiféle győzelemről, sőt, forrófejűségemmel csak magam alatt vágom a fát? És ha ez így van, ugyan mit felelhetnék erre? Minél többet töprengtem rajta, annál nyilvánvalónak tűnt, hogy én húznám a rövidebbet, így aztán hallgattam róla, mint a sír. Évekkel később valahogy a fülembé jutott, hogy Polly néni legendás alakját a korabeli úttörőtáborokban (amelyeknek soha a közelébe se jártam) az esti tábortűznél énekelték meg országszerte, burkoltan, emlékeztetve a kétpólusú világra, a hidegháborúra és a pajtások kreativitása által bármiből gúnyt úzni képes orosz nyelvre, mint kiapadhatatlan közösségi humorforrásra. Nekem pedig azóta is határozottan az az érzésem, mintha lelki szemeim előtt már akkor is ugyanazt a képet láttam volna megelevenedni, mint amire évtizedekkel később, egy hozzám hasonlóan zöldfülű költő versének záró sorában leltem, mármint, hogy: „Polly néni ócseny integet.” Úgy megörültem neki, hogy kaján örömmel, fülíg érő szájjal, percekig képtelen voltam levenni róla a szemem, mint valami élém varázsoldott busás jóvátételről az egykor méltatlanul elszenvedett bosszúságokért. Teljes mértékben átadtam magamat a látványnak, aztán már csak arra emlékszem, hogy egyszeriben éledezni kezd a hajdan mozgalmi dalokkal átítatott környék, s én újra látom és hallom, amint a Pasaréti út sarkától két házzal lejjebb, a Hidász utca 15-ben Tarnóy Bebi az érkezésemre fölteszi a négy chilei fiúból álló *Quilapayún* lemezét, és míg a pohos alagsori zöldséges, az öreg Bagosi unottan, álmosan pörköli a köpködnivalót, addig ő halkan, de annál átlényegültebben énekli velük: „Venszerémosz, venszerémosz...”

*

Ha nem is állok ki vele hetykén, csupán vélelmezem, hogy nagyjából ezek az évek mutatták meg végérvényesen, hogy a „hozott anyag” delején túl mely irányokhoz lenne szerencsésebb igazodni később, a felnőtté válás esetében mindvégig labirintusnak mutatkozó vaktérképén, Fekete Gyula bölcsnél is igazabb megállapítását akkor sem hagyhatom figyelmen kívül. „Sok ember sorsát fiatalkori olvasmányai döntik el. Sokét meg éppen az, hogy nem voltak fiatalkori olvasmányai.” (Most legszívesebben úgy folytatnám, hogy természetesen semmi kétségem felőle, mit akart vele mondani, de manapság egyáltalán nem biztos, hogy helyénvaló ilyen nyíltan és egyértelműen állást foglalni még ebben az egyszerűnek tűnő kérdésben sem, amióta magam is szembesültem vele, hogy nagyjaink rendszerváltoztatásig felgyűlt gondolatainak legalább két olvasata létezik. Egy 1989 előtti és egy utáni.)

Fekete Gyula még a '80-as évek első felében megfogalmazott aforizmájának vélt igazát tovább ízelgetve, meglepetten, de annál boldogabban vettem tudomásul, hogy 1972 őszén újabb üstökös tűnt fel a bánrévei égen, amely kozmikus küldetését nem egészen egy óra leforgása alatt maradéktalanul és örökérvényűen teljesítette.

Amikor az izgalom és a nyugtalanság első jeleit észleltem magamon, nagyanyámnak nem is szoltam róla, hogy lesz, ami lesz, én mégis útnak indulok. Különös módon, abban a pillanatban valahogy fel sem merült, hogy el kellene kéredzkednem tőle, így magától értetődőnek tűnt minden, és a legcsekélyebb feltűnés nélkül csatlakoztam az esküvőre igyekvők laza csoportjához. Hivatalosan nem volt meghívva közülünk senki sem, valójában csak a szemünket hizlalni igyekeztünk, kivéve persze engem, aki ekkorra már szörnyű titkok birtokában voltam, hiszen mindeközben egy kísértetiesen hasonló, párhuzamos történet is zajlott bennem, így nem mindig voltam tudatában, éppen melyikük a valóságos. Előttem Bellény János felesége lépdelt nagyobbik fiával, Tibivel, Attila távolabb húzódva Pál Öcsi vállát lapogatta éppen. A hátam mögött Nyíriné asszony ugyanazon a ráspolyos, károgó hangon mondta a magáét, amellyel évek óta minden éneket meggyalázott a vasárnapi nagymisén. A Rózsafűzér társulatosok közül a hóstyáki Ruzsinszki Márton felesége, Piroska néni, amint meglátott, elégedetten bólogatott felém, amitől egy kicsit megnyugodtam, Széles Viktor idős édesanyja azonban meg is szólított: „Már kétszer is üzentem mamádnak, hogy iparkodjék a tortaért! Nehogy rám romoljon!” Éppen elhagytuk a bolt sarkát, mikor az orvosi rendelő kapujában már türelmetlenül taposgáló Simon doktor alakja tűnt föl, most sem hazudtolván meg önmagát, csak úgy ontotta magából az oszlani nemigen akaró szivarfüstöt. (Abból, hogy a zöme inkább csak szélteben terjeszkedett, azonmód bevillant, hogy Öregmama már megmondta volna, nagyjából mikorra várhatjuk az esőt.)

A templom előtt nagy pompával felcicomázott lakodalmas szekér várakozott, a bakon egy kipödrött parádés kocsis egyengette magán a csillogó selyem mellényt, ám mire mi is a közelébe értünk, odabenn már folyt a szertartás, így arra ügyeltem csak, hogy az összesűrűsödött tömegben legalább a templomajtóig elverekedjem magam. Ekkorra már tele voltam fojtogató kérdésekkel és őrijító szorongással, s a baljós sejtelem, hogy itt percekben belül jóvátehetetlen tragédia veszi kezdetét, már ott vibrált a levegőben. Pontosan éreztem azt is, hogy egyre kevésbé vagyok a magam ura, nem érdekelt, miféle gróf vagy ispán esküszik odabenn, s kivel, sőt, az sem, milyen gyalázatos titkot őrizget magában. Innentől csak a mellettem minden ízében reszkető, amúgy ugrásra kész fiúra tudtam koncentrálni, akit fél perccel előtte is még Bitang Misinek szólított volna mindenki, ám amint jobban megnéztem, azonnal felismertem, hogy ő nem más, mint Gyurán János, az én egykori jóbarátom, akivel nyaranta együtt járogattam a szomszédos Serényi-kastélyba, az azóta is csendben üzemelő bánrévei óvodába. Mert semmi kétség, ő volt az, akiről ezen a napon a legtöbbet suttoztak, akiről előre sejteni lehetett, hogy a telhetetlen és felelőtlen kibicek előbb-utóbb

menthetetlenül felhergelik, s aki az utolsó pillanatig kivárva, végül hátulról ugrott fel a nagy erővel meglódult szekérre, s a vőlegény és a menyasszony közé tolva a fejét, vékony, sipító hangon elkiáltotta magát: „Édesapám, édesapám! Adjon egy csikót!”

Ebben pillanatban a kezem lehanyatlott, s a kisméretű világoszöld könyv – amit alig fél órája hozott apám Debrecenből –, már becsukódva pihent a paplanon. Nem mertem felütni mindjárt a folytatásért, helyette zavart, hitetlenkedő tekintettel meredtem a címlapra: Sütő András *Misi, a csillagos homlokú*.

*

Attól eltekintve, hogy a puszta véletlennek köszönhetően – ami nagyjából annyit tesz, hogy sokkal inkább a Vasas atlétájaként, semmint buzgó és feltüzelt kultúrafogyasztóként – 1973-ban alkalmam volt látni a *Csalóka szivárványt* a Madách Kamarában, halvány fogalmam sem volt Tamási Áron valódi talentumáról. Apám beszélt ugyan róla is korábban, de amit leszűrtem belőle, ideig-óráig talán meg is nyugtatott, ám talán helyesebb, ha így mondom: el is altatott. Olyasmit mondott, hogy tizenhat éves korom előtt fölösleges belevágnom, mert amíg nincs fülem arra a nyelvi-poétikai gazdagságra, ami őt egyedülállóvá teszi, addig úgysem veszem hasznát, történetei vázának emlékezetéért pedig nem érdemes erőltetni. Legyek inkább türelemmel, nehogy idő előtt kontraproduktív vá váljon, mert akkor aztán tényleg csak ihatom rá a hideg vizet. Persze, ahogy a tizenhat éves korhatár se volt szentírás, úgy a fületem illetően is súlyosan tévedett. (Átgondolva a dolgot, ennél jobban talán csak akkor rökönödtem meg, amikor várakozással szöges ellentétben Valerij Borzov nyerte a 100 méteres síkfutást a müncheni olimpián.)

Lemezjátszónk ugyan nem volt, hogy meg is hallgathattam volna a könyvhöz mellékelt hanglemezt, de Kallós Zoltán talán leghíresebb adatközlőjének, a klézsei özvegy Miklós Gyurkáné Szályka Rózsának minden lejegyzett során átrágtam magam az *Új guzsalyam mellett* akkoriban már sűrűn nyitogatott oldalairól, hiszen csak ki kellett érte nyújtani a kezem. És nem csupán a balladákon és az egyéb dalokon, hanem a jelenséget a tudomány, a kultúra egészében elhelyező magyarázatokon is, egészen az utolsó lábjegyzetig. Ha ehhez hozzáteszem, hogy a nála kilenc évvel később, a hevesi Makláron született nagyanyám szintén szóképeken alapuló, metaforikus nyelve várt rám tizenöt éven át Bánrévén, és hogy '73-ra már legalább száz Sinka-vers volt a mindennapos menedékem, amelyeket fejből, imaként fújtam a kilátástalannak tűnő szellemi megmaradásomért, akkor ugyan ki gondolhatná komolyan, hogy éppen a legnagyobb büszkeségem, a különösen érzékenynek gondolt fülhallásom lett volna a gátja bárminek is. Mindezek ellentételeként, apám két dologban lehetett egészen bizonyos velem kapcsolatban, amelyekre titkon büszke is volt. Egyrészt, hogy – bár még kezembe se nyomta – álmomból fölkelve is megmondom, ki írta az *Anyám könnyű álmot ígért*, illetve hogy olyan arcpirító botrányba sose keverednék, hogy székelyeket mondjak székiek helyett, és viszont (ami az

affektáló elit köreiből azért gyakran előfordult), így olykor fel-fel tűnhettem a baráti köreiből is. Ilyen és ehhez hasonló mellékvágányokról látszik legjobban, hogy éppen a legrosszabbkor veszítette el felettem a kontrollt, és talán éppen ezért nem mertem tőle megkérdezni soha: vajon fölmérte-e magában akkor, 1971 tavaszán, midőn a Hivatásos Néptáncművészet, az Andrassy úti Deschler-palota ajtajából hátra arcot vezényelt a szülei példája nyomán testileg-lelkileg erre kondicionált tizennégy éves fiának, mi minden szűnt meg, tűnt el, és épült le benne a pillanat tört része alatt ahhoz, hogy alternatívaként már egyedül csak a Margit Körúti Fogházé nyíljon ki előtte...

Ahol bemelegítésül csőbilincsnak nevezett laposvasakat fűrészeltem és hajlítgattam, kalapácsokat reszeltem (és *húztam szálra* esztétikusan, külön érdemjegyért), közepükben az ördögös *kosárgörbével*, hónapokon át népgazdasági használatra. Majd csekély két esztendővel később – midőn éjszakákba nyúlóan már Ábel árnyékaként próbáltam magamba újból lelket verni –, napközben árkot ástam, földelő szondákat püföltem le a föld gyomrába inam szakadtáig, és fúrtam és véstem a téglát, a betont kilométerszámra, pihenésképpen pedig korommal bedörzsölt, kétoldalt kifeszített spárgákat csippentgettem és csapantgattam a falakra, a villanszerelő inasok részére előírt szabályos nyomvonalakat kirajzolando.

Aztán sipirc! Még Surgyán is csak meresztgette a szemét, mi a jó fenét keresek a közelükben annyit. Végeredményben akár szerencsésnek is mondhatnám magam, mert éppen ezeknek az elszánt és kitartó belső zarándoklatoknak köszönhető, hogy az 1974-es év eseményei közül azért legalább egy epizódot sikerült megőriznem, amelyre ma is hajszálpontosan emlékszem. Igyekezniék elkerülni, hogy bármit utólag belemagyarázzak, sőt, az is lehet, hogy egyáltalán nincs igazam, de mégis, mintha lappangott volna mögötte valamiféle szelíd belátás, leheletnyi bátorításnak szánt megfontolás is: apám váratlanul és egyetlen szó nélkül egy nyitott könyvet tett le elé, s miután mutató ujjával nyomatékosan rákoppintott a lapra, sarkon is fordult és magamra hagyott.

TÜZET VEGYENEK! – siklottam át a címen gyanútlanul, hiszen fogalmam se lehetett róla, hogy alatta a magyar irodalom egyik leghíresebb, legtitokzatosabb mondata vár: „Énlaka felett, a Firtos lova hátán, lehajtott fejjel elaludt a gondviselés.” Kamaszkor ide, ezer érzékszerv oda (a kétés fülhallásról meg szó se essék!) – ellepett a libabőr. Estére mindent kiderítettem róla, amit csak tudni érdemes, amitől máris otthonosabban éreztem magam. Lámpaoltás előtt még egyszer felütöttem, mert úgy reméltem, a tökéletes közérzethez szükségem lehet a novella második, a helyszínt még egy suhintással körülkerítő mondatára is, amiben nem is csalatkoztam, mert néhány perc leforgása alatt korábbi mentális észleleteim egész hadát mozgósította: „A havasi faluk háta megett az égnek egy zord gondolata beléhullott az erdők méhébe, s rá felzuggott a csend.”

*

Miután Várszegi (Vennesz) József, az 1948-as londoni olimpia gerelyhajtó számának egykori bronzérmese csaknem megpukkadt miattam a festői szépségű pasaréti Vasas-pályán, hogy újdonsült ifjúsági magyar bajnok létemre nem kérek többé az ő - szinte kizárólag a „Durr rá!” vezényszóra korlátozódó - edzői tanácsaiból, bizonyossá vált, hogy a szellemi életmentés legkritikusabb szakasza 1975 őszen lezárult. Jóska bácsinál ráncosabb nikotinistát - noha éppen csak betöltötte a hatvanötöt - még a világsajtóban gyakran mutogatott aggastyánok között se igen láttam, ezért szinte euforikus izgalmat éreztem, amikor valamivel később, Csoóri Sándor *Cantata profana* című versében ezekre a sorokra buk-kantam: „Ki az az öregember ott? / Ül a fehér fal lidérce előtt, / ül a világvégi cigarettafüstben. // Arca szétnyomott vesszőkosár.”

Eszemben sincs elviccelni a dolgot, mert a Bartók Béla emlékére ajánlott vers persze jóval több volt ennél. Többszáma - „Nem mentünk haza ma sem, nem mentünk haza, fiúk” - apámat is kifejezetten nyomasztotta, hiszen a gyökeres életformaváltás lírai lajstromba szedett restanciái éppoly kínosak voltak rá nézve is, mint a társaira, a *Fényes szellők* felhajtóerejével a fővárosba sereglett, itt művészpályára lépett nemzedék minden egyes tagjára. Aztán valahogy „úgy alakult”, hogy másfél, két évtized elteltével elmosódott a kezdetben diadalmas stratégiai horizont, az elvtársak által valaha elképzelt jövőről, mint a munkásosztály előtt álló globális kihívásokról (pláne a világforradalomról!) már nem igen ábrándozott senki, így a nagybetűs holnap - történelmi tapasztalat híján - egyre kevésbé volt kiszámítható, pláne megnyugtató. Még távolabbról nézve, talán mégsem ördögtől való, ha éppen ebben a mozzanatban látom beigazolódni, amit régóta sejték, hogy pontosan ennek a szociológiai értelemben vett, az ember legelemibb eszményeit kérlelhetetlenül aláásó és elsorvasztó depresszív kalkulálhatatlanságnak, ennek az első generációs precedensnélküliségnek esett áldozatául az én akkor már (?), még (?) totális tévútnak gondolt pályaválasztásom is. Időzítése pedig azért volt bámulatos és már-már mesébe illő, mert alig fél évre rá, hogy az Állami Balett Intézet első néptáncos osztályában nélkülem is elindult a tanév, az 1972. május 6-án kísérleti jelleggel és teljes egyet nem értés közepette lezajlott első budapesti tánccházsal, lényegében kezdetét vette az eleinte csak a városi fiatalok szórakozását, később a hivatásos néptáncművészetet, végül a teljes magyar kultúrát - határokon innen és túl - megtermékenyítő és átformáló tánccházmozgalom, amelynek létrejöttéről még évekkel később sem tudott senki, legkivált azok, akik létrehozták és működtették...

Na de mi keresnivalója lehet ebben a vadonatúj kultúrközegben egy mezei villanyszerelőnek, pláne, ha olyan kétségbeejtően kutyaütő, mint én? - tettem fel magamnak a kérdést a Vasas-pályát a hátam mögött hagyva, és már előre rettegtem, hogy előbb-utóbb tényleg megkérdezi valaki tőlem a Kassák Klubban, a Fővárosi Művelődési Házban vagy a Molnár utcai tánccházban. A hőskor sajátosságaihoz azonban az is hozzá tartozott, hogy ilyen épületes marhaságokra nem volt kíváncsi senki, de még csak a hasonlókra sem. Olyasmire viszont annál inkább, hogy például sikerült-e már beszereznem a széki „mesefa”, Kali

néni – a még avatatlanoknak Győri Klára – *Kiszáradt az én örömem zöld fája* című, egyetlen hosszú mondatból álló önéletírását, ami nélkül lehet létezni ugyan, de teljességgel kizárt, hogy magasabb értelemmel párosulva. Természetesen én is azzal keltem és feküdtem, sőt, volt idő, amikor egyszerre öt példány sorakozott a polcomon, mert ahol csak rábukkantam, azonnal vettem egyet, abból baj nem lehet. Aztán úgy jártam, hogy egyetlen darab se maradt a birtokomban, mert akiknek kölcsön adogattam, vagy megtartották, vagy tovább adták ők is. De nem volt megállás, mert máris jött a másik, a harmadik és a többi, számolatlanul, s mire föleszméltem, már olyan erős szellemi erőtér vett körül, hogy annak bizony tényleg neki lehetett volna támaszkodni, és még egy szót se szóltam a palackból kiszabadult és jótékonyan terjeszkedő Erdély-faktorról, bár én speciál nem sokat élveztem belőle, mert apám szigorúan megtiltotta, hogy a román határ közelébe menjek. Mindezek mellett pedig ott volt tőlünk néhány karnyújtásnyira Nagy László, Csoóri Sándor és Kallós Zoltán is.

Apám akkor kapta föl a fejét – de nagyon –, amikor azon méltatlankodott, hogy a számára nemrég dedikált *Balladák könyvében* hiába keresi mindkettőnk nagy kedvencét, Seprődi János úr Törökországba elhurcolt lányának, Borbálának a történetét, én meg rávágtam, hogy a Szeklédi névnel megtalálja, s mindezt olyan szenvtelenül, mintha arra feleltem volna, hová tettem a szódabikarbónát, majd hozzáfűztem, hogy amit ott talál, az egy moldvai változat, amelyben a lányt Lengyelországba viszik, és nem a Balkánra. Hogy honnan tudtam? Onnan, hogy a Kassákban személyesen kérdeztem meg Kallós Zoltántól.

*

„Te tényleg a Géza bácsi fia vagy?” – meredt rám Farkas Zoltán Battyú, a néptáncfenomén, a Toldy Gimnázium tornatermében, ahol az ő vezetésével a Bartók Táncegyüttes utánpótlás csoportjának próbái folytak. Kérdése nem valódi kérdés volt, amire válaszolnom kellett volna, csak amolyan hitetlenkedő, ösztönös rácsodálkozás arra, hogyha ezt most, ebben a pillanatban kell megtudja, akkor itt valami nem stimmel. Battyú az első balettintézeti néptáncos osztály kirajzása után már a második évét töltötte az Állami Népi Együttes tánckarában, akik között apám – mint alapító atya – még mindig rendszeresen megfordult, s ahol a legfiatalabbak szemében is örökös tagnak számított. Nyeltem egy nagyot, s úgy tettem, mintha kacsintanék rá, pedig akkora lelki fájdalmat talán azóta sem éreztem. Azzal eleve tisztában voltam, hogy Battyú tudása amatőr körülmények között eleve megközelíthetetlen, ám arra nem számítottam, hogy míg a bemutatott figuráit a többiek részéről általános elképedés és önfeledt ováció követte, addig számomra minden bravúros mozdulata újabb és újabb tördőféssel ért fel. Nem valamiféle csökött féltékenység volt ebben, hiszen a legkevésbé sem ellene irányult, hanem csak annyi történt, hogy ekkor szembesültem vele testközelből (mert a nézőtérről azért más), mi mindentől fosztattam meg mindörökre. Tizenkilenc évesen újból, ez alkalommal már minden belátható hátrányával, a totális ellehetetlenülés érzetével szakadt rám a veszteség,

amibe már öt évvel korábban is kis híján belehaltam. Mindezekkel szemben pedig mentsvárnak ott volt nekem a csavarhúzó, meg a kettőhús. Erre lett volna büszke apám a világhírű Magyar Állami Népi Együttes klasszisai között?

Mit tehettem volna? A nagy triászban, Sinkában, Sütőben, Tamásiban vagy legújabban éppen Asztalos Istvánban – az *Elmondja János után* nyomoztam égen-földön, de hiába – való további kitartó lubickoláson túl hasznosabb választásom nemigen lehetett, mert jövőre úgyis elvisznek katonának, s ahogy én magamat ismerem, éppen akkor, amikor fölkerülök a fénykorát élő „nagy” Bartókba, de ha kis szerencsém van, előtte talán még eltáncolhatom a Táncszókat, Nagy László a Bartók Táncegyüttes használatára írt, *Táncbeli tánc-szók* című versének Timár Sándor által a gyimesi táncrend anyagából készített koreográfiáját, az egész néptáncos szakmát előbb csak meghökkentő, majd önvizsgálatra is készítő „jelmezben”, azaz farmernadrágban és kékfestő ingben. Mert talán az még adhatna annyi lelkierőt, amivel kihúzhatnám valahogy a fegyveres szolgálatot.

Szinte hihetetlen, de minden pontosan úgy zajlott, ahogyan sejtettem. Tavasszal megilletődötten, de annál nagyobb alázattal csatlakoztam a Bartók első csapatához, és a többiekkel együtt harsogtam én is a színpadról, hogy „Mert mibennünk zeng a lélek / Minket illet ez az élet!”, aztán elérkezett a rettegett, a korábban kifürkészhetetlen dátum is, 1977. október 6-a. Késő délután volt már, mikor apámat a konyhaasztalra borulva találtam, könyökénél a katonai behívómmal, amelyet ugyan még sose láttam, de azonnal ráismertem. A látványtól egy pillanatra meg is hatódtam, nahát, engem sirat, gondoltam, de szó sem volt erről. „Meghalt Kormos István” – nézett fel rám, majd homlokát visszahelyezte a karjára. A behívóm október 26-ra szól a Ganz-Mávag Művelődési Központba, amelyről ekkor hallottam először, de már gyűlöltem is. Hiszen alig van több időm néhány másodpercnél! – áradt szét bennem a rémület, így amikor föllapoztam a *Szegény Yorickot*, önkéntelenül is az ő távlatába próbáltam magamat befészkelni: „Halálon túl kicsit / mondjuk ötszázöt évvel...”

*

Ha kérdezték, ha nem, egészen a legutóbbi időig azt szajkóztam, hogy az életemet végül két könyv (Csoóri Sándor: *Nomád napló*; Kányádi Sándor: *Fekete-piros versek*) döntötte el katonaidőm alatt, pedig – hirtelenjében nem is értem, miért nem beszéltem róla eddig – volt egy harmadik is. Sütő András számomra mindmáig legkedvesebb könyve, a *Nagynyedi fügevirág*, amely nélkül a másik kettőtől se szárnyalhatott volna föl a lelkem. Túl az olyan, a maga idejében engem hetvenhétszer megpörgető, majd a külvilág történéseiből napokra kizáró klasszikus novellákon, mint a már említett *Misi*, a *csillagos homlokú* vagy *A csupor zsír*, *Virágot megette a kanyar*, ebben a kötetben éreztem rá a Sütő-esszé egészen különleges zamatára, és ami talán még a *Perzsáknál* vagy a *Nagyságos Fejedelemnek* címzett panaszainál is fontosabb tudott lenni egy-egy pillanatban, az áradó *személyiség* és a morál hatálya alatt álló *személyesség* lenyűgöző harmóniájára. Olvasása közben olyan erővel vonzott magához, hogy a megelevenedő

történetek fókuszában rend szerint ott voltam magam is, olyan közel hozzá, hogy szinte fellöktem őt. Például ott ültem mellette a bukaresti Athénée Palace-ban, amikor az idős Illés Béla (valljuk be, nehéz ma már őt szóba hozni Guszev kapitány említése nélkül) ingatag egészsége fölött éberem örködvén, titkolni kellett Asztalos István halálának percekkel korábban érkezett hírét, de ott voltam Sütő emlékeiben a Temesvár felé robogó vonaton is, midőn az *Író a hadak útján* szerzője rutinos „sakk munkásként” váratlanul mattot kapott fiatalabb pályatársától, majd eleredt az orra vére, hiszen cseppent, szivárgott és folydogált már évek óta, aminek az idő csak akkor vetett gátat, „amikor a halál elészőlította fehér zsebkendői mögül”. Én pedig az iménti különleges finomságú félmondat villanófényénél – amilyenekért a tűzbe lehetett engem küldeni – döbbsentem rá, hogy még mindig velük utazom, mert egy pillanatra úgy tűnt, mintha Tamási Áron arcát láttam volna tükröződni a vonat ablakában.

„Végre lehetek lakatosinas! Végre lehetek lakatosinas!” – visszhangzott benem heteken át Asztalos István hangja egy 1940. szeptember 11-én, Horthy kolozsvári bevonulása alkalmából készült felvételtől, amint egy a forgatagban mellette ünneplő fiú kitörő örömét idézve, önfeledten nyilatkozik a Magyar Rádióknak Cs. Szabó László mikrofonja előtt, ahol mások mellett Tamási Áron is elmondhatta a maga zabolázatlan mondatait. „Nemcsak a Hargita tért vissza, hanem maga Ábel is visszatért. Azután eszibe jutott neki, hogy számadást csináljon. Vajon minden terület visszatért-e a hazához, olyan területek, amelyen ő járt. Akkor eszibe jutott, hogy Amerika se tért vissza, de Dél-Erdély különösen nem tért vissza. Akkor azt gondolta, hogy Amerikát nem bánjuk még, de Dél-Erdélyt, azt semmi esetre, soha nem fogjuk hagyni. Tovább gondolkodott, s az jutott eszibe, hogy Surgyélánt föl fogja keresni, akivel együtt szenvedett a Hargitán, és meg fogja neki mondani, hogy most már ide, Észak-Erdélybe a magyarok bejöttek. S őt fel akarják kérni arra, hogy miután a muszkák őt megborotválták, s nagyon jó színben van, menjen el Dél-Erdélybe, és mondja meg ottan a románoknak, hogy térjenek vissza a magyar impérium alá, mert ott nem lesz nekik rossz dolguk. Hiszen az igazságot meg lehet szokni.”

A felvételt tartalmazó illegális magnókazetta – az 1956-os forradalom és szabadságharc rádiós hanganyagával kiegészülve – a pesti politikai undergrounde terméke volt, így birtoklása rejtett magában némi kockázatot. Ezért apámnak úgy számoltam be róla, mintha csupán hallomásból értesültem volna a létezéséről. Ám a beszélgetés közben elejtett egy ironikusnak szánt félmondatot, mely szerint ha többet akarok tudni a kolozsvári bevonulásról, ne őt, hanem inkább Nagymamust faggassam, akinek hivatalból és teljes pompában, azaz díszmagyarban kellett megjelennie a nagy eseményen. Abból, hogy anyai nagyanyám a szocializmusban már deklasszált elemnek számított, gyerekkoromban mindössze annyit érzékeltem, hogy a szokásos nagyszülői feladatokat illetően olyannyira Bánréve felé billent a mérleg nyelve, hogy személyes tapasztalataim alapján Nagymamust nemigen voltam képes a nagymamámnak érezni, inkább csak egy végtelenül kedves öreg néninek, aki hasonló korú elmagányosodott

rokonokkal vette körül magát Zugligetben, a Szarvas Gábor úti, egykor szebb napokat látott villában, és akit a férje is csaknem két évtizeddel a születésem előtt elhagyott.

Amíg a szokásos tejszínhabos pudingra vártam a szobájában, a könyvespolcon egy sornyi, a többtől jócskán elütő, azonos méretű és küllemű kötettel találtam magam szemben, amelyeket ugyan látnom kellett már korábban is, de úgy látszik, ekkor jött el az ideje, hogy alaposabban szemügyre vegyem őket. A gerincükre piros – némely esetben fekete – címkét ragasztottak aranykerettel, amelyen a szerző és a cím szintén arany betűkkel volt olvasható. Ahogy közelebb léptem, s taláломra kiemeltem az elsőt, szó szerint földbe gyökerezett a lábam. Asztalos István: *Elmondja János*. Idegességemben csak forgattam össze-vissza, mintha először lett volna könyv a kezemben. Aztán felütöttem az éppen negyven esztendővel korábban napvilágot látott regényt, ám mikor próbáltam belelapozni, a fedele olyan erővel csattant össze, hogy szinte kilökte a kezemet a lapok közül, nyilvánvalóvá téve, hogy ebből bizony még nem olvastak egyetlen sort sem. „Ez a könyv dr. Kacsóh Bálintné, az Erdélyi Szépművés Céh tagja számára készült” – hüledeztem a Nagymamus asszonynevére szóló patinás ex librisen, s a kötet végén a tagtársak, a pártoló tagok névsorán, valamint a belepecsételt sorszámon, ám ő már képtelen volt a kíváncsiságomat nemhogy részletekbe menően, de nagy vonalakban sem kielégíteni, mert ahogy elmondta, minden ilyesmit a családban csak Papaként emlegetett egykori férje felügyelt. Egyedül Tamási Áronra emlékezett határozottan, mint aki gyakorta megfordult e falak között, s akinek barátságát a Papa rendkívül nagy becsben tartotta. Aztán ahogy megérezte bennem az őszinte lelkesedést, valahogy az is kiderült, hogy innen szinte minden alkalommal tettek egy kiadós sétát a végcélig, a Kút völgyi úti Pacsirta étteremig, mert tavasztól őszig annak tágas udvarán volt fenntartott asztaluk. Közel nyolcvan darab könyvet számoltam össze a sorozatból, de akadt közülük néhány, a háború alatt halálos sebeket kapott példány is, amelyekkel már egy aranykoszorús könyvkötő mester se tudott volna boldogulni. Egyetlen kakukktójas volt köztük, Juhász Gyula 1925-ös verseskönyve, a *Fiatalok, még itt vagytok!*, amelynek ex librisében nem Nagymamus, hanem a férje (nehezen írom le: a nagyapám) neve szerepelt, s ami a változatosság kedvéért a Magyar Téka tagja számára készült, tussal belekarcolt sorszámmal, a végén szintén a tagok tekintélyes névsorával, Aba-Novák Vilmostól özv. gróf Klebelsberg Kunónén át egészen Zichy Jenő gróf menyéig, gróf Zichy Rafaelné Pallavicini Eduardináig.

A látogatás eredeti célja, hogy megtudjam, mi történt a Kacsóh-házaspárral 1940. szeptember 11-én Kolozsváron, ezek után nemhogy fel se merült, de ebben a formába soha többé eszembe se jutott.

*

Időbe telt, míg a könyvsorozattal kapcsolatos és azon messze túlmutató legfontosabb információkat összeszededgettem, mindemellett azt sem volt könnyű

feldolgozni, hogy egyetlen szavamba került, és a komoly értéket képviselő könyvek átkerültek a tulajdonomba. Nagymamusnak annyi elvárása volt csupán, hogy a kötelező tisztesség nevében kérdezzem meg a másik unokáját is, igényt tartana-e az őt megillető felére, de Miklós nemcsak azért mondott nemet, mert biológusnak készülvén a békafajok tanulmányozása kötötte le minden figyelmét, hanem mert pontosan tudta, számomra fontos igazán.

Természetesen nem az Erdélyi Szépművés Céh volt ismeretlen, hiszen az olcsó, ámde vászonborításukban is karakteres könyvekből apám is összegyűjtött néhányat, ám arról mindeddig fogalmunk sem volt, hogy az 1925 és 44 között kiadott 166 mű nem minden darabja került kereskedelmi forgalomba, mert – legalábbis néhány azóta fellelhető adatbázis szerint – a könyvek száz előfizető számára luxuskiadásban, pergamen gerinccel készültek. A száz példány minden bizonnyal a kiadó indulásakor elhamarkodottan megállapított mennyiséget jelenti csak, mert például Reményik Sándor 1942-es, hátrahagyott verseit tartalmazó kötetében, az *Egészenben* szereplő támogatói listán báró Kemény János éppen a 101., az utolsó, Zarfl Mária pedig már a 203. A szerzők névsora magától értetődően elkápráztatott. A már említetteken kívül Bánffy Miklós, Bartalis János, Dsida Jenő, Hunyadi Sándor, Jékely Zoltán, Karácsony Benő, Kemény János, Kuncz Aladár, Makkai Sándor, Molter Károly, Nyirő József, Olosz Lajos, Szántó György, Szemlér Ferenc, Szentimrei Jenő, Tamási Áron, Tompa László, Wass Albert és a többiek olyan áthatolhatatlannak tűnő falat emeltek körém, hogy mámoros izgalomban mi egyebet tehettem volna: nekiestem, mint tót az aludttejnek.

Dr. Kacsóh Bálintot, a Papát illetően se volt könnyebb dolgom. A családi körökben való faggatózás eleve nem vezethetett eredményre, mert ami a távozása után – „alig múlt negyven, mikor azt állította, lehúzza őt a család, és vette a kalapját” – emlékezetének anekdotikus történeteiben fennmaradt róla, azok mindegyike egyetlen rendeltetés szerint szelektálódott: a hozzátartozók mentális önvédelmének részeként alkalmassá kellett válniuk arra, hogy a személyét végleg elidegenítsék, és ezt az állapotot képesek legyenek hosszú távon fenntartani. Arról az alapvetésről – mint további kívánatos következményről – nem is beszélve, hogy aki lépésével három kiskorú gyermeke jövőjéből pusztán a saját kényelme miatt vonja ki magát, számolhat vele, hogy a hátrahagyottak köreiből minden korábbi erényét automatikusan elveszíti. A terápia teljes sikerét igazolja, hogy a Papa kivételes intellektusára, a legszélesebb szakmai körökben is megsüvegelt talentumára utaló megjegyzéseket anyámtól és Zsuzsa néneimtől soha, egyedül apám szájából hallottam. (Balázs nagybátyám ugyan tartott vele valamilyen kapcsolatot a későbbiekben is, de ő még apró gyerek volt, amikor elment, így tapasztalatai merőben más természetűek.) Hogy kíváncsi volt-e valaha is igazán a két unokájára, nem tudni, illetve egyszer, 1971 őszén talán tényleg az lehetett, mert üzent, szeretné látni Miklóst és engem, de apámnak ez édeskevésnek bizonyult ahhoz, hogy áldását adja a találkozóra – súgta meg nagy álmélgódásomra hat esztendővel később, amikor az apósa, a két

évvel korábban eltávozott Szabolcska Mártának, „Költőcske” Mihály lányának utolsó élettársaként bevégezte földi pályáját. Ennyit tudtam húszéves koromig az egykori Méltóságos Úrról, dr. Kacsóh Bálintról, az általam sosem látott anyai nagyapámról. Ekkor még képtelen voltam megfogalmazni, mi bajom a dologgal, de ha a személye szóba került, egyre kényelmetlenebbül éreztem magam, mert valami nagyon hiányzott nekem ebből a túlságosan is szögletes történetből. Nagymamus csaknem egy negyedszázaddal később, 2001 nyarán követte őt, ekkor derült ki, hogy a kézitáskájában, amiben a legszükségesebb személyes tárgyait, iratait tartotta, ott volt mellettük a Papa fényképe is. Végeredményben ez a – most mondhatnám, hogy titkon remélt, de úgyse hinné el nekem senki – momentum mozdított ki a meddő passzivitásból, és vett rá, hogy belevessem magam a kutakodásba, mert olyan nem létezik, hogy az emberből legalább egy fölmutatható névjegy ne maradjon hírmondónak. Így bukkantam rá a Tanulmányok Csongrád megye történetéből című sorozat XIX. kötetére, Habermann Gusztáv: *Személyi adattár a szegedi polgár-családok történetéhez* címet viselő gyűjteményére. Ebből idézek:

„Kacsóh Bálint (Munkács, 1899 – Budapest, 1977. szeptember 21.) Bálint postatisztviselő és neje, Varga Mária fia. Erdélyből származó, Bereg megyében megtelepedett családból való. Iskoláit Nagyszőlősen és Homonnán végezte. Amikor kitört az I. világháború, bevonult és végigharcolta a világháborút. Tüzérezászlósként került tartalékba. Tulajdonosa a bronz Katonai Érdeméremnek, a Signum Laudisnak, a II. osztályú Ezüst Vitézségi éremnek, a Károly Csapatkeresztnek és a háborús emlékéremnek. Leszerelése után a kolozsvári magyar kir. Ferenc József tudományegyetem állam- és jogtudományi karának lett a hallgatója, és itt, majd az egyetemnek elmenekülése után annak Szegedre helyezésekor, e helyen hallgatta tovább a jogot. Szigorlatait az 1923–24-es években többnyire kitüntetéssel tette le, és 1924-ben lesz államtudományi, majd 1929-ben jogtudományi doktor. Ez időben a Szeged-Belvárosi Kaszinó tagja. Ezt követően a kecskeméti egyetemes református jogakadémián lett a kereskedelmi, váltó és polgári törvénykezési jog rendkívüli tanára. Ezen állásából szólították el a Kereskedelmi és Közlekedési Minisztériumba, ahol előrehaladásával miniszteri osztálytanácsosi rangot ért el, majd kinevezték államtitkárrá. Az Országos Gyakorló Közigazgatási Vizsgabizottság tagja. Az Országos Közegészségügyi Tanácsban, a borvizsgáló szakértő bizottságban a minisztériumnak képviselője. Az ipartestületi jegyzői tanfolyam és vizsgabizottság társelnöke. 1938-ban helyettes kormánybiztos. 1939–40-től 43-ig az Árellenőrző országos kormánybiztos. Mint államtitkárt, 1941-ben megtámadják a parlamentben. Kereskedelmi jogi szakíró. 1942-ben államtitkárként megy nyugdíjba. Házasságot köt Törökszentmiklóson 1931. szeptember 15-én Szarka Margittal, kitől Klára, Zsuzsa és Balázs gyermekei származtak.”

Hogy a végén kezdjem, érdekes, eddig eszembe se jutott, miként kerülhetett a „Szépmíves” Kádár Imre 1925-ben kiadott *Bújdosó énekébe* dr. Kacsóh Bálintné makulátlan ex librise, ha akkor még csak 15 éves volt, és Szarka Margitnak

hívták? Az ilyen furfangos, ámde jó szándékú kozmetikázáson persze könnyebben átlendül az ember, ha a szócikk első sorai olyasmiről árulkodnak, amitől a szája is tátva marad. Sose gondoltam volna, hogy Kacsóh Bálint és a nála két esztendővel idősebb Székely Homérosz élete – amelyekből ki ne hagyjuk az I. világháborús vonatkozásokat – egy ideig szinte párhuzamosan fut, majd a kolozsvári egyetemen össze is ér. Ami azt jelenti, nem zárható ki, hogy már ott megismerték egymást, de ha nem, ha csak később, netán az anyaországban találkoztak először, a közös egyetemi múlt nyomatéka annál hatalmasabb, s a vélhető nézetazonosság, valamint az egymás iránti bizalom mértéke minden bizonnyal megfelel annak a kölcsönös ragaszkodásnak, amelyről Nagymamus szemérmesen beszámolt.

„Kacsóh Bálintnak, mindig tisztelő és igaz híve, Tamási Áron. 940. XII. 10.” Ezzel a nyolcvankét év előtti dedikációval indul a *Szüilőföldem* 1939-ben, a Révainál megjelent kötete, amit a kezemben tartok a MÁV 312. sz., MURA néven közlekedő IC járatán, amellyel Körmendre igyekszem, a *Hitel* irodalmi estjére, 2022. június 21-én reggel. Jó szívvel és nagy várakozással ütöm fel a könyvet, hiszen újraolvasása ezúttal bátran vállalható, mivel nincsenek átrendezhetetlen tárlói a hajdani gyermek- és ifjúkori olvasmányok féltve őrzött múzeumában. Azért van bennem némi szorongás, mert amíg el nem indulunk, úgy érzem, mintha minden apró-cseprő mellékkörülmény kizárólag az én figyelmemre vadászna. Színek, illatok, érzetek kavarnak bennem, az egykori híres utazás halványuló töredékei, amelyekre – már előre látom – a magam első székelyföldi útjának emlékei is óhatatlanul rátelepszene majd, hiszen én is egy segesvári pihenő után érkeztem meg a Székelyudvarhelyre kereken négy évtizede.

Még egy párhuzam! – ugrok ki a bőrömből csaknem mindjárt az első oldalnál, mert életemben először, én is szabadjeggyel vonatozom most, miként Tamási Áron, csak számomra nem a volt miniszterelnök ajánlotta föl az irodalom iránti tiszteletből, belátásomra bízva, elfogadom-e, vagy sem (ami a nagy székelynek is okoz némi fejtörést) – velem mindössze annyi történt, hogy márciusban betöltöttem a törvényben előírt nyugdíjkorhatárt. Ezen aztán akkorát mulatok, hogy a közfigyelemmel jócskán visszaélve, alig tudom fékezni magam. A 26. oldalra lapozva egy régi újságkivágás akad a kezembe, rajta két ceruzarajz: Veres Péter és Ortutay Gyula portréja. A műveket A. Tóth Sándor, a Pápai Református Gimnázium, közelebről Nagy László és Csoóri Sándor művész-tanára készítette – elhíresült linómetszet-sorozata főalakjának éppen Ábel figuráját tette meg –, ami most kapóra jön, mert kimondottan jó érzéssel forgatom. Nyilván még apám nyírta körül és hagyta a lapok között, régi szokása szerint – rejtett üzenetként. Például az 1942–43-ban honvédelmi miniszter, a lófő székely vitéz Nagybaczoni Nagy Vilmos *Végzetes esztendőik* című könyvének belső borítójára ezt írta ceruzával egy általa beragasztott, klasszikusan elegáns vizitkártya

alá: „Gézukám! Ezt az eredeti névjegyet az író unokaöccsétől kaptam, aki-
vel kb. két éve találkoztam és ismerkedtem meg. Ausztráliában él, néha
hazajön. A Magyarok Világszövetségénél tevékenykedik. Bp. 1986. márc. 25.
Léka Géza”

De vissza Tamásihoz! Ugyanott, de már a 27. oldalon olvasom: „A vár feketén
tekint le az utcára, s mint régi időkből ittmaradt finom kisasszony, úgy csalja
a népet, hogy menjenek fel hozzá.” Kettőnk közül én vagyok a frissebb, én kap-
tatok föl a város minden szegletéből látszó segesvári óratoronyhoz, ő csak föl-
fölpillant, s közben a vár alatt jövő-menő helyiek közönyét emlegeti, mint akik-
ben már csak megunt férjek és feleségek képében él tovább, jobbnak látja hát,
ha inkább az állomás felé veszi az irányt.

Teremtő ég! Ugyanilyen éleslátó vakok voltunk mi, kései utódok is. Emlék-
szem rá, hogy a rendszerváltás-változás-változtatás hajnalán éppen a vár tövé-
től néhány méterre helyeztek el egy a természet minden viszontagságára fel-
készített kamerát, amely a kultúra híd szerepében tetszelegve, a Duna Tv nézői
számára innen, Segesvárról közvetítette a nagy semmit – 0–24-ben. Ha csak
tehettem, minden adást figyelemmel kísértem, alkalmasint (különösen éjszaka
és a hajnali órákban) kitartóan merengve a látványon, nem tudván betelni
a ránk szabadult demokrácia és a korszerű tömegtájékoztatás innovatív vívmá-
nyával, amelyben nem az a fontos, hogy nem történik semmi, hanem éppen
ellenkezőleg. Ha nem így lenne – a defenzív társadalmi beidegződés diadala-
ként –, többé nem lehetne letagadni...

Már a sokadik lecsípett papírdarabkát csúsztatom be alkalmi könyvjelzőnek
az *Új Tükör* 1984. április 22-ei számából (megtehetem, apám jó nagy ráhagyással
dolgozott), mert képtelen vagyok csak úgy átlépni a pazar képeken és egyéb
nyelvi finomságokon, a borzongató életismereten, észjáráson. Nekem ugyan
még hátra van néhány kilométer Udvarhelyig, mert Kallós Zoltán még csak
most nyitja rám a kupé ajtaját elmaradhatatlan apródjaival és az üveg pálinká-
val, ám Tamási Áron már megérkezett – nem is bízott semmit a véletlenre. „Így
érek a korcsma ajtajához, ahol már kívülről kedvez nekem a szerencse, mert
semmiféle cégtáblát nem látok. Csupán a szeszgyár óriási kéménye mutatja,
hogy nem járhatok rossz helyt. [...] Hanem egyébként nem egészen néptelen ez
a lelki gyógyhely. Hátral a sarokban, padvégeken és zsákokon, megviselt falusi
nők kuporognak. Glória helyett félhomály övezi fejüket, s különböző és egyetmás
ruhájukban egészen olyanok, mint a vegyes majorság, amely csendesen elül, ha
megjött az alkonyat. Előttük az asztal mellett két szénégető ember ül és barát-
ságtalanul nézi az asztalt, amelyen nincsen semmi.”

Hatalmas szerencsém van, hogy én is egy kimondottan lelki gyógyhelyre
igyekszem, csak én egy jókora hodályba, a városi sportcsarnokba, ahol
érkeztemkor a kétnapos erdélyi táncbáztalálkozó mindenünnen összesereglett
adatközlői, túlnyomó részt megviselt falusi asszonyok kuporognak a sarkokban,
és padvégeken, akiknek fejét félhomály övezi glória helyett, és szakasztott olya-
nok, mint egy jókora majorság alkonyatkor. Két észak-mezőségi, buzai asszony

énekétől a vér is belém fagy, mindennél jobban tudatosítják, hogy valóban személyre szabott világba csöppentem.

*Kimegyek a zöld erdőbe,
Baltát fogok a kezembe.
Belevágom egy nagy fába,
Hadd szakadjon rám az ága.*

Amíg Tamási Áron is a városban tartózkodik, végig hallom ezt a hangot, és nemcsak hogy cseppet sem zavar az olvasásban, de az emberi méltóság barázdáltabb érzékelésében is kifejezetten a hasznomra van, ami indokolt is, mert nem kétséges, hogy amint hazafelé indulva megpillantja a rá várakozó szekeret az állomás mögött, még a jelenleginél is belátóbb érzékenységre és elmélyültebb figyelemre lesz szükségem. Arról sem feledkezhetem meg, amit ő is próbál magában tudatosítani, hogy „számolnom kell a formával is, amely olyan erősen fogja keretbe itt az életet, hogy aki tapasztalatlanul a szokás ellen cselekszik, az megütközést kelt, és idegenné válik”. Úgy gondolom, talán ezzel lesz a legkevesebb gondom, csak találnom kell egy olyan olvasói pozíciót, amelyből nem lehet folyton kikotyogni, ahol még magam előtt is észrevétlen maradhatok. Ugyanakkor él bennem némi szorongató hiányérzet is, hiszen a Székelyudvarhely és Farkaslaka közötti néhány kilométeres utat a valóságban ezidáig még nem volt módom megtenni.

Midőn az ugyancsak Áron nevű kocsissal a bakon megindul a szekér a három testvérrel Farkaslaka felé, behúzódok a csigaházamba, és csak az utolsó soroknál kezdek el menthetetlenül mocorogni. Amikor pedig megpillantom, hogy Tamási Áron bokornyai virággal az ölében lépdel az apja sírja felé, már alig férek a bőrömben, mert mintha egy kamaszfiút látnék leselkedni a lombok résein, akinek szíve most készül meghasadni.

„Elindult világot látni...”

Tamási Áron 125 éve indult Farkaslakáról.

„Igen, a születés nemcsak érdekes, hanem jellemző is: sok mindent megmagyaráz, ami egy írásműben láthatatlanul és mögötte érezhetően jelen van. Sőt az az érzésem, s ez már titkolt rögeszmévé is vált nálam, hogy az ősök és azoknak sorsa is mind benne van az írásban. Az én őseim, ameddig nyomon lehet követni, apai és anyai ágon egyaránt mindig székelyek voltak, és katolikusok. Néha már szinte a függetlenségem rovására megy, annyira írásaimban érzem őket: székelységüket s különösen mély katolikus voltukat...”

Tamási Áron.

Volt – nem volt. Mese... valóság? Valóságunk sokszor meseszerű, meséink pedig igazak, életszerűek.

Mégiscsak volt. Tündérország közepében, egy kicsi székely faluban, Farkaslakán. Tamási Áron, szegény ember fiaként született, „akinek magasra hágni / anyatej adott erőt” (Nagy László). 125 évvel ezelőtt, amikor szegénylegényként elindult innen, egy kicsi házból, elindult világot látni, szolgálatot keresni. Ment, mendegélt, átment az üveghegyeken is túlra..., közben lehajolt és enni adott a hangyának is, ha kellett. Alázattal kopogtatott. Egy életem, egy halálom! Mert elindulni, mert menni és főleg: mert visszatérni! Szolgálatot kerestem, szolgálatot talált: szolgált segéd munkásként, banktisztviselőként, Ábelként a Hargitán... és szolgált, ma is szolgál gondolataival, szavaival, műveivel. Surgyelánokkal, sárkányokkal... néha saját sárkányaival is küzdött... de elérte a királyságot. Vagy lehet, hogy nem is szegény legény, hanem királyfi volt? Igen. Szűzmáriás királyfi. Vagy tisztavízű hegyi patak volt, mely a Gordon alól indult el, tiszta forrásból, lassan csörgedezve? Aki vizében dalokat, meséket, balladákat oldott, és az óceánban is emlékezett a Nyikóra hajló zöld ágak reménysusogására? Abban a tudatban csillant a vize, „hogy a hegyi patak eléri a tengert és az igaz szándék a győzedelmet”. Ma is ez a patak üzenete. Remény.

„És betöltjük reménységgel a világot, mely minden percében a kezdet és a vég.”

Bejárta az utat, mely a székely faluból indult és ide is tért vissza.

Király lett.

Ma ott ül az örök királyságban, a Halhatatlanság országában... de itt hagyott egy szavakban megteremtett világot, mely bennünket is tud emelni, irányítani utunkban, melynek célja szintén a végső királyság.

„...erkölcsi törvény, amely emberi életet igazán meghatároz és irányít, csak egy van: a sorsot, mely a születésben jelentkezik, vállalni kell... Embernek születtünk: ami Istenhez hasonló bennünk, az vezessen!”

Születésnap. Örömnünap... és igen, legyenek ünnepeink! Merjünk örülni, együtt örülni és hálát adni, megköszönni Istennek, hogy egyszer régen, egy szeptemberi napon adta nekünk Őt, Tamási Áront! Hogy szavai, művei, átmenve az idő és az emberek rostáján, értékesnek találtattak, örökérvényűek.

Ünnepel Farkaslaka, ünnepel a Kárpát-medence, a világ magyarsága, de nem csak idén érdemes odafigyelni nagy írónk gondolataira.

„A legnagyobb dolog: világot teremteni” – fogalmazott nagy székely írónk, és igen, ahhoz, hogy tudjunk világot teremteni, világosságot hozni, szikra kell, fény kell, és fényforrásokat kell keresnünk. Tamási Áron és az általa teremtett, szóban örökül hagyott világ ilyen fényforrás, fáklya, amely mindannyiunkat meggyújthat, lángot adhat. A világosság a sötétségben világít, de a sötétség nem fogadta be... szólt Jézus Krisztus egykoron... Sötétség elég van, egyre inkább sötétedőnek látszik világunk, de a mi felelősségünk, hogy fényeket keressünk, befogadjunk és gyújtsunk. Engedjük, hogy a hit, az életigenlés és életöröm, mely jelen van a Tamási-művekben, erőforrásként váljanak javunkra. Ezek a gondolatok akkor tudnak hatni, ha életre kelnek: elmondva, olvasva, játszódva.

Tamási Áron nagyon szerette a szülőföldjét, szerette a forrást, Farkaslakát, szerette a magyarságot... hitt az igaz értékekben, ezt hirdette és hirdeti ma is. Szeretett élni. A világteremtés mindannyiunk feladata! Ne mindig másoktól várjuk világunk boldogítását! Ne azt keressük és szóljuk, hogy mitől sötét ez a világ, hanem mindenki a maga helyén próbálja megteremteni az általa is teremthető jó világot. Merjük észrevenni, hogy szép az élet! Mert nekünk „Nem sírni kell, hanem megküzdeni a világgal”, ahogyan az Ósvigasztalásban fogalmaz nagy írónk. Hinnünk kell az emberi értékekben, kapcsolatokban... a szeretet erejében, a szerelemben, mert...

„Ameddig lesz hű szerelem,
így lesz ezután es:
Legyőzi a jó a rosszot
S a tiszta szív a gonoszot
Mindig ezután es.”

Ő nagy, vitéz lélekkel mutatta meg, hogy mindig lehet újrakezdeni, és azt, hogy a szépséges szívárvány sokszor csalóka, de az ördögöt legyőzte Józsiásként is, vagy legalább odafagyasztotta az Olt hídja mellé.

Tamási Áron a „virággal az illatot s a tűzzel a meleget is ki tudta mondani. Vagyis a valót igazzá tette.”

„Bárhonl vagy, és bárhonl vannak a többiek, akik a magyar nyelv családjába tartoztok: ne a gyász színeit lobogtassátok felénk, hanem teljetek el annak a reménységnek erejével, melyet erről a földről az egész nép az élet természetes vágyával küld a világba. Igen, mi ezt küldjük a világba, amelyről hisszük, hogy nagy vajúdások között megtisztulni és eggyé lenni törekszik.”

Volt, hol nem volt... Tündérek földjéről indult. Teste ide simult vissza a szeretett szülőföldbe, mely honunk.

„Édes honunk, tündérek földje,
Benned virul a jók reménye!
Őrzője légy mindig a fénynek,
S védő pajzsa tiszta szíveknek!”

Tamási Anna, Tamási Áron húga a Tamási Áron-emlékház előtt, Farkaslakán 1972-ben (Fortepan/Faragó László)

Illúziótlanul, szilárdan

A Tamási-díjas Elek Tibor köszöntése

A Tamási-émlékév díjazottjának, Elek Tibornak a bemutatásához és köszöntéséhez kapóra jött az általa szerkesztett folyóirat, a *Bárka* legfrissebb számában közzé tett esszéje, amelyik a kortárs erdélyi irodalom általa talán legtöbbször becsült szerzőjét, Székely Jánost „az illúziótlan gondolkodás” megtestesítőjeként méltatja. E jellegzetes életfilozófia, a társadalmi szerveződéssel és a létezéssel kapcsolatos szemléletmód képviselőjében mintha önmagát is láttatná, annyira azonosul az okfejtésével, érvelésével, végső soron: a világképével, nézetei rendszerével. Szinte ennek tanúsításául a mind próza- és dráma-, mind esszéíróként valóban – ahogy egy lelkesült lírikus köszöntője lefestette – irodalmunk e végvidékén „magányos magaslattá” vált Székelytől már a doktori disszertációjában, majd a róla írott monográfiában is kiemelt két verset, *A folyót*, illetve *A veszteseket*. Az előbbi érzékeltetheti, hogy a mai „illúziótlan” Tamási-díjazandó esetleg hogyan fogadhatja az elismerést. „Hiába érvek és viták, / Egy bizonyos van: a világ, / Nem előre halad. / Hanem hátulról épül” – szól a költemény kiragadott pár sora. A másik vers idézése ünneprontásnak is hathatna: „Nem válogat a győzelem, / Mindegy neki, / Egyformán felemel / Hamisat és igazat. / Ám a vereség, / Tönkrement, megalázás / Jogot ad, igazat ad. // A győztes igaza meghal. / A vesztesnek igaza lesz.” Egy könnyed, a helyhez illő mókás, góbés fordulattal ajánlhatnánk tán, hogy a díjjal érezze, tartsa magát vesztesnek is, de ha igaza, szerintünk, nem is lesz, nyugodt beletörődéssel fogadhat mégis minden dicséretet annak szellemében, ami Ottlik Géza regényének – *Iskola a határon* – ugyancsak egzisztencialista alapvetése. Tétele, hogy „a vereséget izgalmasabb, sűrűbb anyagból való és fontosabb dolognak tartjuk a győzelemnél – mindenesetre igazibb tulajdonunknak”. Ugyaninnen egy másik példázat, miszerint a világ „keserű ismerete”, akár a hajók tőkesúlya, ha le is lassíthatja a haladásunkat, „de szilárdságot ad”, már segíthet visszaevickélni a kiinduloponthez, az emlékév eme kivételes eseményének kitüntetett pillanatához, a Tamási-díjhoz.

MÁRKUS BÉLA (1945) a Debreceni Egyetem nyugalmazott docense. Utóbbi kötetei: *Gál Sándor* (2017), *Szilágyi István* (2018), *Cseres Tibor* (2022).

Főleg a jelöltjéhez, rámutatni „illúziótlan szilárdsága” némely ismertető jegyére. Mindenekelőtt azonban arra a szemléleti, világnézeti fundamentumra, amelyre látszólag az ő önellentmondásos alkotói – írói, művelődésirányítói – szerepvállalása épül is – nevezetesen, hogy miközben mind kevésbé hisz, hihet a kultúra közösségformáló, szabályozó és összetartó erejében, aközben mégis igen tevékeny részese a kultúra teremtésének. A már említett, Békéscsabán megjelenő irodalmi, művészeti folyóiratnak több mint negyedszázada a szerkesztője (előbb, 1997-től két évig a főszerkesztő-helyettese volt, aztán a mai napig a főszerkesztője, 2007-től a *BárkaOnline*-é is). Csaknem öt éven át – 2004 és 2008 között – az Aradon szerkesztett *Irodalmi Jelen* című folyóirat kritikai rovatát vezette, 2013-tól a Marosvásárhelyi Művészeti Egyetemen a Balassi Intézet lektor-irodalomtörténész vendégoktatójaként a kortárs magyar irodalomról adott elő; napjainkban a Kárpát-medencei Tehetségkutató Alapítvány kritikussjelöltjeinek tanára. S nem utolsósorban: 2017 óta a Gyulai Várszínház igazgatója, ahol nincs ugyan önálló társulat, ám ahol voltaképpen folytathatja azt a munkát, amelyet mint a legkülönbözőbb művészeti, kulturális programok szervezője előbb tán (1986-ot követően) gimnáziumi tanárként és a *Gyulai Hírlap* főszerkesztőjeként, majd 1999-es megalakulása után a Körös Irodalmi Társaság elnökeként is végzett. Ilyen volt két, a posztmodern korszak többféle – köztük posztmodern – irodalmiságáról, magatartás- és stílusjegyeiről, szerzői szerepfelfogásáról tartott konferencia, a Magyar líra az ezredfordulón, valamint a Magyar próza az ezredfordulón, a hozzájuk társított író-olvasó találkozókkal, műhelybeszélgetésekkel, továbbá a 2003 óta kétévente megrendezett és 2019-ben immár IX. Irodalmi Humorfesztivállal. E példák is bizonyíthatják, Elek Tibor a nemzeti kultúra „státuszos munkása” mennyire szerteágazó feladatok – igen sokszor – önkéntes végrehajtója volt és maradt. E sokféleség pedig nemcsak a különböző művészeti szférák figyelemmel kísérése, a „múzsák testvérisége” nyomán alakulhatott ki, hanem annak a meggyőződéssé vált felfogásnak az eredményeképp is, amelyik művelődésünk egészére tekintve mintegy magától értetődőnek hitte és tudta a szétszórt magyarságnak ha nem is az egységét, de az együvé tartozását, és ennek szellemében képviselőiknek a színpadon csakúgy, mint a tanácskozó termekben és másutt a szereplését, a bemutatását. Egyáltalán: a jelenlétét. Természetes tehát, hogy nemigen van olyan határon túli magyar társulat, amelyik ne mutatkozhatott volna be a várszínházban, vagy olyan jelentős kisebbségi írónk, akinek a műveit ne tárgyalták volna – mint két évvel ezelőtt a nyugati emigráció olyan íróját, mint Márai Sándor – konferenciák keretében.

Mindezek alapján egyik méltatója (Fekete J. József) okkal állíthatta, hogy „szemléletében a határokkal szabdalta magyar irodalom az *egységes sokféleség* megvalósulása”. Ezt ő az *Árnyékban és fényben* című, Darabokra szaggatott magyar irodalom alcímű könyvére hivatkozva azzal egészítette ki, illetve árnyalta, egy, a részéről már-már vérlázító higgadtsággal folytatott vitában (ld. Bodor Béla: A miért pont az-ra irányuló kérdés; Elek Tibor: De hol itt a lényeg?; Bodor

Béla: Két szó: lényeg és sajnós; Elek Tibor: Kedves Béla. *Műút*, 2008/6), hogy egység helyett sokkal inkább lát „megosztottságot, szétesettséget, mindenféle (területi, esztétikai, erkölcsi, politikai, intézményi stb.) tekintetben”, és „jó lenne, ha épp a fentiek miatt, minél többen együtt tudnák vagy akarnák látni irodalmunkat”. Nyomatékosította: „Nem egységben, hiszen ezek után már hiú ábránd lenne a nyelven és az alapvető kulturális hagyományokon túl bármiféle egységről beszélni, de együtt a különböző részeit, irányzatait, melyek épp a nyelv és a hagyományok közössége okán összetartoznak.” Szerkesztői munkájában is ezt tartotta szem előtt; e „plurális értékszemlélet” következtében olyan a folyóirat, amilyen – tette hozzá. Erről ez eltökéltségről vagy – nevezzük így ismét – illúziótlan szilárdságról tíz évvel ezelőtt, az akkor ötvenéves főszerkesztőt köszöntő Ács Margit bevallotta, hogy voltak néha némi fenntartásai s kételyei a sikert illetően, ám látta, a köszöntött nem adja fel „a polifónia iránti előszeretetét”. Ellenkezőleg, nem szűnik erőfeszítéseket tenni „a szekértáborok ignorálására”, végre hajtani a „nagy mutatványt, hogy úgy szerkessze a lapot, olyan rendezvényekre kerítsen sort, mintha normális irodalmi élet lenne Magyarországon”. És persze, tehetnék hozzá, a határon túli részeken. A *Bárka* kormányzójának eme „diplomáciai attrakciói” ugyanúgy lehetnek „erőltetettek” (Ács M.), mint ahogy szülehetnek az illúziótlanság sziszüphoszi jegyében is.

Bárhogyan is van, fel sem merülhet, hogy a szerkesztő koncepciója valamiféle külső sugallatra, netán nyomásra alakult volna ki, vagy hogy belső kényszerből magára erőszakolta volna. Miként az sem készítette külön erő kifejtésre, hanem habitusából, kritikusi karakteréből adódott, hogy miután nem csatlakozott egyetlen irányzathoz, szekértáborhoz sem, mindenkivel szemben megőrizte „saját kételyeinek szuverenitását”. Öntörvényűségét úgy is, hogy elemzése során nemcsak – ahogy a posztmodern divat diktálta – a mű nyelvi-poétikai megalkotottságára figyel, hanem velük összetartozónak tudja a valóságosság, a referencialitás és a morál kérdéseit is. És ami ugyancsak lényeges ismertetőjegy: elvégzi a jelentéstulajdonítás vagy keresés, valamint az értékelés „műveleteit” is. Mind eközben – másokkal együtt Pécsi Györgyi is így látja – az esztétikai, poétikai minőséget illetően „könyörtelen – Bornemissza Péter szép szavával –, talán az oldala is kifakadna, ha nem mondaná el a fenntartásait, kritikai észrevételeit, minden esetben”.

Köteteinek sora igazolhatja ezt: a *Szabadságszerelem* (1994), amely eligazító alcíme szerint a múlt század nyolcvanas éveit kisebbségi magyar irodalmairól szól, a „magatartások és formák” vizsgálatával. A *Helyzettudat és önismeret* (1997) a magyarságnak és az európaiságnak az esszéirodalmunkban felvetett kérdéseit tárgyalta, kiemelve többek között Vekerdi László gondolatát: „Mára Közép- és Kelet-Európát komolyan fenyegeti a lehetőség, hogy gigantikus monolitikus kaszárnyából komplett pluralisztikus pokollá alakuljon át.” A művészetek társadalmi megbízatásával, feladatvállalásával kapcsolatos elutasító véleményekre válaszul pedig megjegyezve, az irodalmon kívül „nem nagyon van más, ami a nemzeti közösség belső kohézióját, önazonosság-tudatának fenntartását erő-

síthetné". A pálya nyitányának könyvei ugyanúgy a nézeteit bátran hirdető, akár vitára ingerlően kinyilvánító írástudót mutatják, mint az *Értékválasztás* című, közéleti, politikai írásainak válogatása (1999), amelyről utóbb úgy vélekedett, hogy a „rendszerváltoztató, világalakító lendület” sodrában íródott. Mert egy időben a politikával való foglalkozás csaknem az irodalommal egyenrangú szenvedélye volt – később azonban, mondja a kétezres évek legelején, rá kellett jönnie, a politika nem értékek, eszmék, elvek alapján alakul, a „párt-politikától független szellemi magatartásra nincs szüksége a politikának”. Ez az egyenes, nyílt beszéd, tárgyilagosság és szigorúság jellemzi „páros” köteteit is. A *Fényben és árnyékban* (2004), valamint a már hivatkozott *Árnyékban és fényben* (2007) esszék, tanulmányok, kritikák és beszélgetések gyűjteménye; az előbbiben mer szigorúan ítélkezni az irodalmi siker természetrajzáról, a jogtalan és indokolatlan megkülönböztetésről. Egyet nem értését a Máthé Évával folytatott beszélgetése során (*Bonyolult irodalmi képletek*) kérdésként fogalmazta meg: „A pesti aszfaltot, kiadói és folyóirat-szerkesztőségek kilincseit, baráti társaságok székeit koptató író miért lesz sikeresebb? Elismertebb, mint a Csíkszeredában élő, aki ugyanazon a nyelven akár jobb, értékesebb művet hozott létre? Közben egy magyar irodalom van”. A kérdés: állásfoglalás, állítás. Annak a szellemi szuverenitásnak a megnyilvánulása, amely igen széles és mély ismeretanyagra támaszkodik. Ezért is adhatta későbbi, válogatott kötete címéül: *Állítások és kérdések* (2012). Az eszmecserére, vitára való készségét hangsúlyozva ismét, hasonlóan ahhoz, ahogy harminc esztendő (1984–2014) termését, válogatott és új esszéit reprezentáló könyve, az *Irodalom és nemzeti közösség* (2014), továbbá az a 2017-es interjúkötete is, amely a *Párbeszédben a kortárs „erdélyi” magyar irodalommal* címet viseli.

Az életmű szerves voltáról, tudatos építéséről tanúskodnak az írói monográfiái. A már említetten, a *Szekely János*ról szólón kívül (amely két kiadásban is megjelent, 2001 után 2011-ben is) a *Gion Nándor írói világa* (2009), majd a *Markó Béla költői világa* (2014), valamint a *Grendel Lajos munkásságát elemző* (2018) tartozik ide. Két erdélyi, egy délvidéki és egy felvidéki, tegnapi fogalmakkal: két romániai, egy jugoszláviai és egy csehszlovákiai magyar író életművének számbavétele, értelmezése, értékelése. Reprezentatív kötetek: méltón képviselik a szerzőt, mind a nemzet egybetartozása gondolatával, mind tárgyalásmódjuk alaposágával és stiláris változatosságával. Értékrendjük megalapozottságával, szempontjaik változatosságával, szemléletük tágasságával. Mégsem meglepő, hogy bíráló szavak érték. Hol finomabbak, hol durvábbak. A Gion-monográfia kapcsán – vagy inkább: ürügyén – például a Gion életpályáját ugyancsak bemutató Gerold László azok közé a magyarországi irodalomtörténészek közé sorolta, akik élükön Görömbei Andrással, mondjuk úgy, hajlamosak „a kisebbségi irodalmat az esztétikai szempontok mellőzése árán is felemelni”, háttérbe szorítva a művek „immanens irodalmi jegyeinek, értékeinek s hibáinak kellő mélységű vizsgálatát”. A *Műút*-beli – korábban hivatkozott – vita „indítója” megsemmisítően ítélkezik, ha nem is egyenesen Elek Tiborról, de azokról, akikhez

„Görömbei és mások” megnevezéssel őt is sorolja. Ők lennének azok, akik úgy látják, a posztmodernitás írója csak a szövegekkel hajlandó foglalkozni, holott Bodor szerint a referencialitásra törekvőtől egészen más különbözteti meg. Az, hogy „nem hajlandó felelőtlenül hadovázni sorsról, népről, nemzetről, társadalomról, ahogy tette azt (ismert eredménnyel) a népinek kinevezett szerzők sora, mintha »igazságot lehetne tenni« irodalmi szövegek szerkesztésével; mintha a társadalmi egyenlőtlenségek enyhítésének kérdése nem követelne szociológiai és közgazdasági jártasságot; vagy mintha természetes volna, hogy pusztán származási alapon joga van egy szépírónak arra, hogy mindenfajta demokratikus eljárás vagy legalább jogi felhatalmazás nélkül képviselje az ország nyilvánossága előtt emberek millióit”. Ehhez az irodalom-felfogáshoz több kommentár is kívánczozna – egy azonban mindenképp: világosan mutatja azokat a körülményeket, az irodalmi életnek mind az alkotói, mind a befogadói oldaláról, amelyekkel Elek Tibornak akár mint főszerkesztőnek, akár mint kritikusnak számolnia kellett, muszáj volt szembenéznie. Ő, aki úgy jellemezte a saját politikai értékvilágát, hogy az a liberális alapelveket és a szociáldemokrata értékeket is magában foglalja, de inkább konzervatív eszmeiségű, találkozott a meggyőződéssel, miszerint „a konzervativizmus fő értékei (a létbiztonság, az értékörzés, a tekintély tisztelete stb.) a művészi alkotótevékenységgel összeegyeztethetetlenek”. Vitatársa véleménye elgondolkodtathatta, vajon nem táplál-e túl sok illúziót saját munkássága több területén, és nem veszít-e belőlük lépten-nyomon. Ahogy előre halad a korában, életidejében, s ahogy életműve mint a világ: „hátról épül” a mindeddig felsoroltak bizonyossága szerint. Ami pedig felépült, az az illúziótlanságon való győzedelmeskedés tanúsítója lehet. A győzelemé, még ha „izgalmasabb és sűrűbb anyagnak” hinné is a vereséget, igazibb tulajdonának.

A Tamási-díjat azzal ajánlhatjuk a „tulajdonába”, hogy tekintsen úgy rá, mint kivételes „magányos magaslatra”, amely ott van a Pro Literatura-, a Ratkó József-, az Irodalmi Jelen-, a Sík Ferenc-, az Erdélyi Magyar Irodalomért Alapítvány Hídverő- és a József Attila-díj szomszédságában, egy vonulatban, ahogy a lánc-hegységekben a csúcok állanak.